BULGURLUZADE RIZA'NIN
MÜNTAHABAT-I BEDÂYİ-İ EDEBİYE
İSİMLİ ANTOLOJİSİNİN
ÇEVİRİYAZI VE İNCELEMESİ

Fatma Betül KİRİŞ

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Abdullah ŞENGÜL

HAZİRAN 2009
Afyonkarahisar

T.C
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

BULGURLUZADE RIZA'NIN MÜNTAHABAT-I BEDÂYİ-İ EDEBİYE İSİMLİ ANTOLOJİSİNİN ÇEVİRİYAZI VE İNCELEMESİ

Hazırlayan
Fatma Betül KİRİŞ

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Abdullah ŞENGÜL

AFYONKARAHİSAR 2009

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "Bulgurluzade Rıza'nın Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye İsimli Antolojisinin Çeviri Yazı ve İncelemesi" adlı çalımanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eselerin Kaynakça'da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

16 / 07 / 2009

İMZA

Adı Soyadı

Fatma Betül KİRİŞ

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

<u>JÜRİ ÜYELERİ</u> İmza

Tez Danışmanı : Yrd.Doç.Dr. Hacı Abdullah ŞENGÜL ....

Jüri Üyeleri : Prof.Dr. Ali İrfan AYPAY ....

: Doç.Dr. Ahmet AKÇATAŞ ....

: Yrd.Doç.Dr. Ayşe ULUSOY ....

: Yrd.Doç.Dr. Mahmut BABACAN ....

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Fatma Betül KİRİŞ'in **"Bulgurluzade Rıza'nın Bedayi-i Edebiye İsimli Eserinin Çeviri Yazı ve İncelemesi"** başlıklı tezini değerlendirmek üzere 08.06.2009 günü saat 10:00'da Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir

Doç.Dr.Mehmet KARAKAŞ
MÜDÜR

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ

BULGURLUZADE RIZA'NIN MÜNTAHABAT-I BEDÂYİ-İ EDEBİYE İSİMLİ ANTOLOJİSİNİN ÇEVİRİYAZI VE İNCELEMESİ

Fatma Betül KİRİŞ

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

Haziran 2009

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Abdullah ŞENGÜL

Antolojiler, genellikle yazar yapıtlarından belli bir amaca ve yönteme göre seçilmiş nesir ve nazım parçalarından oluşan eserlerdir. Türk edebiyatında antoloji olarak değerlendirebileceğimiz en eski eserler şiir mecmuaları ile şairlerin biyografileri hakkında bilgi içeren şuara tezkireleridir.

Bu çalışmamızda 19. yüzyılda tanınmış antolojilerinden olan *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye'*nin nesir kısmını günümüz alfabesine aktardık. Sözlük ve indeks hazırlayarak bu konuda çalışma yapacakların istifadesine sunmayı amaçladık. Ayrıca çalışmamızın başında kısaca antolojide yer alan çalışmalarla ilgili genel bir değerlendirme yapmayı uygun gördük.

Bedâyi-i Edebiye'de Tanzimat ve Servet-i Fünun'a ait şair ve yazarların parçalarından örneklerinin bulunduğu nesir kısmı 384 sayfadan oluşmaktadır. Bedâyi-i Edebiye'nin nesir kısmı Toplam 13 yazarın 54 yazısından oluşur. Bu yazılar mektup, makale, hikâye, anı ve şiir türlerinde kaleme alınmıştır.

Bunlar içerisinde Hersekli Arif Hikmet'in 5, Namık Kemal'in 13, Samipaşazade Sezai'nin 9, Abdülhak Hamid'in 8, Rıza Tevfik'in 1, Recaizade

Mahmut Ekrem'in 5, Şemsettin Sami'nin 5, Muallim Naci'nin 1, Menelizâde Tahir'in 2, Ziya Paşa'nın 1, İbnü'r Reşat Ali Ferruh'un 2, Nabızâde Nazım'ın 1 ve Münif Paşa'nın 1 yazısı bulunmaktadır. Son iki sayfasında ise Bulgurluzade Rıza'nın antoloji ile ilgili görüşlerine çok kısa yer verdiği "Bir İfadecik" isimli yazısı yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bulgurluzade Rıza, Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye

ABSTRACT

TRANSLATIONS AND REVIEW ARTICLES OF BULGURLUZADE RIZA'S ANTHOLOGY AS THE NAME OF MÜNTAHABAT-I BEDÂYİ-İ EDEBİYE

Fatma Betül KİRİŞ

AFYON KOCATEPE UNİVERSITY

THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

June 2009

Advisor: Asist. Prof. Abdullah ŞENGÜL

Anthologies are composed of prose and verse parts which are generally selected according to a particular purpose and method. In the Turkish Literature, the most ancient antolojical □ahsa are magazines of poetry and biographies of the poets that contain information about the poets.

In this study, we transferred the prose part of Müntahabat-ı Bedâyî-i Edebiye's which is one of the most known anthologies of 19th century. We aimed that to provide benefit to the explorers by preparing glossary and index. Also, at the begining of the study we make a general assessment about the □ahsa in the anthology.

The prose part of Bedayi-i Edebiye consist of 384 pages and the examples of Works which belong Tanzimat's and Servet-i Fünun's poets and writers. The prose part of Bedayi-i Edebiye composed of 54 writings of 13 writers. These writings are written by the types of letter, article, story, memory, poetry.

There are Hersekli Arif Hikmet’s 5 writings, Namık Kemal’s 13 writings, Samipaşazade Sezai’s 9 writings, Abdülhak Hamid’s 8 writings, Rıza Tevfik’s 1 writings, Recaizade Mahmut Ekrem’s 5 writings, Semsettin Sami’s 5 writings, Muallim Naci’s 1 writings, Tahir Menelizade’s 2 writings, Ziya Pahsa’s 1 writings, İbnü’r Reşat Ali Ferruh’s 2 writings, Nabızade Nazim Pahsa’s 1 writings and Münif Pahsa’s 1 writings in this work. In the last two pages of this study, Bulgurluzade Rıza’s writing “ Bir İfadecik” which contains his opinions about anthology shortly is participated.

Key Words: Bulgurluzade Rıza, Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye

ÖNSÖZ

19. asır Türk edebiyatının en önemli kaynaklarından bir tanesi antolojilerdir. Antolojiler yazıldığı devrin ve bu devrin aydınının gündemini ve düşüncesinin nerede olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca bir edebiyat tarihi niteliğini taşıması antolojilerin önemini daha da artırır. Bu tip eserlerin zaman kaybetmeden yeni harflere aktarılarak tanıtılmasının kültürümüzün devamlılığı açısından çok fazla önemi vardır.

Bulgurluzade Rıza'nın hazırladığı *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye* 19. asır Türk edebiyatının önemli antolojilerinden birisidir. Bu antoloji çalışmasını yapmakta ki amacımız günümüz edebiyatıyla uğraşanların bu önemli çalışmadan istifade edebilmelerini sağlamaktır.

Biz Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye antolojisinin mensur kısmını günümüz Türkçesine aktardık. Günümüz Türkçesine aktarırken de kelimelerin okunuşunda imla kılavuzunu esas aldık. Sayfa numaralarını son satırdan sonra köşeli parantez içinde ve sola dayalı olarak belirttik. Yeni sayfaya satır başından başladadık. Kelimelerin daha iyi anlaşılabilmesi için sözlük çalışması yaptık. Ayrıca bu çalışmamızdan faydalanmak isteyenlere yardımcı olabilmek, edebiyat terimleri ve özel isimlerin daha kolay bulunabilmesini sağlamak için "edebiyat terimleri" ve "isimler ve eserler" olmak üzere iki ayrı bir indeks hazırladık.

Bu çalışmamızda *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye*'nin 1326'da basılmış ilk baskısıyla ve 1328'de basılmış ikinci baskısını karşılaştırmalı olarak Günümüz Türkçesine aktardık. Fakat biz *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye*'nin ilk baskısını esas aldık. Milli Kütüphane'den aldığımız ikinci baskısıyla karşılaştırmalarımız sonucunda kitabın imlasında ilk baskıdaki imlayı uygularken, iki baskı arasında yer alan kelime farklılıklarını kitabın dipnotlarından farklı olarak (rakamla) belirttik.

Bu çalışmada Arapça ve Farsça kelimelerin okunmasında yardımlarını gördüğüm değerli hocalarım Prof. Dr. İrfan AYPAY ve Yrd. Doç. Dr. Feridun GÜVEN'e, eserin ikinci nüshasının temininde yardım eden Gökhan AKKAYA'ya, ağabeyim Dr. Mehmet KİRİŞ'e, maddi ve manevi yardımlarını hiç bir zaman esirgemeyen aileme, konunun tesbitinde beni yönlendiren, çevirinin baştan sona

kontrolünü ve çalışmanın değerlendirmesini birlikte yaptığımız danışman hocam Yrd. Doç Dr. Abdullah ŞENGÜL'e teşekkürü bir borç bilirim.

Fatma Betül KİRİŞ

Afyonkarahisar 2009.

ÖZGEÇMİŞ

Fatma Betül KİRİŞ

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yüksek Lisans

Eğitim:

Lisans: 2002-Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Lise: 1998 Afyon Cumhuriyet Lisesi

Kişisel Bilgiler:

Doğum Yeri ve Yılı: Afyon, 25. 10. 1981 Cinsiyet: Kız

Yabancı Dil: İngilizce

İÇİNDEKİLER

Sayfa

GİRİŞ

Antolojiler genellikle yazar yapıtlarından belli bir amaca ve yönteme göre seçilmiş nesir ve nazım parçalarından oluşan eserlerdir. Antoloji kelimesi Yunanca "anthologia" sözcüğünden gelir. Bu kelime "anthos" (çiçek) ve "legein" (derlemek) sözcüklerinden türetilmiştir. İlk antolojileri İlk Çağ'da Yunanlılar yapmışlardır.

Belli bir zaman diliminde verilmiş değişik türlerde ki yapıtlardan bir antoloji yapılabileceği gibi, tek bir yazardan, belli bir ulusun edebiyatından ya da dünya edebiyatından seçilmiş parçalarla da antolojiler yapılabilir. Antoloji yapanın amacı, her çeşit okuyucuya seslenebilecek seçme örnekleri bir araya toplamaktır. Burada seçmeyi yapanın beğenisi ön plândadır. Geniş bir tarih dilimini kapsayan antolojilerde ortak beğeni ağır basar. Çağında sevilmiş, daha sonra gelenlerce de beğenilmiş ve edebiyatla uğraşanların değerlendirmesinden geçmiş parçalar antolojilerde yer alır. Antolojiler kimi zaman edebiyat tarihi olma özelliği de gösterirler.

Türk edebiyatında antoloji olarak değerlendirebileceğimiz en eski eserler şiir mecmuaları ile şairlerin şiirleri yanında biyografileri hakkında da bilgi içeren şuara tezkireleridir. Halk edebiyatında cönkler antoloji niteliği taşımaktadırlar. Bunların yanında edebiyatımızda çeşitli türlerde yapılan seçmeler de (müntahabat) birer antoloji örneği kabul edilmektedir.

Türk edebiyatının bilinen ilk antolojisi, Ömer İbn-i Mezit'in 1436'da hazırladığı Mecmuat-ün Nezair'dir. Bu antolojiyi Eğridirli şair Hacı Kemal'in 1512'de bitirdiği Cami-ün Nezair, Edirneli Nazmi'nin, 243 şairden 3.356 gazel topladığı Mecmua-ün Nezair (1523) izler.[1]

Batıdaki anlamıyla ilk antolojiler bizde 19. yüzyılda hazırlanmaya başlanmıştır. Bu eserler içerdikleri antolojik, biyografik ve tenkidi malzemeyle hem edebiyat tarihi hem de edebiyat tenkidi açısından büyük önem taşımaktadırlar. Bu antolojilere bakarak estetik anlayışımızın gelişimi hakkında da bilgi edinmek mümkündür. Bugünkü özellikleriyle ilk antolojiler Refik ile Tevfik'in Letâif-i İnşa (Nesir Örnekleri) [1865] adlı derlemeleri; Ziya Paşa'nın ünlü Harabat'ı [3 cilt, 1874]; Ebüzziya Tevfik'in Nümune-i Edebiyat-ı Osmaniye'si (Osmanlı Edebiyatı Örnekleri) [1878, 2. basımı 1911]; Bulgurluzade Rıza'nın Bedâyi-i Edebiye'si (Edebî

[1] Kazım Yetiş, *Dönemler ve Problemler Aynasında Türk Edebiyatı*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 65.

Güzellikler) [3 cilt, 1909-1910]; Mithat Cemal Kuntay'ın Nefâis-i Edebiye (Güzel Edebî Eserler) [2 cilt, 1911] belli başlılarıdır. [2]

Mustafa Reşid'in Müntahabat-ı Cedide (Yeni Edebiyattan Seçmeler) [2 cilt, 1885]; Mehmet Celâl'in Osmanlı Edebiyatı Numuneleri (1894); Refet Avni-Süleyman Bahri'nin Resimli Müntahabat-ı Edebiye (Resimli Edebiyat Örnekleri) [1919] yine bu eserler arasında yer alır. Cumhuriyet'ten sonra; Hasan Âli (Yücel)-Hıfzı Tevfik (Gönensay)-Hamamizade İhsan (Hamamî) Türk Edebiyatı Numuneleri (1927) adlı, yarıda kalmış bir antoloji yayımladılar. Ali Canip'in (Yöntem) Türk Edebiyatı Antolojisi (1930, 2. basımı, 1934) Tanzimat'tan sonraki edebiyatımızdan örnekler verir. [3]

Bu antolojiden sonra Türk edebiyatının bütününü, bir dönemini veya belli bir konuyu içine alan antolojiler yanında, yabancı edebiyatlardan örnekler veren pek çok antoloji yayımlandı.

Antolojilerde en sık yer alan şahsiyetler Recaizade Ekrem, Abdülhak Hamid, Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa, Tevfik Fikret vb.dir.

19 yüzyılın önemli antolojilerinden biri de yukarıda ismi geçen Bulgurluzade Rıza'nın üç ciltlik Bedâyi-i Edebiye isimli antolojisidir. Bu antolojinin ilk cildi manzum, ikinci cildi mensur parçalardan oluşmaktadır. Son cildi ise mensur kısma zeyl olan bölümdür.

Biz bu çalışmamızda 19. yüzyılda tanınmış antolojilerinden olan *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye'*nin 1326'da basılmış birinci baskısıyla 1328 basılmış ikinci baskısını karşılaştırarak mensur kısmını günümüz alfabesine aktardık. Sözlük ve indeks hazırlayarak bu konuda çalışma yapacakların istifadesine sunmayı amaçladık. Ayrıca çalışmamızın başında kısaca antolojide yer alan çalışmalarla ilgili genel bir değerlendirme yapmayı uygun gördük.

Bedâyi-i Edebiye'de Tanzimat ve Servet-i Fünun'a ait şair ve yazarların parçalarından örneklerinin bulunduğu mensur kısmı 384 sayfadan oluşmaktadır. Bedâyi-i Edebiye'nin mensur kısmı Toplam 13 yazarın 53 yazısından oluşur. Bu yazılar mektup, makale, hikâye, anı ve şiir türlerinde kaleme alınmıştır.

---

[2] http://www.boyutpedia.com/default~ID~1332~aID~46429~link~antoloji.html(27.05.2009)
[3] http://turpasinli.blogcu.com/antolojilere-bir-bakis_256530.html(27.05.2009)

Bu yazılardan Hersekli Arif Hikmet'in 5, Namık Kemal'in 13, Samipaşazade Sezai'nin 9, Abdülhak Hamid'in 8, Rıza Tevfik'in 1, Recaizade Mahmut Ekrem'in 5, Şemsettin Sami'nin 5, Muallim Naci'nin 1, Menelizade Tahir'in 2, Ziya Paşa'nın 1, İbnü'r Reşat Ali Ferruh'un 2, Nabizade Nazım'ın 1 ve Münif Paşa'nın 1 yazısı bulunmaktadır. Son iki sayfasında ise Bulgurluzade Rıza'nın antoloji ile ilgili görüşlerine çok kısa yer verdiği "Bir İfadecik" isimli yazısı yer almaktadır.

Antolojide yer alan 53 yazının içerisinde 29 makale, 9 mektup, 2 tiyatro parçası, 7 anı ve hatırat, 1 takrizat, iki de tam olarak her hangi bir türe ait özellik göstermeyen yazı vardır. Bunlar kısmen küçük hikâyeyi andırmaktadır. Aslında antolojinin manzum bir cildi olmasına rağmen 3 adet şiire de yer verilmiştir. Bunlar Fatih Sultan Mehmet'in ve Yavuz Sultan Selim'in vefatlarının anlatıldığı 2 mersiye ile 1'de Recaizâde Mahmut Ekrem'in kızı Piraye'nin vefatından dolayı duyduğu üzüntüyü anlatan "Tahassür" isimli şiirlerdir.

YAZARLAR	**MAKALELER**
Hersekli Arif Hikmet	5
Namık Kemal	10
Recaizade Mahmut Ekrem	2
Samipaşazade Sezai	1
Şemsettin Sami	4
Ziya Paşa	1
Muallim Naci	1
Menelizade Tahir	1
İbnü'r Reşat Ali Ferruh	2
Nabizade Nazım	1
Münif Paşa	1
TOPLAM	**29**

Yazıların tür olarak tasniflerini yukarıda vermiştik. Konu olarak tasniflerine geçmeden önce bu yazıların kısaca içeriklerinden bahsedelim.

Antolojide yer alan ilk makale Hersekli Arif Hikmet'e aittir. "Medeniyet" makalesinde; insanın hayatta sürekli ilerleme ve değişme içerisinde olduğunu anlatır. İnsanın çeşitli aşamalardan geçerek medenileştiğini, ayrıca ilerleme ve değişimin sadece ferde ait olmadığını belirtir. Cemiyette bulunan insanla ilgili bütün unsurların buna dâhil olduğu anlatılır. Hersekli Arif Hikmet'e göre medenileşme hissi toplumda ki değişmenin temelini oluşturduğundan, insan tek bir seviyede kalamaz sürekli daha iyiye, daha güzele talip olur. Bu şekilde ilim, fen, sanayi ve teknoloji gelişme gösterir. Bu görüşünü: *"Medeniyet: Tahavvülât-ı içtimaîyenin netice-i âliyâsı ve kemalât-ı esasiyenin derecei müntehasıdır"*[4] sözleriyle veciz bir şekilde ifade eder. Zaten insan yaradılışı itibariyle de keşfe, düşünceye, ilime, fenne ve çalışmaya muktedirdir. Hersekli Arif Hikmet'e göre insanı ilim ve fen medeniyete, akıl ve edep de servete, refaha ulaştırır. İnsan sadece maddi yönden değil manevi yönden de tatmin olmak ister. Maddi yönden tatminini ilim ve fenle karşılarken manevi yönden tatminini de hak, hakikat, güzel ahlak ve dinle karşılar. Makalenin sonunda insanın medeniliğinin maddi ve manevi yönlerin birleşimiyle mümkün olacağı belirtilir.

Hersekli Arif Hikmet'in "Levâmü'l Efkâr'dan Lem'a" makalesinde ise, kavmiyet ve milliyet kavramlarının farklı olduğunu anlatılmaktadır. Bu kavramların farklılığı, kavmiyetin doğuştan, milliyetin ise sonradan kazanılmasından ileri gelir. Yazarın burada milliyetten kastı, bir dinin kabulü ile onun getirdiği vasıf ve birleştiricilik özelliğidir. Bu durumun daha iyi anlaşılabilmesi için:

"Kavmiyet, tabiî. Milliyet, arızîdir. Çerkezler 'an-asl-ı cinsiyetle yaşarlar iken, sonradan din-i İslâm'ı kabul etmeleri hasebiyle kavmiyetlerine birde milliyet inzimam ederek cinsiyetin hükmü kalmamış, onun yerine Müslümanlık kaim olmuş."

Örneğini veren Hersekli Arif Hikmet, kavme ait olan özelliklerin aslında bir millete ait olan özellikler olduğunu belirtir. Yazara göre medeniyetler, milletlerin dinlerinin etkisiyle birlikte özelliklerinin kaynaşması sonucu ortaya çıkmıştır. Doğu medeniyeti veya Batı medeniyeti gibi:

[4] *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye,* s. 6.

"Güzellik Tatar, Türk, Arap, Arnavut, Kürt dahi bu kabilden olup her biri cinsiyet-i mahsusa ile mütemeyyiz ve müteferrik oldukları halde cihet-i câmi'a-i İslâmiye cümlesini bir daire-i milliyete ithal etmiş, kavmiyet: Uhuvvet-i diniyeye munkalip olarak cinsiyetleri metruk ve mensi haline girmiş, kâffesi bir "ümmet-i Ahmediye" add edilmiştir."[5]

Hersekli Arif Hikmet'e göer kavmiyet değişmez, milliyet ise dinin değişmesiyle değişebilir. Kavim ve milletler ancak vatanda bir arada yaşayabilirler. Vatanın değeri medeniyet, hükümet, emniyet, haysiyet, ticaret, servet ile mümkündür. Kavmiyet ve milliyet insana ait özelliklerdir. Bu nedenle vatan insanla, insanda vatanla bir bütündür. Burada önemli olan umumi terbiyeye sahip olmaktır. Umumi terbiye; kavme has ve milliyetten süzülüp gelen özellikleri belirli bir hareket noktası tayin ederek herkesin o noktada birleşmesini sağlamaktır. Bu da; lisan, edebiyat, akait, ahlâk, adet gibi unsurların bir noktada birleşmesiyle mümkün olur.

Hersekli Arif Hikmet'in ikinci "Levâmü'l Efkâr'dan Lem'a" makalesinde insan, ilim ve din ilişkisi anlatılmaktadır. Aynı zamanda ilim çeşitli yönleriyle ele alınıp incelenmiştir. Öncelikle bu makalede insanın aslının ruh ve cesetle ilişkili olduğu anlatılmaktadır. İnsan için var olan diğer unsurlar (akıl, vicdan, kelam ve tabiat) ruh ve cesedin tamamlayıcısıdır. İnsan-tabiat-çevre arasında ki bağ bir zincir gibidir. İnsan tabiat ve çevresinde yer alan bilgiyi kullanır, bilgiyi kullanarak olgunlaşır, bu olgunlukla da çeşitli sanatlar ve marifetler meydana getirir. Böylece maddi ve manevi yönden ilerleme sağlamış olur. Hersekli Arif Hikmet'e göre insanın kullandığı bilgi, edebi, hikemi ve şer'i olmak üzere üç kısma ayrılır. Edebiyat, sözlerin birleşmesinden; hikmet aklın araştırmalarından; şeriat da vicdanın ilahi olana yönelmesi ve çeşitli yönlerde kullanılması (ilahi ve siyasi) ile ortaya çıkmıştır. Edebiyat, hikmet, şeriat her kavim ve millet arasında medeniyet derecelerine göre az veya çok görülmüş ve ilerlemiştir. Daha sonra ilim ve din ilişkisi ele alınmış dinde ilmin mertebeleri ve bunların neler olduğu, nasıl anlaşıldığı (İlme'l yakîn, ayne'l yakîn, hakke'l yakîn mertebeler) anlatılmıştır. Son olarak da:

"Âlem-i beşeriyete şeref-bahş-ı vürut olan kâffe-i resul ve enbiya o sırr-ı azimi haber vermiş, tebligat-ı semaiyeye iman eyleyen amme-i ulema-yı milel bilâ-tereddüt tasdik edip kitaplara yazmış, erbab-ı mütalâanın bazısı tahkik, ekserisi taklit yüzünden ahirete inanmış,

---

[5] *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye,* s 62.

cahiller semâen tevarüs eden bir itikad-ı müselsel ile râvîlerin sözlerine bağlanmış, çok kimselerde ukalâlık taslayıp, hayat-ı müstakbelin aslı faslı yoktur, müteferrik olan eczanın bir daha ittisal ve içtimaı kabil değildir, zeminlerinden kopuşarak hikmet-fürûşluğu takınarak inkâra tasaddî ede gelmiştir….."[6]

İfadeleri ile dinin ilme bakışı, inanmayanların dine ve ilme karşı duruşları anlatılmıştır.

Hersekli Arif Hikmet'in "Levayih'ül Hikem'den Lâyiha'sında" insan, din ve medeniyet ilişkileri, bunların nasıl olması gerektiği işlenmektedir. Öncelikle insanların iki türlü olduğu; bunların ilkinin ilahi gücün varlığını ve görünmeyeni yani manevi olanı kabul ettiğini, ikincisinin ise bunları kabul etmediğini daha çok görünen şeylerle ilgilendiklerini, maddi olana yöneldiklerini ifade etmiştir. Hersekli Arif Hikmet, inanmayan insanların daha çok dünyevi hayatın lezzetlerine ve nimetleriyle ilgilendiklerini:

"Mavera-yı mahsusâtı münker bulunanların ekserisi dahi bir mukteza-yı nefis ve heva pek ziyade telezüzzât ve tecemmülât-ı zahiriyeye inhimak ile muhabbet-i hüda ve mütâba'at-ı ebniyâdan rû-gerdan olarak güya ki kendilerini bu âleme yiyip içmek ve ihraz-ı mal u câh ile ağraz-ı şahsiye ve huzuzât-ı nefsanîyeyi icra etmek için gelmiş gibi zannederler."[7]

Sözleriyle anlatmaktadır. Daha sonra insan, din ve medeniyet ilişkisi içerisinde ruhbanlığın ne olduğu, ruhbaniyetin olup olmadığı, hangi dinde yer aldığı, ruhbanlığın çalışmaya, insanlığa hizmete engel olduğu için doğru olmadığı ve İslamiyet'te asla olmayacağını, akıllı insanın insanlığa hizmette ve medeniyetin ilerlemesinde vazifeleri olduğunu anlatmaktadır. Bu vazifeler ruhanî ve cismani yönden insanlığın medeniyet yolunda ilerlemesini sağlayacaktır. Sırf ruhaniyete veya cismaniyete yönelen insanlar yarım insandır. İlerleme ikisiyle birlikte, çalışarak ve hizmet ederek sağlanacaktır. Hersekli Arif Hikmet, yazısının sonunda ise, insanlar hangi din, millet ve kavimden olursa olsunlar, çalışmaya mecburdurlar der. Ayrıca milli yönlerin (ruh ve kuvvet bakımından) tek bir cihette toplanmaları gerektiğini belirten yazar, aksi takdirde dağılıp gideceklerini hatırlatır.

Hersekli Arif Hikmet'in "Levamü'l Eşrâk'tan Lem'a" başlıklı bir diğer yazısında ise, ilmin ve cehaletin kendi vakit ve asrına tâbi olduğunu söylemekte;

---

[6] *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye,* s. 94
[7] *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye,* s. 151.

medeniyet ve teknoloji ilerledikçe bilgilerde değişme ve gelişmenin görüldüğü; hatta yanlış olan bilgilerin geçerliliğini yitirdiği anlatılmaktadır:

"Bir asırda nazaren, istidlâlen, kıyasen sabit olan şeylerin diğer bir asır ve zamanda batılâni tahakkuk ediyor. Hayal, vicdan, sahibince medar-ı hüküm olsa bile tatbikat-ı hariciyece bürhan olamıyor. İtikad, içtihat ise yer siyak üzre kalamayıp bir devirde düsturü'l-amel olan ekser mesailin başka bir devirde şekil ve sureti değişip ehemmiyeti zail oluyor. Tahlil, tecrübe vakıa tahkikatça en sahih bir mizan olduğuna diyecek yok ise de, her şey bununla vezin ve tatbik edilemiyor. Bazı mevzunât ve mürekkebâtta hikemi cârî olabiliyor…."[8]

Söz konusu yazı, medeniyetin doğru olan bilgilerin üzerine inşa edilip kurulduğunu ve ilerlemenin ancak bu şekilde mümkün olabileceği fikrini temel alır. Ayrıca geçmiş asırların bilgisiyle yetinen, içinde bulundukları asrın gelişimine ve değişimine ayak uyduramamış sözde bilginlerin bulunduğu ve çoğaldığını, gerçek bilginlerin ise ne sözde bilginler gibi hayalle ve eskiyle uğraştıklarını, ne de bilgiçler gibi beşeriyete sığmayacak iddiaları kabul ettirmeye çalıştıklarını anlatmaktadır. Gerçek bilginler sadece zamanın getirdiği ilim ve fenleri araştırma ve tedkik ile uğraşır, medeniyeti insaniyeti ikmal ve yüceltmeye çalışır.

Sonuç olarak, yukarıda kısaca tanıtmaya çalıştığımız Hersekli Arif Hikmet'in "Medeniyet, Levâmü'l Efkâr'dan Lem'a, Levâmü'l Efkâr'dan Lem'a" isimli makalelerinin insan, edebiyat, din ve ilim ilişkilerini ele aldığını söyleyebiliriz.

Namık Kemal'in "İstikbal" makalesi insan hayatında mazinin geçip gittiğini, dolayısıyla insan hayatının sadece istikbalden ibaret olduğunu anlatmaktadır. İnsan ecdadını hayır ile anmalıdır fakat aynı zamanda da geleceğini geçmişinden daha ileri götürmeye çalışmalıdır. İstikbal yani medeni ve muasır devletler seviyesini ulaşmak bir milletin en birinci amacı olmalıdır. Medeniyet batı toplumlarında ileri durumdayken Türk milletinin neden onlar gibi olamadığının sebepleri:

"Ancak şurasını da kemal-i teessüfle ilaveye mecburuz ki biz, daha temin-i istikbalin ehemmiyetini lâyıkıyla idrak edemiyoruz. Tarik-i terakki de olan akvamın halini gördük, kendi mesleğimizi de biliriz ya? Onlarda bizim gibi bir dakika sonra yaşayacağını sahihen bilmez ve nihayet yüz seneden ziyade yaşamayacağını yakinen bilir birer mevcud-ı fâni iken dünyaya kazık kakacak surette taştan yonulmuş ve belki demirden dökülmüş saraylarda oturmaya çalışıyorlar. Bizde, sırf kendimizi düşünerek ancak bir sene kâbil-i beka ve her

[8] *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye,* s. 235.

dakika bir hâdisenin şerrine feda olan tahta çadırları ihtiyâr ediyoruz. Onlar beş yüz sene sonra makinelerini idare için iktiza eden kömürün, şimdiden tedarikine çare düşünüyorlar, biz beş gün sonra muiddemizin hareketi için kat'îyyü'l vücûp olan gıdanın esbâb-ı istihsalini bile düşünmüyoruz. Onlar, vatanlarının her cihetinde demir yol yapmayı bâi's-i hayat addediyorlar. Biz yalnız payitaht-ı saltanatın bir köşeciğinde yapılan tramvayı illet-i memat biliyoruz. Onlar, iktiza ederse kendi karınlarını aç bırakıyorlar, çocuklarının fikirlerini besliyorlar. Biz, düğününde ahbaba ziyafet verememek korkusuyla çocuklarımızı mektebe başlatamıyoruz da nimet-i marifetten mahrum ediyoruz"[9]

İfadeleri ile anlatılmıştır. Ayrıca Türk milletinin batı medeniyetleri gibi ilerlemesi yolunda neler yapabilecekleri, ayrıca millî, dinî ve içtimaî yönden yer alan özelliklerini nasıl kullanarak ilerlemenin sağlanabileceği anlatılmıştır.

Namık Kemal'in "Nüfus" makalesinde insanın medeniyet ve ilerleme yolunda neler yaptığını ve yapabileceğini, bu nedenle nüfusun artışının ne kadar önemli olduğu anlatılmaktadır. Eğer nüfus arştı düzensiz ve fazlaca artacak olursa bu durum medeniyete büyük bir sekte vurur. Bunun örneği;

"Vücudu sıhhatte olan vücudu sahih bir erkeğin taht-ı izdivacında bulunan bir kadın hiç olmazsa senede bir çocuk tevlidine tab'an muktedirdir. Bu cihetle iki kişi yirmi senede yirmi iki kişiye baliğ olur. Demek oluyor ki bunda sermaye iki senede reisülmâl ile tesâvi hâsıl ediyor. Ya hele misal addolunan zaman meselâ altmış seneye çıkarılır ve bir koca ile bir karı yerine meselâ dört veya sekiz takım zevcin mevzu-ı bahis edilip de onlardan her sene hâsıl olan erkeklerle kızlar sinn-i rüşte baliğ oldukça birbirine verilirse tenasül üç karna varır varmaz dört ailenin mecmu-ı efradı ma'hûd-ı şatranç hesabında gösterilen buğday gibi şehirlere sığmayacak bir miktara varır. Hâlbuki muhtaç olduğumuz şeylerin vesaid-i tedarikinden olan ziraat veya sanat veya ticaretin hangisi tecriden mütalâa olunur ise olunsun bu nispette terakkiye müsait görülemez. Çünkü insanın her mevlûdu tab'an müveliddir. Bu vesaitin ise her mahsulü muhassıl değildir."[10]

şeklinde verilmiştir. Dünyadaki nüfus artışının ziraat, ticaret, sanat, sanayi ve terakkiyat üzerinde ki olumsuz yönleri örneklerle anlatılmıştır. Aynı durumun bizde Batı toplumları kadar ileri seviyede olmadığımız için daha şiddetli sorunlar ortaya çıkardığı, belirtilmekte, sorunların neler olduğu anlatılmakta ve bu sorunların milletçe nasıl üstesinden gelineceğine işaret edilmektedir.

---

[9] *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye,* s. 13-14.
[10] *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye,* s. 21-22.

Namık Kemal'in "İttihad-ı İslâm" makalesinde İslam medeniyetlerinin birbirinden ayrılması ve tekrar bir çatı altında toplanması anlatılmaktadır:

"İşte o saika ile ta Devlet-i Aliye'nin zuhurundan beri birtakım e'azımın efkârını işgal eden ittihad-ı İslâm şimdi maksad-ı umumîden olduğunu görüyoruz. Bu maksad bir kere hâsıl olursa iki yüz milyon kadar nüfus dâderâne ve yek-vücudâne birbirinin terbiye-i efkâr, ve muhafaza-i menafiine çalışacaklarından Asya için ne revnaklı bir devr-i saadet zuhura geleceği tarife muhtaç değildir."[11]

İslam medeniyetlerinin toplanmasıyla bütün Asya saadet ve parlak devirlerine kavuşur: "*Kuvvetin artması, yardımlaşmanın artmasıyla mümkün olur*" bu genel bir yargıdır. İslam âleminin parlak, şaşalı dönemlerini kaybetmelerinin en büyük sebebi araya giren ayrılıkçı düşüncelerdir. (Yani arada ki yardımlaşmaların bitmesi ve birbirinden çok farklı düşüncelerin ortaya çıkmasıdır.) İslam âlemi içerisinde ki farklı düşünceler sadece siyasi yönden etkili olmamış, ortak hareket, lisan, fikir ve terbiye bakımından da farklılıklara neden olmuştur. İşte burada bu durumun nasıl ortadan kaldırılabileceği, tekrar nasıl birlik sağlanabileceği ve Avrupa medeniyetinin seviyesine nasıl yükseline bileceği konusunda düşüncelere yer verilmiştir. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti 19. yüzyıl ile birlikte Doğu medeniyetinden ayrılarak Batı medeniyetini örnek almaya başlamıştır. Bu yönüyle diğer Asya devletlerinden ayrılmıştır. Namık Kemal bu ayrılık hakkında ki düşüncesini:

"Biz, mademki en yakın olduğumuz için garbın envâr-ı maarifini en evvel iktibas eyledik, Asya'da bulunan ihvanımızı bu nimetten hisse-yâb etmeyi hiç düşünmez de gıda-yı ruhanîlerinin fikdanı cihetiyle bulundukları vakfe-i mutlakada bırakır isek sinn-i rüştümüze müterettib olan bir büyük vazifede bir büyük kusur etmiş olmaz mıyız? Ya bu kusur üzerimizde kaldıkça İslâmiyet ve insaniyetle iftihara lisanımız nasıl varır?"

Sözleriyle ifade etmiştir. Namık Kemal, yazısının sonunda İslam medeniyetlerinin birbirinden ayrılması ve tekrar nasıl bir çatı altında toplanabileceği konusunu ele alır.

Namık Kemal bununla birlikte, "Haysiyet" isimli makalesinde, insanların haysiyetli olmalarının temiz, üstün bir soydan ve bir statüden ibaret olmadığını belirtir. Ona göre haysiyet, insanın kendine bağlı bir unsurdur: "*Hâsılı gerek maddi gerek manevî düşünülsün (insan anasından büyük doğmaz.)"*[12]

---

[11] *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye,* s. 81.
[12] *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye,* s. 98.

Namık Kemal'in "Bir Lâzıme-i Siyaset" isimli makalesinde de, devlet, ordu, siyaset ve medeniyetin ilişkisi, devlet dairesindeki bozukluklar (daha çok devlet memurlarının ehliyetsizliği, memuriyeti kendi geçimini sağlamak ve hırsları için kullanmak, insanlar için görev ve hizmet bilincinin olamaması) anlatılmaktadır:

"Bundan yirmi beş sene evveline gelinceye kadar onların yerine kaim olanların ekserisi ise hizmet-i devleti yalnızca bir sermaye-i servet ve pek munsif olursa medar-ı maişet bilenlerdi. Bir memura göre hırs-ı ikbali nihayet dereceye götürmek bile caiz olabilir, fakat eline aldığı memuriyet emrini umumun han-ı ihsanına davet tezkeresi addetmek hiçbir vakit hiçbir millet için fevz ve necat alâmetlerinden madûd olamaz."[13]

Yazar, devlet dairesinin düzeltilebilmesi için yapılması gerekenleri de şu şekilde sıralar: İdare ve hukuk için insan yetiştirmek, okullar açmak, görev bilinci olmayan memurların görevslerinden uzaklaştırmak.

Namık Kemal'in "Yeis" isimli makalesi; ümitsizliğin medeniyet ve insan üzerindeki olumsuz etkilerini anlatmaktadır. Makale yeisin insan üzerinde ne kadar etkili olduğunu anlatabilmek için:

"Yeis nedir? Üzerinde bulunduğumuz şu kevkeb-i seyyâri, kâinat-ı efkârın evc-i burc-ı müstesnasına sevk ve terfi etmek isteyen ruhun kırılması; insaniyet-i muzdaribeye sabah-ı evvelden biri görülmemiş yeni bir şafak-ı necât, bir devr-i saadet tehiyye etmek emeliyle bî-karar olan darabât-ı kalbin durmasıdır"[14]

İfadeleriyle başlamıştır. Ümitsizlik insan düşmanı, bütün emelleri, umutları, neşeyi, ilerlemeyi yok eden bir unsurdur. Yeis insanı acizlik, fakirlik ve sefalet içinde bırakır, memleketleri harap eder, medeniyetleri söndürür ve ilerlemeyi durdurur. İlerleyebilmek için bu ümitsizliği ortadan kaldırabilmek gerekmektedir: *"Fransa, büyük inkılâptan evvel sui idareden, zulümden harap olmakta idi. Velhasıl, selâmet-i insaniyeyi temin eden İngiltere, Fransa ihtilal-i kebirleri en büyük ümitsizlik zamanında vücuda gelmiştir."*[15]

Avrupa medeniyeti ümitsizliği ve taassubu 18. yüzyılda üzerinden atmayı başararak ilim ve fen yolunda ilerlemeye başlamıştır. Makaleye göre Türk milleti Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını gördükçe büyük bir ümitsizlik içerisine

---

[13] *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye,* s. 12.
[14] *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye, s.*181.
[15] *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye,* s. 182.

girmektedir. Namık Kemal vatanın zor zamanında ümitsizliğe düşülmemesi, tam tersine vatanı kurtarmak için çalışmanın gerekliliğini vurgular:

"Biz, bugün neden bu kadar meyusuz? Biz niçin tehlike-i hayat içinde bulunan vatanı tahlîse çalışacak yerde Fatiha okumaya kalkışıyoruz. Birbirlerini çiğneyerek, ezerek kaçışan bozulmuş bir büyük ordu gibi memleketimizde halk, kendisini takip eden gölgesinden ürkerek firar ediyor. Meyus olmamak bizim için bir vazife-i milliyet, bir fariza-i vatandır. Her ne felâkete düçâr olursak olalım, Osmanlı'yı idameye, ifâya çalışmalıyız. Vatanın şu halinde kaçmak alçaklık meyus olmak hainliktir."[16] sözleriyle ifade etmiştir.

Namık Kemal'in başlıksız olan ve bir beyitle başlayan makalesinin ilk kısmında adalet, hakikat ve insan ilişkisi üzerinde durulmuştur. İnsanın cemiyetten ayrı olamayacağını fakat cemiyet içerisinde de rahat olamadığını ifade etmiştir. Bu rahatsızlığının sebebi adaletin olamayışıdır. İnsanın dünyada mutlu olabilmesi için adaletin sağlam olması gerekir. Şiddet ve zorlamayla kendi adaletlerini uygulayanlar, kendi düzenlerini yürütenler gerçeğin ve adaletin ortaya çıkmasına engel olmuşlardır. Yine bir beyitle başlayan makalenin ikinci kısmında ise akıl-hakikat-ilim ilişkisi üzerinde durulur. Aklın kesin hükümleri vardır. İlim artması sonucunda fende ve teknolojide ilerleme de artar. Fakat insanın fikri ve ifadesi asra, ümmete, aileye, hatta ferde göre değişiklik gösterir. Ayrıca insanın fikri ve nazarı maddenin görünen yüzünü anlar, inceler fakat hakikatini anlamaya muktedir değildir. Yani insan gerçeği sadece ya dış görünüşünü araştırmayla ya da aklın hükümleriyle bilebilir. Gerçeğin özünü bilemez. Dünyada her şey sürekli bir değişim içerisindedir. Akıl da buna dâhildir. Aklın değişimine;

"Herkes çocukluğunda herneye mu'tekid ise ihtiyarlığında hemen cümlesini inkâr eder. Bir maddeye bir insan sağlam iken başka türlü hükmeder, hasta iken başka… Ayık iken başka… Sarhoş iken başka…. Hele aklın uykuda olan tasavvuratıyla hal-i yakazada ki idrakâti beyninde olan fark külli ve deli dediğimiz âdemlerın havâtırında bizim tasdikâtımıza nispet görülen mugayeret-i kâmile bütün bütün câ-yı vesvese değil midir? Akıl dediğimiz kuvvet, ömrün her tarzında, vücudun her halinde bir malûm üzerine taban tabana zıt ilimler hâsıl ediyor! Hükümler veriyor! Bunların hangisi sahihtir? Aklın hal-i tabiîsi gençlikte midir? İhtiyarlıkta mıdır? Yakazada mıdır? Uykuda mıdır? Sarhoşlukta mıdır? Ayıklıkta mıdır? Akıllık dediğimiz durumda mıdır? Cünun dediğimiz halde midir? Neden bilelim?"[17]

---

[16] *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye,* s. 188

[17] *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye,* s. 198-199.

ifadeleri örnek olarak verilmiştir. Sonuç olarak insan sürekli bir değişim içerisinde olduğu için ilim, fen ve hakikatte değişim ve gelişim içerisindedir.

Namık Kemal'in "Hürriyet-i Efkâr" makalesinde de hürriyet ve terakkiyat ilişkisi ele alınmış, topluma zararlı olacak fikirlere karşı nasıl önlem alınacağı anlatılmıştır. Fikir hürriyeti doğuştandır. Hiç kimse zorla değiştiremez. Fikri değiştiren tabiatın ve çevrenin değişmesidir. Fikir hürriyetine engellemeye çalışmak çok kanlı ve zararlı sonuçlara neden olmuştur bunun en çarpıcı örneklerini ortaçağ Avrupa'sında görülmüştür:

"İbret-bîn olacak vekâyi'-i meşhuredendir ki şemsin istikrarı kürenin devri hakkında Kopernik'in meydana koyduğu kavl-i hikemâneyi delâil-i riyaziye ile ispat eden meşhur Galile bu itikadından dolayı -her hakikati muhalif-i din suretinde göstermekle maruf olan- ruhban güruhu tarafından ilhâd ile itham olunur, eğer tâib ve müstağfir olmazsa taun-ı insani denilmeye şayan olan ma'hûd engizisyonun pençesine düşeceği kendine ihtar edilir. Akrabası, ahbabı, şakirdânı, aşinaları musallat olurlar tehdit ve ilhâh kuvvetlerinin sevkiyle kiliseye gider, birtakım teşrifat-ı uzmâ arasında kavlinin hata olduğunu itiraf eder, istedikleri gibi "tâib ve müstağfir" olur. Fakat kiliseden çıkarken yine efkârında olan cihet-i tabiiye galeyana başlar, bir türlü kendini alamaz, ayağını birkaç kere yere vurur da "mamafih yine dönen küredir" der."[18]

Oysa İslamiyet'te ayrılıklar farklı düşünceler baş gösterdiği zaman onları zorla bastırma ve değiştirme yoluna gidilmemiş, fikir hürriyeti korunmaya devam edilmiştir. İnsan fikrini, düşüncelerini özgürce ifade edemediği, baskı gördüğü, tamamen engellendiği zaman varlığının yüceliğini olgunlukla idrak eder, karşısına ne türlü kuvvet ve zorlama çıkarsa çıksın ona karşı durmaktan çekinmez. Fikir özgürlülüğü kısmi olarak engellendiği zaman ise hasmının zaafını anlar, ona göre yöntemler geliştirir. İstediği bir şeyi ciddi söylemekte çekince görürse kinaye ile söyler. Ona da muktedir olamazsa muamma ile anlatır, tasvir ile gösterir, ama mutlaka fikrini ifade edebileceği bir yol bulur. Herkesin fikir hürriyeti vardır. Fakat topluma zararlı olacak fikirler de bunların içerisinde mevcut olabilir. Bunlarda baskı ve zulümle engellenemez. Bunları engellemenin yolları ise şöyledir: Birincisi, bir fikrin gerçekliği ve doğruluğu onaylanmadıkça zaten o fikir topluma kendini kabul ettiremez. İkincisi, bir fikrin düşüncesi veya yayılmasını tamamen yasaklamak yerine o fikrin toplumda meydana getirecek olumsuz etkilerini önlemeye çalışmak daha kolaydır. Üçüncüsü, her memlekette bulunan kanunların görevi orada bulunan insanlara zararlı olabilecek

---
[18] *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye,* s. 219-220.

fikir ve hareketleri engellemektir. Bu nedenle mükemmel bir kanun yapılırsa hem yanlış, hem zararlı bir fikir yaymak zorlaşır. Böyle bir durum ortaya çıksa dahi buna meyledenlere cezalandırmaya hiçbir engel kalmaz. Dördüncüsü, kanunlarda eksiklik olsa dahi kanunun eksik kalan yönü tamamlanmalıdır. Böylece fikir hürriyetinin önü açık olur ve toplumlar özgürce düşüncelerini ifade ederek gelişebilir ve ilerleyebilir.

Namık Kemal'in "Londra" makalesinde medeniyetçe gelişmiş Avrupa devletlerinin ve özellikle Londra'nın bu servetinin ve gelişmişliğinin nasıl olduğu anlatılmakta, medeni devletler seviyesine ulaşma yolunda bizim neler yapabileceklerimiz ifade edilmektedir. Londra'nın sadece ekonomik yönden değil adalet, eğitim, sanat, eğlence, edebiyat (özellikle tiyatro), fen ve teknoloji, ticaret, idare alanlarında da gelişmiş olduğunu bunu da çok çalışma ile kısa bir süre içerisinde başardıklarını bizimde Türk milleti olarak elimizde bulunan imkânları kullanarak bu gelişmeyi başarabileceğimiz anlatılmaktadır.

Namık Kemal'in "Ahlak-ı İslâmiye" makalesinde İslamiyet'in insana ne büyük bir fazilet, cömertlik, olgunluk ve fedakârlık kazandırdığı, İslamiyet'ten başka hiçbir dinin insana kattığı bu şekil güzel hasletler olmadığı örneklerle anlatılmaktadır:

"Cihanda İslâmiyet'ten başka bir mezhep var mıdır ki ihsanı adle teşrik ederek ahlâkı vazife-i hukukiye dairesine ithal etmiş olsun? Cihanda İslâm'dan başka bir mezhep var mıdır ki efradını birbiri hakkında miras ve mahremiyetten başka şeraid-i uhuvvetin kâffesiyle mükellef eylesin? Cihanda İslâm'dan başka bir mezhep var mıdır ki herkesi meksûbâtının lâ-ekal kırkta birini fukaraya taksim etmeye mecbur eylesin?"[19]

"İstikbal, Nüfus, İttihad-ı İslâm" isimli makalelerinde ise, ilerleme ve Avrupa medeniyetine yükselmede edebiyat ve medeniyet ilişkisi üzerinde durulur.

Namık Kemal'in makalelerinin dışında bir de "Takriz"i vardır. Yazar, "Takriz 'Talim-i Edebiyat'a'" isimli sunuş yazısında, Recaizade Mahmut Ekrem'in *Talim-i Edebiyat* isimli eserini değerlendirir. Bu değerlendirmeye öncelikle sözün tariflerinden başlar; sözün ne kadar etkili, bediî, kuvvetli, mukaddes, ulvî, ruhanî bir cevher olduğunu vurgular. Sözün sadece bir iletişim aracı olmadığını, bu nedenle insanlar ve edebiyatçılar tarafından doğru, güzel kullanılması gerektiğini anlatır, Ekrem Bey'in yeni tarzıyla bunu başardığını söyler. Namık Kemal'e göre güzel söz söylemenin de edebiyat içerisinde kuralları vardır bu nedenle bir milletin edebiyata

[19] *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye,* s. 67.

olan kabiliyetini geliştirmek ve olgunlaştırmak için gerekli olan unsurlardan biriside edebiyat kurallarının bize ait olan bir tarzda bir araya toplanmasıdır. Ekrem Bey Talim-i Edebiyat isimli eserinde bu ihtiyacı karşılamıştır:

"Talim-i Edebiyat nevresîde-gân-ı marifete ne kadar büyük bir hizmet ise men-i gayr-ı istihâl mensuplarından addolunduğum tarz-ı cedit taraftarlarından bir birader vicdanımın mahsul-i irfanı olduğu için nefsimce dahi o kadar mutena bir medar-ı mefharettir."[20]

Recaizade Mahmut Ekrem'in "Mukaddime-i Zemzeme'den" makalesinde edebiyat ve şiirin nasıl olması gerektiği anlatılmaktadır. Ona göre edebiyat ve şiir de en güzel eserler okunduktan sonra da insanı bir müddet düşünmeğe mecbur eden eserlerdir. Bu nedenle Adülhak Hâmid'in şiirleri en güzel şiirlerdir. Sözde letafet ve ulviyet nasıl ortaya çıktığı kesinlikle bilinemez. Ruhun arzu ve istekleriyle orta çıkan fikir, hayal ve hissin ifade edilmesinde sözler ve tabirler arasında bir ilişki bulunmalıdır. Eğer böyle olursa söz gerek mensur, gerek manzum olsun daima güzel olur. Bazen de hem güzel hem ulvî olur

Fikir, hayal ve his asil ise ruhun şevki ile yayılır veya hislerin sıcaklığı ile söze dönüşür, güzel ve mevcut olur. Gerçek ulviyetten uzak olan sözler balon gibidir. Söner gider.

Recaizade Mahmut Ekrem'in "Cüret-i Şairane" makalesinde ise, sanatlı yaratılanların karşısında insanoğlunun edebi ve sanatsal yönden ne kadar küçük olduğu ve insanın sanatının doğadan, yaratılanlardan etkilenerek ortaya çıktığı anlatılmaktadır:

"Evet! Kitab-ı mübin kudretin bir sayfa-i tâb-nâk-i nilgünü olan cihan-ı eflâkın nukûş ve hutût-ı zerândûd ve cevher-i âludunda uyûn-ı idrakımızı kamaştıran bedâyi-i şâyia' ve sanayi-i barîaya karşı kemal-i acz ile secde güzâr-ı hayret ve takdis olunur. Asâr-ı kudret-i ilâhi eyvân-ı Süleyma'nın dârât ve ihtişamâtında 'iyân görebildiğimiz gibi bir karıncanın yuvasında dahi âşikâr-ı müşahede eder! Şurası da der-hatır olunmalıdır ki mükevvenat ve masnuat-ı kudretin en muazzamından en musaggarına kadar görebildiğimiz şeyler içinde tamik-i fikir ve nazarla kuva-yı hissiye ve vicdâniyemizi it'âb etmeye hacet kalmaksızın gözlerimizi memnû… Kulaklarımızı mahzûz.. Fikirlerimizi münbasit.. Vicdanlarımızı ve münşerih velhasıl ruhumuzu mutayyeb eden münâzır ve esvât ve hâdisatı ahsen ve eltâf olarak telâkkiye bi't-tab' meyyaliz. Bu meylimizin neticesi olan itibarımızı aczimize bahş

[20] *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye,* s. 352.

buyurarak kusurumuzu afv etmesi Cenab-ı Kadir-i Mutlak'ın mukteza-yı hikmet-i kutsîyesidir!"[21]

Şemsettin Sami'nin, "Lisan Ve Edebiyatımız" makalesinde lisanımız ve edebiyatımız medeniyete göre değerlendirilmiştir. Yazara göre toplumların siyasi mevcudiyetleri ve maneviyeleri lisanlarının güzelliği ve mükemmeliyetine bağlıdır. Bir toplum kendi dilini çok yüce veya çok hakir görmemelidir. Bu bakış açıları toplumun dilini olumsuz yönde etkiler. Bir toplumun dilini hakir görmesi sadece kendini etkilemez. O dili kullanan bütün toplumları olumsuz yönde etkiler. Dilin hakir görülüp aşağılanması aynı zamanda toplumların kendi milli varlıklarını da hakir görüp aşağılamasına neden olur. Tam tersi olarak toplumların lisanını çok yüce görmesi dilde ki hata ve eksikliklerin görülmesine ve onların düzeltilmesine çalışmaya engel olur.

Bir lisanın güzelliği, inceliği ve mükemmeliyeti iki türlü olur: Biri tabiî yani yaradılıştan gelen, diğeri sunî yani sonradan kazanılan özelliklerdir. Birincisi Allah vergisi, ikincisi bir lisanı kullananların çalışmaların, gayretlerine ve zevklerine bağlıdır. Bunun için birincisi lisan, ikincisi de edebiyattır. Türkçe tabiîdir ve onda yaradılıştan güzellik, incelik ve mükemmeliyet vardır. Fakat Osmanlı devleti'nin öz Türkçeyi bırakarak İran ve Arap edebiyatlarından fazlaca etkilenmeleri kendilerini o diller karşısında hakir görmeleri ve daha sonra Osmanlı devletinin zayıflamasıyla edebiyatının da zayıflaması sonucunda edebiyat, arzu edilen derecede gelişememiştir. Türkçe dünyanın en güzel lisanlarından birisidir. Güzelliği nispetinde de kolaydır. Bu Türk milletinin sahip olduğu en büyük nimetlerden birisidir. Fakat edebiyatımız ise lisanımızla mütenasip değildir. Edebiyatımız geridir; yanlış bir yola sapmıştır. Lisanımızın güzelliği sadece konuşmakta kaldığı için kolaylığından da istifade edemiyoruz. Edebiyatımız ıslaha ve terakkiye muhtaçtır. Daha doğrusu konuşulan lisana göre değişime ve yenilenmeye muhtaçtır. Bunun için çalışmak ve gayret gerekir.

Şemsettin Sami'nin "Kuvvet" isimli makalesinde kuvvet yani güç-medeniyet ilişkisi ele alınmaktadır. Kuvvet iki kısma ayrılır. Bunlar: Tabi kuvvet ve suni kuvvettir. Tabi kuvvet insan ve hayvan kuvvetini içerisine alırken suni kuvvet insan eliyle yapılmış makineleri yani teknolojiyi içerisine alır. Medeni toplumlar insan kuvvetinin zayıf ama kıymetli olmasını fark etmiş bu nedenle insan kuvvetini makine

---

[21]*Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye,* s. 177-178.

ve teknoloji gücüyle birleştirerek ilerlemişlerdir. Ağır işlerde insan ve hayvan gücü yerine makine gücü kullanılmış, böylece yapılacak işler kolaylaşmıştır. Aynı zamanda insan ve hayvan gücünden de tasarruf elde edilmiştir. Makinelerin işleri kolaylaştırması ile birlikte insan daha çok düşünmeye, sanata vakit ayıramaya başlamış, bu sayede de muasır devletler seviyesine ulaşılabilinmiştir:

"*Her bir ihtiyac-ı maddiyede insan kuvvetinin istimali âdeta ziraatte kazma ve sapan gibi aletin altından imaline kalkışmak gibidir ki hem bu nazik ve kıymettar madenin topraklara sürünmesi ve öyle kaba işlere kullanılması yazık olur, hemde altından madenin mecmu-ı miktarıyla hal-i tabiiyesi bu kâfi ve salih olmadığından bununla görülecek iş dahi nakıs ve nâ-tamam kalır. Yalnız nev-i beşerin değil, insanın kendi hizmetinde kullandığı hayvanat-ı beytiyenin mecmu' kuva-yı tabiiyesi dahi nev-i beşerin ihtiyacâtını bihakkın defedemez. Zaten insanın ihtiyacâtını mahdut ve muayyen olmayıp, esbâb ve vesâil-i tekessür ettikce, ihtiyacâtı tekessür eder. Ve günden güne artmakta olan bu ihtiyacâtını defettikçe daha büyük bir refah ve mamuriyet ve suhuletle yaşar."*[22]

Şemsettin Sami'nin "Ta'yin-i Vezaif" makalesinde fertle-toplum arasındaki ilişki ele alınmıştır. Fert toplumda çalışmadan yaşayamaz. Bu çalışmada toplumla birlikte bir ortaklık söz konusudur. İnsan topluma hizmet ederek bir taraftan çalışmaları karşısında toplumdan mükâfat görür bir taraftan da kendi ihtiyaçlarını gidermiş olur. Cemiyet bir şirket gibidir; ferde yaptığı hizmetin, çalışmanın cinsine ve kıymetine göre mükâfat verir. İnsanlarda o cemiyetin organları ve hizmetçileri konumundadır. Medeniyetçe ilerlemiş zengin toplumlarda görev taksimi farklı, daha geri olanlarda ise görev taksimi farklıdır.

Şemsettin Sami'nin "Medeniyet-i Sabıka" makalesi bir zamanlar altın devrini yaşayan İslam medeniyetinin gerilediğini ve şimdi o altın devri Avrupa medeniyetinin yaşadığını, Doğu medeniyetinden kalma eserlerin ve bilgilerin Batı medeniyetinde değişip geliştiğini anlatmaktadır. Ayrıca medeniyetin bir sınıfa, kasabaya zümreye ve topluma ait olmadığını bütün insanlığa ait olduğunu anlatmaktadır. Oluşan medeniyetin Avrupa'nın yıkılması ve yok olmasıyla mahvolmayacağını ve bitip tükenmeyeceğini bunun nedeninin de medeniyetin dünyanın dört bir yanına dağılmış olduğunu anlatmaktadır. Ayrıca medeniyetin toplumda sefahate neden olmadığını aksine sefahate düşen toplumların ilerleyemediğini anlatmaktadır.

---

[22] *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye,* s. 227.

Şemsettin Sami'nin "Medeniyet-i Cedide'nin Ümem-i İslamiyeye Nakli" makalesi Medeniyet'i Sabıka isimli makalenin devamı niteliğindedir. Bu makalede de yazar Türk milletinin ilerlemesi için ilim ve fen Avrupa medeniyetinden hazır olarak alınmalıdır demektedir. Biz Avrupa medeniyetini küfür, şirk ve taklitle itham ederek ondan istifade etmek istemiyoruz. Bunu sebebi bizdeki taassuptur diyor. Bizdeki taassubun aşılmasıyla ilimin ve terakkiyatın önündeki engel kalkacak ve Avrupa gibi medeni devletler seviyesine ulaşacağız.

Muallim Naci'nin "Allah" makalesinde Allah'ın büyüklüğü, yüceliği ve sanatlı yaratışı anlatılmaktadır: *"Erbab-ı ibtilânın ukûl-ı zaifesinde dühât-ı asfiyânın ukûl-ı âlîyesi kadar hikmet-nüma olur. Zayıf, kavi, büyük, küçük huzur-ı azametinde hiç kalır. Her şeye vücut veren odur! Bütün mevcudat mağlub-ı iktidarıdır! Bir bahr-ı bî-kerândır ki masivası müstağrıktır!..."*[23]

Menemenlizade Tahir'in "Makber" makalesinde Abdülhak Hamid'in şiirlerinin (Ölü, Sahra, Makber, İğbirar) bir değerlendirilmesi yapılmaktadır. Özellikle Makber isimli şiiri ele alınmakta, Hamid'in ne kadar büyük, güçlü, içinden geldiği gibi yazan bir şair olduğu ve yazdıklarında çok başarılı olduğu anlatılmaktadır. Menemenlizade Tahir'e göre Makber şiirinin kendisi gibi mukaddimesi de şairane ve ulvîdir. Şiir en gizli en güzel hisleri tasvir eder, gönülleri titretir. Şiirin manası lisanımızda gittikçe genişliyor. Çünkü fikirler büyüyor, fikirler büyüdükçe zarar ve fayda da büyür. Şiirin en güzel tarifi "kalpten gelen sözdür." Söz neye dair olursa olsun, kaynağı histir; yanlış olsa da doğru olsa da şiirdir. Kalpten gelmeyen şey şiir olamaz. Menemenlizade Tahir'e göre fenni şiir yazmak, gül yaprağı üzerine kitap yazmaya benzer. Bunun için Hamid Bey'in şiirleri çok değerlidir. Bu yüzden Abdülhak Hamid şiirde terakkiyatı sağlayabilmiş bir şairdir.

Ziya Paşa'nın "Şiir ve İnşa" makalesinde bizim şiirimiz ve nesrimizin ne olduğu ve ne olmadığı sorgulanmaktadır. Ziya Paşa'ya göre şiir ölçülü söz demektir. Yani iki satır sözün her birindeki sükûn ve harekelerin birbirine eşit olmasıdır. Kafiye bile sonradan ortaya çıkmıştır. Şiir, her kavimde tabiîdir, dünyada ne kadar millet ve kavim varsa cümlesinin kendine ait şiiri vardır. Acaba Osmanlıların şiiri ve nesri nedir? Ne Nedim ve Vasıf şarkıları, nede Arap ve İran taklidiyle aruzla yazılmış şiirlerdir. Nesirde tamamen böyledir. Nesirde de içinde üçte bir Türkçe kelime bulunmayan, ağır, anlaşılmayan öyle karışık bir dil kullanılmıştır ki insanın

[23] *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye, s.* 202.

yanında sözlük olmadan veya Arapça bilgisine sahip olmadan bunların lisanını anlamak mümkün değildir. İşin kötü tarafı bu şekil karışık ve anlaşılmayacak tarzda yazmak güzel ve etkili yazı yazmak sayılıyordu. Şiirimizin ve nesrimizin bu hale gelmesi İslamiyet'in kabulüne dayanmaktadır. İslamiyet'in kabulü ile Arap ve Farslara özenilerek onlar taklit edilmiştir. Bu nedenle şiirimiz ve nesrimiz geri kalmıştır. Bizim asıl Türkçemiz ve şiirimiz İstanbul halkının konuştuğu Türkçe ve bu Türkçe ile yazılan şarkılar, deyişler, üçleme ve kayabaşı diye tabir olunan nazımlardır. Nesrimiz ise sade ve anlaşılır dile sahiptir. Bu nedenle çok fazla rağbet edilmemiş, oldukları halde kalmışlar, büyüyememişlerdir. Edebiyatçılarımız ve yazarlarımız asıl Türkçemize döndüğü vakit çık kısa sürede ne şairler, ne kâtipler yetişir.

Samipaşazade Sezai'nin "Zemzeme" isimli makalesinde Recaizade Mahmut Ekrem Bey'in edebî yönünü değerlendirmektedir:

"Ekrem Bey'in tabiat-ı şairanesi, her tarafta gürültülerin seslerin kesildiği bir zamanda sükûn ve sükûnet içinde ulvî bir hüzün içinde doğrudan doğruya ruhu tenvir eden ayın ziyasına benzer. Şiirleri, yine o ayın ziyası gibi kırdığı kalplerde bir sevda, dokunduğu yerlerde bir feryad uyandırır. Bu ulvî şairin tasvir ve tersimi tabiatta kullandığı renkler hiçbir şairde misli görülmemiş derecede nazar-ı ribâdır kalbe okşayarak söyler, ruhu ebediyetini söyleyerek alkışlar."[24]

Ayrıca Abdülhak Hamid ve Namık Kemal hakkında da değerlendirmelerde bulunmuştur:

"Üstad Kemal Bey'le, Hamid Bey gibiler müstesna olarak hangi Türk şairidir ki böyle nurlar, renkler çiçekler saçarak kendisine mahsus bir yoldan gitmiş? Eğer burada kendilerinden birer kelime bahsine müsaade edilirde üstad Kemal Bey'in tabiat-ı şairanesine vakit ve kudret; Hamid Bey'inkine mahz-ı ulviyet; tesmiye eder isek Ekrem Bey'inkine de letafet ve ruhaniyet deriz. Zira: Kemal Bey'in ateşli fikrinin mahsulü olan sözleri bir volkandan fışkıran madeniyât gibi metin ve ateş-nâktır. Kemal Bey'in elinde lafızlar, kelimeler, cümleler bir üstâdi yapanın yedd-i üstadanesinde ki maddiyat gibidir ki istediği gibi ezer, istediği gibi kullanır, istediği şekle sokar: O zaman nazar-ı iştiyak önünde bakmakla doyulmaz bir timsal-i ulviyet vücuda gelir"[25]

İbnü'r ReşatAli Ferruh'un "Evzan-ı Milliye'nin Terkiyle Evzan-ı Aruziye'nin Kabülü" makalesinde milli veznimiz olan hece vezni ile sonradan kullanılan aruz

[24]*Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye,* s. 335.
[25]*Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye,* s. 334.

vezni karşılaştırılmıştır. Burada milli vezinden ayrılıp, niçin aruz vezninin kullanıldığı anlatılmaktadır. Hece parmak hesabıdır ve Türklerin milli veznidir. Aruz ise Arap ve İran vezinleridir. İslamiyet'in kabulünden sonra bizde kullanılmaya başlanmıştır. Aruz vezninin fazla kullanılmasının nedenleri hikemi tarzda ki fikirlerin milli veznimizle yazılamaması, bu tarz şiirlerin milli veznimize sığmaması ve milli vezinde istenildiği kadar selis ve fasih olmamasıdır. Milli veznimiz olan hece vezni bize ecdadımızdan kalmıştır bu nedenle onu Türk milleti namına onu korumak ve ondan faydalanmak gerekmektedir. Sonuç olarak zamanın şartlarına göre milli vezinden aruz veznine geçilmek zorunda kalınmıştır. Fakat edebiyatçılar ve şairler yazdıkları şiirlerde aruz vezninin yanında milli vezni de kullanmalıdırlar. Milli vezni unutmak bir kusur, hata değil âdeta büyük bir cinayet olur.

İbnü'r ReşatAli Ferruh'un "Bir Mukaddime'den" isimli makalesi iki kısımdan oluşmaktadır. Makalenin ilk kısmında Allah'ın varlığı, birliği ve kendi varlığının dünyadaki tecellisi, onun yarattıkları karşısında insanın acizliği anlatılmaktadır. Allah'ın yarattıkları içinde tabiat onun varlığını insana en güzel biçimde ifade edendir. Tabiat denince akla ilk gelen şeyde hakikatin kendisidir. İnsan o hakikati araştırarak hakka vasıl olur. Araştırmacılar tabiata hakkın tecelli aynası olarak bakmışlardır. Bu şekilde düşünenler birliğin (ehadiyetin) ne büyük bir hakikati, ne ciddi bir mahiyeti olduğunu ortaya koymuşlardır. İnsanların en körü, en idraksizi bile onun varlığını inkâr edemez: *"Bir kalp tasavvur olunabilir mi ki etrafını ihata eden bunca teceddüdât ve tahavvülât-ı muhtelife ile mütehassis olunsa Allah'ı hissetmesin bir bedbaht bulunabilir mi ki her nazarda bir bedîaya her köşede bir harikaya tesadüf etsinde Allah'ı beyan eylemesin?!"*[26] Ayrıca tabiatın özelliklerinden de bahsedilmiştir. Tabiat renk renk çiçeklerle süslenmiş latif bir bahçedir ki onu yaratanı inkâr etmek her kalp sahibinin, hatta yürekleri cehennem taşından, kafaları cinayet tasından yapılmış olan insan canavarlarının bile elinden gelmez. Tabiat onun kuvvetini ihata eden çok geniş bir tezgâhtır ki, sanatlı yaratılmış eserler, görülebilen yaratılmışların sınırları ancak tabiatla bilinir. Bütün yaşanan olaylarda tabiatın tesiri ve izi vardır. Makalenin ikinci kısmında ise ahlaktan (güzel ahlak ve kötü ahlak) bahseder. Güzel ahlakın temeli terbiye ve marifettir. Kötü ahlakın temeli ise sefahat ve cehalettir. Güzel ahlak bir meziyet, kemal ve terakkidir, adalet onunla mümkün olur. Kötü ahlak da, alçaklık, zelilliktir. Bir

---

[26] *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye,* s. 354.

milletin güzel ahlâkı; o milletin geleceğini sağlam bir şekilde oluşturmasını sağlar. Çünkü güzel ahlâk insanları birleştirir ve yek-vücut eder, kendilerinden sonra gelecek nesiller onların terbiye ve ahlaklarıyla ahlâklanırlar. Kötü ahlaklı milletler ise sanatı, marifeti, medeniyeti ve serveti imha ve yağma ederler. Her milletin zelil ve hakir duruma düşmesine ve her devletin yıkılmasına sebep kötü ahlaklarıdır. Bunun en güzel örneği de Asya'nın en parlak, en gelişmiş dönemlerinde Avrupa'nın orta çağ karanlığında yaşamasıdır. Fakat Asya'da ilim ve fen ilerledikçe insanların kalplerine şer ve fesat girmiştir. Şer ve fesadın gönüllere girmesiyle güzel ahlak da yavaş yavaş toplumdan silinmeye başlamıştır.

Nabızade Nazım'ın "Bedâyi-i Kudret" makalesinde Allahın kusursuz yaratmasını, yarattığı her şeyin eşref-i mahlûkat olan insanın ihtiyaçlarının giderilmesine göre yaratmasını ve medeniyet alanında insanın ilerlemesinin onun yarattıklarının misli bile olmadığını, onun her şeyi yaratmaya muktedir olduğunu, yaratma esnasında da kendi servetinden hiçbir şeyin eksilmeyeceğini anlatmaktadır: *"Gafil insan! Müvekkenâta bir nazar-ı ibretle bak! Gözün her neye taalluk etse orada cenab-ı aferinende-i âleminin envâr-ı bedâyi-i kudreti derhal nazar-ı ibtisârına tecelli eder."* [27] Ayrıca maddenin ve insanın ilk şeklini, geçirdiği aşamalara da değinmiştir.

Münif Paşa'nın "Hukuk-ı Hürriyet" isimli makalesinde hürriyetin ne olduğu, toplum içerisinde hürriyetin nasıl olması gerektiği, hürriyetin eski zamanlardan günümüze kadar geçirdiği dönemler ve değişiklikler, günümüzde ki hürriyet kavramı, hürriyetin çeşitleri (hürriyet-i akliye, hürriyet-i fiil, hürriyet-i mezhep, hürriyet-i akıl, hürriyet-i ahlak, hürriyet-i ticaret, hürriyet-i sanayi, hürriyet-i hususiye, hürriyet-i siyasiye, hürriyet-i sanat), hürriyetin aslında doğuştan olduğu, her türlü terakkiyâtın menbaı olduğu ve hürriyetin gerekleri anlatılmaktadır. Münif Paşa yazısının sonunda hürriyeti bir ağacın dallarına benzetir ve zincir gibi birbirine bağlı olduğunu söyler. Yazara göre bütün hürriyetlerin bir arada olması ile medeni yönden ilerleme sağlanabilir.,

Genel olarak *Bedâyi-i Edebiye*'de yer alan makaleleri bu şekilde değerlendirdikten sonra konu tasnifini yapabiliriz. Buna göre *Bedâyi-i Edebiye*'de yer alan 30 makalenin 14 tanesi medeniyet, terakkiyat ve ilerleme konularında yazılmıştır. Bunlar içerisinde medeniyetin toplumda yer alan diğer unsurlarla ilişkisi

---

[27] *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye,* s. 343.

ile (medeniyet-insan, din, ilim, cehalet, devlet, siyaset, ordu, nüfus, ümitsizlik, değişim, edebiyat, lisan, hakikat, hürriyet… vb), medeniyet ve terakki yolunda nasıl mesafe kaydedileceği anlatılmıştır. Makaleler de insan öncelikle çok çalışarak fikirlerini, düşünceleri aydınlatabileceği ve ancak bu şekilde medeni seviyeye ulaşıp ilerleyebileceği anlatılır. Fikirin parlak olmayınca terakkinin de olamayacağını işleyen yazarlar, bir millet için ilerlemenin birinci şartının ahlâk olduğunu söylerler. Bir milletin ahlakının da ancak edebiyat vasıtasıyla aydınlanabileceğini belirtirler.

Antolojide edebiyat ve lisan konular ayrıca işlenmiştir. Edebiyat ve lisan da meselesi daha çok Türk edebiyatında şiirin ve nesrin ne olduğu, ne olması gerektiği şeklinde sorgulanmıştır. Ayrıca Türk edebiyatında yer alan Namık Kemal, Ziya Paşa, Abdülhak Hamid, Recaizade Mahmut Ekrem gibi usta yazar ve şairler hakkında görüş belirtilen yazılara yer verilmiştir. Ağırlıklı olarak işlenen medeniyet konusunun yanında makalelerde; 1 tane kavmiyet-milliyet, 1 tane insan-din-ilim, 1 tane İslam birliği, 1 tane haysiyet-statü, 1 tane adalet-hakikat-insan, 2 tane edebiyat-vezin-şiir, 3 tane Allah, 1 tane sanatlı yaratma, 1 tane insan-toplum, 1 tane ahlak, 1 tane hürriyet konuları da yer almıştır. Ayrıca iki de değerlendirme yazısı yeralmıştır.

Eserde 9 adet mektup yer almaktadır. Bu mektuplardan 2 tanesi Samipaşazade Sezai'ye, 4 tanesi Abdülhak Hamid'e, 2 tanesi Namık Kemal'e, 1 tanesi de Menemenlizade Tahir'e aittir. Mektupların hangi konularda yazıldığına geçmeden önce, içerikleriyle ilgili kısa bilgiler verelim.

Bu mektuplardan ilki Samipaşazade Sezai'ye aittir. "Hamid Beyefendi Hazretlerine Bir Mektup" isimli mektup da, vatan hasreti ve edebiyat bahsi, İngiltere ve Fransa edebiyatı ve edebiyatçıları arasında bir karşılaştırma yapılmaktadır. Vatan hasreti kısmında Çamlıca'da geçirilen güzel günler, Çamlıca'nın latif manzarası ve orada hissedilen duygular hatırlanmakta, İngiltere ile Çamlıca karşılaştırılmaktadır:

"Benim öyle senin gibi sabahları uyandıracak bülbüllerim, geceleri uyutacak ishaklarım yok. Sabah beni kaldıran, şimendiferlerin avazesi, geceleri uyutan, bir dakika ârâm etmeyen dağdağa-i medeniyetin şiddetli bir yorgunluğudur. Gündüzleri nazarım sisler, dumanlar içinde kaybolur, rüzgâr o güzel rayihalara bedel fabrika dumanları getirir. Hava muzlim, ağır. Mahşer-i medeniyetden kaçarak bir açık sema, bir tenha köşe ararım. Ara sıra yalnız başıma -Tayms'ın- *kenarında oturur, garip garip vatanımı, sizleri düşünürüm."*[28]

[28] *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye,* s. 44.

İngiltere ve Fransa edebiyatı ve edebiyatçıları arasında bir karşılaştırma bahsinde ise İngiltere edebiyatının Fransız edebiyatından daha üstün olduğu, İngiltere'de daha çok edebiyatçının bulunduğu (Bayron, Şali, Cosa, Espençe, Mala, Cansun, Milton, Şekspir… vs.) Fransız tiyatrosu (Alfred Dumasa) ile İngiliz tiyatrosu (Victor Hugo) ele alınmıştır.

Samipaşazade Sezai'nin ikinci mektubu "Mustafa Reşit Bey'e" başlıklı Mustafa Reşit Bey'in *Bir Çiçek Demeti* isimli eserini neşretmesinden sonra, kitaba dair yazılan bir değerlendirme mektubudur. Konusu neşir edilmiş kitap ve kadınlardır. Kâinat kadın ile vardır kadın aşk ve güzelliğin sembolüdür. Bir toplum kadınlardan mahrum kalırsa ilerleyemez. Kadınlara hürmet etmelidir. Çünkü onlar erkeklerden ziyade muzdariptirler. Kadınlar cahil kaldıkça bir cemiyet hiçbir vakit ilerleyemez. Kadınlar toplumda her şeyden mahrum oldukça bir memlekette insanlık oluşmaz. Bu konuda yazılmış olan Mustafa Reşit Bey'in *Bir Çiçek Demeti* isimli eseri toplum ve insanlık için çok önemlidir.

Abdülhak Hamid'in ilk mektubu "Bir Çiçek Demeti Muharriri Mustafa Reşit Bey'e" başlıklı mektuptur. Mustafa Reşit Bey'in *Bir Çiçek Demeti* isimli eserini neşir etmesiyle kitaba dair yazılan bir değerlendirme mektubudur. Konusu neşredilmiş kitap ve kadınlardır. Kadın insanlığın anasıdır. Kâinatta ki sevgi ve insanlığın olgunlaşması kadınla mümkün olur. Kadın masumiyetin sembolüdür. Melekler, kadınların semaya yansıyan güzelliği ise kadınlar da meleklerin yeryüzünde dolaşan hayalleridir. En büyük şairin, en güzel şiiri kadındır. Kadınlar şairliğin sebebidirler. Kadınların maarifsiz kaldığı bir millet yarım insana benzer. Erkeksiz kadın, kadınsız erkek olmaz. Medeniyetin bir yüzü kadın, bir yüzü erkektir. Terakki kadınsız yürüyemez. Bu konuda yazılmış olan Mustafa Reşit Bey'in *Bir Çiçek Demeti* isimli eseri çok nazik, fakat bir o kadar da kuvvetlidir.

Abdülhak Hamid'in ikinci mektubu "Abdülhak Hamid Beyefendi Hazretlerinin Bir Mektubu"dur. Burada Hindistan'ın Bombay kentinin tanıtılması, buradaki İngiliz hâkimiyeti ve vatan hasreti anlatılır: **"***Memleket: Mamur, muntazam Avrupa gibi. Fakat Avrupa pek uzak. Golos'ta yalnız vatanıma yakın idim. Burada insaniyetten uzak değilsem de vatanım… Ah vatanım pek baîd. Bence evvelleri*

uzaklıkla yakınlığın hiç farkı yok idi. Şimdi bilmem nasıl oluyor ki uzakta, vatanıma iştiyakta buluyorum."[29]

Eserdeki Abdülhak Hamid'e ait üçüncü mektup, "Mektup" başlığı ile yer almaktadır. Sami Paşa'nın vefatı üzerine Necip Paşa'ya Abdülhak Hamid tarafından gönderilmiştir. Sami Paşa'nın vefatı üzerine duyulan üzüntü ifade edilmektedir:

"*Vah, o bedbahtan istikbaleki temaşa-yı likâ-yı ruhanîyesine mazhar olamayacaklar.! Vah, o müştâkân-ı devr-i hâzıra ki feyz-i marifetinden mahrum kaldılar! Ulema ve füzelânın bedrikâ-i dil-i agâhı, ediba ve şairanın en kadim ümit-gâhı, zaifâ ve fukaranın en büyük penahı nazarlardan nihan olmuş!...... Hüda bilir ki bu mektubumu giryan giryan tahrir ediyordum gördüğüm lütuf ve merhametler, aldığım pend ve nasihatler, okuduğum ders-i ibretler ağlar gözümün önünden birer birer güzâr ediyor. Ya nasıl ağlamayım ki pederimin bin kere fevkinde iken bu fakire peder-i muamelesi erzân buyururdu. Bunda çakerleri dahi teselliye muhtaç olduğuma Allah şahid olsun. Evvelki rahatsızlıkları zamanında lisan-ı kerametlerinden sâdr olan bir haber, o kerametin vücuduna zahirî bir bürhan idi."*[30]

Abdülhak Hamid'in "Bir Mektup" başlıklı dördüncü mektubunda "Vasıta-i servet" namında ki ticaret ve ziraat gazetesinin değerlendirilmesi yapılmıştır. Burada sanatın, ticaretin ve ziraatın ne olduğuna dair tanımlar ve değerlendirmeler vardır.

Namık Kemal'in ilk mektubu "Bir Mektup Midilli'den" başlıklı mektuptur. Midilli'nin tarihi ve fiziki yönden tanıtılmasını içermektedir:

"*Oturduğum odadan nazar, sağa ihale olununca Midilli limanı görünür. Denizden karaya doğru beyzîye mail bir şekle girmiş; Magosa ile varoş bir insan şeklinde tasvir olunsa iç liman o çehrede nasıl bir ağız gibi görünürse, Midilli de bir insan çehresi addolunsa, bu liman ağız değil o çehrede burun zannolunur! Memleketi görmek için en büyük nokta-i nazar kaledir. Kaleden şarka teveccüh olunursa yukarıda tarif ettiğim Anadolu dağları, cenuba bakılırsa yine bâlâda yazdığım liman görünür. Şimale bakılırsa pîş-i nazara bir dağ tesadüf eder ki vaziyeti güzelse de limanın üstüne müşerref olan dağ gibi mamur ve müzeyyen değildir. Dağların biri tavus gibi ziynetli, biri koyun gibi güzel"*[31]

Ayrıca Midilli'de bulunan Hıristiyan Mahallesi ile Müslüman Mahallesi karşılaştırılmaktadır. Hıristiyan Mahallesi mamur, gelişmiş bir mahalleyken Müslüman mahallesi Hıristiyan mahallesi gibi gelişmiş durumda değildir.

[29] *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye,* s. 80.
[30] *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye,* s. 169-170.
[31] *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye,* s.133.

“*Kemal Beyefendi Hazretleri’nin bir risale hakkında dikte suretiyle yazdırıp bir zat vasıtasıyla sahib-i risaleye irsal ettiği bir muâhize namedir ki ilk fıkrası vasıta-i irsal olan zat tarafından yazılmıştır*” başlıklı mektubu Namık Kemal’in ikinci mektubudur. Çıkartılan bir risalenin kullandığı ağır ağdalı dili ve sıkça kullanılmış yanlış kelimeler ve hatalar nedeniyle ağır bir şekilde tenkidini içermektedir.

Menemenli Zade Tahir’in “Bir Mektup” başlıklı mektubu sanata dair bir konuyu ele almaktadır. Burada şiirde hakikat arama-şiiri edebi yönden değerlendirme ve şiirde mübalağanın yeri, dozu ve önemi karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Genel olarak *Bedâyi-i Edebiye*’de yer alan mektupları bu şekilde değerlendirdikten sonra konu tasnifi yapabiliriz. Buna göre; *Bedâyi-i Edebiye*’de yer alan mektuplarda farklı konular işlenmiştir. 9 mektubun 5 tanesi değerlendirme, 2 tanesi vatan hasreti (vatan hasreti ile birlikte edebiyat bahsi ve kent tanıtımı), 1 tanesi tarihi ve fiziki yönden Midilli’nin tanıtımı, 1 tanesi de Sami Paşa’nın vefatı üzerine duyulan üzüntüyü anlatır.

YAZARLAR	**MEKTUPLAR**
Samipaşazade Sezai	2
Namık Kemal	2
Abdülhak Hamid	4
Menemenlizade Tahir	1
TOPLAM	**9**

Bütün bunların yanında *Bedâyi-i Edebiye*’de Samipaşazade Sezai’ye ait “İngiltere Hatıratından Banet” ve “İngiltere Hatıratından Haziranda Hayde Park” isimli 2, Rıza Tevfik’e ait “Balaban Dağları” isimli 3 gezi yazısı, Abdülhak Hamid’e ait “Sabr u Sebat” ve “İçli Kız”dan isimli iki tiyatro parçası, yine Samipaşazade

Sezai’ye ait “Çamlıca”, “Bir Düşmüş Kadın”, “İki Yüz Elli Kuruşa Bir Asır” ve “Pederimin Mezarında” isimli 4 anı yazısı vardır. Antolojide, Recaizade Ekrem’in “Piraye” isimli kızının vefatından dolayı duyduğu üzüntüyü anlatan bir yazısı da yer almaktadır. Ayrıca Recaizade Mahmut Ekrem’in “Vicdan” isimli yazısı mahiyeti itibariyle ilk yazısı gibi deneme tarzını düşündürmektedir. Ama Recaizade Mahmut Ekrem’in *“Bu neşri nasıl buldunuz?. Buna benzer bir parça benim “Süreksiz Sevinç” tiyatrosunda da vardır. Demek isterim ki ara sıra böyle şeylerde yazılsa fena olmayacak”*[32] şeklindeki ifadeleri, yazısının türü ile ilgili tereddütlerinin olduğunu gösteriyor.

	TÜRLER							
YAZARLAR	Makale	Mektup	Tiyatro	Anı-Hatırat	Şiir	Gezi Yazısı	Türü Belli Olmayan	Sunuş Yazısı
Hersekli Arif Hikmet	5							
Namık Kemal	10	2						1
Samipaşazade Sezai	1	2		4		2		
Recaizade Mahmut Ekrem	2				1		2	
Abdülhak Hamid		4	4		2			
Rıza Tevfik						1		
Şemsettin Sami	4							

[32] *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye, s.* 128.

Muallim Naci	1							
Menelizade Tahir	1	1						
Ziya Paşa	1							
İbnü'r Reşat Ali Ferruh	2							
Nabizade Nazım	1							
Münif Paşa	1							
TOPLAM	**29**	**9**	**2**	**4**	**3**	**3**	**2**	**1**

Bütün bu değerlendirmelerin ışığında şunu söylemek mümkündür. Bulgurluzade Rıza'nın hazırladığı *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye* 19. asır Türk edebiyatının önemli antolojilerinden biridir. Yazıldığı devrin ve bu devrin aydınının gündemini ve düşüncesinin nerede olduğunu göstermesi bakımından da oldukça önemlidir. Bu tip eserlerin zaman kaybetmeden yeni harflere aktarılarak tanıtılmasının kültürümüzün devamlılığı açısından çok fazla önemi vardır.

Âlem-i edebiyata bir yadigâr-ı kıymettardır.

MÜNTAHABAT-I BEDÂYİ-İ EDEBİYE

Müntahabı

Bulgurlu Zade: Rıza

Mensur kısmı

Münif Paşa, Hersekli Arif Hikmet, Ziya Paşa, Kemal, Abdülhak Hamid, Recaizade Ekrem, Şemsettin Sami, Samipaşazade Sezai, Muallim Naci, Rıza Tevfik, Menemenli Zade Tahir, Nabizade Nazım, İbnül Reşat Ali Ferruh Beyefendiler Hazerâtı gibi azam-ı hükemâ ve üdeba-yı Osmaniyenin sânihât-ı ulvîyeleriyle müzeyyen ve muallâ velhâsıl Osmanlı edebiyatının bir numune-i bî-hemtâsıdır.

Naşiri: (Dersaadet Kitaphanesi) Sahibi "Arsen" Dersaadet

Sancakciyan Matbaası Bab-ı Âli Caddesi

1326

Sancakciyan Matbaasında tab olunmuştur.

MEDENİYET

Medeniyetin tayin-i mahiyeti biraz müşkil ise de tahavvülât-ı içtimaîyesinin gösterdiği asâr ve ahvale nazaran -medeniyet- bir kavim ve millete mahsus ve münhasır olmayıp alelıtlak nev-i beşerin tevessüât-ı ilmiye ve ameliyesiyle tayin eden bir hassa-i tabiîyyesidir.

İlm ve amel ve kabiliyât milel ve akvama tâbi, umur-ı ihtiyâriyeden olmakla medeniyetin asıl medar-ı teessüs ve teşekkülü milel ve akvamın meyil ve istidadıdır. Bazı ümmetler ilim ve amelî diyanet ve şeriata; ve bazıları akıl ve tabiata tevfik ve tatbik ederek her birinin dilhahları vech ile medeniyeti tertip ve tensîk ede gelmiş olduğuna vukuat-ı tarihiye delâlet eder.

Tahavvülât-ı içtimaîyenin mukaddemât ve netâyicine dikkat olunsa, ahval-i beşeriye etvâr-ı muhtelife üzere görülür. Medeniyetden maksut olan intizam, defaten hâsıl olmayıp ale'l-tedriç ilm ve amelîn inkişafâtıyla incilâ-pezîr-i kemal olageldiğinden insanın iptiday-i zuhurunda/ **[s.3]**
bitttabi libas ve gıda ve mesken ve me'va gibi havayic-i zaruriyesi teşkilât-ı sanaiye ve tesisat-ı fikriyeden ârî olmak lâzım geleceği misilli, takâzâ-yı maişet ve icrâ-yı nüfuz ve kuvvet hususları dahi her nev'i tecdidât ve tadilâttan biri olarak, tabiat-ı hayvaniyenin icap ve iktidarına göre cârî idi denilebilir.

Bu müddeânın nübüvvet-i sıhhatine el-yevm-i Afrika ve Amerika taraflarında ki vahşilerin ahvali medar-ı istidlâl olmakla tavr-ı asli, ya vahşiyet veya vahşiyete garip bir tefrikadan ibaret ettiğine hükmolunur.

Kavaid-i tabiiye iktizasınca her intizamın evveli adem-i intizamdır. Her şeyi bidayette zayıf ve nakıs olur. Refte refte iktisab-ı kuvvet ederek müstaid olduğu derece-i kemale vusul bulur. İnsanı nizamsızlıktan hal-i intizama isâl eden esbâbın en birincisi ihtiyacât-ı tabiiyesinin ilcaâtıyla husule gelen "hiss-i terakkidir". "Hiss-i terakki" ilm ü amelî ve ilm ü amel, hiss-i terakkiyi tezyit ederek cemiyet-i beşeriye bu sayede intizamât-ı medeniyeye mâlik olur.

Hayvanat, bir mukteza-yı hilkat-i alet ve eslihâ makamına kâim olmak üzere kendilerine verilmiş olan diş ve hortum ve boynuz ve pençe gibi şeylerin ianesiyle def-i mazeret ve celb-i menfaat ederler. Çare-gâh-ı âlemde bî-çûn u çirâ gezerler.

İnsan ise, âlet ve esliha-i tabiiyeden mahrum olup ancak âmâl-i fikr-i şuur ile kendini hariçden vikaye edebilecek/ **[s.4]**

esbâb arar, onlarla taaruz ve tehaffuza çalışır ise de hayvanatın pek çoğuna nispetle zayıf ve âciz olduğundan müteferrik bulundukça münferiden ne müdafaaya ve ne de nev'i ve neslini muhafazaya kadir olabilir., Alelhusus emri taayyüşte bir derece muâvenet-i mütekabileye muhtaçtır ki bir şahıs kendi kendine kefâf-ı nefs için bir günlük ekmek hâsıl etmek isterse ahirin ianesi olmadıkça buna kudret-i münferidesi kifayet edemez.

Bir dilim ekmek husulü, ekincilik, değirmencilik, fırıncılık gibi sanayi-i adideye müteallik nice nice alet ve edevata, amelîyata mütevakkıf olup bunların cümlesini âmâl ve icraya şahıs ve ahdin gücü yetemez. El-hâsıl havf ve haşyet, acz ve zafiyet: İhtiyacı; ihtiyaç: İhtiyat ve intibah ile içtimaî icap ettirdiğinden nev-i beşer suret-i infiratta yaşayamayıp ihtilât ve ittihada mecbur olmuş, yekdiğerinin mütemmem ve mükemmili muavini ve muhafızı olmak üzere yaratılmıştır.

Beni-âdem için "içtimasız" devam ve beka mümkün ve mutasavver değildir. Binaenaleyh "içtima" efradın vücuduyla sabit bir hal-i asliyedir ki delilden müstağnidir. Şu hale -devr-i içtima- denilir.

Hükemânın -insan medeni-i bi'l-tâbidir- demelerinden maksat, istidad-ı içtimaî beyandır. İstidad-ı içtima, -çekirge, karınca ve turnalar da ve daha sair bazı hayvanat da meşhut ise de onların/ **[s.5]**
daire-i içtimaîyeleri mahdut olduğundan teceddüt ve tenevvü edemeyip bulundukları hal içinde deveran ederler. Bilakis nev'i beşer bir tavr-ı hal üzere kalamayıp daima hudut ve kuyûttan insilâh ile me'arîc-i terakkiye-i tarik arar, teceddüt ve tevessü ister. Bu daiye-i tabiiye insan için talep ve taharrinin lüzumunu göstermiş, sûrî ve manevî bir büyük meydan merâtib ve makamât açmış olduğundan saika-i sa'y u amel ile tabaka-i süfelâyı ve haşyet ve hayvaniyetten derece-i âliyâ-yı medeniyet ve insaniyete ve belki kat'-ı merâhil-i marifetle serhad-ı hüvviyete kadar yol bulabilir.

İnsanı hazîz-i mezellet ve cehaletden üç âlâ-yı saadet-i hakikate isâl eden vesait ve sâile nazar olunsa görülür ki nev'i insan birtakım esbâb-ı müteselsile-i tabiiyenin esir ve ser-gerdânı olarak bilâ-ihtiyâr onların içinde yuvarlanmaya mecburdur.

BEYİT

چه کند کژ پی دوران نرد چون[*]

هر که در دار ه کردش ایام افتاد

Şu mecburiyet ahval-i beşeriyeyi ihtilafa düşürüp etvâr-ı müteaddide zuhura gelmiş ise de esasen -tavr-ı içtima- iki nev‘idir. Biri bedeviyet, diğeri hazariyettir.

/ **[s.6]**

Bedeviler -konargöçer, makulesidir ki kabâil ve ‘aşâire inkısam ile otlu, sulu, düz sahralarda, yüce dağlarda ve kumsal yerlerde, elhâsıl yününden ve kılından mamul çerke ve çadırlar imal ederek istedikleri mahallerde rekz-i hıyâm-ı ârâm edip maişet-hane-i âlemde diledikleri gibi istifa-yı meram ederler. Tavr-ı içtimaın bu derecesi sehl ü sada -yani takayyüdât-ı nizamiye ve tekellüfât-ı tanzimiyeden azadedir.

Hazarî'ler -tayin-i hudut ve taksim arazi edip karye ve nahiye ve kasaba ve şehirlerde âli merâtibihim menâzil ve mesâkin inşa ve ittihaz ile münteşir olurlar. Kara ve nevahîde tabiat-ı asliyesi üzere kalanlara "köylü" büyük kasaba ve şehirlerde mukim olup bir mukteza-yı ten‘im, perverde-i hüsn-i terbiyet olanlara "şehri" ıtlak olunur. İnsan-ı medeni bitttabi olduğundan her ne türlü teşettüt ve tekâsülde bulunursa bulunsun bilâhere intizam-ı hal ile yaşamanın lüzumunu hissetmemek kabil olamaz.

Bu hiss-i medeni, tahavvülât-ı içtimaîyeyi iktiza ede geldiğinden ahval-i beşeriye bir siyak üzere kalamaz. Tahavvülât-ı içtimaîye, iptida-i tur u haşyetten başlayıp refte refte bedeviyet ve hazariyet suratlarına müntehi ve daha sonra inkişafât-ı fikriye, yani teşekkülât-ı sanayiye ve tensikat-ı siyasiyenin ianesiyle şehriyelinin mana-yı lâzımiyesi olan mertebe-i medeniyete müntehi olur./ **[s.7]**

Bu takdirce, medeniyet: Tahavvülât-ı içtimaîyenin netice-i âliyâsı ve kemalât-ı esasiyenin derecei müntehasıdır.

Tabiat-ı insaniye, serâir-i künyeyi tecessüs ve taharri, tevessü ve terakkiye mail ve müstait olduğundan teceddüd-i kervan ve duhûr ile ulûm ve fünûnca keşfiyât-ı cedide zuhura gelmek ömür-i tabiiyeden olmakla medeniyet, bir suret ve vaziyete karar edemeyip halden hale intikal ederek tezâyid ve tenakustan hâlî

[*] Devranın peşinden gitmesinde ne yapsın çünkü herkes günlerin döngüsünde birçok işin peşine düştü.

değildir. Yani maarif ve bedâyi ve örf ve sanayinin miyâdın fazl u hünerde göstereceği sûr-ı sa'y u tealiye göre taayyün eder. Elhasıl -medeniyet- tevsiâ't-ı ilmiye ve amelîyeden tehaddüs eden bir vücud-ı sanayi ve siyasi olmak itibariyle şekl-i hariciyesi servet ve mamuriyet; hükm-i dâhiliyesi refah ve saadettir. Binaenaleyh hakikat-i terakkiye nazar olununca medeniyeti ulûm ve fünûnda, refah ve saadeti akıl ve edep dairesinde aramak lâzım gelir.

Ulûm ve fünûn: Servet ve mamuriyeti bi'l-cümle nizamâtın mevzu-ı asliyesi olan adalet: Refah ve saadeti tezyit ve teyit ile heyet-i içtimaîyece intizam-ı hal husule geleceğinden iştibâh yoktur.

Acaba insanların kendi ahval-i kalbiye ve umur u cüdaniyelerince intizama tarik nedir? Elbette vezâif-i insaniye ihtiyacât-ı maddiyenin istifasıyla bir hüsn-i taayyüş istihsaline ve yalnız heyet-i içtimaîyece intizamât-ı ikmale münhasır olamaz. Zira, heyet-i beşeriyenin mukteziyâtına nazaran servet ü gına fezâil-i asliyeden ma'dûd olmayıp/ **[s.8]**
ancak levazım-ı arıziyedendir. İnsanın tabiat-ı medeniyesi icabınca terakkiyât-ı sûrîyeye meyl ve incizabı mukarrer olduğu gibi, hakikat-i bâtıniyesi iktizasınca tefeyyüzât-ı maneviyeye dahi iştiyakı müsellemdir. İnsan, her nerede mukim olursa olsun tahavvülât-ı içtimaîyenin herhangi tur ve derecesinde bulunursa bulunsun, saika-i nâtıkıyyetle bu kâr-hane-i kudretin mevcudunu, kendi halkını tefahhus ve tefekkürden, arıza-i mevt ve hayat ile dahi mebdei ve me'âdını, ahiret ve akıbetini tezekkür ve tasavvurdan hâlî kalamaz. Meğer kim "Halakallahü'l-bakara fî sureti'l beşer"[**] medlûlünce tefehhüm ve tafattun gayr-i kabil bir serseri-i lâ-ya'kıl, veyahut galebe-i fısk u fücur ile hissiyat-ı âliye-i kalbiyeden insilâh etmiş bir mülhid cahil ola!. Bu misli belâhat ve meyl-i şekavet gibi avarız-ı manadan kat'iyen nazar -nev'i insan- akıl ve vücudâne mâlik ü bi'l-tab'-ı tarik temeddün ve terakkiye sâlik ve mütehallik olduğundan daima hak ve hakikat arar, fazilet ve saadet ister. Hilkat-i beşeriyede bi'l-kuvve merkûz olan şu dâi'ye-i tabiiyenin hayyiz-i fiile çıkması, yani insanın âlâ kadri'l-imkân hak ve hakikate kesb-i vukuf ile tenvir-i derun ederek fazilet ve saadete nail olabilmesi akaid-i sahiha ve ahlâk-ı hasane mütevakkıf olduğundan ihtiyacât-ı maddiyenin istihsali ne kadar lâzım ise iştiyakât-ı maneviyenin istikmali de o kadar elzemdir zira insan saffet-i ruhanîyesi mülâbesesiyle itikatsız, nispet-i medeniyesi münasebetiyle ahlâksız olamaz./ **[s.9]**

[**] İnsan suretinde yarattı.

Akaid-i batıla ve ahlâk-ı fasideye müptelâ olan “kimse” her ne kadar suret-i zahirede hüner ve marifet, servet ve mamuriyete mâlik olsa dahi sîretçe hüsn-i hasâil ve fezâilden mahrumiyeti mülâbesesiyle şehvet ü şeytanat şirret ü şekavete ziyade mâil olmak lâzım geleceğinden ne alâyiş-i sûrisi payidar, nede fi nefsi’l emr şayan-ı itibar olur. Bu saadet mefsedet-i medarı dış yüzü mamur, iç yüzü viran binaya benzer. Hakikat hale nazaran medeniyetin cismi “imtizaç” ruhu “insaniyettir.” Cemiyet-i beşeriyenin tevessü ve terakkisi malûmat-ı sanayiyeye, insaniyetin taayyün ve tecellisi kemalât-ı rabbaniyeye mütevakkıf olmakla medeniyet mükemmele, ihtiyacât-ı maddiye ve iştiyakât-ı maneviye[nin ikmal ve istikmalinden ibarettir.

Fünûn-ı akliye maddiyatı, ulûm-ı diniye maneviyatı câmi‘ olup bu iki maksadın vasıta-i husulüdür. Binaenaleyh fünûn u ulûmu mükessib ve mesleklere göre tevzi ve taksim ile emr-i tedris ve talimi tashih ederek bir ciheti cemiyete ve diğer ciheti insaniyete hizmet etmeli; bilâistisna kâffe-i efrat mekâtib ve medarîsten çıkmalı; istidat ve kabiliyetlerince mekâsib ve mesâliğe münkasım olmalı; afat-ı cehl mümkün mertebe izale edilmelidir.

Mukeddemât-ı mesrûdeden hâsıl olan neticeye göre ulûm ve fünûn, nizam ve kanun efradı bi’l terbiye, efkârı bir nokta-i asliyede toplayıp uhuvvet husule getirmek, cemiyet-i beşeriyenin devam ve/ **[s.10]**
bekasını temin etmek hususlarına hizmet eyliyor. Şu halde ulûm ve fünûn, nizam ve kanun cemiyeti bir nokta-i asliyeye isâl için esbâb ve vesâil hükmünde kalıyor. Şimdi efkâr-ı umimîyece ‘umde-i içtima olabilecek nokta-i asliye nedir? Onu aramak iktiza eder.

Bu mesele-i mühimme tedkik ve ta‘mîk olununca kavmiyet, diyanet, kuvve-i hâkime meydana çıkar, bu da milel ve akvamın hal ve şanına göredir. Meselâ: Fransızlar mezhepçe Ayin-i İsevî’ye tâbi iseler de Hıristiyanlık onları teşkil etmeyip, Fransızlar Hıristiyanlığın zuhur ve intişarından evvel mevcut olarak ‘an-asıl cinsiyet-i mahsusa ile üremiş, efrad-ı cemiyetin tekessürüyle bir kıta-i mahsusada türemişlerdir. Hıristiyanlık sonradan kavmiyetlerine inzimam etmiş bir emr-i arızidır. Bi’l-farz, Hıristiyanlık aralarından kalkmış olsa yine Fransızlar kendi yerlerinde Fransız oldukları halde kalırlar.

Demek isterimki Fransızlık Hıristiyanlıkla kaim olmayıp, Hıristiyanlık onlarla kaim olduğundan bunlar için ve böyle aslen ve neslen yeni cins bulunan sair

akvam için nokta-i içtima kavmiyettir. O da fıtri ve cibilli olarak tabiat-ı cinsiyeden ileri gelir. Bu misilli ecnâs ve akvam, medeniyetçe istedikleri şekil ve surete girebilirler. Medeniyetin onlara nispeti elbisenin lâbise nispeti kabilindendir.. Nitekim birkaç asırdan beri Avrupa'da zuhura gelen medeniyet-i cedide/ **[s.11]** Fransızlar'ın[33] efkâr ve etvârını başkalaştırıp Hıristiyanlık'dan çıkamamışlarsada mevâdd-ı siyasiyece umur-ı mezhebiyenin hüküm ve tesiri kalmamıştır.

Hersekli Arif HİKMET

[33] Bu kelime eserin ikinci baskısında "haksızların" olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre birinci baskıdaki ifade doğrudur.

İSTİKBAL

Lâyıkıyla düşünülsün; insanın hayatı yalnız istikbalden

İbaret değil midir?

Mazi nedir?

Bir mevt-i ebedi!

Hal nedir?

Bir nefs-i vâ-pesîn!

Gerek fert için gerek cemiyet için mazi mes'ut imiş, şanlı imiş, bugüne ne faydası görülür? Hal rahat imiş, emin imiş, yarına ne lütfu kalır?

Ya; sevâbıkımızın hakikaten en büyük milletlere sermaye-i iftihar olabilecek derecelerde âli olan azamet ve ikbalini mi unutalım? Ya; zamanımızın bütün âlem-i insaniyeti esir-i iştigal eden ilcaâtını mı düşünmeyelim?/ **[s.12]**

Hayır! Yalnız şurasını da unutmayalım ki, insan ecdadının kemal ve ulviyetiyle iftihar eder, lâkin evladını ecdadına faik etmeye çalışmazsa ahlâf nazarında eslâfının mahsul-i ömrü olduğuna liyakatsizliğini göstermiş olur. Şunu da düşünelim ki, âdem gününün hoş geçmesini arzu etmekte mazurdur. Fakat himmetini o maksada hasr ederse neticesinde yine o maksattan mahrum kalır. Dünyada bir mes'ut gün yoktur ki saadeti dünden hazırlanmış olmasın. Bu bedahetler meydanda iken insana göre istikbalinin emniyetini istemekden büyük bir hak, saadetini aramakdan büyük bir vazife var mıdır?

İstikbal, ki milletin nur-ı didesi, cemiyetin ciğer paresi, medeniyetin hulâsa-i ümidi, insanın mümidd-i hayatıdır. Halk için onun selâmetine çalışmak evladını açlıktan öldürmek kabilinden olmaz mı?

İntisabıyla müftehir olduğumuz ümmetin tahdîs-i mefahiri yolunda söylerizki buralarca ecdadımızın yâd-ı mealisi herkesin vicdanında akaid-i mukaddese kuvvetini bulmuştur. Bu bir hiss-i ulvîdir ki efkâr-ı umumiye de eşrafa taklit ve hâsıl olmuş şöhreti vikaye, büyüklüğe gıpta gibi -zaten tabiatta mevcud ve mekarîm-i ahlâka hadim olan birtakım saikaları besliyor. Ve binaenaleyh istikbalimizin emniyetince pek büyük ümitler veriyor./ **[s.13]**

Derununda müteayyiş bulunduğumuz devrin tahmîd-i meâsiri yolunda şurasını da beyan ederiz ki subh-ı safa-yı marifet afak-ı garp da bârika-feşân oldukça ziyası tabiatıyla buralara dahi inikâs eylediğinden hayli zamandır birtakım hakâyık çaresiz gözümüze çarpmaya başlamıştır. Bu bir sevk-i tabiîdir ki ahlâk-ı milliye de terakki istemek, hakikat aramak, idrak-i noksana çalışmak gibi birçok hâhişleri kuvvetlendiriyor. Ve binaenaleyh o da istikbalimizin emniyetince pek büyük ümitler veriyor.

Ancak şurasını da kemal-i teessüfle ilaveye mecburuz ki biz, daha temin-i istikbalin ehemmiyetini lâyıkıyla idrak edemiyoruz. Tarik-i terakki de olan akvamın halini gördük, kendi mesleğimizi de biliriz ya? Onlar da bizim gibi bir dakika sonra yaşayacağını sahihen bilmez ve nihayet yüz seneden ziyade yaşamayacağını yakinen bilir birer mevcud-ı fâni iken dünyaya kazık kakacak surette taştan yonulmuş ve belki demirden dökülmüş saraylarda oturmaya çalışıyorlar. Bizde, sırf kendimizi düşünerek ancak bir sene kâbil-i beka ve her dakika bir hâdisenin şerrine feda olan tahta çadırları ihtiyâr ediyoruz.

Onlar beş yüz sene sonra makinelerini idare için iktiza eden kömürün, şimdiden tedarikine çare düşünüyorlar, biz beş gün sonra muiddemizin hareketi için kat'îyyü'l vücûp olan gıdanın esbâb-ı istihsalini bile düşünmüyoruz./ **[s.14]**

Onlar, vatanlarının her cihetinde demir yol yapmayı bâi's-i hayat addediyorlar. Biz yalnız payitaht-ı saltanatın bir köşeciğinde yapılan tramvayı illet-i memat biliyoruz.

Onlar, iktiza ederse kendi karınlarını aç bırakıyorlar, çocuklarının fikirlerini besliyorlar. Biz, düğününde ahbaba ziyafet verememek korkusuyla çocuklarımızı mektebe başlatamıyoruz da nimet-i marifetten mahrum ediyoruz.

Mamafih yine istikbalimiz emindir.

İstikbalimiz emindir; çünkü devletimizin bünye-i asliyesini, adl-i ilâhînin hariçde zuhurundan ibaret olduğu için ezeliyet ve ebediyet levazım-ı zarurîyesinden olan şeriat-ı garrâ terkip ediyoruz.

İstikbalimiz emindir; çünkü "Kad tetegayyera'l-ahkâm bi tebeddüli'l-ezman"[*34] kaide-i fıkhiyyesi hükmünce âlemin her cihetinde zuhur eden asâr-ı

[*] "Zamanın değişmesiyle hükümlerde değişir"
[34] Eserin ikinci baskısında bu nipnot yer almamaktadır.

terakkiyâtı telâkkiye mamur olduğumuz için bize göre maziye avdet veya halde tevakkuf caiz değildir.

"Hadd-i zatında dahi maziye avdet nasıl kabil olsun? Hiç ma'dûma yeniden vücut verilebilir mi? Halde tevakkufa ne suretle imkân-ı tasavvur olunabilsin? Hiç saadetin rakkasını tevkif ile ömr-i beşer yolundan kalır mı?"

İstikbalimiz emindir; çünkü hamîre-i vücudları dört yüz kişilik bir aşiretten şu koca hilâfet-i İslâmiyeyi teşkil ile dört beş/ **[s.15]**
yüz sene karada, denizde hâkim-i âlem geçinen -Osmanlı kahramanlarının hûn-ı şahadetiyle yoğrulmuş olan- ebnâ-yı vatan her zaman dünyanın en birinci askeri olduğunu hîn-i hacette göstermeye ve bulundukları yerin her taşını bir cevher-i cana bedel vermeğe hazırdır.

İstikbalimiz emindir; çünkü feyyaz-ı kudretin bu yerlerde ihsan ettiği bereket cihetiyle toprağı tutsan altın oluyor, kim bir arşın yer kazsa altında bayağı bir define buluyor, üç büyük kıtanın, üç büyük denizin hazâin-i ticaretine bu memleket kilit olmuştur, mahsulât-ı ziraatimiz Avrupa dest-gâhlarının -şimdi belki on binde birini beslemiyor fakat- ileride hemen cümlesini idareye müstaitdir.

İstikbalimiz emindir; çünkü gerek efradı ve gerek umumî hikmet ve siyasetde muallim-i âlem olan Keldân ve Yunan ve Arap ve Türk'ün dârülfünun-ı marifet, devlet sara-yı medeniyeti bu hâk-i feyyaz olmuştur. Bize de o e'azımın evladı ve binaenaleyh varis-i istidadıyız.

İstikbalimiz emindir; çünkü İslâmiyet vahdet-i kelimeyi emreder, cinsiyet ve lisan gibi avarız-ı dünyeviyeyi vesile-i ihtilaf etmeye kat'îyen mânidir binaenaleyh her türlü mevhumâta vücut vererek mevcudatı vehim içinde bırakmayı bürhân-ı dirayet addeden bazı mutasalliflerin zannı gibi buralarda Lazlık, Arnavutluk, Kürtlük, Araplık de'âvîsinin zuhuru muhal hükmündedir./ **[s.16]**

İstikbalimiz emindir; çünkü şimdicek serd ettiğimiz mukaddemâtın istilzamıyla sabittir ki Müslümanlar bu âlem-i terakkide elbette bir gün kelime-i vahide üzerine içtima edecektir. Bu halde mademki kuvvette, nispette, mevkiin kabiliyetinde, halkın istidadında zamanımızın vatan-ı medeniyeti olan Avrupa'ya kurbiyette, ve hatta servette, marifette burası memâlik-i İslâmiye'nin kâffesine mukaddemdir, bahsettiğimiz içtimaın elbette merkezi burası olacaktır.

İstikbalimiz emindir; çünkü İslâm olmayan vatandaşlarımıza dahi hafi olmadığı üzere kendilerinde ne kadar hukuk-ı müktesebe varsa cümlesi bu devletin yadigâr-ı inayetidir. Cümlesi bu devletin, bu vatanın vücuduyla kaimdir. Hatta her türlü akaidi vicdan dairesinde kalıp da gayra tecavüzden beri oldukça himayet etmek hususu ki -hürriyet-i efkârın en sahih manasıdır.-Kurûn-ı ahire de Osmanlıların icad-ı mürüvveti olduğunu bir sahib-i vukufu inkâr edemez. Bir asırda ki: Medeniyet-i Şarkıye'nin mevt ü müşehhası olan Tatar beliyyesinin şiddet-i hücumuyla Ceyhun ve Fırat ve Sind ve Hazar arasında ki mamureler henüz tezelzüllü hitam bulamamış arazi-i münhasife halinde idi, bir asırda ki: Naire-i taassubun mana-yı mücessimi olan ehl-i sâlib-i dahîyesinin taadiyât-ı can-sûzuyla Anadolu tarafları daha kömüründen dumanlar, külünden ateşler saçılır bir yangın yeri şeklinde idi, bir asırda ki: Herkesin gönlünde gayrın itikadına husumet, **[s.17]**
kendi itikadına muhabbetten yüz bin kat ziyade kuvvet bulmuş, seyf-i ta'addî çekilmiş, ateş-i zulüm olunmuş, şark ve garp arasında tevali eden sademât ile âlem birbirine girmiş idi. Saltanat-ı seniye adl-ı ilâhînin son himayetine iltica ederek kavaidini tesis ve hududunu tevsie başladı, bir savtta[35] ki muamelât-ı kerimanesine bakılsa İslâm'ın; kâffe-i ahvali sırf-ı adl ü ihsandan ibaret olan neşe-i evlâ-yı zuhuru avdet etmiş zannolunurdu.

İstikbalimiz emindir; çünkü (bu devletin bekasında ümit yoktur, bari biz fırsat elimizde iken yükümüzü tutalım da ileride refah ile geçinelim) diyenlerin ekseri kabristan-ı fenâda yatıyor. Fakat (biz fâniyiz vatanımız bakidir, biz ölürüz, vatanımızı ihya ederiz) diyenlerin hâlâ istikbalde âbâ ve ecdadının şöhret-i hamiyetini idame edecek evladı dünyaya geliyor.

Tanzimat'ın perveriş-i adl ü himayetiyle aguş u vatanda neşvünemaya başlayan nâzende-i tıfl-ı terakki, tabiatıyla yakında, gördüğümüz emekleme tarzında yürüyüşünü terk ile cihan-ı medeniyetin hareket-i hakâyık-ı cûyânesine müsabıkda başlayacaktır. İşte, o vakit biz de akranımıza faik ve ecdadımızın hayrü'l halefiyiz demeye lâyık oluruz. İşte o vakit envâr-ı marifet bu merkezden Asya ve Afrika cihetlerine dahi yayılır, o halde Avrupa muvazenesi hâsıl olur, âlem-i insaniyette ise bir mizan-ı itidal vücuda gelir. Feyyaz ve kudret bu saadeti bizim/ **[s.18]**

---

[35] Bu kelime eserin ikinci baskısında "suret" olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre birinci baskıdaki ifade doğrudur.

evladımız için saklıyor, halimizden memnun olmasak da fütur getirmeyelim, istikbalimizin feyzini düşünelim! Her âtî karîbdir, yaşasın Osmanlılar…

İbret - Namık KEMAL

NÜFUS

İnsan, şu küre-i zemin dediğimiz nüfus-ı müteharrikin ruhudur denilebilir. Zira ki kışrın haricinde her ne hareket görülüyorsa hep onun sayesinde zuhur ediyor, tabiatın fevkinde ne eser müşahede olunuyorsa hep onun himmetiyle hâsıl oluyor.

Kudretin kemaline iman ile secde-ber-i hayret ü ubudiyet olan odur. Meşiyyetin adl ü ihsanını idrak ile bu kanun-ı ezelîyi hariçde izhar etmeye çalışan odur. Nüfusunun maddiyat ve süflîyâtından i'tilâsını keşif ile ef'âlinde deniyyât-ı 'alâyikten teberri ederek zevahirine kıyas kabul etmeyecek surette ruhanî, tecridi bir azamet göstermeye -velev nadiren olsun- muvaffakıyet hâsıl eden odur. Dört bin sene evvel carî olmuş birtakım esbâba okuduğu veya gördüğü netâyiçten, ve dört yüz sene sonra zuhur edebilecek netâyice işittiği esbâbtan istidlâl ile nev'inin vefat etmiş veya henüz vücuda gelmemiş ne kadar ifradı var ise hemen cümlesiyle / **[s.19]**

hem meclis geçinebilecek surette -ve binaenaleyh eğer tabire itiraz olunmazsa- (lâ-yemûtâne bir halde) yaşayan odur.

Rû-yı zemini bu kadar masnuat-ı nazar-ribâ ile tezyin eyliyor, tabiat-ı külliyeyi irade-i cüz'iyesine hâdim ederek bunca bedâyi-i kemalâtı o meydana çıkarıyor, eyyamı zulüm ateşinden, leyâli zulmet dumanından kurtarmaya o çalışıyor, deryayı: Sahra gibi her tarafında gezilir, havayı: Derya gibi içinde yüzülür bir hale o getiriyor. Tabiatla pençeleşerek, bu kadar cevahir-i serveti sine-i hırsından o koparıp meydana döküyor, ecelle gülüşerek bunca emraz ve devâhînin vücudunu o defediyor, buhar gibi: En sakîl ecsâmı, en kuvvetli madeni ber-küşte ve perişan etmek şanından olan bir dâhiyeyi hizmetkârlıkda; berk gibi: Dünyayı yakıp yıkmak levazımından bulunan belliyeyi Tatarlık'da o istihdâm ediyor.

Vuhûş, ona munis oluyor, tuyûr itaatinde bulunuyor, o isterse şecerelerin semerâtı bir başka şekle, bir başka hale giriyor, o murat ederse hecrin hâssıyetini değiştiriyor. Hâsılı iki ayak üzerinde iki arşın boyunda öyle bir mahlûk-ı garip bir koca âlemde hâkim-i ezele hilâfet eyliyor, bir koca küreyi top gibi pençe-i tasarrufunda oynatıyor!

Vakıa, bu mahlûk, bütün bütün âlemi vücuttan zail olmak lâzım gelse his ve talluktan nasibi olmayan ve tasavvur ve tasdik kuvvetinden/ **[s.20]**
mahrum olan sair küre-i nişinler zerre kadar müteessir olmaz. Fakat insanın kâffe-i

asârı telâhuk-ı efkâr ve teavün-i sa‘y ile hâsıl olduğu için efradı azaldıkça nev‘inin faydası dahi azalacağında hiç şüphe yoktur. Şu kadar var ki kazîyyeyi aksine çevirip de alelıtlak kabul etmeye kalkışırsak netice doğru çıkmaz. Çünkü hacet-i beşeri ifa edecek esbâbın usul-i tezayüdü ebnâ-yı beşerin suret-i tekessürüyle bir nispetde değildir.

İzah-ı meram için yirmi senelik müddeti ele alalım. Meseleyi her türlü avarızdan tecrit ederek düşünelim: Vücudu sıhhatte olan vücudu sahih bir erkeğin taht-ı izdivacında bulunan bir kadın hiç olmazsa senede bir çocuk tevlidine tab‘an muktedirdir. Bu cihetle iki kişi yirmi senede yirmi iki kişiye baliğ olur. Demek oluyor ki bunda sermaye iki senede reisülmâl ile tesâvi hâsıl ediyor. Ya hele misal addolunan zaman meselâ altmış seneye çıkarılır ve bir koca ile bir karı yerine meselâ dört veya sekiz takım zevcin mevzu-ı bahis edilip de onlardan her sene hâsıl olan erkeklerle kızlar sinn-i rüşte baliğ oldukça birbirine verilirse tenasül üç karna varır varmaz dört ailenin mecmu-ı efradı ma‘hûd-ı şatranç hesabında gösterilen buğday gibi şehirlere sığmayacak bir miktara varır.

Hâlbuki muhtaç olduğumuz şeylerin vesaid-i tedarikinden olan/ **[s.21]** ziraat veya sanat veya ticaretin hangisi tecriden mütalâa olunur ise olunsun bu nispette terakkiye müsait görülemez. Çünkü insanın her mevlûdu tab‘an müveliddir. Bu vesaitin ise her mahsulü muhassıl değildir.

Bir kere ziraatı düşünelim: Evvelâ onun mahsulü sarf ve istihlâk içindir. Alelumum hıfz olunamaz ki her sene tohum semerât miktarınca tezayüt edebilsin.

Sâniyen tutalım ki öyle olmamış, ziraatın mevkuf-ı aleyhi olan toprak zaten bir hadd-i tabiî ile mahduttur. Tohum çoğalmakla yoktan yer icadına imkân hâsıl olamaz ki bu sene önümüzdeki sene için semerâtımız miktarınca tohum ve ondan sonra gelecek sene de o tohumun bu sene ekilecek tohum ile nispet-i ma‘kûsesine muadil gelecek semerât hâsıl edilebilsin.

Binaenaleyh tenasül ile ziraat her türlü avarız-ı hariciyeden masun olarak şu kavaid-i mücerredeye ittibâ‘ ederler giderlerse nev‘imiz kürenin her arşın toprağında bir âdem bulunduracak kadar tekessür edebilir.

Çünkü haiz olduğu tevlit ve tezayüt hâssaları -avarız-ı bir tarafa bırakılınca- umur-ı tabiiye içinde mevtten başka bir hal ile mahdut değildir. Mevt-i tabiî ise

tevlid-i tabiînin ancak on beşte biri nispetinde görülür. Çünkü bir erkekle bir karı[36] ömr-i/ **[s.22]**
tabiî miktarınca yaşar ve kuvve-i tevlidiyelerine bir arıza gelmezse cemiyete en azdan otuz evlat bırakmak istidadına mâliktir. Hâlbuki bir karı ile bir erkek vefat ederse cemiyetten yalnız iki âdem kaybolur. Fakat toprak hiçbir vakit o kadar âdemi besleyemez. Çünkü gerek vüs'at ve gerek kuvve-i inbâtiyece tecavüzü nâ-kabil bir hadd-i tabiî ile mahduttur.

Bir kere de sanata bakalım: Evvela on âdem bir yere toplanır da -nihayet derecede çalışmak itibariyle- meselâ günde otuz tane gömlek imal ederse yüz âdemde üç yüz gömlek bin âdem de üç bin gömlek imal edebilir. Bir gömlek ne hale gelirse ve üzerinden kaç sene geçse bir gömlek daha tevlidine muktedir değildir ki insan da olduğu gibi vesaid-i mahsule taaddüt etsinde mahsulâtın tezayütte nispeti değişsin.

Sâniyen tutalım ki değişmiş. Mademki sanatın mevkuf-ı aleyhi ham eşya ve ham eşyanın mevkufu aleyhi ziraattır. Ziraatın iaşeden aciz kaldığı bir miktarı sanat bir türlü yaşatamaz, ticaret için konulmuş bir sermaye her ne kazansa tenasülde olduğu gibi iki senede mevcudunu taz'îf edecek kadar temettü edemez.

"Elindeki eşyayı yüze yüz kâr ile satanlara bakılmasın. Onların kârı ticaret değil bayiin heves ve emniyeti suiistimal/ **[s.23]**
ederek cevaz perdesi altında setr olunmuş bir nev'i sirkattir."

Hele bir tacir temettününü reisülmâle zammederek ikinci derecede ondan temettü edebilir ise de bu muzâ'af-ı fayda dahi hiçbir vakit birkaç aile beyninde evlat ve ahfadın vukuu tabiî olan tezayüdüne mukabil gelemez.

Sâniyen tutalım ki mukabil gelmiş, mademki ticaretin birinci madde-i ihtiyacı ham veya mamul eşyadır, ve mademki onlar ziraat ve sanat kuvvetiyle hâsıl olacak, ziraat ve sanat insanın yiyeceğini tedarikden âciz olursa sair havayicini istihsal için ticarete lâzım olan eşyayı hiç meydana getirmeyeceğinden ve ticaret ise hiçbir kuvvet ziraat ve sanatdan müstağni olarak hayat-ı beşerin idamesine kâfi olamayacağında şüphe yoktur.

[36] Bu kelime eserin ikinci baskısında "kadın" olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre ikinci baskıdaki ifade doğrudur.

Dünyada yalnız bir şey görüyoruz ki insan nispetinde belki her türlü nispetin haricinde tezayüt ediyor. O da medeniyet-i hâzıranın ahlât-ı fasidesinden olan faiz ve hele o ahlâtın en müteaffinlerden olan faiz-i mürekkep ile alınır deyndir.

Fakat bu hal dahi bir çocuğun ötesinde berisinde görülen pisliklere benzer. Medeniyetimiz daha pek tufûliyet halindedir. Girdiği tarik-i terakkide hakikaten insan ıtlakına şayan olacak bir mertebeye vardığı gibi, faizler faiz-i mürekkepler gibi adalet-i ezeliye ve tabiat-ı/ **[s.24]**
insaniyeye mugayir olan birtakım müstekrehâtın her ne suretle olursa olsun zail olacağından eminiz.

Mamafih faiz veya murabaha beka bulsa bile herkes faizle para almak ve yine faizle para vermekden başka bir şey yapmaksızın geçinmek; kâbil midir ki -cemiyet-i beşeriyenin esbâb-ı meşru‘a ile taayyüşten nâ-ümit olduğu zamanlarda hayatına kâfil addolunabilsin?

İşte bu mütalâata ve Avrupa'da kesret-i nüfusun daha birçok esbâb ile kuvvet bularak ve daha doğrusu aranırsa o esbâba bir medar-ı kuvvet olarak amele beyninde hâsıl eylediği şiddet-i zaruretin tesir ve ilkâsıyla fen-i servet ulemasından, erbab-ı idareden, hükemâdan, etıbbâdan, birçok ashab-ı kalem bunların kaide ve esbâbına ve men ve mazeretine dair her güruh kendi nokta-i nazarından iptida ederek birçok mebâhis meydana koyarlar ve terakki-i nüfusu bir haddede tutmak için birçok vesaitten bahsediyorlar.

İnsan çoğalıyor imiş. Ondan ihtiraz ederse hemen her yirmi arşın yerinde bir âdem bulunurcasına kesretle meskûn, her iki günde bir âdem kendini helâk edercesine felâketle memlû olan memâlik-i garbiye halkı ihtiraz etsin.

Ama bir zaman gelecek imiş ki bizde topraklarımızda taayyüş edemeyecek mertebede çoğalacak imişiz biz buralarını ahfadımız düşünmekde mecbur olup olmayacağını bile düşünmeyiz. Zira itikadımızca/ **[s.25]**
Allah'ın arzı vâsi‘, İslâm'ın tevekkülü galip, medeniyetin çare-cûlukta kudreti bu asrın tasavvuratıyla tahdîd oluna bilecek derecelerden âlidir.

Biz bugün en büyük vazifemizi fiile getirmek istersek tenasülümüzün teksirine hasr-ı himmet edercesine çalışmalıyız.

Çünkü memâlik-i garbiyenin el-ân mevcut olan ve hatta ileride vukuundan ihtiraz olunan tekessürü cihetiyle çekindiği veya korktuğu belâlardan birkaç kat eşeddini biz burada nüfusun kılletinden çekiyoruz.

Elimizde bir Maarif Nizamnamesi var. Halkı, cebren okumakla devleti, ahaliyesine meccanen mebâdî-i ulûmu tahsil ettirmekle mükellef ediyor. Her taraf yarım saatlik bir dairenin merkezinde bir sübyan mektebinin vücudunu iktiza eyliyor. Şimdi, işte ne kadar hüsn-i niyetle başlanırsa başlansın, paraca ne kadar fedakârlık ihtiyâr edilirse edilsin ne türlü esbâba teşebbüs olunursa olsun mülkün ekser cihetlerinde her yarım saatlik değil her iki saatlik bir merkez içinde ancak dört evli bir köye tesadüf olunabildiği halde Maarif Nizamnâmesi'nin kaide-i münciyesini fiile çıkarmak nasıl kâbil olabilir;

Demiryollar temdîd-i zaman ve taklîl-i mesafe hâssıyetine mâlik olmak cihetiyle vücud-ı medeniyetin uruk ve asabı hükmüne girdi, mecra-yı hayatı oldu. Binaenaleyh saltanat-ı seniyye mülkün içinde birtakım/ **[s.26]** esaslı demiryol hatları hâsıl etmekliğe uğraşıyor. Bunlar vücuda geldiği zaman terakkiyâtımızca pek büyük faydaları görüleceğinde hiç şüphe yoktur. Fakat böyle vatanımızın birçok cihetleri hemen hâlî bir halde iken bahsettiğimiz büyük hatları menkulâtıyla besleyecek kadar şubeler nasıl yapılabilir? Yapılsa inşa ve idarelerinin masrafı nereden çıkar? Yapılmasa Avrupa'nın asâr-ı medeniyette gösterdiği sürate ne ile yetişilir?

Memleketimiz gibi vaktiyle mahsulâtı bütün cihanın havâyic ve lezâyizini ifaya kâfi olan nazîrsiz bir bağzâr-ı servetin belki onda sekiz parçasını sular basmış, çalılar bürümüş, kayalar kaplamış. Nüfus şimdiki miktarda kaldıkça bu mevâni'i kim defedebilir?

Sultan Süleyman zamanında -Osmanlıların umum havza-i hükûmetinde değil- yalnız şu memleketin içinde yüz milyondan ziyade nüfus var idi! Şimdi kırk milyon âdem yok! Mülkümüz Fransa'nın beş misli kadar! Nüfusumuz belki Fransız'lar kadar değil! Bu kılletle biz nasıl yâr ve ağyara muamelesine göre mukabele edebiliriz? Nasıl ecdadımızın devr-i ikbalini asrın haline mutabık olarak iadeye muktedir oluruz?

Ya biz ne için bu kadar azaldık? Ona sebep mâni-i tekessür olan esbâb-ı tabiiyeye memleketimizde iki yüz elli sene kadar muharebe gibi, veba gibi, ihtilâl

gibi, hakk-ı cezanın suiistimali gibi birçok/ **[s.27]**
avarız-ı fevkalâdenin inzimamı sebep olmuştur. Fakat faydası tarihe münhasır olarak akdem-i vezâifi istikbal için çalışmaktan ibaret olan gazetenin maksadına hiç taallûk etmez binaenaleyh bu bâbda tafsilat vermeği lüzumsuz addediyoruz.

Acep hâlâ tenakus mu ediyoruz? Yoksa hal-i vukufunda mıyız? Yahut tezayüde mi başladık? Bu mesailin halli birbirini te'âküb etmiş ve tahkikli yapılmış birkaç senelik nüfus defâtirînin elde bulunmasına tevakkuf eder, böyle bir define-i malûmata mâlik olmak ise en ziyade medeniyet en ziyade hürriyet en ziyade marifet en ziyade neşriyat ile me'lûf olan memâlik-i garbiyede dahi kolaylıkla hâsıl olan şeylerden değildir.

Yalnız zevahirden istidlâl ile şu kadar diyebiliriz ki asrımızca[37] mebde-i saadet tabirine şayan olan Tanzimat tarihinden beri zulüm gibi 'ilel-i sâriye gibi muharebe gibi düşman-ı hayat olan belalar bi'l-nisbe pek çok azalmış olduğundan zannetmeyizki tenakusta olalım. Tenakus değil hatta umamayızki vukuf-ı tabirine salih bir halde bulunalım.

Birtakım ukalâ biliriz ki askerlik münasebetiyle edyân-ı saire ashabı daima tezayütde ve İslâm daima tenezzülde olduğundan bahsederler ve bundan mübalağalı birtakım neticeler meydana çıkarmak isterler.

Ezcümle şurada bulunan heyet-i İslâmiye'nin bekası muhâlâttan olduğunu tevehhüm ederek bu vehmi makulât-ı silkine ithal için/ **[s.28]**
her yerden münasebetli münasebetsiz delil-i taharri eyleyenlerin rivayetine bakılırsa tensikattan beri hazarî ve seferî silâhaltında yani askerlik uğrunda beş yüz bin ile altı yüz bin arasında İslâm kaybetmişiz. Ve memlekette ahali-i gayrimüslime üç yüz bin ile döt yüz bin arasında tezayüt eylemiş, farz edelim ki bu hesap doğrudur, biz neden korkacağız? Sahihen edyân-ı saire ashabının miktarca takaddümünden mi? Öyle ise hiç ihtiraz olunmasın. Çünkü askerliğin İslâm'a inhisarı sair vatandaşlarımızın bir fırkasında kurulan ve insaniyetin nazarında hakikaten makdûh olan bazı temayüllerden neşet ediyor.

İtimat buyrulsun ki otuz seneye kadar o temayüllerden hiçbir eser kalmayacaktır. Mişon, Petraki, Karabet, İstolcu; Zeyd ile Ömer ile Ali ile Veli ile beraber olarak Josef'lerden, Yovanof'lardan her kim bu toprağa bir adım tecavüz

[37] Bu kelime eserin ikinci baskısında "asrımızda" olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre ikinci baskıdaki ifade doğrudur.

etmek isterse arazi-i mukaddeseye pâmâl-i hakaret etmiş hükmünde bilerek göğsüne silâh tutacak ve silâhına can arz edeceklerdir.

Hiç korkulmasın, İslâm hiçbir vakit öyle zihinlere dehşet verecek kadar azalamaz. Çünkü askerliğin ta'mîmi belki tensikattan bugüne dek geçen müddet kadar zaman beklemeyecektir.

Vatandaşlarımız temayülâtında zuhur eden inkılâba dikkat olunuyor mu? Mahmud-ı sâni zamanında devlet, Ermeni Katolikleri'ni müdahelât-ı ecnebiyeye / **[s.29]**
sebebiyet verdikleri için nefye kalkışdığı vakit içlerinden umumiyete yakın bir ekseriyetin otuz beş kırk sene geçmeden kavmiyetlerinin ve vatanlarının ef'âlince ecnebi müdahelesine meydan vermemek için papanın hükmüne karşı durmak isteyeceğini kim umardı?

O asır da ne kadar Rum var ise Türkleri mahvetmek, ne kadar Türk var ise Rum'lardan tahaffuz eylemek için silâha sarılmaktan başka dünyada bir şeyi düşünmez iken "bundan otuz beş sene sonra İstanbul'da bir Rum peyda olacak Diyojen namıyla bir gazete çıkaracak, onda, Yunanistan'ın gerek kaideye ittibâ' etmek istesin gerek faydasını arasın Devlet-i Aliye'ye iltihaktan başka çaresi olmadığını Fransızca Türkçe ve hatta Rumca gazetelerle ilân, eyleyecek, bir Türk gazetecisi de onu atide tasavvur ettiği bedâyi-i medeniyeden birine bürhan suretinde gösterecek" denilmiş olsa kim inanırdı?

Hâsılı biz mülkümüzde olan akvam-ı sairenin ne adetçe ne marifetçe ne de esbâb-ı medeniyetin sair bir şubesince bize takaddüm etmesinden ihtiraz etmeyiz. Yalnız onlard a, Avrupa'ya nispeten birçok mahrumiyetlerde bizimle müşterek olduklarını lâyıkıyla biliriz. Bu hallerine lâyık olduğu kadar teessüf ederiz. Şimdi bu mesele anlaşıldı.

Teksir-i tenasüle gelince: Nev'i beşer birtakım mevâni'-i fevkalâdeden masûn olursa ashab-ı tahkikin iddiasına göre yirmi beş yirmi altı senede mevcudunun bir misli kadar tezayüd ediyor./ **[s.30]**
Bu nispet ise bir asırdan beri nüfusun Amerika'da bir biri üzerine altı yedi ve Avrupa'da iki üç kat tezayüd etmiş olmasından alınmıştır.

Demek oluyor ki bizde bir asır kadar tenasülde olan kanun-ı tabiata mümkün mertebe riayet etmiş olsak vatanımızı, mamuriyetine gıpta-keş olduğumuz memâlik-i

mütemeddine gibi serapa insan ile dolu, serapa hayat ile müzeyyen bir hale getirebileceğiz. Ya acep memleketimizde bu maksadın husulüne meydan vermeyen esbâb nedir? Dünyanın her tarafında tenasülü teksirden geri bırakan şeyler fenn-i servet ashabının rivayetine göre birtakımı mucip, birtakımı mâni iki sınıfa münkasemdir. Muciblerin -birincisi, havanın fenalığı. İkincisi, mahalle ve hanelerin pisliği. Üçüncüsü, hıfz-ı sıhhat esbâbında kusur. Dördüncüsü, vücudu muhafaza edecek surette giyimine dikkatsizlik. Beşincisi, muzır veya vücudu beslemez şeyler yemek. Altıncısı, fısk. Yedincisi, işret veya tütün gibi müfsid-i mizaç olacak şeyleri istimalde tecavüz-i hadd. Sekizincisi kaht u gâlâ. Dokuzuncusu muharebât. Onuncusu idare-i servetçe muzır veya kaidesine mugayir olarak ihtiyâr olunan birtakım tedâbir. On birincisi keder ve inkıbaz-ı derun. On ikincisi çocuk düşürmek gibi esbâb-ı muhribedir.

Bunlar ‘ilel-i sarîyeyi tevlid-i ebettir yahut şiddetlendirir. Çocukların neşvünemasına mâni olur, büyüklerin kuvve-i hayatiyesini azaltır./ **[s.31]** Hâsılı vefayâtı, tezayüd-i nüfus da olan kânun-ı tabiîye mukabele edecek bir dereceye getirir.

Mâniler ise işret ve sefahate şiddet inhimak u nev‘eyn-i beşerin karma karışık bir halde ikametle[38] birbirine teşâbühü ve fahişelik ve -Avrupalıların zehabınca- taadüd-i zevcât maddeleri oluyor ki bunlar dolayısıyla tevellüdü kesretten men ediyor.

Herkesin indinde ulûm-ı mütearife hükmüne geçmiştir ki insan teneffüsle yaşar teneffüs-i hava ile hâsıl olur. Hava ne kadar ciyâdetli olursa sıhhati umumiye o kadar kuvvette olacağında şüphe yoktur.

Memleketimizin ikliminde olan ciyâdet-i tabiiye dünyanın bildiği şeylerdendir. Hatta buralarda Şeddât’ın cenneti ne derece bedâyi ile meşhur ise Avrupa’da buranın mevkii o kadar letafetle maruftur. Yalnız şurası var ki memleketimizde devr ü vukufun iptidasından biri her türlü hüküm ve fünûn[39] bütün bütün itibardan sakıt olduğuçün havanın misali ağaç yetiştirmek gibi ciyâdetine

---

[38] Bu kelime eserin ikinci baskısında “ikametiyle” olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre birinci baskıdaki ifade doğrudur.

[39] Bu kelime eserin ikinci baskısında “hükm-i fünûn” olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre ikinci baskıdaki ifade doğrudur.

hizmet edecek veyahut gölü tathîr eylemek gibi esbâb-ı fesadını men‘ eyleyecek tedâbire kat‘an riayet olunmamıştır.

Hatta meşhurdur ki vaktiyle Bağdat etrafının asâr-ı mamuriyetle muhat olması ve sahralarının su basmak şerrinden masûn bulunması cihetleriyle sıcaklığı mutedil, havası cana can katar bir saadet-i âbâd imiş. Şimdi ise malûmdur ki etrafında o mamuriyetten hiç/ **[s.32]**
bir eser kalmadıkdan başka Fırat'ın bastığı yerlerin her köşesinde bir memba-ı ufunet peyda olmakla o dârülislâm âdeta dârüleskâm olmuştur Kıbrıs gibi Akkâ gibi "menfa-yı mücrimin" addolunan yerlerde havayı tesmîm eder birçok esbâbın vücudunu işitiyoruz. Mülkün sair bazı cihetlerinde dahi zaten havası fena birkaç memleket olduğunu biliyoruz. Şu mucibât-ı helâkın yakınında zevalini devlet ve millette meşhûd olan temayülât-ı terakkiyenin himmetinden bekleriz. Mahalle ve hanelerin pisliği pek göz önünde olan şeylerdendir. İstanbul'da sokaklar vardır ki köpek lâşelerinin vesair bin türlü murdarlıkların istilası cihetiyle bir tarafından bir tarafına geçilmez. Taşrada memleketler vardır ki lâğımları en büyük caddesinden akar. Hâlbuki bu muzahrafâtın defiçün istikbali beklemeğe mecbur değiliz. Her yerde mevcut olan devâir-i belediye memurlarının vezâif-i şinasâne bir gayret göstermesiyle maksat hâsıl olur. Fakat hanelerimiz de sokaklarımızdan pek aşağı kalmıyor. Ebnâ-yı vatanın en büyük cüz‘i müselman ve kusuru dahi müslümanlar gibi insan olduğundan çoğu naklen azı aklen nezafetle mükellef değil midirler? Herkesin evini de mi devlet tathîr etsin? Kendi hayatına evlâd u ‘iyâlinin, vücuduna ruh mu, vatanın saadetine meyli olanlar için birazda süprüntüler içinde yuvarlanmaya dikkat iktiza etmez mi?

Hıfz-ı sıhhat-i esbâbında kusur halkımızın lâzıme-i şanı gibidir./ **[s.33]**
Cenab-ı hak saklasın kolera zamanında bile bayağı ukalâmızdan addolunan zevatı karpuz ve padıncan yemekden men‘e muktedir olmak kaleler fethetmekden müşkil görünür. Bu ise ecel meselesince halkın zihninde takarrür eden bir yanlış itikatdan neşet etmedir. Vaiz efendiler cevâmi-i şerifede kıssahanlık edeceklerine böyle dünya ve ahirete nafi ve hayat-ı millete kâfil olacak mesâilden bahse himmet eyleseler efkâr-ı umumiyede mevcut olan bu yolda birçok sui-zehablar pek çabuk mündefi‘ olur.

Vücudu muhafaza edecek surette giyinmeğe dikkatsizlik dahi bizlerde mevcut değildir denilemez. Vakıa köylülerimiz vücutlarını germ ü serde ve envai meşakkate

alıştırmıştırlar. Kemal-i ve afiyetle yetmiş seksen sene yaşarlar. Çeki taşını kaldırabilirler. Bir kuzu yerler hazmederler. Hâsılı Avrupa'ca darbımesel olan Türkler sorulsa onlar gösterilebilir. Lâkin şehirlerimizde bütün bütün bu halin aksi görünüyor. Âdet edinmişiz, çıplak ayakla geziyoruz. Başımızdan 'arâkiye eksik olmuyor. Yazın çifte fanila, kışın üç kürkle oturuyoruz. Beşikte bir çocuğa giydirilen şeyler bir yere getirilse koca bir âdem için bir kat mükemmel elbise imaline kifayet eder. İnsan böyle giyinmez. Soğukdan öyle tahaffuz olunmaz. Vikaye-i vücud için bu türlü esvap kullanmak şifa niyetiyle zehir içmek kabîlindendir./ **[s.34]**

Arada sırada[40] bazı aileler görülüyor ki hıfz-ı sıhhat-i esbâbına vâkıf olmuş, çocuklarını lüzumundan hariç elbise giymemeye alıştırıyorlar.[41] Mademki ekalliyet bu yolda hakikat-bînliğe başlamıştır. Her bir emir-i ahirde[42] olduğu gibi ekseriyet pek az zaman içinde bu yolda dahi o muhakkaklara mukallid olacağından eminiz.

Muzır veyahut vücudu beslemez şeyler yemek ise bütün bütün bizim mahsusâtımızdan denilebilir.

Kan zayıflığından ve mide bozukluğundan tevellüt eden hastalıklar burada hemen dünyanın her yerinden ziyade olduğu tecâ̤rib-i tıbbiye ile müspettir. Biraz zeytinyağlı badıncan, çereviş yağlı fasulyeyi tatil etsek de birkaç lokma ekmeğe başlasak hem kendimiz rahat yaşardık, hem de evlatlarımızın vücutları kuvvetli bulunurdu.

Fakat işret veya tütün gibi müfsit mizaç olacak şeylerin istimalinde her türlü hududu tecavüz etmişizdir. İstanbul'a yapılan idare-i inhisariyenin netâ̤yic-i zuhurunda ümit ederiz ki bundan sonra beş yaşında çocukların ağzında sebze görülmez…

Ama bununla ahali bağlarını sökerler imiş. Yerine buğday ekmekte kâbildir. Fakat göğüs çürüdükden sonra hiçbir şeyi idame-i hayat hizmetinde onun yerine kaim olamaz.

---

[40] Bu kelime eserin ikinci baskısında "ara sırada" olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre birinci baskıdaki ifade doğrudur.
[41] Bu kelime eserin ikinci baskısında "alıştırıyor" olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre birinci baskıdaki ifade doğrudur.
[42] Bu kelime eserin ikinci baskısında "emr-i ahir" olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre birinci baskıdaki ifade doğrudur.

Kaht u gâlâ hamd olsun nadir vuku bulur. Muharebelerden ise bir hayli zamandan beri eminiz. Gelelim mânilere: İşret ve safahate şiddet-i/ **[s.35]**
inhimakın derece-i tesirini az bir dikkatle görmek kâfidir. İstanbul'da ki ayyaşların zen-dostların hanelerinde birer ikişer çocuk ancak görülebilir. Fakat Kartal'da Silivri'de bir köylünün evine girilse o fakir-i bahtiyarın her tarafı beş altı semerâtü'l-fuadıyla müzeyyen bulunur.

Nev'eyn-i beşerin karma karışık bir halde ikametle birbirine teşâbüh-i Avrupa'ya mahsus bir haldir. Buralar da bi'lutfullah ziyade-i şikâyete deyecek ve cemiyetin nüfusça tenakusunu mucip olacak dereceye gelmemiştir.

Avrupalıların taadüd-i zevcâtı kesret-i tenasüle mâni addetmesi buralarda olan mevâni'a vukufsuzluklarından başka bir şeye haml olunamaz çünkü hadd-i zatında bir kadının kuvve-i tevlidiye de üç dört kadına galip olması aklen mahaldir. Evâil-i İslâm'da, ki taadüd-i zevcâtın en ziyade cari olduğu zaman idi. Ashab-ı kiram veya tabiînden namı siyerlere geçen her zatın lâ-akall on iki ve hatta birçoğunun kırk elli kadar evladı bulunduğunu tarihler beyan ediyor. Bu delil-i tecrübî dahi Avrupa'da iltizam olunduğu bâlâda beyan olunan iddianın butlanını redd ü cerhi kâbil olmayacak surette ispat etmez mi?

Netice-i murad, eğer memleketimizde insanın azalmasını mucib gördüğümüz esbâbı ve çoğalmasına mâni bulduğumuz ileli defetmeye çalışır da kaide-i tezayüdü cereyanı âdiliyesine bırakmaya muvaffak olabilir isek yirmi beş, yirmi altı ve hiç olmazsa elli altmış/ **[s.36]**
senede nüfusumuzu taz'îf edebileceğimiz istidlâl-i nazariyenin tecarîb-i hariciyeye aynı aynına muvaffakıyetle kuvvet bulmuş bunca delâil kât'ıa ile sabittir.

Osmanlılar iki misline baliğ olur ise yerlerinin vüs'atıyla adedlerin kesreti beyninde, olan nispet Avrupa'ya mütekârrip ve iş ilerledikçe musâvî olacak. Avrupa'da ise insan alâ gayrü'n-nihâye tezayüt edebilmek ihtimali yoktur. Binaenaleyh biz medeniyetin mâbihi'l-hayatı olan nüfusta ve onun avarızından bulunan her türlü asâr-ı terakkide alâ gayrü'n-nihâye Avrupa'nın mâdûnunda kalmak hatırına müptelâ değiliz.

Şimdi görüp de hayran kaldığımız i'câzı kemalâtın sâni' ve muhterialarıyla merâtib-i terakkide hem mesnet olmak topu yüz senelik bir himmete muhtaçtır. Yüz

sene ise hayat-ı cemiyete kıyas olunursa ömr-i beşere nispet bir an-ı mevhum hükmünde kalır.

İşte bu kadar mütalaâta istinaden yine tekrar ederiz. “istikbalimiz emindir.” Yine tekrar ederiz ki her ati karîbtir” Yine tekrar ederiz “yaşasın Osmanlılar!”/ **[s.37]**

İbret - Namık KEMAL -

ÇAMLICA

Çamlıca şu âlemi süflîyenin semaya en garip bir mahalli veya semanın zemine en yakın bir burcudur denilecek kadar ulvîdir.

Çamlıca bir büyük şairin zihni gibi âlem-i bâlâ-yı kudretden nüzul eden füyuzâtın her yerden ziyade muhabbeti, müştak-ı ulviyet olan hayalâtın her yerden ziyade mahl-ı tarassudu, halkını düşünmek nimet-i beka-cuyânesine mütehassir olan bir ruhun arayıp da bulamadığı şu cihanın bir köşe-i inziva-yı müstesnasıdır.

Çamlıca denilen mevki-i mümtaz, kudretin ‘atâya-yı bedî‘asını câmi‘ bir mücessem-i levha-i tabiattır. Semanın hiçbir ulvî temaşası, hiçbir reng-i letafeti, hiçbir ruh-perver manzarası yoktur ki Çamlıca’nın tulûunda, grubunda, leyl-i mükevkebinde meşhut olmasın.

Tabiatın hiçbir revnak-ı safa bahşi, hiçbir nokta-i dil-i âşûbanesi yoktur ki Çamlıca’nın o güzel kırlarında, o cihan-nüma mevkilerinde nazar-gâh-ı iştiyaktan kendisini saklayabilsin.

Öyle feyyaz-ı sabahları görülür, gönül o sabahların o kadar vakf-ı tesirâtı olur ki insan, bu güneş grup etmek üzere tulû ediyor demekte bî-ihtiyâr kalır.

Bazen öyle gruplara tesadüf olunur ki insan, cenab-ı hak mâni-i/ **[s.38]** rüyet-i beşer olan serâdık-ı gaybından birini kendi dest-i kudretiyle açmış bir başka renkde bir başka tecellide bir âlem-i diğer letafet gösteriyor zanneder. Vakta ki zaman grub-ı hulûl eder, güneş ufka doğru takarrüp ettikçe etrafında ki bulutlar yükselmeye başlar. O zaman semanın hemen yarısından büyük bir kısmı ateşin al bir rengine gark olur. Güneş tahavvül ettikçe o renk tebeddül eder. Sema da, her an bir reng-. diğerle tezeyyün eyler.

O münevver, o mülevven bulutlar kâh parça parça açılır. İnsan dünyada ne kadar renk var ise o dakika da hemen hepsini câmi‘ görünen güneş dağılıyor, zerrâtı semanın içine yayılıp gidiyor kıyas eder. Kâh o bulutlar ufkun üzerinde toplanır, nurdan bir dağ şekline girer. Meleklerin aşiyânesi mutlak bu cebel-i nurun zirvesidir denilmekte tereddüt olunmaz.

Hiç hatıramdan çıkmaz: Bir bedr gecesi yalnız başıma Çamlıca’nın zirvesine çıkmıştım.

Havayı hiç o günkü kadar saf, berrak, sakıt görmemiştim gökyüzünde bulut parçası görünmez; yeryüzünde bir yaprağın kımıldandığı işitilmez idi.

Mah-ı münîr o sükûnet içinde zuhur etti. Şuaını Âlem Dağı, Eren Köyü, Kızıl Toprak, Küçük Çamlıca, Beylerbeyi taraflarında ki ormancıklara, ağaç altlarına, su kenarlarına ithal/ **[s.39]**

etmeye başlar başlamaz gayet amîk bir sükûnetin hükmettiği her cihette birden bire bir feryat uyandırdı. Bülbüller, eshâflar[43], diğer kuşlar; uzakta olan derelerden kurbağalar dem-demeye başladılar. O zaman İstanbul'un itidal ve letafetinin en birinci esbâbından olan şimal rüzgârı vezân olmaya başlayınca hava-yı muhabbetle bî-karar olan gönüller gibi eşcar ve nebatatı da ihtizaza getirdi.

Hava-yı muattar o kadar hafif ve lâtif idi ki Hâlık-ı Kerim'in Çamlıca'ya o gece ihsan ettiği bedâyi-i kudreti temaşa için birçok melekler gözlere görünmeyerek insanın başı ucunda uçuşuyorlar da o rüzgâr onları kanatlarının ihtizazından hâsıl oluyor denilebilirdi. Aşk ve muhabbet âlemlerinin ruh-ı efzâ-yı ulviyeti olan mah-ı tâbân kemal-i sükûn ve sükûnetle derece derece i'tilâ etmeye başladı. Çamlıca'nın ötesinde berisinde hâsıl olan nuranî izler pertev-i irfan ile münevver-i âlem-i mana yolları gibi ruh-perver idi. Ziya-yı mah ile tetevvüc, libas-ı tabiatla tezeyyün eden ağaçlar, çemen-zarlar hayalât ve tasavvurât şevk-i engizane içinde tesadüf olunan mevkiler gibi pür zîb ü fer idi.

Tepelere, kırlara çıkan ince ince yollar hayal-i şairanenin avalim-i ulvîyeye i'tilâsında kat ettiği güzergâhlar gibi nazar-ı ribâ idi, ziya-yı mah ağaçların üzerelerini o kadar tenvir etmişti ki bütün eşcar beyaz çiçekler açmış zannedilirdi. / **[s.40]**

Çamlıca'dan bir büyük bahçenin "lakı" veya mevaki'-i tabiiyeden geçen bir nehir gibi görünen boğaz için o kadar ziya içinde cereyan ediyor idi ki bir nuraniyet-i âlemi paralanmış, ondan dökülen ziyadan bir tufan-ı envâr vücuda gelmiş su yerine nur akıyor gibi görünürdü.

Enhâr-ı ebediyeden biri, mansıbını değiştirmişte Boğaziçi'nin membaına dökülüyor zannolunurdu. Boğaziçin'den geçerek Sarayburnu'nu güzâr edince birdenbire ittisâ' eden derya-yı nur o kadar saf idi ki bir vicdan-ı pak gibi üzerinde ne

---

[43] Bu kelime eserin ikinci baskısında "ishaklar" olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre ikinci baskıdaki ifade doğrudur.

küçük bir leke, ne hafif bir gölge görünürdü. O kadar saf, o kadar şeffaf idi ki içine bakılsa kâffe-i esrar-ı mükevvenat onda meşhut olacak ayine-i kâinat kıyas edilirdi.

Bulunduğum yerden İlim Dağı'na kadar imtidâd eden inişli çıkışlı ve bazı yerleri düz olan mesafe, tesir-i ziya ile yere inmiş beyaz bulutlara benziyordu. Hele karşı taraftaki ufuklarda ziya o kadar nerm ü lâtif olarak temevvüç ediyordu ki bayağı şuaı kalbe dokunduğu hissolunuyor ve şimdi o ufuklardan melek cemiyetleri zuhur edecek zannıyla nazar-ı temaşasından kendini ayıramıyordu.

İşte bu manzara-i umumiye bir sabah-ı ebediyenin sihri kadar kesb-i uluvviyet edince gözlerim görüyordu ki denizde, yerde, semada, ufuklarda titreyen; ayın temevvüc-i nuranîsi değil, envâr-ı ilâhîyenin,/ **[s.41]**
mâl-a-mâl mahlûkat olan her zerre-i kâinatta hâsıl ettiği: Kalplerin heyecanıdır.

Meyyal-i i'tilâ olan fikrim bir daha avdet etmemek üzere nâ-mütenâhîlik içinde kaybolup gitmeye çalışıyordu.

Müncezib-i ilâhî olan gönlüm kendini -her şeyden tecrit ederek- kâffe-i mevcudatın müteveccih olduğu ebediyetin içinde hissetmek istiyordu: Bir zamanda ki bulunduğum noktaya manzara-i mâ-fevkü'l kâinat dense becâ idi. Bir zamanda ki mest-i neşe-i beka olan ruhum nezd-i kibriyâya kadar i'tilâ eylemiş idi.

Samipaşazade: SEZAİ

HAMİD BEYEFENDİ HAZRETLERİ'NE BİR MEKTUP

Kardeşim Efendim Hamid'im

……………… Tarihli mufassal bir mektubunu aldım. Bir ruhun bir ruhu okşayışı, bir vicdanın bir vicdana teselli verişi meğer ne kadar ilâhî imiş! Mektubun hayat-ı âliyeyi uyandırmakta/ **[s.42]**
kâinat-ı hüsnün sabah-ı rûz-ı ebedîsi olmak için yaratılmış iki güzel mai göze rekabet ediyordu.

Çamlıca'da bülbül yavrusu dinlediğimizi unutmamışsın bende o kadar unutmadım ki şimdi dinleyecek olsam kalbimde belki aks-i sadasını işitirim. Londra'nın, Paris'in, operalarında ki musikiler o kuşcağızı bize unutturmayacağında şüphe yok. O bülbül yavrusu dediğimiz mahlûk-ı semavî kim bilir kimin ulûhiyete karşı müştakâne feryat eder ruhu idi. Kim bilir o mehtaplı gecede bir kalp içinde muhabbet gibi, gizlendiği çalının içinde bizimle hasbıhal ediyor, ve bize birçok şeyler anlatmak istiyordu. Galiba nâgamât-ı semaiyesinin -notası- yıldızlar idi ki o küçücük gözlerini semaya dikmiş idi.

O cihan-ı letafet ve sükûnet niçün bir zerre kadar olan o mahlûku o derecelerde bî-sabr ü ârâm etmiş idi? Acaba geçen asırların birinde birbirine[44] mütehassir iki gencin o mevki-i âşıkaneye aksetmiş yâd-ı hazin-i muhabbetlerimiydi?

Mektubunda tasvir ettiğin veya lisan verdiğin o temaşa-yı ruh-efzâ-yı ilâhî kaç günler fikrimin meşguliyet-i meftunâne ve kalbimin heyecan-ı ibadetkâranesine sebep oldu.

Ah, ben Hamid'i, yıldızlı geceyi, nâ-mütenâhîliği pek severim bilirsin ya bazı geceler yıldızların kesretinden reng-i sema görünmezdi./ **[s.43]**
Marmara, inikâs eden ziya-yı ahterân ile papatyalar açmış koyu bir çemen-zâra benzerdi. Şurada bu ishakın sâmiaya akseden sadası bitiyor, ötede bir bülbülün feryadı kesiliyor, uzaktan uzağa gelen bağ bekçilerinin ıslıkları gecenin sükûneti içinde mahvoluyorken birçok yıldızlar bir ufkun üzerine toplanır, her sönüp parlayışlarında dide-i vicdana ebediyet için birer nuranî reh-güzâr açarlar. Öbür tarafta iki tev'em yıldız, sakin sakin ağlayan bir kalbin içine teselli için ziyalarını döker. O yıldızlar ki istikbal ile aramızda ki zalâm-ı amîk-i nisyan içinde bize

[44] Bu kelime eserin ikinci baskısında "ishaklar" olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre her iki baskıdaki ifade de doğrudur.

görünür zerrât-ı hakâyıktır. Ah, ben o temaşanın gönlüme verdiği hissiyatı, vicdanımın karşısında o hissiyatın lisanı olan Hamid'i yanımda görmek isterim. Her cuy-bâr, fikri cûşâ getirdiği, her ağaç, kudreti ilâhiyeye secde-ber-i şükran olduğu, her sehâb, bir başka şevk ile semaya uçup gittiği zaman ben Hamid'i isterim. Bir tarafında yüz binlerce güneşler grup, diğer tarafında yüz binlerce aylar tulû eden ufuklar, o tulû ve gurubun envârı içinde kalmış bir sema, o semada da Hamid'i isterim. Benim öyle senin gibi sabahları uyandıracak bülbüllerim, geceleri uyutacak ishaklarım yok. Sabah beni kaldıran, şimendiferlerin avazesi, geceleri uyutan, bir dakika ârâm etmeyen dağdağa-i medeniyetin şiddetli bir yorgunluğudur.

Gündüzleri nazarım sisler, dumanlar içinde kaybolur,/ **[s.44]**
rüzgâr o güzel rayihalara bedel fabrika dumanları getirir. Hava muzlim, ağır. Mahşer-i medeniyetden kaçarak bir açık sema, bir tenha köşe ararım. Ara sıra yalnız başıma -Thames'ın- kenarında oturur, garip garip vatanımı, sizleri düşünürüm.

Alafranga mayısın yirminci günü idi ki birkaç gün mezuniyet istihsaliyle Paris'e gittim. Manş Denizi yine pek galeyanda idi. Bu dehşetli Manş, reh-güzâr-ı hayata benziyor. Mesafenin kısalığı ile beraber heyecan-engiz emvâcı içinde insanın çekmediği bela kalmıyor. Manş'ın o bir cihetine geçer geçmez bir inkilâb-ı azim gördüm. Ben, mevkien bibirlerine bu kadar yakın olduğu halde ahlâk ve meşrepçe birbirlerine bu kadar uzak iki millet görmedim.

Paris'te bulunduğum zaman tiyatır-ı Fransa'nın meaateessüf istediğim gibi bir oyun oynamıyordu. Alfred Dumasa'nın iki küçük piyesini arz ediyordu ki benim komedi Fransa'da görmesini arzu ettiğim şeylerden değil idi. Fransız gazetelerinde okuduğuma göre tiyatır-ı Fransa şimdi Hugo'nun "Ruy Blas"ını oynuyormuş. Halim müsait olsa yalnız şu oyunu o tiyatroda görmek için Paris'e kadar giderdim. Vakıa burada bulunan bir âdem için tiyatır-ı Fransa'yı da Londra'da görmek mümkündür. Fakat şimdi burada mevsim bitmiş ve herkes köylere çekilmeye başlamış olduğundan bu aralık kâbil olamaz. Mevsimin hitamına memnun/ **[s.45]**
olmadım desem sözüm doğru olmaz. Balo, taam, bahçe davetlerinin tehacümüne ve dört buçuk milyon ahalisi olan bir şehre mevsim münasebetiyle her taraftan gelen ecnebiler dahi inzimam ederek hâsıl olan mahşere, dağdağaya takat gelmiyordu.

Buranın güzelleri hakkında ne söylesen hakkın var. Âdemi… Efendi ma'hûduna döndüren hava -isterse yüz bin Havva ile beraber- cennette de olsa çekilmez diyorsun. Burada hava yok ama kalbimin heva-yı nesimi-i hüsn içinde

teneffüs ettiğini hissediyorum. Garbın en güzel kadınları İngilizler, şarkda Çerkez'lerdir zannederim. İngiliz kadınlarının edep ve hüsünlerine hüsn-i taayyüşün, hüsn-i terbiyenin dâhil küllîsi olduğunda şüphe yoktur bizde ise muamele başka. Hatta Pertev Paşa'nın "*Numune-i Edebiyat*" da gördüğüm *Av'ave*'sinde -ki Kıtmîr ile mükâlemesini hâvidir- köpeğin av'aveh demesine mukabil (galiba 'avret demek istersin) bu hususta lügat-ı tabiiyenizi istimale sebep ne oldu diye soruyor da (belâgatın tarifi kelâmın mukteza-yı hale mutabakatı değil midir? İşte bu güruh ile halen müşabehetimiz var, kalen dahi olsun) diyor. Bu söz, kailinin insaniyete bir ziynet olan hissiyat-ı nazike ve rakikadan mahrumiyetine en büyük bir delildir hatta bazıları çocuk methetmek şenaatini irtikâbtan hayâ etmedikleri halde zen bî-âr falan gibi tabirleri lisanımızda zeban-zeddir./ **[s.46]**

Hâlbuki kadınlar dediğimiz mahlûkat-ı ulvîye bizim âlâm ve ekdârımız içinde yalnız mâlik olduğumuz tesellilerdir. Cenâb-ı hakk'ın kadınlara ihsan ettiği en büyük meziyet valideliktir. Nur-ı cemalleri vicdanı tasfiye eder. O güzel bakışları ruh içinde muhabbet denir bir ruh-ı diğer iş'âl eder, fikre kanat verir, bir genç kızın ilk defa helecan eden kalbinden titreyen sesiyle bir genç adama yavaş yavaş (ben seni seviyorum) demesi hissiyat-ı âliyeyi uyandırmakta her şeyin mâ-fevkindedir. Bir genç, herkesin sükûnete vardığı gece yarılarında bir mehtaplı semanın altında, her ihtizaz ettikçe yapraklarından nur damlar bir ağacın sâyesinde bir güzelin intizarıyla ağlamamışsa pek bedbahttır.. Her kim olursa olsun bir güzel karşısında titrememiş veya kalbinden geldiği titremesiyle malûm olan bir sesin aksi ruhunun içinde ilelebet kalmamışsa tali'sizdir.

Edebiyat bahsine gelince: Bayron'u beğenmiyorsun, Şali'yi tehattür etmiyorsun. Bayron'un meziyeti için seninle bahse girişecek kadar asârıyla iştigal etmedim. Şu kadar var ki gördüğüm bazı şeylerinden istidlâlen öyle bir tarafa bırakılacak şuaradan olmadığına eminim. Şali 1792 seney-i miladiyesinde dünyanın İngiltere kısmında tevellüt etmiş ve 1823'te yine İngiltere'de dünyadan gitmiş bir büyük şairdir. Fransa üdebası İngiltere şuarasından hemen de kıyas kabul etmeyecek derecelerde çoktur diyorsun. Hâlbuki İngiltere şuara ve üdebasının/ **[s.47]** kesrette Fransa'dakilerin pek madununda bulunduklarını tasdik edemem. İngiltere Cosa, Espençe, Mala, Cansun, Milton. Gibi her biri içlerinde zuhur ettiği millete medar-ı iftihar olacak şuara ve üdebaya mazhar olmuştur. Bunların içinde bir ikisi de muassırîndendir. Namlarını daha ayrı ayrı yazmaya lüzum görmediğim birçok şuara

ve üdebayı da bir tarafa bırakalım. Hiç Şekspir'e mâlik olan âli İngiltere'nin edebiyatı Fransa'dan öğrenmesine imkân tasavvur olunur mu? İngiltere'de dârülfünun yok iken Fransa'da bulunması edebiyatça Fransa'ya ne bir takaddüm-i fazl, nede fazl-ı takaddüm kazandırır.

Bir Şekspir'in zuhuru bin marifethane-i edepten daha şerefli, daha istifadeli, daha parlaktır. O halde edebiyatın Fransa'dan Almanya'ya, Almanya'dan İngiltere'ye seferber olması istib'âd olunur. Memâlik-i mütemeddine dediğimiz cihan-ı marifette insaniyetin ve marifetin vücuda getirdiği kemalât ve bedâyi-i marifet, güneş gibidir. Ziyasını hemen Avrupa'nın her tarafına neşreder. Ümem-i fazıla beyinlerinde birbirlerine sirayet ve intikal eden bedâyi-i medeniye ve kemalât-ı insaniyeyi tefrik ve tayin etmek bazen pekte mümkün olmuyor. Meselâ İtalya'da zuhur eden bir ihtira-ı medeni İngiltere'de ikmal edebilir, İngiltere'den giden bir harikai insanî Fransa'da ihya olunur. Fransa dârülfünununda bir mu'cize-i marifet keşif edilirken Almanya dârülfünunlarında tedrise başlanır. O cihetle bazen şeref ve fazilet hangisine ait olduğunu tayinde fikir âciz kalır. Şu kadar/ **[s.48]**
var ki bu fezâil-i marifetin bir derece-i mütefâvite de olduğu görülür.

Bugün dünyanın en birinci milletlerinden biri olan Alman'lar, aksam-ı marifetin bazılarında İtalyan'ların şakirdi addolunabilir. Bununla beraber yine İtalyan'lar bugün Alman'lar sırasına geçen milletlerden değildir. Benim itikadımca dünyanın en birinci milleti İngilizlerdir o cihetle ikinci derecede ki milletlerde veya sonradan Avrupalılara taklid eden akvamda görüldüğü gibi üssü'l-esas-ı insaniyet olan edebiyat ve hürriyeti Fransa'dan Amerika'dan öğrendiklerine ihtimal tasavvur olunamaz.

Asr-ı ahir-i edebe gelelim: Ekseriyet-i üdeba Londra'dan ziyade Paris'te bulunduğunu teslim et diyorsun, malûmdur ki üdeba ve edebiyatta aranılan kesret değil meziyettir. Vakıa bugün Fransa Viktor Hugo'ya mâlik bulunuyor, her büyük milletin her asır da bir "jeni" dehaya mâlik olmasına imkân-ı fıtrat müsaade etmediğinden bugün İngiltere'de Hugo'ya muadil bir şair gösterilemez. Şimdi Londra'da bulunan ve kraliçenin kendi eliyle tetviç edilen Tensin "lirik" yolunda Hugo derecesinde addediliyor. Fakat ben bunu tasdik etmeye mecbur değilim.

Fransa şuarası içinde Şekspir tarikini iltizam eden kimler olduğunu soruyorsun. Tiyatrolarında Şekspir tarzını ihtiyâr edenlerin en birincisi Fransa'da ve hatta dünyanın her tarafında cumhur-ı üdebanın pişvası olan Viktor Hugo'dur. Kim

ne derse desin,/ **[s.49]**
Şekspir'in Hamlet'i, Makbet'i, Romeo, Jüliet'i, Otello'su okunduktan sonra Viktor Hugo tiyatrolarının Şekspir tarafından bulunduğu malûm olur. Müsellemdir ki bugün Sardo'ya kadar bütün Fransa şuarası derece-i mütefâvite de tiyatrolarında Şekspir tarzını ihtiyâr etmişlerdir.

Aksiyonlar, mücadele-i vicdanlar, temaşaların kesretle değişmesi ki bugün Fransa tiyatrolarında en ziyade hüküm-ferma, en ziyade makbul olan şeylerdendir. Bu usullerin, bu tarzların mevcudu Şekspir'dir. İnsaf edip söyleyelim: Viktor Hugo tiyatrolarında pek çok jeniler, pek çok harikalar göstermişse de dram yolunda Şekspir'in haricinde bir şey göstermemiştir ki sonra daha kuvvetli olmak üzere dram yolu için Viktor Hugo'ya şükran mecbur olalım.

Şu son zamanlar da Paris'te tiyatro yolu başka bir zemine gidiyor diyorsun. O zemini Paris'te ki tiyatrolarda gördüm. Şekspir'in, Viktor Hugo'nun tarzları gibi ulvî şeylerden olmayacağı müsellem. O usul-i cedit herkesin anlayacağı surette ve her cihetle sade olduğundandır ki rağbet-i umumiyeyi de beraber götürüyor. Sade olmaktan ibaret olan bu tarz-ı cedidin taraftarları Viktor Hugo tiyatrolarını anlaşılmazlıkla itham ediyor.

Bir cahilin veya bir gazete mevzunun anlaşılması yani maarif-i umumiyenin hâlihazırında ki noksan Hugo'ya neden ait oluyor/ **[s.50]**
bilemem. Hatta memleketimizde bazıları Türkçe yazılan bir şeyi her fert anlamadıkça bizde edebiyatın vücuduna imkân vermeyeceklerini ilân ediyorlardı. Bir halkın dehşetli bir cehaletten kurtarılmasına çalışmayıp da üdeba ve şuarasının tenzil-i idrakât ve ifadâtına kalkışmak benim anlayamayacağım hikemiyâttandır…

Şimdi biz bunları bırakalım da birbirimizle biraz hasbıhal edelim. Üç günden beri Londra'dan "Banet" namında bir köye naklettik. Bu bulunduğumuz köy İngiltere tezyinat-ı tabiatından olan büyük büyük ağaçlarla mahdut sayfiyenin piş-gâhında muntazamca bir bahçe, bahçenin öte tarafında küçük bir orman var. Burada öyle hava-yı hayat efzâ-yı şarkı andırır bir sema yoksa da Londra'nın o araba, şimendifer gürültülerinden kurtulup da birden bire bulunduğum bu sükûnet-i âlemi[45] bilmezsin ki bana vatanımı, Çamlıca'yı ne kadar garip surette ihtar ediyor. Hazin sabahları,

---

[45] Bu kelime eserin ikinci baskısında "âlemini" olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre birinci baskıdaki ifade doğrudur.

garip akşamları var. Penceremin önünde lâne-saz olmuş bir kuş var ki yalnızlık içinde bana yâr-ı hem-dem oluyor. Heyecanlı bir kalbe düşmüş ümit gibi bir köşede ârâm etmez. Sevda engizâne avaza başlayıp da sadası havayı tehyic ederek semaya doğru çekilip gittiği zaman kalbi feryatların Cenâb-ı Hakka vusulünü gösterir…

Kemal-i hürmet ve tahassürle gözlerinden öperek mektubuma burada hitam veriyorum./ **[s.51]**

SEZAİ

CENNET MEKÂN FATİH SULTAN MEHMET TÜRBESİ’NE ZİYARET

Her köşesinde dehrin nam-ı beka medarın
Şayestedir denilse âlem senin mezarın.

Kaldın cihanda bir an her anın oldu bir devir
Mülk-i ezeldi güya tahtında hem civarın

Sensin ki ol şehenşeh bu ümmet-i necibe
Emsâr bahşişindir; ebhâr yadigârın

Meydan harbi kıldın sen taht-gâh-ı şevket
Leşkerdi hep müsellâh etba-ı bî-şümârın

Sen cism idin fena-yâb ol ruh-ı câvidâni
Düştün cüda sen ama bakidir iştiharın

Ettin muvahhidine mülk-i cihadı meftûh
Sulh oldu onda cari ferman-ı feyzbârın

Mazi o perde-i gayb ükşade-i huzurun;
Ati o rah-ı muzlim amade-i güzârın

Tevhit idi meramın İslâm ile enamı
Birleşti ol uğurda ilminle iktidarın

Beyt-i Hüdâya konmuş câhın meta-ı İslâm
Durmuş başında bekler bir kavm-ı türbedarın

Takında müncelîdir hep beyyinât-ı mâni/ **[s.52]**
Esrar-ı lem-yezelinden masnu olan bu dârın

Bir maksada erdirdi seyf ü kalem teveccüh
Ahkâmına uyardı kanunu rüzgârın.

Şemşîr-i kuvvetinde hâmendi lerze-bahşâ
Mûcizdi misl-i hâme şemşîr-i hud'akârın

Okşardı zülf-i yârı tedbir-i adilânen
Çarpardı fikr-i hasma takrir-i dil-şikârın.

Her şaha böyle tali yâr olmaz ey şehen-şeh
Nadir gelir naziri bir böyle şehriyarın.

Bir dem yüzün gülünce âlem bahar olurdu
Misl-i küsuf her-câ zahirdi iğbirarın.

Yoktur senin gurubun ey neyyir-i ma'âli
Var şule-i dehadan bin necm-i tâb-dârın

Bir mecmu siyaset buldun ukûle çesbân
Taban-ı ufuklarından ecza-yı tarumarın.

Ervah-ı müminindir encüm kadar meşâ‘il
Bâlâ-yı türbetinden tenvir eder mezarın

Sen muhrik-i fitendin ey ateş-i celâdet
Söndün nihayet ama berk oldu her şerârın

Mehd-i vücudu oldun birçok nevâdirin sen
Hakînden oldu nâbit esbâb-ı kâr-zarın/ **[s.53]**

Bir yıldırımdı nîzen peyveste-i ka‘r-ı hâke
Bir burc-ı hak-nümâdır ermiş göğe menârın.

Bâb-ı necatı sensin ey Fatih eyleyen fetih
Miftah yaptı ancak cedd-i büzürgvârın.

Her dem sana açıktır ebvâb-ı arş-ı rahmet
Türbendir en azimi fethettiğin diyarın

Gösterdiğin maâli ehramdır müselsel
Kûhsârlar umumen bâlin-i ihtizârın.

Perverdgâra nâzır bünyâd-ı ser-bülendi
Sâfillerin elinde tabut-ı pür-vakarın

İster idin ki olsun düşmanla yâr yek-dil
Devran idi rakibin Allah idi nigârın.

Tahtın getirdi bir dem umkîyeti kıyama
Eyler rükûa davet ulviyeti mezarın.

Her gün ederdin ihya bir başka cilve-i akıl
Bî-huş-ı haletindi erkân-ı huşyarın.

Hâlâ dahi ukûlün serhaddidir geçilmez
Seyl-i dümû‘ birle mahsur olan cidarın

Aguş-ı maderinden hâk-i vatan eazdır
Ondan daha muazzez bir nurdur gubarın.

Ser-pençe-i kazadan bî-fark idi deminde/ **[s.54]**
Zeyl-i rızayı sarmış bâzû-yı zî-medarın.

Titrerdi secde-gâhın oldukça sen cebin-sây
Hâlâ gelir zeminden tekbir-i zâr zârın.

Her azmin eylemişti tefsir-i ayet-i hak
Zahirdi nâsiyende asârı çâr-yârın.

Seyyare-i vatandır ardınca peyk-i havârık
Eyler tavaf her sû ruh-ı fütuhkârın.

Sen yattığın döşekte bisterdi gülle-i tûb
Tufan-ı, hûn u ateş gülzâr-ı nev-baharın.

Eyler bu dem başında leyl ü nehar mânend
Teşkil-i nur u zulmet sayen ile çenârın.

Kılmış tulû yerden gözler bu inkılâbı
Bir devirdir mücessem destar-ı hun disârın.

Kahhar-ı müntakimden hiç kalmadı mahâfet
Senden biz eyleriz havf ahz et gelip de sarın.

Açtı sana cenahın canan-ı sermediyyet
Etti anı der-aguş can-ı cihan-ı sipârın.

Ecr-i azim vasfın kaydında gönlüm ey şah
Afv ile bu kusur yen sen ol günahkârın.

Mehdinde şairane ilhamlar gerektir.
Tarifi yerde bitmez arşa çıkan kibarın./ **[s.55]**

Abdülhak HAMİD

SULTAN SELİM-İ EVVEL TÜRBESİ'Nİ ZİYARET *

Bu yerde muğterip olmuş o çehre-i haşmet

Bu yerde mu'tekif olmuş o neyyir-i şevket

Şu kâinat-ı kemalâta bak ne heyette

Mezar şekline girmiş semaya sad-hayret

Serîr-i saltanatı gör türap ile mestur

Türap ile dola şayeste dide-i ibret

Bu yerde münkeşif olmuş o sırr-ı Yezdani

Bu yerde münhasif olmuş o lem'a-i fıtrat

Önünde nâ-mütenâhîliği kılar tenvir

Peyinde sayesi kalmış bu millet ü devlet

Adem cihanına ermiş beka zevalinden

Verir başındaki destar mevte bir heybet

Acep ne hale girerdi devran huzurunda

Gelir zevaline baktıkça dillere dehşet/ **[s.56]**

Memat çekmede pîşinde meş'ale-i tekbir

Hayat kılmada ardında nale-i hasret

Salâ iner ser-i bâlînine cevâmi'den

Vurur minare-i bâlâ derinde sân nevbet

Seher ziyaretin etmekte züht ile takva

Tavaf eder gece kabrinde akıl ile hikmet

---

* Bir mahiyet-i ebediye-i edebiyeyi haiz olan Fatih methiyesiyle Selimiye namelerinde ki şu iki manzume-i garâ ; -Bedâyi-i Edebiye-nin manzum kısmının hitam bulmakta olduğu bir sırada vasıl-ı dest-i iftiharım olmakla çaresiz derc olunmadığını o kısmın sonunda arz etmiştim. Ne bais var; işte mensur kısmını tezyin ve âlâ ediyor.

Bu şehriyar değilmiydi hadimü'l-haremeyn
Muta-ı cümle-i akvam iken o zî-kudret
Edep sükûnet-i kübrasına durur divan
Zekâ tutar ciheteyninde şema'-i türbet
Kitab-ı hazret-i Yezdan ser-i mezarında
Olur bu hal ile perverdigâra hem sohbet
Hemîşe velvele-i kibriyâya ma'kes olur
Sükût içinde bu hîçî-serâ-yı pür vahdet
Nazire perde-i gabya ridâ-yı tabutu
Veya türabına çekmiş gaza, siyah râyet
Kalem sezadır olursa kereste-i matem
Kılıç becadır olursa kapîde-i firkat
Deminde rakib-i rahş-ı gaza, ne afet imiş
Acep bu saika-i ser-be-bister-i rahat/ **[s.57]**
Kopardı reh-güzerinde kıyamet-i â'dâ
Akardı pâyine mahşer-misal bir millet
Bu şaha kılmak için onda biatın tecdit
Değer olur ise deveran seferber-i rıhlet
Müyesser eyledi Mevla ziyaret ettim ben
Beka-yı seyr ile oldum fenaya bî-minnet
Bu saye-i ebediyette hâba varmış ruh
Bu nur-ı Hak ile pûşîde fikr-i ulviyet
Deminde namına Sultan Selim derler idi
Feda ziyareti uğrunda ravza-i cennet
Nazardan oldu ise dûr olur mu hatırdan
Ki irtihaldedir nezdimizde her saat

Cihana indiğine sû-yı sermediyetten

Delâlet etmede her dem bıraktığı şöhret

İnerdi sadme-i tîğıyla burçlar hâke

Kılardı cilve-i tîğıyla “berkler” ric‘at

Birinci hatve de maziyi eyleyip tamir

İkinci hatve de atiye verdi bir kuvvet

Elinde meş‘ale-i maneviye-i tevhit

Ederdi şark ile garbı ziyasına davet/ **[s.58]**

İkinci himmete mutlak düşerdi Hint ile Çin

Yetişti Mısır ile İran’ı fethe bir himmet

Zalâm içinde hakikat tenevvür etmişti

Yazık ki barîka-i ömrü söndü bî-müddet

Bu kubbe türbe-i Sultan Selim-i evveldir

Bu kubbe kıble-i Osmaniyandır ey ümmet

O denli sade ki hürriyeti kılar teşkil

O rütbe sade ki uluviyete verir ziynet

Cihanda pey-rev idin şah-ı enbiyaya hemen

Mülûk-ı saireye pişvasın ey hazret

Çekip kılıncını yüksel mezar-ı pakinden

Nezare sal yine safiline bir nevbet

Huzur-ı satvetine dâhil olda ey Hamid

Bu padişaha bu hâk-i siyaha kıl hürmet

Ser-i celaline döksün felek sitârelerin

Hurûş u cûş ede payinde bin yemm-i rahmet/ **[s.59]**

Abdülhak HAMİD

“ LEVÂMİÜ’L-EFKÂR ”DAN

LEM‘A

Malûmdur ki kavmiyet başka, milliyet başkadır.

Kavmiyet; münasebet-i cinsiyeden, milliyet, mütâba‘at-ı diniyeden ileri gelir. Meselâ Çerkez’ler tabiat-ı asliyeleri icabınca bir hasleti mahsuseye mâliktir ki o hasletin tesir ve tekabülüyle taayyün eden “hâssiyyet-i cinsiye”ye kavmiyet tabir olunur.

Kelime-i vahide itikadiye üzerine içtima ve ittifak ile ‘inde’l-umum tekrar edip lâ-yetegayyer hükmüne girmiş olan usul ve kavaid-i mer‘iye-i diniye ve onun mâ-hasal talim ve terbiyesi bulunan ahval ve âdâb-ı umumiyenin hariçteki mecmuasına “milliyet” ıtlak olunur.

Kavmiyet, tabiî. Milliyet, arızîdir. Çerkez’ler ‘an-asl-ı cinsiyetle yaşarlar iken, sonradan din-i İslâm’ı kabul etmeleri hasebiyle kavmiyetlerine birde milliyet inzimam ederek cinsiyetin hükmü kalmamış, onun yerine Müslümanlık kaim olmuş.

Güzellik Tatar, Türk, Arap, Arnavut, Kürt dahi bu kabîlden olup her biri cinsiyet-i mahsusa ile mütemeyyiz ve müteferrik oldukları halde cihet-i câmi‘a-i İslâmiye cümlesini bir daire-i milliyete ithal etmiş, kavmiyet: Uhuvvet-i diniyeye munkalip olarak cinsiyetleri metruk ve mensi haline girmiş, kâffesi bir “ ümmet-i Ahmediye” add edilmiştir./ **[s.60]**

Milliyet, yalnız âbâ-i evlâdan işitilmiş meâsir-i menkuleden ibaret değildir. Milliyet, şeâir-i diniyeden mütehassıl olan revâbıt-ı maneviyenin en mukaddes bir hulâsa-i halisesidir ki kulûb ve ezhânı vahdaniyetle tenvir eder. Akait ve ahlâk ve efkâr ve âdeti birleştirir. Hüvviyât-ı muhtelifeden bir hüvviyet-i hususiye husule getirir, beyne’l efrad-ı infak[46] ve ittihat ile uhuvveti tekrar ettirir. Asabiyet, bu ahvâtin tekrarıyla hissiyat-ı milliyenin teşeddüt etmesinden ileri gelip cibillet hükmünde tekevvün eyleyen bir halet-i garîziyyedir. Nitekim, akvam cinsiyetle mütehayyîz ise milletler dahi milliyetle mütemayiz olarak her birinin o saf ve âmâli kendilerine mahsus başka bir mişvâr ve minval üzeredir.

Aktar-ı âlemde münteşiren ne sefaletle yaşadıklarını görmekte olduğumuz Kıptî’ler ezmine-i kadimede Kıpt denilen bir kavm-i azimin döküntüleridir. Her ne

[46] Bu kelime eserin ikinci baskısında “ittifak” olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre ikinci baskıdaki ifade doğrudur.

vakit tarihleri nazar-ı tedkike almış olsak görürüz ki o ilde taife-i Kıpt'ın 'utûm ve tuğyanı derece-i nihayeye varmış, gazab-Allah mazhar olarak mesâib-i mütevâliyenin tehacümüyle refte refte cemiyetleri, kavmiyetleri muzmahill olup umur-ı siyasiye ve ahvali enfüsiyeleri tegayyür etmiş, haysiyet ve asabiyetleri kalmamış nihayet çingenelikte karar eylemişlerdir.

Yahudi'ler dahi vaktiyle zulüm ve isyanı artırmış, kahr-ı ilâhî üzerlerine "Senahrib" "Buhtun-Nasar" gibi cibâbireyi taslît ederek/ **[s.61]** hemen bi'l-külliye munkarız olmak ikballerine yakalaşmışlar idi. Her ne hal ise Babil menfasından sonra belalardan arta kalan ukalâ-yı Yahud toplanarak "Tevrat"a itaat ve inkıyat için ahd ve misak ile milliyeti takviyete çalışmış, ondan sonra gelenlerde bundan başka çare olmadığını anlamış birbirlerine sarılarak izmihlâlden yakayı kurarabilmişler ise de mezellet ve meskenetten hâlâs olamamış ve artık hiçbir yerde emaret ve hükûmet edemeyip şu gördüğümüz hal Yahudiyet'le taht-ı raiyyette kalmıştır.

Kıptî'lerin büsbütün perişan ve perakende olması asabiyetlerine halel gelmesiyle kavmiyetlerini muhafaza edemediklerinden ve Yahudi'lerin kendilerince bir suret-i içtimaîyede toplanabilmesi asabiyetleri esasen rahne-dâr-ı inhilâl olmayıp milletlerini bi'l-cümle muhafazaya ihtimam ettiklerinden neşet etmiştir. Şu iki kavmin sergüzeşti ümem-i saireye bir tebsıra-i ibret olmak lâzım geleceğinden onlara bakıp milliyet ve asabiyetin ne aziz olduğunu anlamak, terbiye-i umumiyeleri daima bu iki esas üzerine bina ederek daire-i milliyet içinde tahkim-i asabiyetle tevsi-i medeniyete, tahsil-i fazilete çalışmak iktiza eder.

Beşeriyet, kavmiyet ve milliyetle muhat olduğundan ebnâ-yı âdemin bir kavim veya bir milletten ma'dudiyyeti tabiî olduğu gibi şahsiyet dahi elbette bir hanın mahsulü bulunduğundan her ferdin bir vatana mensubiyeti zaruridir. Şu hakikate nazaran gerek beşeriyet ve gerek kavmiyet ve milliyet/ **[s.62]** ve şahsiyetin medar-ı neşvüneması vatandır. Mâye-i ecza-yı beden hâk-i vatan olmak mülâbesesiyle insanın doğduğu yere meyil ve irtibatı bir emr-i cibilli isede vatanca ehemmiyet-i esasiye buna münhasır değildir. Vatanın kadr ü meziyeti medeniyet, hükûmet, emniyet, haysiyet, ticaret, servet, memleketle kaim olduğundan münasebet-i müşterike-i umumiyeden husule gelen muhâsin ve münâfi itibariyledir.

Her türlü terakkiyât-ı sûriye ve maneviyenin cevelangâhı, cemiyetlerin tahassun-gâhı vatandır. Hakikatte vatanı muhafaza nefsini muhafaza demektir.

Şu ehemmiyet-i esasiye ne kadar tefehhüm ve takdir edilirse gönüllerde o kadar hab-ı vatan tekrar eder.

Cahiller ve fakirler ve füru-mâyelerin fikri ve maksadı fevâid-i cüz'iye-i hususiyelerine münhasır olup ünsiyet ve iştirak ile umumiyet üzere muhsinât-ı külliyeyi idrak edemediklerinden onlarda tamamıyla hab-ı vatan yoktur. Bu makuleler her nerede karnını doyurur ve hoşça yaşabilirse orasını vatan ittihaz eden avarelerdir. İcabât-ı medeniyenin hissettirdiği hab-ı vatan mülk ve mal ve fazl ve kemal sahiplerine mahsustur gibi bir mana zihne tebâdür edebilirse de mülk[47] ve mal ve fazl ve kemalin her ne mahalde olsa kesb ve tahsili mümkünâttan bulunmasına bakılınca asıl hab-ı vatanı ihsas ettiren, vatanın kavmiyet ve milliyete ve kavmiyet ve milliyetin vatana olan ihtisassıdır. Bu ihtisas hariçten iktisap olunamayıp insanın tevellüt ettiği/ **[s.63]**
yerde insan ile beraber tevellüt eder. Şu kadar ki vatanca hâsıl olacak mes'udiyyetle tezayüt eyler.

Kavmiyet, cinsiyetten ve milliyet-i diyanetten mütekevvin bir hâssa-i tabiiye ve cazibe-i fıtriye olmakla cinsiyetini tanımayanlarda gayret-i kavmiye ve diyaneti bilmeyenlerde hamiyet-i milliye tasavvur edilemeyeceğinden böyle kimselerin nispet ve vataniye ve meziyet-i insaniyeleri mefkûttur. Onlara âlem-i beşeriyetten hariç bir mahlûk nazarıyla bakılmak lâzım gelir.

Diyanetle teşekkül eden devletlere göre milliyet en esaslı bir kuvvettir. Onun zayıflaşmasıyla ümmetlerin hali zafiyete düşeceğinde iştibâh yoktur. Şu kaziye-i mühime vaktiyle teyakkun edilmiş olduğundan milliyetin hilâfında bulunanlar seyf-i şeriata havale kılınırdı. Şimdi seyf-i şeriat yerine hikmet-i şeriat kaim olmuştur.

Her ilmin bir hikmeti vardır. Hikmet-i şeriat dahi ilm-i kelâm ve ilm-i usul-i fıkıh ve ilm-i tasavvuftur. Zaten ahkâm-ı şer'îyye mesâil-i asliye-i itikadiye ve mesâil-i fer'îye-i ameliyeden ibaret olup ilm-i kelâm: Mesâil-i asliye-i itikadiyenin delâil-i hikemiyesini ve ilm-i usul-i fıkh: Mesâil-i fer'îyye-i ameliyenin edille-i esasîyesini bildirir. İlm-i tasavvuf dahi din-i İslâm'ın ledünyâtından bahisle gerek itikadât ve gerek âmâl ve ibâdâtın gavâmız-ı bâtınesini gösterir. Efazıl-ı eslâf hamiyet-i milliyetleri saikasıyla ulûm-ı mezkûreyi tesis ederek takat-i beşeriyenin yettiği kadar dekâik-i tevhit ve sıfata ve ahiretçe mev'ûd ve mukarrer olan

[47] Bu kelimeden sonra "ve mal ve fazl ve kemalin her ne mahalde olsa kesb ve tahsili mümkünâttan" ifadesi eserin ikinci baskısında yoktur.

/ **[s.64]**

mecazat ve mükâfata ve hatta kaza ve kadere varınca serâir-i tecelliyâta dair mebâhis-i amîkaya izah eylemiş, âla vechü'l-tafsil kitaplara yazıp ahlâfa lâ-yuadd velâ-yuhsa bir gezide bergüzarlar bırakmış iken sadd-ı hayf ki o girân-baha müellifât-ı muhtereme nazar-ı iltifata alınmayıp kütüphane köşelerinde metruk ve mensi kalmış, ortada akaide-i müteallik sathî ve sade pek adî birkaç risalecik deveran eylemekte bulunmuştur.

Teceddüdât-ı asriye ulûm-ı akliyeye ihtiyac-ı külli göstermiş olunduğundan harbiye, bahriye, tıbbiye, mülkiye mekteplerinde fünûn-ı hikemiye tedrisatına bedâi olunalı efkârca hayliden hayli terakki husule gelmiş isede usul-i gamze-i İslâmiye üzere müdellel ve mükemmel kütüb-i itikadiye ve ahlâkıye tedris edilmediğinden me'arîf-i milliyemiz meçhul ve ma'dûm hükmüne girecek kadar tedenni eylemiştir. Bu tedenni fezâil-i asliyemizi setretmiş ve zaten akliyatın efkâra bahşettiği terakki, menkulât-ı adîyeyi telakkiye mana olup hikmete muvafık akait ve ahlâk-ı alîyeye lâzime-i temayülü göstermiş ve bu ise eydi-i umumda ve mekâtibde tedavül edegelen kütüp ve risâil matbua-i malûmede görülemediğinden elsine-i efrenciye tahsiliyle asâr-ı ecnebiyede tetebbu-ı makulâta hevâhişler çoğalmış, İslâmiyet'e mugayyer efkâr-ı müzahrefa intişara başlamıştır.

Bu hallerin ümitdâd ve iştidâdı milliyeti ifsat ile efnâ-yı asabiyete bâdî olacağından tehzib-i ahlâk ve tashih-i itikada çare aramak,/ **[s.65]**
yani kütüb-i muteber-i kelâmiye ve sofiyede beyan olunan dekâik-i diniye ve hakâyık-ı şer'iyeyi zahire çıkarıp üslub-ı hikemânede bir hüsn-i tertip koymak bu yolda musahhah ve münakkih kitaplar tedvin olunup derecât üzere mekâtibde tedris edilerek İslâmiyet'i tenvir ve takdise çalışmak mesubâttan değil, ehemm-i mühimmattandır.

Akvamü'l-sene, milletleri edyân-ı tefrik eder. Kavmiyet; hilkatin yani kuvve-i tekviniyenin; milliyet, nübüvvete mahsus olan kuvve-i kutsîyenin mahsulüdür.

Kavmiyet tebeddül edemez. Milliyet mezhebin değişmesiyle tebeddül eder. Meselâ: Bir Arap, Araplık'tan çıkıp da başka bir kavimden sayılamaz ama, bir Yahudi din-i Musevî'yeden çıkıp Ayin-i İsevî'ye dâhil olunca Hıristiyan sayılır.

Kezalik bir Hıristiyan, Ayin-i İsevî'yi terk ile din-i Muhammedî'ye girince müselman olur. Şu tahavvülât, efradın harice temayülünü kat'î ile muhafaza-i

tamamiyet için esasen bir terbiyet-i kuvveyaye lüzum göstermiştir. Elsine ve edyânın ihtilafı baki kaldıkça beyne'l-beşer ihtilafâtın indifaı gayr-i kâbil olduğundan mürebbiler daima bu sureti nazar-ı ihtimama almalıdır. Filozofluğu iltizam ile ref'-i mübâyinete çalışanlar nafile yorulur. Filozofluk efkârca bir eğlenceden ibarettir. Umur-ı kavmiye öyle eğlencelere gelemez. Vakıa bir dereceye kadar felsefe taassubât-ı bâridevi teskin ile insanları birbirine ısındırabilirse de tabiatı değiştiremez./ **[s.66]**

Zarafet yüzünden filozofluk taslamak başka bir mesele, ulûm ve fünûnda kemal-i îkân ve ittikan ile hakîm olmak başka bir mertebedir. Bu mertebe-i âliye tab'ân muhib-i hikmet ve tetebbuan vasıl-ı aksa-yı hikmet olan bazı zevat-ı fazılaya mahsustur hikmetin gayeti esrar-ı hilkate, yani madde-i asliye denilen tabiat-ı mahiyete kesb-i vukuftan ibaret olmakla hükemâ-yı muhakkıkîn bu usulden ayrılamaz ama, hükemâya taklit ile felsefiyâta temayülen hakîm-i meşrep olanlar her usul ve fusulden bahseder. Onun için bunların efkârı karışık, rey ve beyanları çapraşıktır sözlerine pek itimat etmemelidir.

Efradın bir kısmı tavr-ı cedit ihtera'ıyla mütezarifâne felsefiyâta ve bir kısmı tarz-ı atik üzere mütegallizâne taassubâta mâil olunca ebnâ-yı kavim arasında zıddiyet tehaddüs eder. Uhuvvet ve muhabbete halel gelir. Herhalde kavmiyet veya milliyetin tesis ettiği âdâb-ı asliyeye göre bir hüsn-i terbiyenin ta'mîmiyle terakkiye sa'y edilmeli. Lisan, edebiyat, akait, ahlâk, âdet gibi hususiyâtta asla taklit cihetine gidilmemelidir.

Hususiyât-ı mezkûre sair maarif ve sanayi misilli her zerreden olsa talim ve tahsil eyleyebilen meziyât-ı müşterike-i umumiyeden değil. Akvam ve ümeme muhtass olan haysiyât-ı zatiyedendir. Bu haysiyât ile ifrat, bir noktada içtima ederek "millet" ünvanını alır. O meziyetlerin tegayyür etmesiyle mâ-behi'l imtiyaz olan sıfatlar zail olup ümmet denilen/ **[s.67]**
hüküm ve hal oradan kalkar. Ortadaki heyet-i müctemia ne olduğu belirsiz birtakım uğursuzlardan ibaret kalır. Teşeddüt ve tefrikaya düşen böyle uğursuzlar kendilerini idare ve muhafaza edemeyip ya akvam ve ümem-i muntazamanın taht-ı rüyet ve esaretine girerler veyahut Kıptî'ler gibi perişan ve perakende olur giderler.

Bir âlem ne kadar âkil ve fazıl ve hatta kâffe-i fünûna vâkıf bir hakîm-i kâmil olsa umumiyet üzere tesis-i terbiyete kadir olamaz. Terbiye-i umumiyenin tesis-i mekâsid-i umumiyede bir hatt-ı hareket tayin ederek herkesin o menhec ve mişvâr

üzere gitmeğe mecbur olmasına mütevakkıftır. Bu da; lisan, edebiyat, akait, ahlâk, âdât gibi hasâis-i kavmiye ve milliyenin süzülerek terbiyetçe bir noktaya müntehi olup tedâbir-i siyasiyenin tesiriyle tekrar etmesinden ibarettir. Tedâbir-i siyasiye hükûmete râci‘ bir kuvve-i müesseredir. Ulemanın, hükemânın iktidarından hariç olup devletlerin himmetine mahsus vezâif-i esasiyedendir. Düvel-i mütemmedine bu kuvve-i müessireyi kabza-i tasarruflarında bulunan memâlik ve mevku‘anın tabiat ve ehemmiyetine ve akvam-ı ümemin istitâat ve kabiliyetine göre hüsn-i istimal ile maarif ve münâfiî teksir ve temin ederek efkârı birleştirip mekâsid-i umumiyede bir hatt-ı hareket vücuda getirilir.

Hatt-ı hareket ise ancak terbiye-i umumiye, hubb-ı din veya hubb-ı vatan gibi ağraz-ı şahsiyeden arî ve âli bir matlab-ı esasiyede/ **[s.68]** temekkün edip kâffe-i efradın hallerince o cihette mütevvecihen terakki ve tealiye sa‘y etmesidir.

İşte cihan-ı beşeriyetin ve medeniyette bundan daha azim, cesim, metin, rasîn bir hısn-ı hasîn olamaz.

Hersekli Arif HİKMET

İNGİLTERE HATIRATINDAN: HAZİRAN'DA HYDE PARK

Avrupa'da ki mesirelerin en büyüğü olan "Hyde Parkı" mevsim addolunan nisandan temmuz-ı evâsıtına ve alafranga saat beç buçuktan yedi buçuğa kadar İngiltere erbab-ı asalet ve servetinin mevki-i içtima ve tenezzühüdür.

Bir haziran akşamı idi ki Londra'nın iklimi iktizasınca ekser zaman gibi park yine hafif bir sisle mestur idi. Sisler içinde ağaçların yalnız yeşil cihetleri görünür ve Hindistan'dan getirerek mesirenin bir cihetine diktikleri güllerin üstünde yine bu sisler bir kızın vücudundaki pembeliği büsbütün setredemeyen dantelâlı bir gömleğe benziyordu./ **[s.69]**

İngiltere'nin yakamoz, fakat tenvir eder şua-ı şemsi -zann ve şüphe arasında nazan-ı zihne nüzul eden bir fikr-i şairane gibi- sisleri güzâr ederek zemine ancak dokunabiliyor ve bundan reng-i âle mail bir akşam hâsıl oluyordu.

Hele parkın uzağından görünen cihetlerinde sisler ve dumanlar içinde peyda ve nihan olan güzellere baktıkça Londra'ya içi meleklerle dolu bir bulut imiş zannediyordum.

Parkın içindeki laktan geçerek mahal-i içtimaa gittim, suyunu Thames'tan icra ederek getirdikleri bu lakın tûlu Göksu Deresi'ne yakın, arzı Göksu Deresi'nden vâsi'dir.

Bu mesireye nomrolu kira arabalarının duhulü polisin emriyle memnu olduğu cihetle bir tarafında dört beş bin mükemmel ev arabaları, diğer tarafında altı yedi bin amazon devr ü seyr ediyor. Amazon'ların gezdiği yer biraz aşağıya mail olduğundan dünyanın en güzel cinsinden atların üzerinde, hüsn-i teravette cihan içinde yekta olan birkaç bin İngiliz kızının dalgalana dalgalana geldiğini görmek, bir heva-yı nesim-i hüsn içinde teneffüs etmek neşesini gösteriyor.

Diğer cihetinde mükemmel arabalar… Yaya yollarında ki halk… Velhâsıl bu debdebe-i medeniyeti, marifet ve ticaret sayesinde hâsıl olan bu saltanat ve serveti, nazar, temaşadan bîtap kalıyor./ **[s.70]**

Yaya gezenlerin birçoğu takdis-i tabiat meziyet-i insaniyesiyle birtakım vahşi ellerin tasallutundan muhafaza edilen, yüzer[48] yüz ellişer senelik ağaçların sâye-i letafetinde oturuyorlardı. Hatta parkın içinde bir ağaç kesileceği zaman bir iki gün

---

[48] Bu kelime eserin ikinci baskısında "yüz" olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre her iki baskıdaki ifade de doğrudur.

evvel gazetelerde ilanı görülür. Bir yaş ağaç kesmek, bir âdem idam etmek derecelerine yakın bir cinayet addolunur. Bu sâyededir ki İngiltere'nin her tarafı sıhhat-i umumiye için nafi olan ve bir memleketin teneffüs için ciğerleri mesabesinde sayılan büyük büyük ağaçlarla müzeyyen…

Yağmurların kesretinden olmalı -İngiltere'de gördüğüm yeşilliğin oranın teravet ve letafetini ne Avrupa'nın başka yerinde ve ne de kendi memleketimde gördüm.

Seksen, doksan kere bahar ile hazanı görmüş, üzerinde lâne-saz olan binlerce tuyûrun sabah ile akşam nâgamatına minber olmuş. Şairlere maziden haber vermiş, sayesine iltica eden âşık ve maşukların gizli gizli söyledikleri sözleri işitmiş bu, büyük ağaçları görüp de hayran olmamak mümkün müdür?

Orada dolaşan İngiliz kızlarının ise hemen ekseriyet üzre beyaz atlas gibi şeffaf olan tenleri üzerinde görülen pembelik, memlekette güneş az göründüğünden midir nedir, bu benâtü'lcezîreye mahsus mehâsin-i bedîadandır. Safiyet-i kalbe, ve gizli/ **[s.71]**
bir ızdıraba delâlet eden o güzellerin karşısında hassas olan gönüllerin titrememesi kâbil değildir sanırım.

Mevzun, endam-ı dilrübaları 'amûd-ı nuranîlere, koyu mai gözleri sema-yı hüsne teşbih olunsa mübalağa değildir.

Dünyanın birinci milleti olduklarına kanaat ve cüdaniyelerinden ve asırlardan beri cihan üzerine hâkimiyet-i siyasiyelerinden hâsıl olmuş gurur-ı milliyet; âlemin en güzel kadınları olduklarına dair aldıkları teminattan vücut bulmuş gurur-ı cemal; gurur-ı şebabet her hallerinden, her türlerinden meşhut olur. Bununla beraber mecmua-i ülfetlerinde gösterdikleri terbiye-i nezaket bazen bir âdemi taraftar-ı asalet etmeye kifayet eder.

Bu milletin erbab-ı şebâbı eski Rumeli'ler gibi, mekteplerinde, dârülfünunlarında terbiye-i zihniye ve kuvvet-i bedeniyelerini iktisap ederek çıktıkları cihetle diğer milletler içinde mümtaz oluyorlar. Bu terbiye-i zihine ve kuvvet-i bedeniyeye edilen itina-yı mahsus sayesinde İngiliz cinsi müstesna bir metanete mümtaz bir hüsne temellük ediyor.

Fransa'da sa'y ve itina büsbütün istikmalât-ı zihniyeye masruf olduğundan mekteplerinden çıkan erbab-ı şebâb içinde gözlüksüz bir göze, renkli bir çehreye, kuvvetli bir vücuda tesadüf etmek pek kesretli değildir.

Mesireye revnak veren İngiliz erbab-ı şebâbının fevkalâde bir/ **[s.72]** hüsn-i tabiatla giyinişleri de nazar-ı medeniyetin takdirinden dûr olamaz.

Bu kadar izdiham içinde terbiye ve namusa mugayyer bir hareket görülmüyor. Halkın asayiş ve tenezzühünü ihlâlden muhafazaya çalışan polisler elleriyle ettikleri işaretler sayesinde o binlerce arabaları, amazonları durdurarak ahalinin ceryan-ı umumiyesini teehhürden vikaye ediyorlar.

Bu kadar izdiham içinde görülen terbiye ve adap intizam-ı fekalade halkın kanun-ı hürriyete olan itikatları sayesindedir.

Samipaşazade SEZAİ

"BİR ÇİÇEK DEMETİ" MUHARRİRİ MUSTAFA REŞİT BEY'E

Çamlıca:

Beyefendi!

"Bir Çiçek Demeti" namıyla neşiredeceğiniz eserin kadınlara dair olacağını müellifinin rikkat-i hilkatiyle birde eserin namından istidlâl etmiş idim. Kitabın bir parçasını sonradan irâe buyurdunuz. Mütalâa mı yazacağım? Peki ama ben eminim ki kadınların nekais ve kemalâtı hakkında ne söylenmek lâzım ise siz bu kitabınızda yazmış/ **[s.73]**
olacağınızdan benim mütalâatım ya nâkıs, yahut zait olur ki bu da bir noksan demektir.

Kadınlık ki insaniyetin validesidir, benim nazarımda vatan kadar mukaddes olduğunu bilirsiniz. Tabiatın sabah-ı evvelinden, kudretin ibtisâmından zuhur eden bu nuraniyet, zekâya benzer ki insanın kemalât-ı meksube ve mevhibesi onunla tenevvür ve taayyün eder.

Güzellik, o bir nurdur dil-nişin

Kadınlık, o bir fikridir ateşin.

Bir kadın bir dahîyenin meş'alesi olabilir bir nur-ı zî-hayattır.

-Bir bedîa-i zatü's-sıfattır ki valide muhabbeti tevlid eder. Valide muhabbetinin fevkinde yalnız ulûhiyet görünür.

Kadınlık masumiyetin hemşiresidir, çocuklar birinci terbiyeyi kadınlardan iktibas eder. Gençler birinci fazilete onlardan mazhar olur. İhtiyarlar teselliyeti onlarda bulur.

Melekler, kadınların semavata inikâs eden güzelliği ise kadınlar da meleklerin küre-i arzda dolaşan hayalleridir.

Çiçekler, nebatın kadınlaşması

Melekler, hayatın kadınlaşması.

En büyük şairin, en güzel şiiri kadındır. Kadınlar şairliğin esbâbıdırlar./ **[s.74]**

İnsaniyetin kuvveti erkek, o kuvvetin müsebbibesi kadın demektir. Erkek merdânegi, kadın şefkattir.

Sözleri lisan-ı muhabbettir ki ruhu okşar, gülüşleri tulû-ı hakikattir ki kalbi tenvir eder, gözyaşlarının her tanesi bir inkılâb-ı fikriyi intaç edebilir.

Kadınlık, o ihtiyarlamayan güzellik insaniyetin ziynetidir. İnsaniyet, o fena bulmayan cemiyet kadınlara muhtaçtır. Bu iki cinsin yekdiğere olan ihtiyaç ve irtibatları ikisini yek-cins etmiş, bir mahlûk-ı mükemmel peyda olmuş, kadın kalp, erkek akıldır. Erkek beşeriyet, kadın melekiyettir. İnsaniyet-i hakikiye bunların içtimaından tevellüt eder.

Kadınlık; o ne büyük bir merhamet ki bir çocuk validesinin gazabından yine validesine iltica eder. Nasıl çocuk? Bir validenin kucağı en müthiş azab-ı vicdan içinde yaşayan bir katilin, en büyük dehşet-i hezimet halinde bulunan bir ordunun penahı olabilir. Mazlum bir mahkûm ile zalim bir hâkim o penaha bir yolda sığınır.

Kadınlık; o ne ruhanî tesliyettir ki bir bedbaht genç adam, olanca mesâib ve âlâmını maşukasının bir nazarında unutmaya başlar.

Mezarın tesellisi kadındır. Semanın, kâinatın bir şekl-i dilfiribe girmesi kadınlıktır. Pek çok belaya mesâibi bu âlemde kadın tard eder. Denilebilir ki kadın, ibkâ-yı hayat ile ifna-yı memata/ **[s.75]**
müvekkiledir, ulvî bir atiyye-i ulûhiyettir ki hayatından nevmit olan bir genç yahut bir ihtiyar onun muâvenetiyle ümidinde, vazifesinde, hayatında payidar olur.

Bilirmisiniz ki mahafetullahı bilmeyenler ekseriya bir kadının mukabilinde hâiftir, bir kadın bazı kere bir dehşet-i zi-letaiftir.

Kadındır cihangir; mevcut iken,

Kadında o nermi-i şiddet-şiken

Bir kadın bazı kere bir leşker-i galibi mağlup eder, bir milleti meydana çıkarır. Fakat bazı kere bir çocuğu idare edemez. Bu acz-i idarenin sebebi iktidar-ı tabiîsinin esbâb-ı istimalini dest-i tasarrufa almamasıdır. Kadın hilkaten muallimedir, fakat âlime olmalıdır ki çocuğunu talim etsin. O çocuk bir millet olabilir, o kadının evi bir vatan numunesidir.

Kadın mektebi bir mamure-i medeniyetin en âli binası addolunmaya sezadır. Ahiren cemiyetimizde görülen terakki, memleketimizde birkaç kadın mektebi vücuda geldiğinden münhasıran onun semeresidir. Maarif bu suretle ta‘mîm olundukça bir zaman gelecektir ki kadınlarımız siyasette, ticarette her türlü hukuk ve hidmât-ı

devlette, türlü vesaid-i maişette bizimle refakat edeceklerdir. Kadınlar ricale refik / **[s.76]**
olmak için yaratılmış oldukları halde hiçbir yolda bizden ayrılmamaları lüzumu bilinecektir.

Amerika'da kadınlar yalnız askerlik etmiyorlar, İngiltere'de hükümdar bir kadındır. Rusya'yı Rusya eden bir kadın idi.

Avrupa'nın hemen her tarafında sahib-i hane kadın, sahib-i dükkân kadın, mürebbi-i sübyan kadındır. Gençleri mana-yı umumiyesiyle edebiyata kadınlar teşvik eder, teksiye-i ahlâka, muhafaza-i âdâba kadınlar sebep olur.

Kadınların hazır olmadığı cemiyet hâlîdir, cemiyet eytama benzer ki sezâ-vâr-ı merhamettir.

Kadınların maarifsiz kaldığı bir millet yarım âdeme şebihtir. Erkeksiz kadın, kadınsız erkek olmaz. Medeniyetin bir hatvesi kadın, bir hatvesi erkektir. Terakki kadınsız yürüyemez.

Tabiatın en büyük şaşası kadınlar iken onları zulmet-i nisyan içinde bırakmak ihsan-ı kudrete küfrandır.

Bu zevâidi size niçin yazıyorum bilmem. Şu sözle bitirmek isterim ki kadınlık güzelliktir. Lâkin bu güzellik maarifle artar, siz bunu Bir Çiçek Demeti'yle ispat ediyorsunuz.

Edillenizin ne kadar nazik, fakat ne kadar kuvvetli olduğunu takdir/ **[s.77]**
ederim. Sa'yinizi meşkûr görürüm, eserinizi tebrik ederim. Baki-i müveddet.

Bir Çiçek Demeti Abdülhak HAMİD

ABDÜLHAK HAMİD BEYEFENDİ HAZRETLERİ'NİN BİR MEKTUBU

Bombay denilen belde-i dûr u dırâza vusulümüz müyesser oldu. Tasavvur edemezsiniz ki o koca ummanı ne kadar suhuletle güzâr ettik. Maddeten hiç rahatsız olmadığımız şöyle dursun manen ne kadar sefâyâb oldum:

Gök bî-nihayet, deniz bî-nihayet, nihayetsizlikten tecessüm etmiş bu nezaret ne kadar ulvî, ne derecelerde derin bir şey! Sanki ulviyet ayağımla yeraltında, umkıyet ise fevkimde idi.

Ah, o tulû ile guruplar ne kadar ilâhî idi. Emvaç içinde bir büyük cihan-ı nurun nâ-mütenâhîliğe doğru urucunu ve yine o âlemin birkaç saat sonra sükût eder gibi bir süratle lücce-i deryaya hubûtunu görürdüm. Mehtap ise ne kadar meleğe benziyordu. Nısfü'leylde güvertenin üstüne çıkıp da tek ve tenha seyrettiğim ve o ebediyetin/ **[s.78]**
bana teveccüh etmiş uyûn-ı bî-hisabı zanneylediğim yıldızların ziya-ı semaisi içindeki seyahatime hiç istemezdim ki nihayet gelsin. Arada bir derya-yı buhar içinde gittik. Beyaz karanlıklar, kırmızı sabahlar gördük. Devr-i merahil, devr-i âlem ettik. Akıbet Bombay denilen belde-i dûr u dırâza vusulümüz müyesser oldu. Vapur durunca şehrin hariçten görünüşü biraz korkunç idi. Çıplak kayıkçılar bizi alıp kıyıya götürdüler. Sahilde arabalar hazır imiş. Bindik. Bir otele gittik ki İngiliz binası olduğuna delâlet etmek üzere demirden masnu idi. Zaten memleketin bir İngiliz memleketi olduğu araba ile geçerken gördüğümüz ebniye-i âliyeden, turuk-ı cesimeden, şimendiferlerle[49] tramvaylardan, asâr-ı medeniyetten belli idi.

Hindistan'a mahsus olup da benim İstanbul'da düşündüğüm ve alaka ettiğim hindcevizi, hurma, ananas, narçıl ağaçlıkları içinde Londra âdemleri, Londra arabaları, Avrupa evleri görmek pek hoşuma gitti. Ah, ben hurma ağaçlarını ne kadar severim!...

Otelde üç gün kaldım. Dördüncü günü muteberândan biri bizi sayfiyesine davetle birkaç gece ziyafet verdi. Ba'dehu şehre yarım saat bu'du olan dil-nişin bir mevkide mesken ve şehirde ise diğer bir mahal bularak yerleştik. Şehirdeki mahal, Kançılarya'dır ki her gün gidiyordum. Diğeri familyaca oturduğumuz meskendir ki

[49] Bu kelime eserin ikinci baskısında "şimendiferle" olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre her iki baskıdaki ifade de doğrudur.

herkese/ **[s.79]**
ittibaen meşagilden cüda bulunduruluyor. Bu hane, sahil-i deryada ağaçlar içinde bir yer… Oturduğum dairenin önünde bizim evden daha büyük bir kuş yuvası var. Yani bambu ağacı ki akşamları belki yedi sekiz yüz kadar tuyûrun aşiyan-gâhı oluyor. Bu kuşlar alelumum güzel. Hele tûtilerin bizim adi kuşlar gibi ötüp uçmaları daha ziyade güzel. Kendi zihnimdeki meleklerden sonra vicdan nedimliğine seza burada kuşlardan başka bir şey göremiyorum. Bahçeler balolardan daha iyi, kuşlar kadınlardan daha güzel, kendi yazı odam şimdiki hal-i mecâlis-i ülfetten daha faydalı, tiyatrolardan daha eğlenceli.. Sabahleyin pek erken uykudan kalkıp yemek yedikten sonra halvetime çekilip yazı yazıyorum. Akşam taamından sonra eğer bir yere med‘uvv değilsem kendimi yatak odama davet ve o davete hemen icabet ediyorum. Memleket: Mamur, muntazam Avrupa gibi. Fakat Avrupa pek uzak. Golos'ta yalnız vatanıma yakın idim. Burada insaniyetten uzak değilsem de vatanım…. Ah vatanım pek baîd.

Bence evvelleri uzaklıkla yakınlığın hiç farkı yok idi. Şimdi bilmem nasıl oluyor ki uzakta, vatanıma iştiyakta buluyorum. Ah, Midilli'yi hiç görmediğim fakat sizi Midilli'de gördüğüm gece hiç hatıramdan çıkmıyor… Bir güzel rüyaya ne kadar benziyor.. Fikrim, hep o gece ile iştigâl etmek istiyor…/ **[s.80]**
Of!... İki geveze herif geldi. Beni yarım saat bu mektuba devamdan men etti. Sizinle olan musâhabet-i gıyabiyemiz de mi böyle mânialara tesadüf edecek? Tahammül kalmayıp yazmağa başladım. Nihayet cehennem oldular. Ne diyecektim? Bombay! Bombay pek güzel yer… Ah, vatanıma pek uzak. Bahr-ı muhiti, o muazzam cihan-ı emvacı tekrar nasıl tayyedip de döneceğiz?. . "…." miz ne alemde? "…." miz Almanya'ya gitti mi?.

Rica ederim beni unutmayınız. Bana ne oldu ki böyle mensi ve metruk kalıyorum. Bilmem ki buraya geleli yetmiş gündür hiçbir taraftan bir haber alamadım. Acep beni gözlere görünmeyerek yaşayan emvât sırrına mı ithal ettiniz? Yazdığım feryat nameleri ise ne olduklarını bilmediğim bahr-ı muhite atmış gibi oluyorum..

İTTİHAD-I İSLÂM

Barîka-ı marifet ki bir yeri tenvire başlar, feyz-i in'itâfıyla fikirlerde parlak parlak tasavvurlar, gönüllerde büyük büyük arzular peyda olmak tabiîdir. Dikkat buyurulsun ki -biz o sabah-ı saadetin daha mebâdî-i infilâkında bulunduğumuz halde henüz fekk-i müjgâna başlamış olan enzâr; ne kadar âli, ne kadar mukaddes maksatlara taallûk ediyor!/ **[s.81]**

Avrupa'nın kemalât-ı medeniyete ve derecât-ı marifeti buralarda bilinmeye başladı. Öyle bir kuvve-i külliyenin galebe-i nüfûzuna münferiden şu mülkün karşı durabilmesinde olan imkânsızlık pek az zaman içinde anlaşıldı. Encümengâh-ı âlemde akrandan dûn kalmayacak bir mevki-i haysiyet istemek ise herkes için tabiî olmakla bizde dahi o hâhiş; taharri-i esbâb arzularını uyandırdı.

İşte o saika ile ta Devlet-i Âliye'nin zuhurundan beri birtakım e'azımın efkârını işgal eden ittihad-ı İslâm şimdi maksad-ı umumîden olduğunu görüyoruz.

Bu maksad bir kere hâsıl olursa iki yüz milyon* kadar nüfus dâderâne ve yek-vücudâne birbirinin terbiye-i efkâr, ve muhafaza-i menafiine çalışacaklarından Asya için ne revnaklı bir devr-i saadet zuhura geleceği tarife muhtaç değildir.

Binaenaleyh, biz de bu fikr-i mukaddesin tervicini arzu eden ashab-ı hamiyete peyrevliği medar-ı mefharet bilenlerdeniz. Ve ittihad-ı İslâm arzusunun neşir ü müdafaasında râyet-keş-i müsabakat olan "Basiret"e minnet-dârâne arz-ı teşekkürle beraber o bâbda ki mülâhazat-ı kâsırânemizin beyanına ibtidar ederiz:

Mesâil-i malûmedendir ki -kuvvetin tezayüdü teavününün tezayüdüyle hâsıl olur. Hatta, yalnız cihan-ı insaniyetin değil, avalim-i/ **[s.82]** maddiyatın bile rabıta-i intizamı eşya beyninde mevcut olan aheng-i ittihattır. Bir koca fabrikanın en küçük bir çarkı bozulsa umum edevatına halel gelir. Zuhalin, en küçük bir şâtırı yerinden oynasa bizim şemsimizin tedvir ettiği avalim belki bütün bütün hercümerc olur.

Bu mukaddemâttan anlaşılırki -umum ehl-i İslâmın vaktiyle haiz oldukları mertebe-i ûlâ-yı medeniyeti bugüne kadar idame edemediklerine sebep olan ahvalin biri de araya düşen tefrikalardır.

---

* Şimdi dört yüze karîb olduğu tahmin olunur.

Bu ihtilafâtın, şerhine yürek dayanamayacak bir dağ-ı derun olan netâyic-i siyasiyesinden başka beşeriyetin müftehir olduğu terbiyet ve marifetçe bulunduğumuz hale dahi pek büyük tesirleri olmuştur.

Vakıa; vaktiyle Memûn'un sarayı devleti darülmuallimîn-i cihan idi. Fakat o encümen-i marifetin etıbbası kûh-ı billur kenarından gelirse, fukahâsı muhit-i garbı sahilinden vürut ederdi. Heyet-şinasları Ceyhun menbaından peyda olursa, mütekellimleri Sind mansıbında vücud bulurdu. Yüz milyonlarla nüfus bir lisan söyler, bir fikre hizmet ederdi.

Biz ise, hâlâ Tahran'ın keşfiyât-ı fikriyesini bilmiyoruz, hâlâ Kaşgar'a, bildiğimizi değil, adımızı bildireni biliyoruz.

Bu hal ile eslâfın menzile-i kemalâtına ne tarik vasıl[50] olabiliriz? Hele Avrupa'nın güftâr ve etvârca ihtilafıyla beraber sa'y ve terakki/ **[s.83]** noktasında yek-vücut olan yüz elli milyon kadar erbab-ı himmetine nasıl yetişiriz? Malûm değil midir ki, kıllet kesrete hiçbir şeyde hiçbir vakitte müsavi gelemez.

Bir de devr-i terakkide takaddüm eden bir kavim; teehhür edenlerin uhuvvet-i insaniye kaidesince büyük biraderi değil midir? Büyük birader ise küçük kardeşlerini bulunduğu sinn-i kemale isâl etmekle mükellef olmaz mı?

Biz, mademki en yakın olduğumuz için garbın envâr-ı maarifini en evvel iktibas eyledik, Asya'da bulunan ihvanımızı bu nimetten hisse-yâb etmeyi hiç düşünmez de gıda-yı ruhanîlerinin fikdanı cihetiyle bulundukları vakfe-i mutlakada bırakır isek sinn-i rüştümüze müterettib olan bir büyük vazifede bir büyük kusur etmiş olmaz mıyız? Ya bu kusur üzerimizde kaldıkça İslâmiyet ve insaniyetle iftihara lisanımız nasıl varır?

Osmanlıların ahlâk-ı fazıla ve secâyâ-yı muhsinesini bildiğimizden hiçbir vakit zannetmeyiz ki bu tekâsül, fıkdan-ı hâhişten neşet etsin? Hiçbir vakit ummayız ki o hâhişten fiiliyatına suver-i icraiyenin taayyün etmemesinden başka bir mâni bulunsun?

İşte bu mütalâaya mebni suver-i icranın esasınca hatıra lâyık olan bazı mülâhazatı efkâr-ı umumiyenin takdirine arz ediyoruz:

---

[50] Bu kelimeden sonra eserin ikinci baskısında "ile" edatı vardır. Cümlenin anlamına göre her ikinci baskıdaki ifade doğrudur.

Şüphe yoktur ki "Basiret"in 8[51] Rebiülevvel tarihli nüshasında/ **[s.84]** görülen bir lâyihada birçok esbâb ve delâiliyle ispat olunduğu üzere eğer Arabistan eyalâtı nizam-ı cedit altına alınır, ve Afrika'da bulunan cünûd-ı padişahînin idare-i umumiyesi merkez-i hilâfet-i seniyyeye celp olunursa saltanat-ı seniye kesret-i askerde Avrupa'nın en büyük devletiyle yarışabilecek bir dereceye vasıl olur. Ve o suret ise şan ve ikbalimizin teyidine ve hal-i istikbalimizin teminine pek büyük hizmet eder.

Lâkin, maksat ittihad-ı İslâm olunca bittabi hudud-ı Osmaniye derûnuna inhisar edemez. Ve o kadar umumî tutulacak bir arzunun beka ve revacı ise zann-ı âcizanemizce ancak siyaset, mezhep devâ'isinden bütün bütün tecridiyle hâsıl olabilir.

Tarih bize göstermiyor mu ki -bu maksad-ı âli bir zamanlar Timur gibi, Selim-i Evvel gibi, Nadir Şah gibi tabiatın üç dört asırda ancak bir tanesini yetiştirebildiği havarîku'l-âdâd tarafından fevkine çıkılamayacak bir himmet-i mevâni-ber-endâzâne ile iltizam olundu, arada sellerle kanlar döküldü, ordularla canlar telef oldu, yine neticesinde muvaffakiyet görülemedi. Çünkü kılıcın kârı, iki cüzü birbirinden ayırmaktır, onu birleştirmek marifetin himmetine tevakkuf eder.

İşte biz de, matlab-ı âlâmızı hiçbir emrine itaat ettirmekde cebir ve kuvvetten istianeye ihtiyacı olmayan öyle bir muta-ı/ **[s.85]** cihaniyânın sâye-i himayesine verir isek o zaman beka ve terakkisinden emin oluruz.

Bir kere Asya halkına mukaddemât-ı maarif ve usul akait talim olununca herkes tabiatıyla anlar ki -Şeriat-ı Muhammedi'ye hiçbir vakit iki arşın bir dağ, veya harita üzerinde iki karış bir çizik iki takım insanı birbirinden ayırmakla veya onlardan birtakımı meselâ: "Olmaz" yerine "nebâşed" demekle veya birtakımı yumru yanaklı, diğer takımı çatık kaşlı bir nesilden gelmekle aralarında olan uhuvvet-i insaniye ve ittihad-ı İslâmiyeyi unutmalarına hiçbir vakit cevaz vermez.

Fıkıh ve kelâm, Hanefî ve Hanbelî veya Şafi ve Malikî ile Caferîler vesair fark-ı İslâmiye beyninde "şakk-ı asa"yı hiçbir vakit emir ve tervic eylemez. Demekki ehl-i İslâm, suret-i ittihadını politika ağrazında, veya mezhep mücadelelerinde değil, vaiz önlerinde, kitap sayfalarında aramaya muhtaçtır.

---

[51] Bu rakam eserin ikinci baskısında "7" olarak geçmektedir.

İşte bu esas üzerine ihya-yı İslâm ünvanıyla bir ittifak teşekkül eylediğini ve her isteyenin azalığına duhul yedd-i ihtiyârında bulunduğunu kemal-i memnuniyetle istihbar etdik. Ve buna dair Basiret'te bazı malûmat dahi gördük. Me'mûl ederiz ki, bu ittifak şimdi bulunduğu cemiyet halinde kalmaz, yakında umum milletten ibaret olur. Ve İslâm bir kere şu nokta-i hayr üzerine burada içtima/ **[s.86]** ettikden sonra pek çok zaman sürmez dünyanın her tarafında birleşir.

Gayret edelim, etrafı kendimize güldürmeyelim, ecdadımızı mezarlarında lerze-nâk-ı şerm etmeyelim, ahlâfımızın tahkir ve nefrîninden sakınalım!

Gayret! Gayret ki bu yolda sarf olunacak himmetler yâr ve ağyar indinde İslâm'ın insaniyetine, Osmanlıların hamiyetine mikyas addedilecektir.

Namık KEMAL

“ LEVÂMİÜ’L-EFKÂR ” DAN

LEM‘A

Nazariyat-ı sahihaya göre -insan lafzının medlûlü- ruh-ı maa’l-cesettir. Ruhun cesede, cesedin ruha taalluk ve irtibatıyla taayün eden mahiyetimizin hasâis-i esasiyesi; akıl, vicdan, nutuktur. Sair havâs ve kavi bunların hademesi mesabesindedir.

Akıl, ahsâs ve idrak edilen ecsâm ve eşyanın künh ve hakikatini anlamak ister.

Vicdan, mevcudatın fevkinde bir kuvvet-i ezeliye hisseder, onu arar./ **[s.87]**

Nutuk, aklın anladığını, vicdanın aradığını ifhâm ve ifadeye ihtimam eder.

Tabiat istifham ve istifadeye çalışır, insan daima müstefhim ve müstefit olduğu şeyleri diğerlerine ve diğerleri dahi sairlerine anlatmaya çalışır. Malûmat-ı beşeriye teselsül eder, nev-i beni-âdem şu teselsülât içinde tasarrufât ile ihtiraâta, tevsi-i kemalâta muvaffak olur, sûrî ve manevî terakkiyâta yol bulur. Türlü türlü sanatlar marifetler vücuda getirir. Güna gün meksebler, mezhebler meydana çıkarır.

*

* *

Beyne’l-beşer maksûm ve maruf olan ulûm-ı meşhure edebî, hikemi, şer‘i ünvanıyla üç kısımdır. Edebiyat -nutuğun tevessüâtından, hikemiyât- aklın taharriyâtından, şeriyât- vicdanın serâir-i semaiyeye temayülâtıyla efkârın ilâhiyat ve siyasetde tasarrufâtından zuhura gelmiş, her kavim ve millet arasında derecât-ı medeniyelerine göre az çok münteşir olmuş, usul ve füru‘ itibarıyle tekessür eylemiştir.

Tabiatın garaibe-i meyelâni münasebetiyle sihir, tılsımât, simya, kimya, nücûm gibi ulûm-ı garibe tabir olunur daha birtakım envaı maarif ezmine-i kadimede tahaddüs etmiş isede hemen kâffesini emvâc-ı inkılâbât alıp götürmüş, kıbâb-ı âlemde mevhum âlâ-itibar bir sada-yı/ **[s.88]**
iştiharları kalmıştır. Kurûn-ı ahireye bazı kırıntıları intikal eylemiş olsa bile döküntü kabîlinden olarak ne usul ve kavaidi tafsilâtıyla mazbut ve mütearîf ve nede erbab-ı maruf ve müştehirdir. Belki ötede beride, köşelerde bucaklarda bu misli perakende şeylerle meşgul, zihni perişan, bergeşte-sâmân kimseler bulunabilir.

Fikr-i sahih, ilm-i sahih ister. Cumhur-ı ulema ilmi “ve hüve’l itikadü’l-câzim’l-mütabık lil vakıı” ve güruh-ı hükemâ “el-ilm ü hüve husul-i suretü’l şey-i ind’el akl” tarifleriyle tasvir ederler. Bu manaca tarif-i evvel eamm ve tarif-i sâni ehass isede ilmin mahiyeti lâyıkıyla düşünülecek olursa tarif-i evvel tercih olunur. Zira yalnız bir şeyin inde’l-ukûl suret-pezîr-i husul olması kifayet etmez. Elbette ilim, vakıa mutabık bir itikad-ı câzim olmak gerekdir ki onun hilâfını akıl tasavvur edemeyip insan tereddüt ve iştibâhda kalmaya.

Şu takdirce ulûm-ı beşeriyenin en sahihi bil-tecrübe sabit olup şehâdet-i his ve şuur ile tekrar eden malûmat-ı yakîniyyedir ki hilâfını akıl ne tasavvur ve ne tasdik edebilir. Meselâ ateşin keyfiyet-i harkı ve iki kere ikinin hâsıl-ı mecmuu olan dört gibi.

Ulûmun herhangi kısmında tekrar tecarîb ve tatbik ile maharet ve mümarese hâsıl edilirse ol fennin mesâil-i erbabına göre makulât-ı evâil gibi müstağni-i delâil olur. Ezcümle fünûn-ı riyaziyede arzın/ **[s.89]**
küreviyeti bir mesele-i müsellemdir ki ilm-i heyette mahir ve mümares olanlara âlemi şekl-i ahirde tasvir ile tasdik etdirmek muhaldir. Kezalik ibâdât ve taâta salik olup da melekât râsiha-i tevhit ve iman ile vicdanca neşe-i îkane mâlik olanların indinde mu‘tekadât-ı diniyenin bi’l-tecrübe sabit olan malûmat-ı yakîniyyeden hiç farkı yoktur. Belki tesirâtca daha akvadır. Çünkü malûmat-ı yakîniyye meselâ “(e’s-sema-i fevkanâ)” misilli akli ve cismanî bir biliştir. Mu‘tekadât-ı diniye ise kalbi ve ruhanî bir anlayıştır. Yani malûmat-ı yakîniyyenin müteallik-i behiyye olan müdrikât-ı hariciyedirki müdrikin gayrıdır. Belki mu‘tekadât-ı diniye hariçde mevcut olmayıp nefs-i mu‘tekad ile kaim olan müdrikât-ı maneviyedir ki müdrikin aynıdır, bu makamda idrak ve müdrik ve müdrik-i aleyh şey-i vahid olmakla yek-diğerinden ayrılamaz.

Eşcârın birtakımı müsmir ve birtakımı gayr-ı müsmir olduğu gibi ulûmun dahi bazısı müsmir bazısı gayr-ı müsmirdir.

Ulûm-ı müsmire, ya izzet-i dünyeviye veyahut saadet-i uhreviyeyi istihsale medar olan fünûn-ı fazıladır. O da hikmet ve şeriattan ibaret olup kusur-ı füzelâdır. Edebiyat, hikmet ve şeriata hâdim olmak hasebiyle fünûn-ı fazıladan addolunur.

Ulûm-ı gayr-ı müsmire iki nev‘idir, biri fi-nefsi’l emr-i muzırdır: Sihriyât gibi. Diğeri ne nafi‘, ne muzırdır: Reml-i vefk gibi./ **[s.90]**

Birincisi şer'en merdûd, ikincisi malayani demek olup aklen matruttur.

Alelıtlak muvazene-i efkâr ve efâl için hikmet ve şeriatın red ve kabulü en sahih mizan ve mikyastır. Bu mizan ve mikyas ile vezin ve tatbik edilince görülür ki hikmet ve şeriata münâfi herne var ise ya muzır ya abestir.

Muzırât ve abesâtın vâcibü'l-terk olduğunu herkes mu'terif iken çok kimselerin muzırât ve abesâtı itiyat etmeleri akıl ve idraklarının gevşekliğinden, daha doğrusu işledikleri şeyin hakikaten muzır veya abes idüğünü âli-i veche'l-yakîn bilmediklerinden ileri gelir.

Derece-i yakîne vasıl olan ilim, mucib-i ilimdir. Müşekkekler, mukallidler tahkik ve teyakkun-ı neşelerini bulamadıklarından amelde tereddüt ederler. Yoksa ilminde muhakkak ve müteyakkın olanlar bildikleriyle âmil olmamak gayr-ı kabildir. Meselâ ilm-i aruzdan mahir bir şaire bahr-ı remelden bir beyitin bahr-ı muzarîden olduğunu inandırmak nasıl ki müstehîl ise, hikmet-i tabiiyede mümarese-i kâmileye mâlik olan bir âlimide "hava basittir" diye kandırmak mümkün değildir.

Ulûm-ı dineyede bunun gibidir. Zikir ve tevhit ile tenvir-i derun ederek sahihen zühd ve salâh yolunda tezevvuk eyleyen bir âbidin fısk u fücura meyletmesi, şer'en hilâfına gitmesi pek baîddir./ **[s.91]**
Ekser medeniyetlerin emr-i ibadette kusur etmeleri adem-i itikattan olmayıp ancak tarik-i takvada bi'l-temekkün zevk alamadıklarından ileri geldiği gibi.

İlmiyle amel olmayanların cadde-i tahkikten inhirafları dahi iktiza-yı ilme adem-i itinadan değil, ilimde rüsûh bulamadıklarından neşet eder. Fasidü'l ahlâk olan bazı ulema zahirde li-illetin ber muceb-i ilim amel etmez gibi görünürse de manen yine ilmiyle ameldir. İrtikâb ettikleri hal ve hareket, mugayir-i hakikat olduğunu bilirler. Fakat bildikleri rüsûh ve yakîn ile kuvvetlenerek kendilerince zevk-i vuzuh hâsıl olamadığından hakkı iddiada ısrar edemezler. Bu makulelere, yani maruz-ı beyanda hakkı sükût ile geçiştirip doğru söylemeyenlere "şeytan-ı ahras" derler.

"El-ilm-i bila amel keş-şecer bilâ-semer" [52] müfâdının mâ-sadakı o misilli şeyâtin-i ahrasın malûmatı bî-faydalarıdır.

[52] Amelsiz ilim meyvesiz ağaç gibidir.

İdrakatte râfi‘-i şübehât olan derecat: İlme’l yakîn, ayne’l yakîn, hakke’l yakîn mertebeleridir.

İlme’l yakîn; umurı alî mâ-hüve aleyh tasavvurdan, ayne’l yakîn bi’l-müşahede tasdikten, hakke’l yakîn; bir vech-i iyan-ı ruiyet ile tezevvuktan ibarettir.

Bağdat’ı görmediğimiz halde tevatüren işitmekle bilâ-şek onun vücudunu tasavvur edişimiz ilme’l yakîn; Bağdat’a takarrüp ile uzaktan görüşümüz ayne’l yakîn, Bağdat’ın içine girip bâlâ-taraf muayene/ **[s.92]**
ederek bu ıttıla ile tezevvuk eyleyişimiz hakke’l yakîn mertebesidir. Beyne’l-fusala birinci dereceye ilim-i husuli, ikinci ve üçüncüye ilim-i huzuru ıtlak olunur.

İlim-i husuli istidlâlde rüsûh ile, ilim huzuru gayet-i maksuda vasıl olup zevk-i vuzuh ile kemal bulur.

Malûmattan illet-i gâiyete; nefsi’l emri bilmek, idrakda hükümde tereddüt etmektir.

Ulema-i riyaziyun, harekât-ı nücûmdan bi’l-istidlâl husuf ve küsufun ne zaman vuku bulacağını istinbât ederek idrakinde, hükmünde asla müteredid olmadığı gibi, maarif-i ilâhiye de müttakîn olan urefâ-yı riyaziyun dahi esrar-ı ayet-i semadaniyeden bi’l-istikşaf-ı hakikat haşre vâkıf olarak kıyametin zuhura geleceğinde katen tereddüt etmezler.

Bir müneccim, kıbele’l-vuku husuf ve küsufu haber verir. Sair mehere-i müneccimin dahi öyle istihraç ettiklerinden derhal onu tasdik ederler.

İlm-i nücûma fi’l-cümle intisabı olanlar: (Evet zıll-ı arzın) haylûliyetle kamerde husuf ve kamerin şems ile arz arasından mürur eylemesi münasebetiyle güneşte küsuf vakıa olabilir “biz kitaplarda gördük şüphesizdir” derler.

İlm-i nücûma hiç vukufu olmayanların kimisi hiç nâkıllara itimaden/ **[s.93]**
imkânına kail olup zuhuruna intizar ve kimisi bu şeyler mugayyebâttandır müneccimler kâzibdir diyerek ilm-i nücûmu esasen cerh ve iptale girişip inkâr ve inadında ısrar eyler. Hengâme-i mahşer hususunda ki ihtilâfâtı buna temsil edebiliriz.

Âlem-i beşeriyete şeref-bahş-ı vürut olan kâffe-i resul ve enbiya o sırr-ı azimi haber vermiş, tebligat-ı semaiyeye iman eyleyen amme-i ulema-yı milel bilâ-tereddüt tasdik edip kitaplara yazmış, erbab-ı mütalâanın bazısı tahkik, ekserisi taklit yüzünden ahirete inanmış, cahiller semâen tevarüs eden bir itikad-ı müselsel ile

râvîlerin sözlerine bağlanmış, çok kimselerde ukalâlık taslayıp, hayat-ı müstakbelin aslı faslı yoktur, müteferrik olan eczanın bir daha ittisal ve içtimaı kabil değildir, zeminlerinden kopuşarak hikmet-fürûşluğu takınarak inkâra tasaddî ede gelmiştir.

Münkirlerin âlem-i ahiri muhâlâttandır demeleri ilm-i nücûma vâkıf olmayan cühelânın husuf ve küsufu mugayyebâttan addederek müneccimlere ‘izz ü kizb ile suizan etmelerine şebye bir safsatadır. Bu da hubb-ı dünyanın îrâs ettirdiği gaflete neşe-i asliyelerini unutmuş, o neşeden maksat ne olduğunu anlayamamış, mahsusât ve maddiyata hasr-ı efkâr etmiş, maneviyattan haz alamamış olduklarından neşet eyler.

Fünûn-ı bahriyede mütebahhir olan kaptanlar, hava râkid iken bazı/ **[s.94]** alâim-i ceviyeden bir fırtına zuhur edeceğini keşfedip ihtiyat üzere bulundukları gibi, ebhâr-ı maarif-i ilâhiyede şinâveran-ı rüsûh olan arifler, mebâdi-i ekvâna nazarla hakâyık-ı imkânını bi’l-taharri, sırr-ı meâda müntalik olarak akıbet’il emr-i zahirin, batına avdet ve rücuuyla haşr denilen hâdise-i azimenin husüle gelip âlemin başına bir kıyamet kopacağını, neşe-i ahiri tehaddüsüyle serâir-i meâd-ı münkeşif olacağını bilir, intibah üzere bulunur. Nasıl ki sekine-i sefine sükûnet-i havaya bakarak fırtınanın zuhur edeceğinden sefinenin muzmahil olacağından bî-haberdir. Sükkân-ı cihanın ekserisi de öylece dünyaya, zevk ve safaya dalmış ahiret ve akıbetlerinden gafil kalmıştır.

Vakıa bu gaflet, imar-ı âleme bâis olup bir mekr-i hile-i ilâhiden münbais ise de o misilli gafillerin yüzünden görülen harabîyet, inde’l-mukayese umrânından ziyadedir. Kul-lilahe sümme-zerhim…..

Hersekli Arif HİKMET

HAYSİYET

Bahsetmek istediğimiz haysiyetin mana-yı fenniyesi anlaşılmasın. Malûmdur ki cihanın herhangi cihetine gidilse necabet, kıdem,/ **[s.95]**
servet, fazilet, ilm ve ahlâk yolunda ve hatta bazı kere bir ferdin rengi biraz beyaz olmakla, esmer veya siyahlara rüçhanı lâzım geleceği gibi birçok hallerde, tabiî olan müsavat-ı insaniyeye mugayir bir eser tefevvuk-ı meşhut oluyor ve bu hale Lisan-ı Osmaniye'de haysiyet deniliyor.

Şüphe yok ki şeriat ve hikmet ve insaniyet nazarında zaten müsavat üzere mecbûl olan benî-beşer, müsavatın en şumüllü manasına yani her vechle birbirinin halinde bulunmak istidadına mâlik değildir. Bir Müslüman ihvan-ı tıynetini ihvan-ı dini ile kâffe-i ahvalde müsavi görmek istemez. Meselâ: Hazreti Ali (Keremallah u vech) gibi vesayet-i nebeviye şerefine nail olmuş bir halife-i zişan, divan-ı adalet-i ilâhiyenin hariçde bir numunesi olan veyahut olmak lâzım gelen -mahkeme-i şeriatta- kaimen ve mütesâviyen bir Yahudi ile terâfu' eder; zaman-ı hilâfetinde dünyanın iki cihangir devleti olan Roma ve İran saltanatlarını otuz kırk bin kişilik bir ordu ile zîr ü zeber etmek derecelerine getirecek kadar keramet-nümâ-yı ulviyet ve galibiyet olan hazret-i Faruk-ı Azam (Radıallah u anh) memâlik-i meftuhasından Şam'a girerken inayeten ve merhameten kölesini -nöbet ona geldiği için- devesine bindirir ve hatta mehârını kendi eliyle çeker. Selâtin-i İslâm arasında her nazar-ı hakîm sahibine göre padişah-ı hükemâ ünvan-ı iftiharına bi-hakk-ı şayan olan Murad-ı Sâni on/ **[s.96]**
dört yaşında oğlunu kendiyle müsavi tutarak mesnedine ik'âd eyler. Fakat hiçbir Müslüman camide bir Yahudi'yle hem saf-ı kıyam olmak veyahut kendi malına dava-yı iştirak eden kölesini rahlesine bindirmek veya evladının terbiyesinde çocukla müşavere etmek istemez.

Hikmeten bazı erbab-ı mütalâa iştirak-ı emvâl ve hatta iştirak-ı ıyâl efkâr-ı müfsidesine kadar müsâvat-ı perverlikten, ve insaniyetten bir hayli rindân-ı kalender meşreb-i çenâk yoldaşlığı gibi sakîl sakîl namlarla mevcut ve hatta mefkutlarının taksimine kâil olmak derecelerinde levazım-ı uhuvvetten dem vurmuşlardır.

Şu kadar varki bu kazâyâya dair edilen rivayetin birtakımı zayıf ve bir haylisi butlanına ve bi-nefsihi beyne ve birçoğu bedaheten ve istidlâlen merdûd olduğu gibi saded-i bahs dahi o yolda ki akvâli teşrih ve cihad-ı istidlâli muhakeme ve tercihe müteallik olmadığı için yalnız edyân ve irfan ve vicdanın haricinde olarak haysiyet

namıyla arada dönüp dolaşmakta olan birtakım âdât ve akâyid-i müştehire netâyicini muhakeme etmek istiyoruz.

Birinci derecede asâr ve netâyici bu babda agleb olan necâbeti ele alalım: Necâbet, insan için hakikat-i halde istenilmeyecek şeylerdendir diyemeyiz. Elbette tahir bir nesepten gelmek bir rezil babanın oğlu veya piçi olmaktan -insaniyetin kâffe-i meziyâtını idrak edenlerce-/ **[s.97]**
elbette müreccihtir. Şu kadar varki sevâbık ile iftihar, meselâ kuvve-i cismanîye veya zekavât-ı mevhûbe ile mübahât, tahdîs-i nimet dairesinde[53] tutulursa naklen ve aklen makbul olabilir. Yoksa, kâbil-i sülb Cenâb-ı Âdem aleyhisslemdan ve Muaviye-i sâni (radıallahu anh ve arza) Yezid'in sülbünden gelmekle birincisinin ikincisine rüçhanını iddia eylemek fezâil-i âdemiyeti bir erkekle bir kadının hatta müşahedelerinden bile teeddüb olunacak bazı yerlerinden zuhur etmeye hasr eylemek kabîlinden olur.

Bundan başka necabet hükmeten bir büyük tariz daha götürür. Şöyleki -enbiya-ı azam ve aizze-i kiram istisna olunduğu halde- insaniyet nazarında bir büyük hanedan veyahut tabir-i ahirle bir silsile-i necabet teşkil etmiş ne kadar âdem var ise cümlesi meçhulü'n neseptir. Bu davada bir kıyas mukassem ile sabittir: Şöyleki: Müessese-i hanedan olan zat bir büyük âdemin neslinden (şeceresiyle) gelmiş olsa kendine müesseselik ünvanı verilemez, bir hanedanın şeref ve kadrini kendi tesis etmiş ise o halde dahi büyük âdemden tevellüt etmek büyük âdem doğmayı iktiza etmeyeceği ve bilakis insaniyeten herkes kendini fezâil ve meziyât-ı zatiyesinin veled-i maneviyesi bilmek lâzım geleceği sabit olur.

Hâsılı gerek maddi gerek manevî düşünülsün (insan anasından büyük doğmaz.)/ **[s.98]**

Acaba İngiltere'deki lordlara, Fransa'daki prenslere mâ-hasal dünyanın her cihetindeki ashab-ı necabete sorulsa neslini mebde-i hilkate isâl edecek kimse var mıdır? İsâl edenler bulunsa bile neticesinde âdemoğulluğu sıfatıyla sair insanlara müsavatını göstermekten başka ne kazanabilir? Rivayet ve esatirden kat'î nazar, bizce tarihen sabit olan bazı vekâyi'i gözümüzün önüne alalım ve hatta tatvîle düşmemek için Arap Devletleri'ni dahi karıştırmayalım.

---

[53] Bu kelimeden sonra eserin ikinci baskısında "dairesine" kelimesi vardır. Cümlenin anlamına göre her iki baskıdaki ifade doğrudur.

Devlet-i Saffariye'yi teşkil eden bir haydut, Devlet-i Gazneviye'yi meydana getiren bir köle, Devlet-i Selçukuyiye'yi o kadar azamet ve iclâliyle âlem-i siyasette birinci devletlerden ma'dûd eden bir aşiret kocası değil mi idi?

Ne hacet! O dünyanın nısfına hükmeden, âlem-i insaniyetin en vâsi hükûmetini teşkil eyleyen, bir Tatar reisi değil miydi?

Kesret-i fütuhatça cihana hiç misli gelmemiş olan Timurlenk, Cengiz hizmetkârlarından bir âdemin neslinden gelmedi mi?

Atabekiyy'e ve Eyyubi'ye ve Memaliğ'e gibi hükûmetleri bir muvaffak asker veya bir gayretli esir tesis etmediler mi?

Saltanat-ı Osmaniye'de bir maruf-ı hanedan sahibi olan zevattan Çandarlı Kara Halil adi bir suhte, Köprülü Mehmet Paşa sarayda bir aşçı, Mehmet Ali Paşa bir çiçekci-zâdeden başka bir şey mi idiler?.

Tarihlerde gördüğümüz ashab-ı zuhurun en büyüklerinden biri/ **[s.99]** olan ve yalnız Horasan askeriyle Devlet-i Safeviye bekayâsını Saltanat-ı Osmaniye ile efgân-ı hükûmet galebesinin savletlerinden kurtardıktan ve Rusya ile dahi en kuvvetli zamanlarda galibâne birkaç kere çarpışdıktan sonra Buhara, Hokand, ve Hive'de, ve Hind iklimlerini silâhsız, ve nizamsız kırk elli bin Acem askeriyle zabta muvaffak olan Nadir Şah, efşâr-ı aşiretten yetişmiş adi çoban olduğunu tarihlerde görmüyor muyuz?

İsviçre'nin, Almanya'nın, İngiltere'nin, Amerika'nın, Fransa'nın, İtalya'nın, Rusya'nın inkılâbat-ı ahirede ve siyasetçe azamet-i hayaliyesini tesis eden eazımdan hangisinin tercüme-i hali aransa içlerinde üç dört karn-ı ispat-ı nesep edecek bir âdem bulunamaz. İhtimal ki en büyükleri ya kunduracı veyahut çiftçi oğlu çıkar.

Bununla beraber necabet davasının terakkiyât-ı insaniyece hiç hükmü yoktur zanolunmasın. Vakıa peder ve validenin gerek servet, gerek hüsn-i ahlâk ve meylen marifetçe müsellem olan tesirlerine nazaran büyük bir âdem hanesini idare ve evladını terbiyece elbette meziyât-ı zatiyesinin velev cüz'i olsun bir parçasını ahlâf ve tevabi'ine ilkâ edeceğinden ekser erbab-ı necabet tabiat-ı insaniyede merkûz olan hubb-ı mehâsin ve meyl-i meali cihetleriyle ahad-ı nasdan daha terbiyeli zuhur eder.

Fakat o terbiyede müsavat-ı insaniyenin ihlâline hizmet edecek/ **[s.100]** bir hak değildir. Bilakis necip olan ve terbiye-i necabete ile tahliye-i nefs eyleyen

ashab-ı irfana göre en büyük vazife o nimetin şeraid-i tahdîsini bilmek ve gerek hasâil ve gerek meksubâtça ne kadar âli bir mertebeye haiz olursa olsun, nefsini kimsenin fevkinde görmemek meşreb-i insaniyet-kârânesiyle ulv-i zatiyesini sairlerine tasdik ettirmekten ibarettir. Fezâil-i bahire, ve meşhuresiyle âlem-i insaniyete şeref-resân olan eazımdan hazreti Ömer İbn-i Abdülaziz bir hanedan-ı saltanat içinde perverde olmuş ve mesned-i hilâfeti dahi bi-hakkın ihraz etmiş iken kıyafet ve muamelâtında zamanının efkâr ve fukarasından fark olunmazdı.

Binaenaleyh, necabetten hâsıl olacak haysiyet, insanın meziyât-ı mevhûbe ve meksûbesiyle müeyyed olursa adına haysiyet denilebilir. Yoksa dünyada bir aileye intisaptan başka fazileti olmayan ashab-ı necabetin hali Esad Paşa merhumun:

Zâde-i nevhe şeref vermeyecek hazret-ab

Gayrın evladına bilmem ne verir izzet-ab

beyitine misal müşahhas olmaktan ibarettir.

Mukaddime gelince: Bir âdem zaten dirayet ve malûmat ile muttasıf olur ve bulunduğu meslekte sıdk ve gayretle vazifesini icra ederse zaman geçtikçe bi'l-tab tecarîbi çoğalacağından hizmetinin tekessürü hakkında bir hürmet-i zaide hâsıl edeceğinden insanın/ **[s.101]**
sevâbık-ı fâhiresi hükümsüz tutulmak ve barîka-i fetânet ve istikamet içinde tûl-i müddet-i âram cihetiyle subh-ı sadık gibi bir nur-ı safaya müstağrık olan rüus-ı muhteremeyi her türlü meziyet ve ricahaneden beri görmek tıfılâne bir itikat olur.

Şu kadar varki kıdem ile bir haysiyet-i mahsusa tertibi de umumiyet veya ekseriyet hâsıl eder bir kaide değildir.

Mürûr-ı zaman ile bazı vücut büyür ise bazısıda çürüdüğü gibi bazı fikir terakki bulursa bazısıda eskiyor. Hele insaniyet taben tevlid ve tecdide mail olmak cihetiyle kurûn değiştikçe genç zihinler, dinç vicdanlar; birtakım taze hakâyık, yeni müessir meydana getiregeldiğinden kıdem üzerine tesis-i haysiyet etmek umumî ve hikemi bir nazarla bakıldığı halde bu âlem-i terakkide her asrı asr-ı sabıkın esaret-i idrakât ve efali tahtında bulundurmak demek olur.

Tevarüsen bir hanedan azasına intikal eden hizmât-ı şeriyede irşad kaydının ekber-i saffetine takdimi dahi kifayet-i asl; sinn ve tecrübe-i fer olmak hakikatine mübteni olsa gerektir.

Rütbe nedir? Sırf bir emr-i itibari değil mi? Öyle ise ebnâ-yı beşerin müsavat-ı meşrua ve tabiiyesini ihlâl edecek bir meziyet, bir emr-i itibarîden nasıl tevellüt edebilir? ..

Mertebe-i kurbiyet ve ihtisas-ı peygamberide umuma faik olan/ **[s.102]** Şeyhayin (radıallahü anhüma) birkaç kere tenbihen lil-ümmihi seriyyelerde yeni izhar-ı İslâm etmiş veya henüz reyeân-ı şebâba vusul bulmuş zevatın maiyetine tayin olundukları siyer ü ehâdis de ananesiyle sabittir.

Hazret-i Halid Bin Velit (radıallahü anha) barîka-i şemşir-i şeriat gibi bir sürat-i hâtıfa ve saika-i kahr-ı ilâhi gibi bir şiddet-i harika ile iki sene zarfında Ceziretü'l Arabî levs-i irtidattan tathîr ettikten sonra dü-dest-i mücahedâtıyla[54] künûz-ı kisra ve kusur-ı kayserin ebvâb-ı aheninini yerlerden koparmış iken seraskerlikten neferliğe tenzil olundu.

Vakıa ise umur-ı tabiiyeden bulunduğu için kimsenin ve hatta zat-ı mübareğinin bile velev bir kelime ile olsun itirazını davet etmedi.

Vezâif-i diniye ve hikemiyeden başka âdât ve etvâr-ı beşere atf-ı nazar ettiğimiz halde merâtibe-i müteallik garip garip pek çok misaller görebiliriz. Meselâ: Roma imparatorlarından Kalikola bir sevgili atını zamanında padişah-ı sâni nasbetmişti! Hayvani böyle bir muameleyi insaniyet için nasıl bir düstur-ı hakikat addedebiliriz?

Abbasi'lerden Kâhir'in makam-ı hilâfetten sâilliğe düştüğünü, ve Abdullahü's Sagir'in Gırnata saltanatından mülûk-ı Fas'ın askerliğinde feda-yı can etmek derecelerine tenezzül ettiğini tarihlerde görüyoruz/ **[s.103]** asumânî böyle iki musibet hatıra geldikçe bu dünya-yı dinin merâtib-i iclâline nasıl emniyet ederiz? Ara sıra hayvanı insandan ziyade tebcil ve mahdumluğu hadimliğe ve hatta saltanatı gedalığa tahvil eden kaide-i merâtibin sevâbık ve asârında ta bu derece tegayyür görüp dururken naklen ve aklen daimiyet ve hakikati müsbet olan emr-i müsavata karşı bir istisna tevlid edebileceğine hüküm verilebilir mi?

Servet ile hâsıl olacak haysiyet ise ya dolandırıcıların veya ashab-ı ihtiyacın lisan-ı müdahanesinden işitilen ekâzibten vücuda gelir bir hayaldir ki sahibinin

---

[54] Bu kelimeden sonra eserin ikinci baskısında "müca" kelimesi vardır. Cümlenin anlamına göre her iki baskıdaki ifade doğrudur.

altınlarından taç giydirilirse yine nazar-ı hikmete karşı arz-ı vücut edemez, Kârunî hazineleri yere geçirmiş, göğe çıkarmamış!..

Fazilet-i ilim ve ahlâkın insana ita edebileceği haysiyet ve meziyet hiçbir âkilin şeriaten ve hikmeten bir söz söylemeğe hakkı yoktur. Çünkü o fezâil ile tahliye-i nefs edenler müsavata karşı bir şeref iddia etmek değil, bilakis kendilerini daima herkesin mâ-dununda tutacak bir şime-i tevazükâraneye mâlik olmak meslek-i hakikat ve hikmetleri iktizasından bulunduğundan, bir zamanlar tefevvuk davasında bulunamazlar ki karşılarında (bende insanım) denilmeğe selâhiyet olabilsin!..

Fazilet-i ilim ve ahlâk ile mütehalli olan meziyât-ı celile ashabına riayet-i muamelesi cebrî değil, ihtiyârîdir. Bilâihtiyâr vuku bulan/ **[s.104]** muamelenin muhatabına ne itâb ait olabilir?

Tevatüren bildiğimiz rivâyettendir ki irtihal-i Hazret-i Nebevî "sallallahu aleyhi vesellem"den sonra Sakife-i Benî-Sai'd'de ensar ve muhacirinin açtığı dava-yı hilâfet, o mesned-i celil, muhacirin için delậil-i kat'a ile sabit olunca efzel-i ehl-i iman olan Sıddık-ı Ekber (radıallahu anh) iki canipde bulunan Hazret-i Ömer ve Ebu Ubeyde Binü'l-Cerrah (radiallahu anhüma)'nın ellerini tutarak ikisine dahi teklif-i hilâfet ve biat etmiş ve arş-ı istihkakı olan o paye-i celile gerek müşarünileyhümâ ve gerek sahib-i ashab-ı hak tarafından fezâil-i zatiyelerine karşı gösterilen hürmet biatla vasıl olmuştu.

En büyük cihangirlerden olan İskender-i Rumî Diyojen'in ayağına gittiği ve Fatih Sultan Mehmet, Molla Gürani'nin daima elini öptüğü numune-i ibret olacak vekayidendir.

Mâ-hasl:

Ne nesl iledir — Ne sâl iledir
Ne câh iledir — Ne mal iledir
Beğim ululuk — Kemal iledir

Meselesi bir kaziyye-i hikmettir ki cerh ve iptaline imkân bulunamaz dünyada haysiyet varsa ancak fazilet ve vicdandan ibarettir./ **[s.105]**

Namık KEMAL

BALABAN DAĞLARI

İki sene evvel idi, bir tatil zamanını seyahatle geçirdim. -Mes'ut geçen zamanlarımı yâd ettiğim vakit daima hakkımda ibzal ettikleri lâtifeleri mecburen tahattür ettiğim- birader-i azizim Cemal Beğ bana teklif-i siyaset ve vaad-i refakat etmişti. Bu teklif-i bir lâtif-i mahsus olmak üzere telakki ettim. Kırlarda bayırlarda, dağlarda, derelerde dolaşacak olanlar için ne lâzım ise evvelce düşünüldü. Tedarik olundu. Sonra Haydar Paşa'dan hareket edecek olan şimendifere atladık. Şimendifer beş dakika sonra hareket etti Kartal'a kadar vagonlar seyyahînden hali değildi.

Ben her istasyonda yolcuların muhâcemâtıyla işitilen hay ve huy telâşı, satıcıların elbiselerini, yolcuların çehrelerini mütalâa etmekle zevk alırdım. Refik-i seyatim arasıra benimle konuşur, bazende sigara içerdi. Kartal'a kadar hoş geçti. Fakat ondan sonra canımız biraz sıkılmaya başladı. Dürbün ile etrafı seyr ve temaşa etmek refikimin hatırına gelmiş. Bende sevindim.

Olmaz mı imiş safa seferde? Bulduk yolunu şimendiferde!.

Cemal Beğ o havaliyi lâyıkıyla tanıdığı için bana bazı muvâkki-i meşhureyi tarif ediyordu.

Şimendifer yüksek yüksek kesme kayalar yanından mutarrid/ **[s.106]** bir ahenkle yoluna gidiyordu. Diğer taraftan deniz olanca mehâsiniyle bir manzara-i nazar-ribâ arz eyliyordu.

Az gittik… Uz gittik… Dere tepe düz gittik. Birçok bostanlar arasından bir büyücek istasyona vasıl olduk.

"İzmit!" denildi. Çıkmadık. Daha ineceğimiz yer çok uzakmış…. Birçok dakika geçti oradan da hareket ettik. Bir müddet sonra memleketten eser görülmüyordu. Şimendifer yolunun iki tarafında da gayet lâtif sarmaşıklar, sarı sarı küçük küçük şükufelerle, müzeyyen karaçalılar elma bahçelerinin hududunu teşkil ediyordu.

Benim itikadımca hüsn, bir tenasüpten, bir ahenkten ıttırattan ibarettir. Fakat vahşet-zârın o ıttıratsız, tenasüpsüz ve dikenli güzelliğide bana pek dilber göründü! Etrafıma baktım, ezan vakti yaklaşmıştı. Bir müddet daha gittik; bir güzel dere… Bir durgun göl geçtik. Ne güzel kuş yolları, ne fikret-âver sazlıklar gördük!!

Nihayet; akşamüstü vasıl olduk bir karanlık meşecere

Sanki bir dud-ı siyeh saçmıştı mağrip her yere.

Sazlık yaprakları düşmüştü durgun göllere;

Göklerin çökmüştü hüzn-i zî celali dağlara!

Ben ömrümün bu dilber-i dakikasında sermest-i letafet ve hayran/ **[s.107]** dilberi fıtrat iken, arkadaşım: Bir şey unutmayalım, haydi geldik, artık burada ineceğiz dedi. İndik. Fakat tekrar hayvanlara bindik. Gürcü köyleri, çiftçi evleri arasından geçerek yavaş yavaş Balaban Dağları'na geldik.

Ben, seyahat esnasında ihtiyatkârâne davranırım. Yanıma âlem-i meşhur (Çarles Layl)'ın ve Tabakat-ı Ulema-yı Be-Nam'ından (Çeki)'nin iki kitabını almıştım. Paltomun cebinde de Sahra namıyla bir küçük şiir risalesi vardı.

Balaban'da üç dört gece kaldık. Gündüzleri dağlara, taşalara tırmandık. Ulu ağaçların gölgesinde dinlenir, yemek yerdik. Ben, gündüzün o hazine-i hilkatin girân-baha kayalarını mütalâa ederdim. Yedd-i kudret o sakit dağlardan hiçbir şey esirgememiş her güzellik var. Çiçekleri vahşi, fakat pek dilber! Mehtabı, sihri, grubu pek ruh-perver! Hâvî olduğu madeniyât (ale'l husus bor asit krom!!!) ile açılmamış bir hazine!.. Fakat sarp bir vahşet-i âbâd olmak münasebetiyle muzlim bir define!.

Tarih tabiîyi (alele'l husus nebatât ve tabakâtü'l arzı) oralarda tedris etmeli, ben, gündüzün mütalâa-i asâr-ı kudretle fikrimi pür-nur, geceleyin tecelli-i mehâsin-i tabiatla ruhumu pür-server ederdim.

Gündüzüm hakimane, gecem şairane geçerdi. O dağları/ **[s.108]** hâlâ pek seviyorum, hem dağları kim sevmez? Her hali şairane, her tecellisi sâhirânedir. Lâkin ben başka bir sebeplede seviyorum: O kesme kayalara… Derenin kenarındaki hakir taşlara, topraklara bakıp bir şey hecelemek için uğraşırım.

Kırda, dağda gezdiğim zamanlar bundan büyük bir zevkim yoktur. Bu zevk hem hakîmane, hem şairanedir.

"Bir hakikat keşfeder gönlüm nigâh ettikçe ben"

"Kudretin asâr-ı icazıyla malî dağlara"

Taşlarında muntabı' asâr ve edvâr ve dühûr

Muntafî her kabza-i hâkinde yüz bin kâinat

Müntesir hâkisterinde nur-ı seyyal-i hayat!

Münteşir etrafına ahenk ve lahn ve renk ve nur.

Âdeme takrir-i hikmet eyler en adi nebat

Bir yer ve gılıftır tabiî! İ'ttikalât-ı suhûr

Nerde görsem hatıra-i tarih kevn eyler hutur

Hadisât-ı hilkatin sinmiş meailî dağlara!!....

*

*   *

Her gece mahfi ağaçlarda ay üryan gezer

Bir sükût serseri vadiye dağlardan iner

Mevceler peyda eder zulmet uzaktan kâh kâh/ **[s.109]**

Birinci tayf siyah ıssız geçitlerden geçer

Sır ile meskûn her yer! Gölgelikler cilve-ger!

Zühreler, şeb-pereler yüksekte taşlar rû-siyah!

Kaplamış bir ruh-ı sâhir vahşet-âbâdı meğer

Hâkim olmuş bir peri peyker o hali dağlara…

*

*   *

Bir zamanlar -ben o vahşet-zârda şeb tâ seher

Aklımı sevdaya saldım, gönlümü kuş eyledim.

Bildiğim âlemleri bir dem ferâmuş eyledim

Böyle bir sevdaya bilmem kim? Ne?. Olmuştu sebep!

-Kendime bir külbe-i viranı etmiştim mukırr-

Hep güzellikler kıyafetten soyunmuştu o şeb!

Her ne varsa renk renk nur-ı aşk olmuştu hep

İnikâs etmişti eflâkin celali dağlara..

*

*   *

Mevkii, cism ü alâyıktan mücerret bir cemal

Eylemişti pür-safa bir âlem-i cennet misal.

Mehtabı titretirdi ref ref-i lâhutiyân…

Gölgesinde çamların hâbide kalmıştı riyâh,

Fikrimi okşardı bir şehbal sevda-yı nihan;

Bûs ederdi mahrumane şiirimi necm-i sabah,/ **[s.110]**

Cümle mevcudat ederdi bir güzel mana-ı beyan;

Fıtratın suret-ger olmuştu cemali dağlara!..

*

*   *

Âlem-i rengin manadan gece mehtap ile

İnmiş aguş-ı cibâle bir cihan-ı manevî!

Ses kesilmiş lânelerden.. Çağlayanlardan bile

Sem‘e vasıl olmadaydı bir sükût-ı pür-servet

Gaşy olup kalmıştı bir heyette eşkâl-i vücut

Ser-be-hâk etmişti eşcârı evvela o lâhutî sücûd

“Her taraf pür-samet ve hayret.. Bir lisan-ı manevî”

“Eyliyordu sanki takrit-i muallâ dağlara”

*

*   *

Ruhumu şeb zindedâr-ı Fikret etmişti o hal.-

-Göklerin bir el dağıtmıştı zılâl-ı hüznünü

Tarumar olmuştu artık zülf-i sevda-yı leyâl…

Nazil oldukça erirdi -güllere- mah-pareler

Kaybolurdu sisler altındsan geçen seyyareler!

Ben, bu ulvîyât ile bî-hoş, sermest-i hayal

Bekliyorken bir bir per-i zât tulû-ı hüsnünü

Pertev-efşân oldu maşrıktan hayali dağlara.!/ **[s.111]**

*

*　*

Muntazırdım ben ona hâlâ… Sabah olmuş meğer

Bir güneş doğmuş! Fakat mahmur-ı fikret bir güneş!

Hâle bir ser-ber peri! Hem bezm ü vahşet bir güneş!

Ruhuna pervane-veş aşık çemende jaleler!...

*

*　*

Hüsnünü tezkâr ederdi her şey ol avarenin

-Gönlümü sevdası pür-nur eyleyen mah-pârenin-

Andırırdı zülfünü gisû-yı zertâr-ı seher

Mün'atıf oldukça fecrin nur-ı âli dağlara!...

Bu manzumeyi Cemal Beyefendi'ye -âcizane- hediye etmesem küfran-ı nimet olur. Çünkü bu zevk-i şairane ve hakîmâneye mazharetim lütufları sayesindedir. / **[s.112]**

Rıza TEVFİK

PEDERİMİN MEZARINDA

Pederim! Mezarının üzerine melekler nurlar mı serpiyor? Veya sen benim geldiğimi hissediyor da tebessüm mü eyliyorsun ki şimdiye kadar hiç mislini görmediğim bir şua-ı manevî biri melekûtta, biri safilinde iki ruhu birbirine raptediyor?

Ah, pederim! Mezar ebediyetin kapısıdır; ben o kapıyı çalmaya geliyorum vâ-esefâ ki o hafâ-hane-i hakâyıkın miftah-ı babı kendisinde olan bir dest-i meçhul göğsümden tutarak "memnudur!" diyor.

İzin ver bana pederim! Şua-ı şafakın mezarına ilk aksettiği.. Sabah kuşunun üzerinde ilk feryada başladığı zaman da, ben de şuracıkta, mezarın şu köşesinde, ebediyetin bu eşiğinde yavaş yavaş ağlayım.

Aman! Bırakın beni ağlayım; a'tebe-i ebediyette dökülen gözyaşları doğrudan doğruya Allah'a gider.

Pederim! Evvel yanına geldiğim zamanlar bana ilâhî bir tebessüm, rahimane bir nazarla bakardın; daima semavata mün'atıf, daima cüstücû-yu hakâyıka münhasır gözlerinin içinde bir başka âlemin aksini görürdüm. Hayat denilen bu şeb-i yelda-yı zulmâni arasında bir lem'a-yı hakikat bulamayıp da gözlerim takatten kesildiği, ömür denilen bu umman-ı tufan-nüma-yı bî-kararın içinde bulunup da mansıbını göremeyince kalbim derin/ **[s.113]**
derin helecana başladığı[55] bir zaman da irfan-ı hakâyık-ı kâinatı olan sâyene sığınırdım. Zulmât-ı şüphât arasında meşhut olan zerrât-ı hakâyık gibi semanın en derin bir köşesinde temevvüç eden bir sitârenin ziyası kalbde ne his uyandırırsa ona müşabih bir tesir hâsıl eden hafif ve rahim bir sada ile takririn bana teselli verirdi.

Âlâm ü ekdâra melce olmak için yaratılan başımı bak şu soğuk taşın üzerine koydum, ağlıyorum da bana sükûnetten başka bir cevap vermiyorsun.

Ah sükûnet! Daima sükûnet! Ebedî sükûnet! Geçen binlerce asrın şaşaa ve debdebesi, her asırda bir kere boşanıp yine dolan mahlûkat-ı cihanın cûş u huruşları hep o sükûnet içinde kaybolmuş.

---

[55] Bu kelimeden sonra eserin ikinci baskısında "bir" kelimesi yoktur. Cümlenin anlamına göre her iki baskıdaki ifade de doğrudur.

Şitâb edip gelen asâr-ı âtiyenin, mahlûkat-ı müstakbelenin avaze-i vürûdları o sükûnet içinde işitilmiyor.

Kalp: Esrar içinde çarpınır, fikir: Esrar içinde uçar, nazar: Zalâm içinde kaybolur. Yarabbi! Bu küre-i arz ki nâ-mütenahîlik denilen umman-ı kudret içinde yuvarlanır durur bir mevc-i kaderdir, ah ne zaman bir sarsar-ı kaza, onu arş-ı ulûhiyetine daha yakın bir sema-yı âliye ilkâ edecek?

Pederim! Mezar, nâ-mütenahîliğin ufkudur. İftirâkınla ağlaya ağlaya bîtap olan gözlerim zahirde hiçbir şey seçmediği şu zamanda/ **[s.114]**
o ufkun üzerinde tulû etmekte olan hurşid-i ebediyetin şua'ını görüyor. Ruhun, feza-yı bî-intiha-yı semavatı güzâr ile yanıma gelerek, "sükûnet-yâb ol!" diyor.

Hayır! Hayır! Bırakın beni ağlayım! 'Atebe-i ebediyette dökülen gözyaşları doğrudan doğruya Allah'a gider.

Oh! Bırakın beni ağlayım. 'Atebe-i ebediyette dökülen gözyaşları doğrudan doğruya Allaha gider.

Samipaşazade SEZAİ

MUKADDİME-İ ZEMZEME'DEN

Edebiyat ve bilhassa şiir hakkındaki fikr-i mahsusama dair birkaç lâkırdı ki erbab-ı mütalâaya arzolunur:

Bedâyi-i fikriyeye bir sıfat-ı kâşife tayin etmek isteyen dakâyık-perverân-ı edepten birisi "en güzel eserler insanı ağlatanlardır" demiş. Ben olsam sadece "en güzel eserler onlardır ki okunduktan sonra da insanı bir müddet düşünmeğe mecbur eder" derdim.

Filhakika, mütalâası gönülde rikkat, gözde rutubet husulüne sebep olan asâr mutlaka güzel addolunsa bile her güzel eser mucib-i girye değildir./ **[s.115]**

Kailin o sözden maksadı ne olduğunu taharri ve tedkik ile uğraşmak istemem. Fakat ben kendi maksadımı ve bundaki şümul-ı hükmü bir misal ile izah ve ispat edebilirim: Meselâ, kırda gezerken bir çiçek müsadif-i nazarınız olur ki dilberliğiyle, teravetiyle, nezaketiyle sizi yanına celpeder. Yakından bakınca daha ziyade hoşlanırsınız. Şayet koparmaya kıyamazsanız kendinden ayrılırken gönlünüzde âdeta bir hiss-i tahassür peyda olduğunu anlarsınız, koparsanız nihayet elinizden bıraktığınız zaman o his daha aşikâr bir surette yüreğinizi müteellim eder. İki halde dahi düşünürsünüz düşündüğünüz nedir?. Bunu, hatta siz tayin edemezsinizki ben bileyim!...

"Hikmet-i bedâyi"e dair taharri-i hakâyıkla iştigal edenler bu bâbda birtakım esbâb-ı müteselsile irâd ederlerse de gayeti, mucib-i tefekkür olan o çiçeğin ruha nafiz bir letafeti haiz olmasına varır. Fakat bu letafetin mahiyeti bilinemez.

Akşam garipliğinde dereden doğru akseden bir kaval sesi veya gece mehtapta denizden doğru gelen bir "hey hey" nağmesi de sizce o tahassür ve tefekkürü mucip olduğu gibi:

"Akşam olur güneş batar şimdi buradan

Garip garip kaval çalar çoban dereden

Pek körpesin esirgesin seni Yaradan/ **[s.116]**

Gir koyuna kurt kapmasın gel kuzucağım!"

türküsünü veyahut:

“Doldur kadehe şarâb-ı nâbı

Mezceyle şafakla mehtabı

Bilmem ki cihan bitip dururken

Bitmez mi cihanın ıztırâbı

Bir bade getir aman aman gel!”

şarkısını bilâ-terennüm okumak veya işitmek de ve hatta bir güzel resim levhasını veya elvâh-ı zî-hayat-ı tabiattan bir manzarayı temaşa eylemek de kalbimizde ayniyle o teessüratı husule getirir.

Kudema-yı bülegâ içinde en çok takdir etmek istediğim şair-i âlî-nazar Nefî’nin meselâ:

“Hıred, allâme-i idrakimin bir köhne şakirdi.

Felek, şehname-i endişemin bir cild-i zer-kârı

Sühan, bir tûtî-i mûciz-beyandır hâmem üstâdı

Kalem, bir kahraman-ı tiğ-zendir dil silâhdârı

Cem-i endişemin hurşîd, bir cam-ı zer-endûdu

Arûs-ı tab‘ımın nâhîd, bir çengiperestârı”

Yolunda azametli, şaşaalı birçok sözlerini -vakıa yine her okuyuşta zevk-yâb-ı belâgat olmak üzere- okuyup geçi verdiğim halde yine Müşarü’n-ileyh’in:/ **[s.117]**

“Zâhid ol, rind ol, hemen surette kalma arif ol

Âlem-i manada hükm-i padişahı böyledir

Gark eder bir noktada nur-ı siyaha âlemi

Arifin sermaye-i kilk-i siyahı böyledir”

veya:

“Ağyare nigâh etmediğin naz sanırdım

Çok lutf etmiş ol âşıka ben az sanırdım”

veyahut:

“Aramazsın hiç var mı dilde dağın yâresin

Böyle mi gözler güzeller âşık-ı biçaresin

Ah ile derdi bilinmez âşık-ı biçarenin

Çâk çâk etsin meğer âhı dil-i sad-pâresin”

gibi tekellüften beri, ruh-perverâne sözlerini her ne zaman okusam elbette az çok düşünürüm! Zannederim ki bu herkesçe de böyledir. Sebebi ise bu yolda dil-pezîr hikmetleri -bu türlü hakiki ve tabiî hisleri havi sözlerin ruha müessir birer güzelliği haiz olmalarıdır.

Asrımızın yetiştirdiği şairler içinde “Adülhak Hâmid” Beyefendi’nin eş‘ârı beni ekseriya düşündürdüğü için maşuka-ı vicdanımdır!

Hele Müşarü’n-ileyh’in eş‘âr-ı müteahhiresinden olan ve bir mecmua-i edebiyede/ **[s.118]**
neşrolunan “Kürsi-i İstiğrak” neşidesini okuduğum zamanlar saatlerce müstağrık olmuştum.

Bazı zevat Hâmid Beyefendi’nin ekser şiirleri muakkad olduğundan bahsederler. Bu iddia müsellem değildir. Müsellem addolunsa bile o türlü zalâm-ı mübhemiyet içinde şaşaa-zâ olan hakâyık-ı ulvîye ecrâm-ı münîre-i semavîyeye benzer ki mahiyetleri anlaşılmamakla beraber yine hayran-ı temaşası olmaktan insan kendini alamaz. Bu da, Müşarü’n-ileyh gibi zekâ-yı harikulade ashabına mahsus nekais-i ulvîyeden bir fazilettir ki şayan-ı gıbtadır!

Sözde letafet ve ulviyet nasıl tahakkuk eder? Bunu kat‘îyyen tayin etmek nâ-kabildir. Fakat ruhun âmâl-i asilânesine muvafakatle meşrut olan efkâr ve hayalât ve hissiyat ile bunları tebliğ için istimal olunan elfâz ve tabirât arasında tenasüp bulundukça söz -gerek mensur olsun, gerek manzum- hemen daima güzel ve bazen hem güzel hem de ulvî düşüyor. Efkâr ve hayalât ve hissiyattaki asalet ise ruhun germi-i şevk ü garam ile münbasit veya nâire-i hissiyyat ve ihtirasât ile mültemi‘ ve mültehib olduğu zamanda lâyıh ve vaki olduğu muhakkaktır. Öyle bir halde nefs-i natıkanın izhar ettiği nagamat-ı şâikâne veya nevehât-ı muztaribâneyi en muvaffak kelimât-ı leyyine ve lâtife, en münasip tabirât-ı şedite ve ceyyide ile tercüme ve tebliğe muvaffakiyet her şair ve münşi için münferid vasıta-i temayüz olan zevk-i

/ **[s.119]**

maneviye ve tabir-i ahirle hüsn-i tabiata müftekırdır.

Ulviyet-i hakikiyeden bî-nasip olduğu halde yalnız lâfzen ulviyeti müş‘ir sözler balon gibidir: Hava-yı iştiharda bir aralık itilâ-nümâ olsa bile bilâhere bir zemin-i meçhuliyet ve mensiyete düşer kalır! Hakikat-i hissiyeden mahrum iken ateşten, kıvılcımdan bahseden manzumeler şeb-tâba benzer: Zalâm-ı evham içinde fürûzân görünse bile hiçbir kalb üzerinde bir eser-i ihtirak husule getirmeksizin kendi kendilerine söner mahvolur!

Filhakika Nefî’den evvel ve sonra kadar kaside-perdâz gelmiş iken bizim şiirlerin enva-ı malûmesi içinde azamet-i tasavvur -semahat-ı hayal- -servet-i elfâz-halâvet-i ahenk ile temeyyüz eden kasideden bahsolundukça, neden diğerleri kale bile alınmak istenilmiyor da yalnız Nefî söyleniyor?

Fuzuli’den evvel ve sonra o kadar gazel-serâyân ve tabir-i esahhıyle musavvirân-ı vicdan, eşvâk ve âlâm-ı muhabbetle güya dem-sâz olmuş iken meziyeti rikkat-i his -letafet-i hayal- nezâket-i elfâz ile tahakkuk eden gazelden söz açıldıkça neden faziletin en büyüğü yine Fuzuli’ye irca olunuyor?

Asâr-ı edebiyede ve bilhassa şiirde üç nev‘i güzellik takdir olunur ki birincisi mehâsin-i fikriyeye, ikincisi bedâyi-i hayaliyeye, üçüncüsü de sünûhât-ı kalbiyeye mahsustur./ **[s.120]**

Bu güzelliklerden ruha nafiz olan: Sünûhât-ı kalbiyeye mahsus güzellik olduğuçün diğerlerine takaddüm eder. Bundan sonra gelen bedâyi-i hayaliyedir. Mehâsin-i fikriye üçüncü derecede güzel addolunur.

Mehâsin-i fikriye: Letâif-i hissiye ile karışırsa tabiîdir ki eserin güzelliği bir kat daha artacağı gibi, kendilerinde letâif-i hissiye ile bedâyi-i hayaliyenin aheng-i imtizacı bulunan asâr, letafetçe bir mertebe-i âl-il-âle vasıl olur! Meselâ Şinasi merhumun:

“Ziya-yı akl ile tefrik-i hüsn ü kubh olunur

Ki nur-ı mihirdir elvanı eyleyen teşhir”

sözü yalnız fikren güzel asârdan ma‘dudur ki, bunu fikir taktir eder.

Nedim’in bir sahil-hane vasfındaki neşidesinden:

“Kûh u derya iki canipten der-aguş eylemiş

Sanki derya dâyesi kûhsâr ise lalasıdır

Kûh sakınmakta ruhsârın doğan günden anın

Bahr ise âyînedâr-ı talat-ı ziyasıdır”

beyitleri, hayalen güzel olan asârdandır ki, bunu da zevk taktir eder.

Nabizade Nazım Bey'in:

“Zevk-i sevda duymadın, âşık-perestâr olmadın/ **[s.121]**

Ol kadar sevdim de aşkımdan haberdar olmadın

Bahtiyâr olmaktı sevdadan meramı tab‘ımın

Bahtıma düşman kesildin tab‘ıma yâr olmadın!”

beyitleri, sünûhât-ı kalbiyedendir ki bunlar da his ile anlaşılır.

Hâlbuki Mehmet Bey merhumun “Güldan” namında ki mecmua-ı eş‘ârından neşrine muvaffak olabildiği bir cüzün mündericat içinde bir iki parça neşidesi pek parlaktır.

Ey yâdı bana enîs ü gam-hâr!

Ey yâdı bana rakîbsız yâr!

Yâdın gibi dil bulur mu dildâr?

Yâdında vefasızım vefa var!”

kıtasında zerafet-i fikr ile rikkat-i his, iki yâr-ı muvafık gibi mümtezic görüldüğünden, kıta hakikaten pek dil-nişîn iken Hâmid Bey’in:

“Severim bazı ben şeb-i târı

Veririm subh-ı nevbahârı ona

Dûş-ı nâzında zülf-i zer-târı

Görünür yârimin hayali bana

Yetişip hal-i ıztırâbımda

Yüzüme nur-ı hüsnünü serper

Sanırım bir peri-i zerrin-per

Dolaşır külbe-i harabımda!”/ **[s.122]**

manzume-i müntahabesi en lâtif bir his ile en nazik bir hayalin haclegâh-ı visali addolunmaya lâyık olduğu için fikr-i hakirâneme göre yukarki sözlerin cümlesinden daha dilber, cümlesinden daha ruh-istinastır! Ve okunduktan sonra insanı bir müddet tefekküre düşürmek de bu yoldaki nefâis-i nadireye mahsus bir meziyettir.

Demek olur ki asâr-ı edebiye ve hususa şiir, güzel addolunabilmek için kendisinde fikir ve hayal ve hisse müteallik bir iyi şey bulunmak lâzımdır. Mamafih yalnız fikir ve hayal ve his cihetiyle güzel olması vâ-hayfa ki bir eserin makbuliyetine kifayet edemiyor.

Şiirde, elfâzı hatta kavâfiyi ve hatta evzân-ı malûme içinde mevzuun tabiatına en çok muvafakat eden vezni hüsn-i intihabda, muvaffakiyet şartından maada his ve tasavvurda ki hüzün veya şâdiye, rikkat veya şiddete -kasvet veya şaşaaya ve daha bin türlü hale göre ifadeye etvâr-ı beyan içinde en yakışır olan tavır ve rengi iktisap ettirmek dahi iktiza eder ki bu şeraiti ifade erbabına rehberlik edecek yine hüsn-i tabiattır. “Fesahat bahsi bu sadetten hariç olduğu için ona dair hiçbir şey demiyorum”

Bazen pek lâtif fikir, suret-i ifadesindeki bir ufak kusur için kıymetten düşüyor. Bazen pek lâtif bir his, tavr-ı tebliğindeki cüz‘i bir fenalıktan dolayı bayağılaşıyor, bazen/ **[s.123]**
en canlı bir hayal, tarz-ı tasvirindeki bir küçük noksan sebepiyle ruhsuz görünüyor.

İşte hüsn-i beyan, tasvir-i vicdan böyle ufak tefek bin türlü mevâni‘in tesirâtı altında bulunmasından dolayıdır ki gerçekten şair olanlar güzel şiir söylemeği müşkilât-ı azimeden addederler; hal böyle olunca bendeniz gibi acezenin şiir namıyla meydana koyacakları asârın şiiriyetçe ne derece değeri olması lâzım geleceğini tarife hacet göremem!

Bu mütalâatı eser-i hakirânem olan bir mecmua-i eş‘âra mukaddime makamında iraddan maksadım, ben şiiri nasıl anladığımı anlatmaktan ibaret olarak bazı zevatın diyebilecekleri gibi emelim “Zemzeme”nin mündericatını bu mütalâata göre takdir ettirmek değildir ki, bu hakikat erbab-ı mütalâa içinde meşrep ve meslek-i ahka-rânemi bilenlerce zaten malûmdur zannederim.

“Zemzeme”ye gelince: Mündericatı içinde öyle şaşaası, tumturakı, ulviyeti ile müşkil pesendân-ı zamanın kârîn-i istihsânı olacak hiçbir şey yoktur. Evvelkiler gibi bu cüzün de külliyeti itibariyle mahiyetini ise şu üç beyit tarif eder:

Bir zemzemedir bu -bî-hünerdir

Azade-i sanat aha benzer

Perverde-i girye-i seherdir/ **[s.124]**

Hayran-ı sema-nigâha benzer

Bir nakş-ı heva-yı kederdir

Kim nuru bile siyaha benzer!

Zemzeme, bu kısım ile de tamam olmuyor! Fakat tevfîk Allah’ındır.

Recaizade Mahmut EKREM

VİCDAN

Vicdan nedir? Cenâb-ı Hakk'ın nev-i beşere en büyük ihsanı olmak üzere güya ki merkez-i ruhumuza vaz olunmuş bir kuvve-i münevveredir ki istiknâh-ı hakâyıkında ukûlümüzün aciz ve kasır kaldığı şeylerin hak ve batılını… Nîk ü bedini bize tefrik ve temyiz ettirir.

*

* *

Vicdanımla hissediyorum ki: Cihan bî-bekadır. Mevcudat-ı fani, beşer-i hâlıktır. Hevesât-ı zıll-ı zail. Cihan bir gün biter ama Allah bekadır, beden bir gün çürür ama ruh sermedîdir.

*

* *

Evet.. Beden çürüyücüdür, seyyiat-ı müteaffin.. Ruh sermedîdir, hasenat-ı masûnü'l zeval.. Ne bedbahttır o nefis ki/ **[s.125]**
seyyiata makrûndur, ne mes'uttur, o ruh ki hasenat ile şaşaa-nümûndur.

*

* *

Ruh bir cevherdir, hasenat onun saykalı. Hasenata mukarîn oldukça ruh cila bulur, ruh cila buldukça vicdan safa bulur. Diriğ o ruha ki seyyiat ile pas tutmuştur, yazık o vicdana ki zulmât-ı küdûret içinde kalmıştır!

*

* *

Güneş ufukta zahir olunca âlemin yüzü güler, mağmum bulutlar içinde kalırsa sanki cihan ağlar! İnsanda, suiâmâl -ki muzlim bulutlardır, ruhu perde-dâr edince vicdanda ağlar, vicdan ağlayınca, insan ne yapar!.

*

* *

Seyyiat ki lâ-tuhsadır, eşna‘ı vefaya hıyanetle mukabeledir. Yazık o bedbahta ki bu şenaatı mürtekib olur, diriğ o ruha ki böyle bir şenaatin tesiriyle müteessir ve muzdarip olur!

*

*   *

Vefa, vefa ki haslet-i ulvîyedir, teşhis etse pak ve masum bir vücut olur, vefaya hıyanetle mukabele ki denaet-i süflîyedir. Tecessüm etse bir iblis olur. Haset haset ona ki vefasıyla âlem-i bâlâ-yı /
[s.126] safâya tesa‘ud eder, esef esef ona ki vefaya karşı hıyaneti irtikâb ile esfel-i sâfilin cahîm-i ızdıraba atılır!..

*

*   *

Cahîm-i ızdırab ki vicdandan kinayedir, ateşi ruhu eritir. Harareti fikri yakar, gerçek yazık o günahkâr ki kendi kendisinin zebanisidir. Kendi kendisini cehenneme atar.

*

*   *

İnsan Hâlık'ına isyan eder, mürtekib-i kebâir olur. Lâkin gözlerinden akan yaşlar içinde hiss-i nedameti göğe ağdıkça belki günahı da gider, kalbi tâhir olur. Vefaya hıyanetle mukabele edeni Allah’da affetmez.. Meğerki hıyanete uğrayan vefa sahibinin rızası ola.

*

*   *

Birde ki Allah affetmiş, diğeri affeder mi? Velev ki nirân-ı azabı olmamış, vicdan-ı azabı gider mi?

*

*   *

Vefa… O masum vücud-ı kalp içinde gizlenir, vefayı hıyanet hançeriyle zahm-dâr etmek mekîn olduğu kalbi yıkmakla hâsıl olur. Ya böyle kalbi yıkanın hali hem dünyada hem ukbada ne müşkil olur!./ **[s.127]**

*

*   *

Bu neşri nasıl buldunuz?. Buna benzer bir parça benim "Süreksiz Sevinç" tiyatrosunda da vardır. Demek isterim ki arasıra böyle şeylerde yazılsa fena olmayacak.

Recaizade Mahmut EKREM

İNGİLTERE HATIRATINDAN: BANET*

Londra'nın dağdağa ve avâzesi etrafına yetişip de iç taraflarına doğru gelince mahvolduğu bu köyün bir köşesinde bir dağın eteğinde eski bir kilisesi ve o kilisenin önünde bir küçük mezarlığı vardı. Yüz, yüzelli seneden beri muzdarip olan binlerce ruhun ağladığı bu mabedin, bir yaz akşamı önünden geçerken uzaktan, siyahlar giyinmiş, elinde bir deste çiçekle bir kız zuhur ettiğini gördüm. Bundan iki gün evvel oraya bir genç adam defnetmişlerdi, onun bir nişanlısı olduğundan bahsediyorlardı.

Bu matem-zede kızın o genç adamın nişanlısı olduğunu anladım./ **[s.128]** Ben kiliseden uzaklaştıkça o mezarlığa takarrüp ediyordu. Amîk bir hüzün ve teessür içinde önüme tesadüf eden bir yere oturdum.

O zaman, güneşte İngiltere'nin letafet-i tabiîsini en ziyade tezyin eden o büyük büyük ağaçların arasından ufukta görünen sislerin içinde gurup ediyordu.

Şairleri en ziyade düşündüren, hakîmleri en büyük fikirlere sevk eden grup, dağın zirvesini; semanın mailiğe doğru itilâ eden yüksek ağaçların tepelerini bir renk ala boyadığı bu hazin zamanda kilisenin çanı hayatta bulunanları kaybettikleri sevgililerinin, maşuk ve maşukalarının istirahat-ı ruhları için duaya davet ediyordu.

Sadası, dağın eteğine aksedip de titreyerek sükûnet içinde mahvolup giden çanın ilk sadası üzerine bu kız yüzündeki siyah örtüyü kaldırdı. Koyu siyah nikâbının altından görünen bu güzel çehrenin rengi, uçukluğu, donukluğu ile, nısfı tutulmuş aya benziyordu.

Takatsiz bir hal ile mezarlığa dâhil olarak bir mezarın başı ucunda duruyor, ve galiba yavaş yavaş bir dua okuyordu.

Uzun bir fasıladan sonra ikinci defa olarak akşamın o sükûnet-i sevda-fezası içinde çan çalınmaya başlayınca bu kız birden bire diz çöktü, getirdiği bir deste çiçeği titretyen elleriyle/ **[s.129]**
önünde bulunan mezarın üstüne koydu. Şiddetli bir teessürün sevkiyle bulunduğum yerden kalkarak kızın yanına doğru gittim.

Tabiata şeref verecek o güzel çehresini mezarın soğuk taşına koymuş ağlıyordu… Eğer mezar, bir kere dünyaya açılsaydı o da mutlak o kızın getirdiği

* Londra'ya yakın bir köydür.

hediyeyi almak için açılırdı… Eğer ruhu, bir daha dünyaya celp etmek kâbil olsaydı onu da mutlak bu güzel gözlerin döktüğü girye-i hasret celp ederdi.

Mahşerlerin sükûnete kalb olduğu mezarın üstünde çırpınan bu kalbi bir yıldız görüyordu. Zira etraf samet ve sükûnet içinde olduğu gibi, güneş grup etmiş, semada da yıldızlar birer birer parlamaya başlamıştı. Hal ve rengi âşıkane olan bir ahter-i hasret-nümânın ziyası da bu garip mezarın üstünde titriyordu.

Bu biçarenin gözyaşları mermerin üzerine aktığı zaman bir şey söylemeğe çalışıyor, fakat mukadder olamıyordu. Nihayet: hem ağlıyor, hem ihtizâr eder bir sesle "açıl" dediğini işittim. Bu itâb-ı niyaz-mendâneye toprak ne cevap verir?

Kendi kendime: Bu bâb-ı ebediyet huzur-ı ilâhiden başka yerde açılmaz dedim.

Zavallı genç kız bayılarak mezarın üstüne düştü. Üstünde yatanın hali altındaki kadar müessir idi. Biraz sonra baygın bir hal ile başını kaldırarak gözlerini bir noktaya dikmiş bakıyordu/ **[s.130]**
galiba toprağın altında beklediği sevdiğinin rikkat-engiz hayal-i şeffafı ufuklardan zuhur ederek kendine meşhut oluyordu.

Bir iki dakika geçer geçmez kiliseden elinde bir dua kitabı olduğu halde bir papaz çıkarak kızı kollarının içine alıp bî-çare çocuğun başı, uzun ve perişan saçlarıyla papazın kolundan aşağı sarkmış, bî-hoş bir hal ile kiliseye girip kayboldular.

Avdet ederken dedim ki: Yarabbi! Bu mülkün kalb-i rakik-i muhabbet-i perverine karşı bu mermer nedir?.

Samipaşazade Sezai

BİR MEKTUP

Midilli'den

Oturduğum ev, kibirli âşık gönlü gibi aşağıya meyli pek güç hissolunur bir yokuş üzerinde, önü, oldukça vâsi' bir meydan, meydanın ortasında bir cadde var; iki tarafına iki sıra zeytin ağacı dikilmiş, o lâtif renkleri dalgalana dalgalana aşağı doğru aktıkça soldan sağa asılmış bir zümrüt hamail şekli bağlıyor da insanın nur-ı nazarını da arkasından çekiyor./ **[s.131]**

Zeytinlerin daha ötesinde ve biraz daha yüksek bir mahalde üç beş çınar var; herbiri eflâka ser çekmiş, hiçbir semeresi olmayan ağazmanın henüz neşv ü nümaya başlıyan nev-restegân-ı irfana attıkları kec nigâhlar gibi, o azametli çınarlar da o mübarek zeytinleri bulundukları mevki itilâdan nazar-ı hakaretleri altında ezmeğe çalışır gibi görünüyor.

Çınarların biraz ötesinde Hasan Paşa Köşkü var; köşk ufak bir şey, daha yeni tamir olunuyor. Mamafi bânisi olan Hasan Paşa merhumun şanını, tehcir etmiş bir timsal ile nazarlarda idame etmek için yapılmış zannolunur.

Bu Hasan Paşa, Abdülhamid-i evvel zamanında kapudan, Selim-i sâlis zamanında sadrazam olan meşhur (Cezayirli Hasan Paşa)dır ki şimdi köşkü bir mevki mürtefi'den deryaları ayağının altında titrettiği gibi, kendi de senelerce bulunduğu mertebe-i 'ulyâ-yı himmet ve hamiyetten denizde icra-yı hükmetmişti.

Köşkün bulunduğu mevki dünyada bulunmaz bir mevki; iki tarafını aşağıdan iki liman kucaklamış, iki cihetine yukarıdan iki dağ kanat germiş, haline bakılsa nazar da, ne demek:

"Kûh u derya iki canipten der-aguş eylemiş

Sanki derya-ı dâyesi, kuhsâr ise lalasıdır"

hayalini tasvir ediyor zannolunur./ **[s.132]**

Muhabbetin gamdan, kederden hali bir köşesini arayanlar bu mevkie gelsinler! İnsan, akşamüstü gidipde bir tarafına oturduğu gibi nazarına tesadüf eden temaşa-yı ruh-perver gönül de olan âlâmın tahattürüne meydan vermiyor! Güya ki rüzgârında bir hâssiyet var; nefes ile kalbe girip çıktıkca bulabildiği ekdârı toplayıp âlem-i ademe sürüyor!

Âdem mevkiin nezaretine, letafetine, şekline, heyetine bakıyor da kudretten, zevk-i ruhunu âlemlerine böyle bir taht yaratılmış diyeceği geliyor. Köşkün önü Boğaziçi'nden biraz vâsi' bir deniz, daha ötesi Anadolu Dağları'dır; ama sevimli korkunç dağlar. Hudud ve vatandan bir cihete kemal-i azametle kurulmuş, nazar-ı temaşaya bile "beni parça parça etmedikçe bundan ileri geçilmez!" diyor da yetiştirdiği kahramanlara bu suretle bir müşabehet gösteriyor!

Oturduğum odadan nazar, sağa ihale olununca Midilli limanı görünür. Denizden karaya doğru beyzîye mail bir şekle girmiş; Magosa ile varoş bir insan şeklinde tasvir olunsa iç liman o çehrede nasıl bir ağız gibi görünürse, Midilli de bir insan çehresi addolunsa, bu liman ağız değil o çehrede burun zannolunur!

Rüzgâr, sertçe olduğu zaman bu liman-ı tabiî, her liman gibi dalgalar içinde kalıyor; zelzeleye uğramış bir kayalığa benziyor./ **[s.133]**
Fakat rüzgâr kesilince limanın bazı yerleri hafif hafif, bayağı çîn-i cebin kadar ince dalgalarla oynuyor bazı yerleri bütün bütün saf, berrak bir hale geliyor. Umumî manzarası, bi'l-tesadüf ötesine berisine irili ufaklı endam aynaları atılmış bir vâsi'-i çimen-zâra benziyor.

Midilli'nin en mamur mahallesi dediğim, hıristiyan mahallesidir; memleketin en güzel cihetini tutmuşlar; içlerine karışan frenkler o güzel yerlerin güzellerinden güzelini ele geçirmişler, mülkün bir ufacık numunesi de orada teşekkül etmiş duruyor. Limanın her tarafını ufacık bir dağ ihata etmiş, öyle bir dağ ki mütevazı bir sahib-i kemal meşrebi misilli, tealiye meylini hissettirmemeye çalışır gibi hafif hafif yükseliyor, limanın vasatına kadar Midilli şehri imtidâd ettiği gibi nısfından öteye bir ikisi deniz kenarında ve birkaçı da dağ üzerinde birbirine sekiz onar dakika mesafeli güzel güzel köyler var. Köylerin araları nefis bahçeler, âlâ köşklerle tezyin olunmuş, ebniyenın hepsi beyaz boyalı olduğundan uzaktan kâr-gîr gibi görünür.

O kadarcık ufak bir mevkide bu kadar kesretli esbâb-ı mamuriyet Midilli'yi Boğaziçi'ne tercih ettirirse şayestedir.

Bayağı, tufan-ı havadis Avrupa'dan ufacık bir kıta koparmış da sürükleye sürükleye buraya getirmiş diyeceği geliyor./ **[s.134]**

İkametgâhımın sol tarafında bir iki duvardan başka bir şey görünmüyorsa da o duvarların arkasında bir hayli nazar-firîb olacak mehâsin-i tabiiye ve sanayiye mevcuttur. Bu mehâsinin birincisi kaledir ki, taht-ı hükûmet gibi şehrin en yüksek

mevkiine kurulmuş o dehşetli nümayişiyle denizleri karaları tehdit ediyor. Magosa Kalesi'nin nısfından büyücek ve onun birkaç misli kadar haraptır. Sekiz sene evvel vuku bulan bir şiddetli zelzeleden yıkılmış, içinde kırk elli kadar hane ancak kalmış, onlarda da İslâm'ın fukara takımı oturuyor.

Memleketi görmek için en büyük nokta-i nazar kaledir. Kaleden şarka teveccüh olunursa yukarıda tarif ettiğim Anadolu Dağları, cenuba bakılırsa yine bâlâda yazdığım liman görünür. Şimale bakılırsa pîş-i nazara bir dağ tesadüf eder ki vaziyeti güzelse de limanın üstüne müşerref olan dağ gibi mamur ve müzeyyen değildir. Dağların biri tavus gibi ziynetli, biri koyun gibi güzel.

Gelelim kalenin cenup cihetine: Burası İslâm mahallesidir. Bî-çare milletin hali gibi daima yukardan aşağı mail olarak hadd-i intihasına ittisal ediyor. Hıristiyan Mahallesi kadar mamur değilse de Kıbrıs kadar harap da değil.

Hüsn-i tabiatla yapılmış nefis kahvehaneler de var. Mahallesinin bir tarafına diğer bir liman girmiş, ki şekli, büyüklüğü ötekinin/ **[s.135]** aynıdır. Sanki sâni'-i kudret, birini yarattıktan sonra beğenmiş de birde nazirini vücuda getirmiş! Sanki mader-i vatan o güzel yavrusunun tek olmasına kanaat edememiş de tev'em doğurmuş! Sanki birinin aksi letafeti karşısında bir timsal-i mücessemini peyda eylemiş, birbirine o kadar yakın sokulmuştur ki aralarına bir hail tesadüf etmiş iki âşık-ı üftâde, girye-i hazin ile birbirine sarılmaya çalışıyor kıyas olunsa becâdır.

Bu limanın ötesinde diğer bir liman daha var. Fakat hayal meyal görünüyor. Güya berikilerin hüsn ü letafetinden utanmış da kendini nazarlardan saklamaya çalışıyor zannolunur.

Namık KEMAL

LİSAN VE EDEBİYATIMIZ

Akvam ve ümemin mevcudiyet-i siyasiye ve maneviyeleri başlıca lisanlarının derece-i intizam ve mükemmeliyetine tâbidir. Bir lisanın hüsn ü letafet ve mükemmeliyeti iki türlü olur: Biri tabiî ve hilkî, diğeri kesbi ve sun'î.

Birincisi Allah vergisidir. İkincisi bir lisanı söyleyenlerin cehd ve ikdamlarına ve zevk-i selimlerine mütevakkıftır. Birincisi lisan ve ikincisi edebiyattır./ **[s.136]**

İbtidâ birinci ciheti nazar-ı itibara alarak umumdan hususa nakl-i kelâm ile lisanımızın Avrupa ve Asya lisanları arasında ve alelhusus ümem-i mütemeddine elsinesine nispeten ne hal ve mevkide bulunduğunu da düşünelim:

Bu makalenin başındaki kaziyeye riayetle kable'l-muhakeme hükmümüzü verip hemen lisanımızın medh ve sitayişine girişmek istemem. Maksadım bir methiye okumak değil, tenkitli ve ispatlı bir makale yazmaktır.

Kendini pek har ve hakir görmek veya kendi hakkında pek âli bir fikirde bulunmak efrat hakkında ne kadar çirkin ve muzır ise birbirine tamamıyla zıt olan bu iki haslet, akvam ve ümem hakkında da o kadar ve belki ondan ziyade çirkin ve muzırdır. Çünkü insan kendi nefsi hakkında mahviyet gösterirse bir dereceye kadar mazur görülebilirse de, milyonlarca efratla müşterek bulunduğu kavmiyet ve cinsiyeti hakkında mahviyet gösterirse başkalarının hukukuna tecavüz etmiş olur. Kendini hakir ve zelîl gösteren veya öyle bilen âdem daima hakir ve zelîl kalır. İnsanı derecât-ı âliyeye sevk eden zillet ve hakaret korkusudur. Zillet ve hakareti kabul ederse artık korkacak bir şeyi kalmayıp her denaeti irtikâp edebilir.

Bilakis kendi hakkında pek âli bir fikir beslemek dahi kusur ve nekayıs-ı mevcudeyi görüp ıslah etmeye mâni olduğundan buda bilâhere o neticeyi müntîc olur. Binaenaleyh herkes cinsiyet ve kavmiyetine ait hususâta ne nazar-ı hakaretle ve nede kibir ve isti'zamla/ **[s.137]**

bakmayıp daima muazzez ve mukaddes nazarıyla bakmakla beraber kusur ve nekayısı görmeyecek derecede beht ve hayrete dalmayarak tabiîyyü'l-vuku olan az çok kusur ve nekayısın ıslah ve ikmaline çalışmak iktiza eder. Bu kaziyeyi düstürü'l-amel ittihaz ederek lisan ve edebiyatımız hakkında mülâhazatımıza girişelim:

Türkler esasen cesur ve cengâver bir kavim olup eskiden bu sıfatla şöhret bulmuş oldukları gibi lisanları dahi ahlâk ve tabiatlarına muvafık olarak hal-i

iptidaîsinde huşunetten pek de arî değil idi. Mahâza elsine-i Turaniye'nin en mükemmeli addolunup eski Türkçe demek olan "Uygur" lisanı kable'l-İslâm dahi yazılır. Okunur, ve her ifadeye elverişli bir lisan idi. Türkler din-i İslâm'ı kabul ve alelhusus memâlik-i İslâmiye'ye duhul ile iptida birtakım emaretler ve ba'dehu büyük büyük devletler teşkil ederek dindaşları olan Arap'lar ve İranî'lerle karışmaya başladıktan sonra eski Uygur hat ve edebiyatını zaten mezheb-i kadimleriyle beraber terk ve ferâmûş etmiş olduklarından iştirak-ı mezhep saikasıyla ve bulundukları mahallerin tesiriyle Arabî ve Farisî edebiyatına tâbi ve onlara hâdim olup kendi lisanlarını ihmal etmiş ve bazıları büsbütün unutup, bazıları da Arabî ve Farisî kelimât ve tabirâtla karışık söylemeye başlamışlardı.

Bu vechle Türkçe beş altı asır, edebiyattan mahrum ve yalnız/ **[s.138]** tekellümde müstamel kaba bir lisan halinde kaldıktan sonra Türk'lerin münteşir bulundukları memâlik-i vâsıanın iki ucunda hemen birden yazılmaya başladı. Bir tarafından Maveraünnehir'deki Türkler söyledikleri Çağatayca'yı ve diğer taraftan Anadolu ve Rumeli'ndeki Osmanlılar o vakit söyledikleri Türkçe'yi yazmaya başlamışlardır. Hayfa ki edebiyat-ı Türkiye'nin bu iki mahall-i zuhuru birbirinden mesafece pek uzak bulundukları gibi mürur-ı zaman ve buud-ı mesafe hasebiyle lisan dahi çok farklı idi.

Maveraünnehir'de Ali Şir Nevayi zuhur edip Çağatayca'nın edebiyatını mükemmeliyetin evc-i bâlâsına isâl etti.

Çağatayca için bugünkü günde dahi Ali Şir Nevayi'nin tarz ve üslubuna tâbi olmaktan başka tarik yoktur. Bizde ise öyle muktedâ-yı âmm olacak büyük bir edip ve şair zuhur etmedi. Devlet-i Osmaniye'nin evâil-i teessüsünde yazılan eş'âr ve hele nesirleri oldukça sade, lâkin oldukça da kabadır. Hiçbirinde düzgün bir ibare, âli bir fikre tesadüf olunmuyor. Bundan maada lisan dahi bir halde kalmadı. Devirden devire, asırdan asıra küllî tebeddül etmeye başladı. Bir devirde yazılan şey onu teâkub eden devirde kaba ve soğuk görünmeye başladı, İstanbul'un fethinden sonra üdeba ve şuara pek ziyade çoğaldı. İçlerinde okunabilecek bir gazel, bir beyit söyleyenler dahi yok değildir. Lâkin ekseri,/ **[s.139]** Türkçe denilemeyecek kadar elfâz ve tabirât-ı Arabî'ye ve Farisî'ye ile memlû ve (sanayi-i lafzıye) dedikleri soğuk ve külfetli birtakım teşbihattan ve münasebetsiz mazmunlardan ibarettir. Bununla beraber lisanın eski kabalığı bunlarda dahi meşhuttur. Bu kabalık onuncu karn-ı hicri asârında dahi mevcut olup bin tarihinden

sonra onbir on ikinci karnda mündefi‘ olmaya başlıyor. Nabi'lerin, Baki'lerin asârında kabalık eseri görülmüyor, lâkin tarz-ı ifade yine meslek-i sakim-i acemânesinde devam edip gidiyor.

İşte burada lisan, edebiyattan ayrılıyor. غ'na geçildikten, alelhusus İstanbul'a girildikten sonra lisan tedricen incelip fevkalâde bir nezaket ve letafet peyda etti. Hatta şive ve telaffuzun letafetiçün esasen bir tedenni addolunabilecek bir tebeddüle dahi uğrayıp "خ"ların, sağır "ڭ" ların telaffuzu unutuldu. "ق"lar, "غ" lar Arabî ve Farisî "ك" veya "ى" telaffuzlarına takarrüb edecek derecede inceldi. Arabî'den, Farisî'den mehuz kelimelere de böyle hafif ve lâtif bir telaffuz verildi. Giderek, Türkçe'miz eski huşunetinden asla eser kalmayacak derecede lâtif ve şirin bir lisan oldu. Cengâver ve haşin bir aşiret lisanı halinden çıkıp en nazik ve en güzel peri-peyker ve melek-sima bir kızın ağzının letafetini artıracak bir halâvet peyda etti.

Dünyada sem‘a en ziyade letafet-bahş lisan İtalyanca veya/ **[s.140]**
Rumca'dır diyenler vardır. Lâkin tecrübe edenler teslim ve itiraf ederler ki dünyada sem‘e en hoş gelen ve anlamayanları bile meftun ve hayran eden bir lisan var ise o da İstanbul'da ve devletin büyük şehirlerinde tekellüm olunan Türkçe'dir. Türkçe'de ne İtalyanca'nın birbirini teâkub eden "ى"leri ve şeddeli "ر"leri, ne Rumca'nın yılan fısıltısını andıran "س" tetâbu‘ları, ve peltek "ث" ve "ذ"leri vardır. Kulağı yoracak, tab‘a nâ-hoş gelecek hiçbir hal yoktur.

Elhasıl mübalağasız ve mücerret gayret-i milliye saikasıyla olmayarak ağyarın dahi tasdikiyle diyebiliriz ki lisan-ı milliyemiz olan Türkçe, dünyanın en güzel lisanı değil ise hele en güzel lisanların biri olduğunda asla şüphe yoktur.

Yukarıda demiş idik ki bir lisanın hüsün ve letafet ve mükemmeliyeti iki türlüdür. Biri tabiî ve Allah vergisi ve diğeri kesbi ve sun‘î. Evet, Türkçemiz'in tabiî olan hüsün ve letafet ve mükemmeliyeti müsellem olduktan sonra bizim elimizde olan ikinci cihete atf-ı nazar edelim: Bakalım edebiyatımız ne haldedir?

Türkçe edebiyatının suret-i zuhuruyla devirden devire ne gibi tebeddülâta uğradığını yukarıda mücmelen beyan ettik. Ve yalnız bin tarihinden evvelkiler de değil, on birinci ve on ikinci karn-ı hicri asârında dahi sadra şifa verecek bir şey bulamadık. On üçüncü/ **[s.141]**
karn-ı hicrîde ve hatta bu karnın nısfından sonra edebiyatımız için bir devr-i teceddüt açıldı.

Yarım asır az zaman değildir. Bu kadar zaman da hiçten başlayıp hayli ileri gitmiş edebiyat vardır. Lâkin malûmdur ki müceddeden küçük bir hane yapmak çok defa büyük ve eski bir konağı tamir etmekten kolaydır. Tamirci o cesim sütunlara keser vurmaya birdenbire kıyamaz, o kadar emekle vücuda gelmiş olan o kâr-ı kadim boyaları, nakışları her ne kadar tebeddüllerini tasmim etse bile birdenbire düşürmeye acır.

İşte bu sebebe mebnidir ki bizde bu yarım asırda edebiyat, arzu olunan derecede terakki edemedi. Bu terakki tedricen olacak ve hakikaten öyle oluyor. Eslâfımızın kıyıp düşüremedikleri o kâr-ı kadim boyaların bir takımını biz pek çirkin görüp bina-yı edebiyatımızdan düşürürüz. Bizim düşüremeyeceklerimizi ahlâfımız düşüreceklerdir. Yeni yetişen genç ediplerimizin bugün gözümüzün önünde o musanna allı pullu nakışları beğenmeyip düşürdüklerini görüyoruz. Ve bunların yerlerine asrın teceddüdâtına muvafık birtakım müzeyyenât vaz'ı lüzumunu en evvel ortaya koyan biz ihtiyarlar bu veçhile tahriplerini gördükçe acımaktan bir türlü kendimizi alamayarak bilâ-ihtiyâr "ama bu kadar da olur mu?" diye bağırıyoruz.

Teessüf olunacak bir şey varsa o da bu terakkinin bir düziye/ **[s.142]** ve mütemadiyen, ve zamanın icap ve iktiza ettirdiği bir suretle hâsıl olmayıp hora tepenlerin yürümesi gibi birkaç adım ilerledikten sonra birkaç adım gerileyerek ve bazende bir daire çizerek gitmesidir. Vakıa bundan biraz evvelki ediplerin en sade yazdıkları ibare bugün bize pek muğlâk görünür. O vakitten beri hayli ileri gidilmiştir. Lâkin terakkinin bu suret ve derecesi gayr-ı kâfidir. Lisanımız pek güzel bir lisandır, edebiyatımız niçin onunla mütenasip olmasın?

Edebiyatın mahiyeti ve üdebanın vazifesi nedir? İbtida bunu halledelim:

Edebiyat, evvela lisanın kavaidini zapt ve şivesini, letafet-i tabiîyyesini, fesahatini muhafaza ile fesahate mugayir elfâz ve tabirâtın lisana duhulünü men etmek ve tarik-i fesahatten sapmış cihetleri var ise yoluna getirip lisanın bozulmasına meydan vermemek, sâniyen: Avamın bittabi ihtiyaç görmediği hissiyat-ı âliye ve maâni-i dakika ile mevâd-ı ilmiye ve fenniye ve keşfiyât-ı cedide için tabirât ve ıstılahât bulmaktır.

Üdebanın vazifesi budur. Erbab-ı fen, ıstılahât-ı fenniye taayyüniçün edebiyata müracaat mecburiyetindedir. Tayin olunacak ıstılahât kaide-i lisana ve fesahate mugayyer olursa lisanı bozar, böyle ıstılahât vaz' edenler muntazam ve mü-

kemmel bir bahçenin çiçekleri içine bir avuç diken tohumu ekmiş olurlar. Edebiyat, daima/ **[s.143]**
lisanın muhafızı ve bekçisi olmak iktiza eder. Fakat üdeba bu ihtiyacât-ı fenniye haricinde lisanı tağyir ve tebdil etmek salâhiyetini haiz değillerdir.

Lisan, hiçbir vakit sun'î olamaz. Elsinenin ne suretle tahassül ve tekevvün ettiği bahsine girişirsek söz çok uzayacağından yalnız şu kadar deriz ki dünyada hiçbir lisan yoktur ki, insanlar tarafından suret-i mahsusada yapılmış olsun. Bu son zamanlarda sun'î bir lisan çıkarmaya çalışanların sa'yleri hebaya gitmiştir. Ve hiçbir vakit netice-pezîr olmayacaktır. Tabiata karşı sa'yin semeresi olmaz. Lisanlar tabiîdir. Edebiyat, halkın söylediği lisana tâbidir. Onun dâhilinde ıslahat ve tezyinat yapabilir fakat haricine çıkamaz.

Alışmak dünyada garip şeydir, biz şimdiki edebiyatımıza alıştık bize tabiî gibi görünür, lâkin bir kere arkaya doğru dönelim, Veysi'nin, Nergisi'nin bir fıkrasını veya Münşeat-ı Feridun'dan bir mektubu alıp çok Arabî ve Farisî okumamış bir Türk'e veyahut oldukça okumuş bir kadına, sonra yalnız kendi lisanını bilir bir İranî'ye ve nihayet lisanın fesahatine vâkıf bir arapa okuyalım, hiçbirinin bir şey anlayamayacağını göreceğiz. Demek ki bu kitaplar ne Türkçe, ne Farisî ve ne de Arabî yazılmıştır. Ya bu lisan ne lisanıdır? Nerede söyleniyor? Kimler istimal ediyorlar? Sırf sun'î bir lisandır. Şu kadar var ki bu sun'î lisanda kullanılan kelimeler sırf uydurma/ **[s.144]**
mühmelâttan ibaret olmayıp üç lisandan mehuzdur. Lisan-ı Osmanî üç lisandan yani Arabî ve Farisî ve Türkçe lisanlarından mürekkeptir demek âdet olmuştur. Âdet-i ilâhiyeye ve tabiata mugayyer olan bu tabir ekser kavait ve inşâ kitaplarında ve buna mümasil kitaplarda zikir ve tekrar olunur. Ne kadar yanlış, ne büyük hata! Üç lisandan mürekkep bir lisan! Dünyada görülmemiş şey!

Hayır! Hiç de öyle değildir. Her lisan bir lisandır. Ve akvam ve ümem beyninde olduğu gibi, elsine beyninde dahi derecât-ı muhtelifede karabet ve münasebet bulunup her birkaç lisan bir zümre teşkil eder. İmdi, söylediğimiz lisan, Elsine-i Turanî'ye zümresine mensup Türk lisanıdır. Buna birinci derecede Arabî'den ve ikinci derecede Farisî'den bazı kelimeler girmiştir.

Lâkin bu kelimeler ne kadar çok olsa lisanın esasını değiştiremez. Meselâ: İspanyolca ve Portekizce'de o kadar kelimât-ı Arabîye bulunuyor ki bunların cem'i büyük bir cilt teşkil etmiştir.

Lâkin mezkûr lisanlar, Arabî ile filan lisandan mürekkeptir denilmeyip Latin zümresine mensup müstakil lisanlar addolunur kezalik İngilizce'de hemen yarıya yakın Fransızca kelimeler bulunduğu halde İngiliz lisanı Cermen zümresine mensup bir lisan olup Fransızca'ya yabancı addolunur. Her lisanın mehuz ve müstear kelimelerine bakılmaz, esas olan tasrifatına bakılır. Hatta Nergisi'nin/ **[s.145]** sun'î lisanına dahi üç lisandan mürekkep namı verilemez çünkü Türkçe kelimâttan ârî denilecek derecede Arabî ve Farisî'ye boğulmuş olan o ibarede dahi tasrifat "olmak" ve "etmek" fiilleriyle, ve ifade "de, den, ile, siz" gibi Türkçe edevatla oluyor.

Dedik, yine tekrar ederiz: Lisanımız pek güzel bir lisandır. Söylediğimiz gibi yazacak ve o şive ve kaide dairesi dâhilinde ıslah ve terakkisine çalışacak olursak lisanın güzelliğiyle mütenasip mükemmel bir edebiyata mâlik olacağımızda şüphe yoktur.

Arabî'den, Farisî'den birçok kelimeler lisanımıza girmiştir, pekâlâ! Onlar Türkçeleşmiş, herkes biliyor, anlıyor, biz dahi Türkçe gibi kullanırız.

Istılahât-ı fenniyeye gelince: Onları da her lisanda olduğu gibi fen erbabı anlar, bu vech ile lisanımıza girip yerleşmiş olan Arabî ve Farisî kelimeler lisanımızı bir kat daha zenginleştirmiştir. İhtiyacımızla mütenasip tabirâtımız olduktan sonra Kamus'a, Burhan'a el uzatarak bugünkü günde Arap'ların, İranî'lerin dahi anlamadıkları avuç dolusu lügat-i garibe alıp kullanmakta ne ihtiyacımız vardır? Arabî'den mehûz "kalem" gibi sade. Fasih, herkesin anladığı bir kelimemiz varken, "hâme" veya "yerâ'a" gibi lügat-i garibeyi niçin kullanıyoruz?

"Efsehu'l-kelâm mâ-kaile ve dil" kelâmı eskiden malûmumuz olup/ **[s.146]** bunun mahz-ı hakikat olduğunu kimse inkâr edemezken ve bizim "yazmak" gibi sade ve muhtasar, güzel, sırf Türkçe bir tabirimiz var iken "ketb ü tahrir etmek" gibi dört veya "yerâ arân-ı bahs u makâl olmak" gibi altı kelimeden mürekkep ve yarı Arabî, yarı Farisî alaca gülünç tabirler kullanmak zevk-i selim işi midir? İnsaf buyurulsun! Bunlar en sade misallerdir, meselâ bir şairin tercüme-i halinde "Bursalı'dır" veya "Bursa'da doğmuş" diyecek yerde bu bir iki kelimelik manayı tam bir sayfalık ibare ile ifade eden tezkirelerimiz vardır. Hem ne ifade!.. Neuzu billâh!. Okumak için Hazret-i Eyyub'un sabrı olsa kifayet etmez. Bu da sanat imiş. Bugün olmadığında şüphe yoktur. Lâkin vaktiyle böyle ifadelerden, bitmez tükenmez Farisî izafetlerden, mütenâfir tabirâttan, garip lügatlerden hoşlanacak tabiatlar var imiş! Hamdolsun

bunlar geçti, bırakıldı, unutuldu lâkin tesirleri bakidir. İzleri edebiyat-ı cedidemizde görülüyor. Bir türlü o tesirden kurtulamıyoruz, bir vechle o usulden ayrılamıyoruz, Farisî izafetlerin önünü alamıyoruz, hatta bende bu makalemde bir sebeb-i mücbir olmaksızın ve istemediğim halde kim bilir ne kadar Farisî izafetler, Türkçe'leri mevcut olan ne kadar lüzumsuz Arabî ve Farisî kelimeler kullandım.

En garibi şu ki Arabî ve Farisî'den behremiz ne kadar az olursa Arabî ve Farisî lügat-i garibeye ve tumturaklı ibarelere arzu/ **[s.147]**
ve inhimakımız o kadar ziyade oluyor, bundan, zaten fazla ve lüzumsuz olan kelimât-ı Arabîye ve Farisîye'nin lisanımızda nâ-bemahal ve mana-yı mevzularına mugayyer indî manalarla istimali ve hatta Arabî'de mesmu olmayan uydurma kelimeler icadı tevellüt ediyor. Meselâ: "Tecâsür" yerine "ictisâr" ve "mücâseret" kullanıyoruz. Hâlbuki Arabî'de ictisâr kelimesi cüret manasına gelmeyip, geçmek ve ilerlemek manasını ifade eder. Mücâseret ise hiç Arabî olmayıp Arap'lar bu maddeyi mufâ'ale babından tasrif etmezler. Bunun emsali o kadar çoktur ki kullandığımız Arabî kelimelerden hiçbirinin mahallinde kullanıldığına insan emin olamaz.

Harekece ekserini yanlış kullanıyoruz. Bilerek veya bilmeyerek Türkçe isimleri Arabî kaidesince cemilendirip Farisî kaidesince tavsif etmek ve ahiri "h" olan Türkçe ve Farisî ve ecnebi isimleri müennes addedip ona göre terkibât yaparak "çiftlikât-ı mezkûre" ve "tersane-i âmire" gibi tabirât-ı sakime güzel ve kolay lisanımızı çirkinleştirip güçleştirmekte ve belki gülünç bir hale koymaktan başka neye yarıyor?

Bir lisan, ne kadar kolay olursa onunla mütekellim bulunanlar için o kadar büyük bir nimettir. Çünkü o kadar kolay öğrenilip ulûm ve fünûn-ı mütenevvia ile sair lisanlar tahsiline vakit kalmış/ **[s.148]**
olur. Avrupa akvamı bundan çok istifade etmişlerdir. Ve temeddünlerinin esbâb-ı esasiyyesinden biride budur.

Bu cihetçe biz, Avrupa akvamının cümlesinden daha bahtiyarız. Türkçe'mizin en fasihi, en güzeli, en mükemmeli bugün söylediğimiz Türkçe'dir. Lisanımızın fesahatini öğrenmek için birkaç bin senelik asâra müracaat etmeye, Homeros'ların (Omiros'ların) İmrü'l-Kays'ların, anlaşılmaz eş'ârını ezberlemeye, ihtiyacımız yoktur. Çocuklarımız, analarından emdikleri sütle beraber güzel ve fasih bir lisan öğrenmiş olurlar. Eğer edebiyatımız söylediğimiz lisan üzerine müesses olsaydı. Nazariyatını da bir iki senede edinip ondan sonra bu kadar kolay olan

lisanlarının muâvenetiyle az zamanda istedikleri ulûm ve fünûn ve elsine-i saireyi tahsil ederek kemal-i suhuletle âlim ve mütefenin olacak ve bizde de her yerden ziyade terakki ve temeddün kapıları umumun önünde açık bulunacak idi.

Şimdi ise mektebe giden çocuklarımız söyledikleri o güzel lisanı battal ve muattal bırakıp yalan yanlış sun'î bir lisan öğrenmeye başlarlar. Bunun tahsili ise birkaç senelik sa'y ve emeğe muhtaçtır. Buna hasr-ı himmet edenler, nihayet yanlış ve uydurma tabirât-ı sakîmeyi havi girift ve gayr-ı munkatî' cümlelerden mürekkep sun'î ve gayr-ı tabiî bir ibare yazmak sanat-ı garibesini öğrenirler. Fünûna ziyade ehemmiyet verenleri ise bu sanattan mahrum kalıp artık ömürleri/ **[s.149]** oldukça iki satırlık bir mektup yazdırmak için bir "kâtib"e ihtiyaçtan vareste olamazlar.

Sözü neticelendirelim: Lisanımız pek güzeldir, dünyanın en güzel lisanıdır desek mübalağa etmiş olamayız! Güzelliği nispetinde de kolaydır. Bu ise nail olduğumuz bir nimet-i uzmâ'dır. Edebiyatımız ise lisanımızla mütenasip değildir. Edebiyatımız pek geridir. Veya yanlış bir yola sapmıştır. Bu sebeple lisanımızın güzelliği sade tekellümde kalıp kolaylığından da istifade edemiyoruz. Edebiyatımız muhtac-ı ıslahtır, muhtac-ı terakkidir. Ve daha doğrusu söylediğimiz lisanın esas ittihazıyla ona göre muhtac-ı tebdil ve tecdididir. Buna her sahib-i gayret ve hamiyetin çalışması iktiza eder. Bunun aksine ve usul-i kadimenin devam ve bekasına çalışanlar ise insafsızlık etmiş olurlar.

Şemseddin SAMİ

"LEVÂYİHÜ'L- HİKEM"DEN

LÂYİHA

Öteden beri nâs iki fırka olup biri, âlemin dış yüzü var ise iç yüzüde vardır derler. Yani merâtib-i makulât ve maneviyatı kabul ve ikrar ile ruhaniyete itikad ederler. Ve diğeri,/ **[s.150]**
zevahir-i eşyaya meyl ve itibar ile mer'iyât ve maddiyata hasr-ı efkâr edip de mavera-yı mahsusâtı red ve inkâra kalkışırlar. Bu iki fırka ifrat ve tefritten hâlî olmayıp, meselâ ruhaniyete mail olanların bazısı tarik-i ruhbaniyete sülûk ile bir mukteza-yı aşk ve sevda dağdağa-i mâsivâdan tahliye-i dimağ edip iştigalât-ı bâtıniyeye düşerek büsbütün terk ve tecridi bilâ-ihtiyâr savmalar da ve sair şenliksiz olan yerlerde inzâ[56] ve ihtifâya karar verirler.

Mavera-yı mahsusâtı münkir bulunanların ekserisi dahi ber mukteza-yı nefis ve heva pek ziyade telezüzzât ve tecemmülât-ı zahiriyeye inhimak ile muhabbet-i hüda ve mütâba'at-ı enbiyadan rû-gerdan olarak güya ki kendilerini bu âleme yiyip içmek ve ihraz-ı mal u câh ile ağraz-ı şahsiye ve huzuzât[57]-ı nefsanîyeyi icra etmek için gelmiş gibi zannederler.

Hafi olmaya ki 'an-asıl rehâbîn kendilerini Ayin-i İsevî rüûsâ-yı ruhanîyesinden addettiren ruhban takımı demek değildir "ruhbaniyet" menü'l kadim kabil-i hidayet olan bazı asfiyâ-ı akvamın hengâme-i fetrette yani silsile-i ebniyânın münkatı' olduğu o an ve o vakte "taleben li-merzati'llâh-ı teali"[58] riyazet-i şâkkâyı ihtiyâr ile ihtira ettikleri bir tavr-ı tarikat olup ancak envâr-ı nübüvvetin hîn-i zuhurunda bunun hükmü sâkıt olmakla zaman-ı cahiliyette ona müra'ât edenler ahkâm-ı şer'iyeye ittiba' ile mükellef olurlar idi. Urûc-ı/ **[s.151]**
İsî aleyhisselamdan sonra havarîyun ve tilmizleri bu tavr-ı tarikati yani iltizam-ı ruhbaniyetle dünyadan inkıta ve uzleti âdet edip bununla sade-dilan cihana mukaddes görünerek tesis-i nasrâniyete vesile ittihaz ettiler. Muahheren Hıristiyan'lığın tevsii hasebiyle zuhura gelen papaz ve keşiş makuleleri güya kudema-yı rical-i mesihiyeye takliden zahirde teehhül ve tecemmülü terk ederek suret-i tecrit ve tegayyüre

[56] Eserin ikinci baskısında "inzâ" kelimesi "inziva" olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre ikinci baskıdaki ifade doğrudur.
[57] Eserin ikinci baskısında "huzuzât" kelimesi "hususat" olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre ilk baskıdaki ifade daha doğrudur.
[58] Allahın rızasını bekleyerek.

döküldüklerine mebni-i ruhban namını iktisap etmiş ve ila-yevmina-haza[59] bu nam ve unvan-ı beynü'l-nasârâ merâtib-i müzehhebiyeden mahdut olup kalmıştır.

Ruhbaniyet, dinimizde merdûd olduğu gibi inde'l-tabia dahi matruttur. Çünkü nev-i insan bi'l-tab temeddün ve içtima ve teennüs ve ihtilâta mecbur olduğundan her cemiyet vücud-ı ehad mesabesindedir.

بنی ادم اعضای یکد یکرند

که در افرینش زیك کوهرند

چو عضوی بدرد اور روزکار

دکر عضو هارا نما ند قرار

توکز مخنت دیکر ان بیغمی

نشایده نامت نهند ادمی

Bi-hasebi'z-zarure efrad-ı cemiyet birbirinden ayrılmayıp her halükârda teavün ve tenâsüre ve bi'l-husus nev'in bekası tevâlüd ve tenasüle/ **[s.152]** muhtaç ve mütevakkıf olduğuna binaen, cemiyet-i beşeriyeden çekilip de savmaalar ve mağaralara kapanmak, sahihen bir desise-i dünyeviyeden neşet etmediği tasdik ve teslim olunsa bile yine şeriat-ı medeniyece bir uzvu tatil eylemek kadar günahtır. Vakıa cins ve cemiyete hizmet etmek insanın pek şerefli vezâifinden olduğu der-kâr ve bu misli zühhad-ı feragat-ı itiyadın maddeten bir gûnâ menfaat ve muâvenetleri olmadığı aşikâr isede; bari irtikâb-ı fısk u fücur ile cemiyât-ı beşeriyeye ika'-ı muzırât eden süfehâ-yı nuhuset-i likâ gibi herze-gerd şakkâ değil, salik-i râh-ı bekadırlar. Hiç olmazsa ed'iye-i hayriyeleriyle tebrik olunur.

Cemal-i ehadiyetin cazibe-i mahiyeti zuhur ve bütûn üzere mütecelli olduğundan bir mukteza-yı mazhariyet çok kimseler havas ve cismâniyeye bittabi sur-ı zahiriyeye ve bazıları kuvâ-yı ruhanîyeye mütâba'atla hakâyık-ı bâtıniyeye temayül ve teveccüh ederek efkâr-ı muhtelife tahaddüs etmiş, yani herkes sûrî veya manevî kendi hayalince bir girîve-i âmâle saplanmış olduğundan cihan-ı vahdeti alâik-i kesret kaplamış isede; vezâif-i beşeriyeyi idrak eden erbab-ı akıl ve itidal-i hakikat-i insaniye ve tabiat-ı medeniyenin gösterdiği şeh-râh-ı cüst ü cûdan hiçbir vakit ayrılamamıştır çünkü insan ruh ve cesetten mürekkep olmak mülâbesesiyle her insan-ı âkil için başlıca iki vazife taayyün eder.

---

[59] İçinde bulunduğumuz güne kadar.

Biri “ruhanî” diğeri “cismanî”dir. Marifet-i nefis/ **[s.153]** ve tehzîb-i ahlâk, ve tahsil-i ilim ve kemal gibi iştiyakât-ı maneviye ruha; ve bi-hasebü’l-içtima me’lûf ve meclûb olduğumuz ihtiyacât-ı sûriye, cisme aittir. Bunların birine, yani ya sırf ruhaniyet veyahut mücerred-i cismaniyeye itibar edip de diğerinden gafil olanlar yarım insan sayılır. Terakkiyât ve kemalâta kesb-i istidat edenler bu iki vazife-i esasiyenin tamami-i icrasına kendilerini mecbur ve mükellef görür. Şu cihetle ne sufi-i savmaa-nişin gibi evham ve hayalâta düşüp cemiyet-i beşeriyeden ibâ, ve ne de tabiî-i zahir-bîn gibi maddiyata hasr-ı efkâr ile fezâil-i maneviyeyi sayfa-i dilden imha etmeyip her ikisinin yani gerek iştiyakât-ı ruhanîye ve gerek ihtiyacât-ı cismâniyenin ikmal ve istihsaline sa‘y ve gayretle insan-ı kâmil ve ebnâ-yı cins ve cemiyete hizmet-i muâvenetle memduhü’l-hasâil olmağa çalışır.

İlm-i tedbir menzilde beyan olunduğuna göre hakikat-i servet insanın cismanî ve tabiî ihtiyacâtını zail ve ruhanî ve akli zevkiyâtını hâsıl eden eşyadan ibaret olmakla, servet; sûrî ve manevî olmak üzere iki kısıma münkasımdır. Yoksa yalnız zî-kıymet olan müktesebat-ı maddiye değildir. Emval-i menkule ve gayr-ı menkule makulesinden olup refah ve gınâyî icap eden vesail-i arziye sevet-i sûriyeden; hüner ve marifet-i akıl ve dirayet, ulüvv-i himmet, tasarruf ve kanaat, teemül ve tevekkül, selâmet ve vicdan, istikamet-i efkâr, vüs‘at-i ahlâk gibi fezâil-i zatiye servet ve maneviyeden/ **[s.154]** madudduttur. Hüsn-i taayyüş denilen şey bu iki cihetin, yani servet-i sûriye ve maneviyenin hulâsa-i husulüdür. Onun dahi vasita-i vusulü sa‘y u ameldir. Bi’l-cümle kemalât-ı beşeriye ve terakkiyât-ı medeniye ve belki saadet-i hakikiye ve mesubât-ı uhreviyenin esas ve mebnâsı sa‘y u amel olduğundan nev‘i insan, sa‘y u amel için yaratılmış bir hayvandır diyebiliriz. Sa‘y u amel ya bedenen yahut zihnen olur. Mesai-i bedeniye el ve ayak gibi aza-yı cismaniyeyi it'âb ve âmâl ve mesai-i zihniye tahrir ve tedbir, talim ve tedris, telif ve tercüme yolunda kuva-yı ruhanîyeyi işgal etmektir.

Mükâfat ve temettuâtın a‘del ve ihsanı suret-i meşruada ki sa‘y u amel ile mukabil olanıdır. “El-kâsib-i Habibullah”[60] mediha-i celilesi bu yoldaki erbab-ı sa‘y u amelin ulüvv-i kadr ve menziletini ispat için bir hüccet-i saadettir.

[60] Allah çalışanı sever.

Bilâ-sa‘y u amel taayyüş mümkün olamadığından nizamât-ı medeniyesi mükemmel olmayan yerlerde turuk-ı gayr-ı meşruaya sülûk edenler var isede bunların en zararlı avaresi sürrâk, biçaresi seeledir.

Tecarîb-i umumiyeden anlaşılmıştır ki cemiyât-ı beşeriyede ekser fenalıklar işsizlikten ve işsizlik marifetsizlikten neşet eder. Binaenaleyh medeniyet-i sahihaya mâlik olan cemiyetler her şeyden ziyade ta‘mîm-i maarife çalışırlar. Çünkü âlem ve marifet çoğaldıkça bi't-tab cehalet ve batâlet azalır. Efrad-ı ahali talim ve tahsile dökülür, efkâr-ı/ **[s.155]**
umumiye uyanır kavaid-i medeniye ve fevâid-i beşeriye aranılır. Hukuk-ı müştereke ve vezâif-i mütekabile-i tabiiye ve vazi‘yenin hükm-i hakikati meydana çıkar; bir hatt-ı hareket taayyün eder, ahlâk ve adap yoluna girer, sanat ve ticaret yolları açılır. Tarik-i temettü ve terakkiye girilir. İntizam ve asayiş husule gelir.

Şu âlemde neşe-i zinde-gâni tahsil-i dest-mâye-i kâm-rânîden ibaret olmakla, hiç kimse vesâil hoş güzerâniyi tasavvur ve teftişten feragat edemez**.** Mâ-dâmü'l hayat-ı taallûkat masivadan kat‘î rişte-i münasebat mümkün olamadığından, bir âdem ne kadar terk ve tecridi ihtiyâr etmiş olsa bile, yine az çok ihtiyacâttan kurtulamaz arzudan geçemez.

Tâ ki zincir-i nefsle gerden can bestedir

Sanma kim kayd-ı alâikten gönül varestedir.

İnsan her ne hal ve hayalde bulunursa bulunsun tabiat izzet ve ulviyete mail olacağından daima menfaat arar. İkbal ve saadet ister. Şu kadar var ki her şahsın sa‘y ve talebi ahlâk ve idrak ile mütenasib, ahlâk ve idrak ise fi-nefsü'l-emr-i mütefâvit olduğuna ve alelhusus kavânîn ve şerâyi‘, menafi, meşru ve gayr-ı meşru kısımlarına taksim ile tahdîd ettiğine binaen irâdât-ı beşeriye teşebbüs ve taharride muhtelifedir. / **[s.156]**

Bu irâdât ve ihtilâfâta nazar olunsa menafi hususunda nâsın tabakat-ı silsiliye münkasım olduğu görülür: Tabaka-i evveli bi'l-cümle âmâl ve ezkârı ve efâl ve efkârı nefsine münhasır olup meşru ve gayr-ı meşru her ne ise umur-ı zatiye ve menafi-i hususiye-i şahsiyeden başka bir şey düşünmeyen ehâssa ve edânîdir. Tabaka-i saniye, her halükârı mülahaza-i meşruiyetle umur-ı zatiye ve menafi-i hususiye-i şahsiyelerini mesâlih-i külliye ve menafi-i umumiye dairesinde arayan erbab-ı fikir ve fazilet ve ashab-ı hayr ve haysiyettir. Meselâ ihtiraat-ı ilmiye ve sair

kevne menfaat-bahş-ı umum olan asâr-ı kerime ve hidmât-ı cesimiyeye muvaffak olan zevat-ı mutebere gibi**.** Tabaka-i salise ya bu âlem-i fenada beka-yı zikr-i cemil veya âlem-i ukbada saadet-i sermediyeye mazhariyet maksadıyla uhrevî bir fikr-i celil için menafi-i hususiye-i şahsiyelerini umumun selâmet ve menfaati uğrunda feda eden ve belki reisülmal ömür ve hayatını bu yolda isâr ve ifna eyleyen ukul-ı âliye ve kulûb-ı safiye-i ashabıdır.

Tabaka-i evveli bahs ve beyana değmez. Fakat şurası bilinmek lâzımdır ki efradının efkârı menafi-i hususiye-i şahsiyeye münhasır olan bir millet; âlem-i medeniyette kadr ve menzilet bulamaz.

Tabaka-i saniye ve salise ricali, nev-i benî-âdemin en büyükleridir. Beynlerinde şu kadar bir fark vardır ki tabaka-i saniye ricalinin mükâfatı, mesaisi cinsinden olarak sûrî ve maddi ve tabaka-i salise ricalinin mükâfatı metâlib-i ulvîyeleri nev'inden olarak hakiki ve manevîdir./ **[s.157]**

Hayat, lezâiz-i dünyeviyeyi iktiza eylediği gibi mevt dahi levazım-ı ihtiyatiyeyi ihtar edegeldiğinden çaresiz insan şu iki hal arasında mütehayyir ve muzdarip olarak kâh dünyayı ve kâhice ukbayı tefekkür ve teemmülden hâlî değil isede, dünyaya muhabbet, tabiî ve zaruri ve mülahaza-i ahiret akıl ve kalbe râci' bir emr-i vicdandır.

Vakıa avâkıb-ı umura nazar olununca dünyadan müctenib ve her gün ölecek gibi ahirete müterakkıb olmak lâzım gelir isede, ber mukteza-yı irâdât-ı ilâhiye umrânî-i âlem-i sırr-ı emaneti haiz ve hâmil olan nev-i beni-âdemin mesai-i müttehide ve münâfi'-i müşterekesiyle hâsıl olabileceğinden biçare âdem zevâyâ-yı tabiatta mestur ve mütevarî bulunan hazâin-i kudreti bi'l-taharri sermaye-i taayyüş ve terakkiyi tahsile çalışmak için enva-ı mihan ve meşakka düşürülmüş olduğundan bi'l-tab ihtiyacât-ı medeniyenin ifa ve istifasına mecburiyet-i der-kâr olmakla, mâdemü'l-hayat hiç kimse icabât-ı içtimaîyeden kurtulamaz. Müstağni-i muamelât olamaz. Gailesiz yaşayamaz. Şu kadar varki insanların kimi umur ve muamelâtı şer'i ve diyanete tatbik ile dünya ve ukbayı cem etmek ister ve kimi umur ve muamelâtı akıl ve tabiata tevfik ederek yalnız cihet-i dünyeviye arar. Millet-i İslâmiye'nin terbiye-i asliyesi Kısım-ı evvele mübteni yani umur ve muamelâtı şer'i ve diyanete tatbik ile dünya ve ukbayı cem ederek saadet-dârını muhtevi bulunduğuna binaen; ecille-i eslâf, gerek suret-i cismaniye ve gerek sıfat-ı ruhanîyenin/ **[s.158]**
mucip ve muktezi olduğu ihtiyacât ve iştiyakâtı ikmal ve istikmale sa'y ve gayret

ederler idi. Bununla beraber kudema-yı İslâmın âmâl ve efkârı âlâ-yı din ve şeriate masruf ma'tûf olmakla onların nazarında "dünya" mesubât-ı uhreviyeyi istihsale medar ber-dâr-ı bî-karar olduğundan merâtib-i bâkiye-yi ihraz için dünyaya itibar edilir ve cihat ve gazayı ihtiyâr ile bu yolda mal ve can isâr ve fedâ olunarak ihya-yı mülk ve millete çalışılır idi nitekim meâsir-i eslâf-ı ispat için aksa-yı Arabistan'dan bed' ile aktâr-ı şark ve garba kadar imtidâd eden fütuhat ve muzafferiyât-ı gösteri vermek kâfidir. İşte bu rabıta-i mukaddese, yani muhabbet-i diniye, ve mütabaât-ı şer'iye umumen ebnâ-yı milletin ezhân ve efkârında tekrar ederek terbiye-i umumiye bir nokta-i asliyede içtima eylemiş olduğundan efrad-ı ümmet müttehiddü'l-âmâl ve mütevâfeku'l-efâl olmakla herhangi mümin ve muvahhid tesadüf edilmiş olsa kendisinden rayiha-i hûb-ı ahiret istişmâm olunur idi. Bazı kimseler bi'l-farz iğfalât-ı hariciye ve ihlalat-ı marîciyeye kapılıp da zihinlerince başka bir mâni tasavvur etmiş olsalar bile, terbiye-i umumiye galib-i mutlak olmakla ona muhalefet edemeyip çâr u nâ-çâr umuma ittibâa mecbur olduklarından muzmerât-ı zihinleri hükümsüz kalır idi. Ümmetler herhangi din ve şeriata mütemessik olursa olsun, terbiye-i umumiyenin esası temayülât-ı milliyede bir cihet ve hiddetin husulünden ibaret olmakla her milletin ruh ve kuvveti bu cihet-i/ **[s.159]**
vahdettir. Terbiye-i umumiyesi bir cihet-i vahdete müstenid olmayan milletlerin bi'l-tab âmâl ve efkârı müteşettit ve müteferrik olmak lâzım geleceğinden bu âlem-i imkânda payidar olamaz. Ecza-yı müterekkibesi dağılır gider.

Hersekli Arif HİKMET

BİR LÂZIME-İ SİYASET

Hükûmetlerin adl ve intizamına çare-i teharrîsiyle meşgul olan ashab-ı dânişin kendilerince aksâü'l-gâyât addeyledikleri madde emr-i teşriî her türlü suiistimale mâni olabilecek bir derece-i kemale isâl etmektir.

Öyle bir maksat, vakıa medeniyet için en büyük bir medar-ı saadet olabilir ve mevâni'-i ber-endâzlıkta bu kadar icazlar göstermiş olan kuvvet-i maarif, ileride belki öyle bir matlab-ı âlâyı da fiile getirebilir.

Fakat gerek tarihlerde ve gerek zamanımızın ahvalinde bugüne kadar nizamâta arzu olunduğu derecede değil, belki onun öşrü mertebesinde bile şümul ve tesiri meşhut olamıyor hatta bu şümul ve tesirin imkân-ı husulüne istidat bile görülmüyor. / **[s.160]**

Binaenaleyh bu noksanın telâfisi olsa olsa icra-yı ahkâma müvekkel olanların intizam-ı ahlâkıyla hâsıl olabiliyor.

İslâm devletlerinin hali birer birer nazar-ı tedkik önüne alınırsa davamızın bürhanı kendi kendini meydana atar:

Mebde-i zuhurdan tâ yakın vakitlere gelinceye kadar düvel-i İslâmiye'nin kâffesi ekmel-i her-şerâyi' olan ahkâm-ı fıkhiye ile idare olunurdu. Hâlbuki Ömer bin Abdülaziz'in hasenat-ı fevkalâdesiyle meselâ Hâkim Bi-Emrillâh'ın seyyiat-ı redîesi beyninde bayağı aklın tahdid edemeyeceği derecelerde fark görülmez mi? Şu kadar var ki insan bi't-tab' meyl-i te'âdî ile mecbûl olduğu için dünyada hükûmetin zuhuru lâzım gelmiş iken onun hüsn-i halini yine insandan beklemek aleni bir tenakuz değil midir mütalâası bir vakit hatır-hıraş olmaktan hâlî kalmaz.

Bununla beraber tabiat-ı beşeri ve hiç olmazsa cemiyete hizmet edecek bir fırkayı mümkün mertebe tehzîb etmek nizamın kefaletini cüz'i-külli kâffe-i muamelât-ı idareye ta'mîm eylemekten bin kat suhuletlidir.

Bu hale binaen denilebilir ki bir devletin heyet-i idaresi ahlâk-ı fazıla ashabından mürekkep olunca nizamâtı -fena değil- fakat nakıs olsa bile yine hüsn-i idare tahtında bulunması kabildir. Lâkin memurlarda siyasetçe lâzım olan ahlâk mevcut/ **[s.161]**
bulunmadıkça nizamâtta olan kemalâtın saadet-i medeniyetçe hiçbir tesiri olamaz.

Muradımız emr-i teşriîn ehemmiyetini inkâr değil, vazifesini lâyıkıyla bilir memur yetiştirmenin lüzumunu beyan etmektir.

Nazar-ı hakîm ashabı indinde muhakkaktır ki Devlet-i Aliye'nin beş asır müddette ve dünyada hiç misli görülmedik bir surette tantana-i ikbalini nice bin ihtilal ateşlerinin nice bin istila tufanlarının arasından şan ve namusuyla çekip çıkaran yalnız yeniçeri ve saray ve devâir-i vüzera namlarıyla maruf olan üç büyük mekteb-i fezâilin yetiştirdiği ateş fikirli, demir yürekli kahramanlar idi.

Bundan yirmi beş sene evveline gelinceye kadar onların yerine kaim olanların ekserisi ise hizmet-i devleti yalnızca bir sermaye-i servet ve pek munsif olursa medar-ı maişet bilenlerdi.

Bir memura göre hırs-ı ikbali nihayet dereceye götürmek bile caiz olabilir, fakat eline aldığı memuriyet emrini umumun han-ı ihsanına davet tezkeresi addetmek hiçbir vakit hiçbir millet için fevz ve necat alâmetlerinden madûd olamaz.

Memur, hizmetini sermaye-i servet bilirse irtikâbı da kendince bir kaide-i ticaret addetmek tabiîdir.

Memur, maişetini hizmetine münhasır görürse en büyük vazifesini en küçük bir mazuliyet muhatarasından kurtarmak/ **[s.162]**
yolunda feda eylemek zaruridir. Memura lâzım olan hizmet-i devlete asker gibi vazife namına girmek ve maişeti tayin alır yolda kabul eylemektir.

Bu iki kaide hâsıl olduktan sonra arada haysiyetini arasın, ikbalini arasın, terakkisini arasın hiçbirine tariz olunamaz, meğer ki bu teharrîler sırasında vazife-şikenliği, garazkârlığı meramına vasıta-i husul etmiş ola…..

Malûm bir meseledir ki devlet kapısı her meslekten her taraftan teveccüh edip gelmekte olanların kâffesine açık kaldıkça ve kesret-i 'iyâl ve kıllet-i maişetten bahsetmek memuriyet istidalarında delil-i istihkak yerini tuttukça bir devletin muhtaç olduğu her hizmet için tarif ettiğimiz yolda memur bulunabilmek tabiatın ibzâr-i kabiliyette hiç misli meşhut olmadık bir sefahatine tevakkuf eder.

Tabiatın ise bu bâbda imsakı ne derecelere baliğ olduğunu göstermek için memurlarımızın dirayet ve ahlâkça bulundukları hizmetlere lâyık olanlarını bir kere ta'dâd edivermek kâfidir.

Zaman-ı inkılâbımızdan beri reis-i idareye ehliyet-perverler de geldi. Fakat yine lüzumu kadar ashab-ı kabiliyet yetiştiremediler. Çünkü ashab-ı ehliyeti yetiştirmekle maksat hâsıl olmaz, marifet ehliyeti icat etmektir. (Rızkı Hüdayî nâbit meyveden ibaret olan memleketin ahalisi aç kalır.) Ya ehliyeti icadın çaresi var mıdır?/ **[s.163]**

Evet vardır. Hatta dest-gâhlarına mektep namı verilir.

Vaktiyle kâinatı, önünde ser-fürû-bürde-i inkıyat eden şemşir-i Osmanî on-on beş seneden beri Delibaşı bozuntularının elinden alındı, Harbiye'mizin yetiştirdiği ashab-ı fetanete teslim olundu, şimdi ordularımız bir yere sevk olunursa hiç olmazsa yapacağını bilir ve ekser teşebbüsünde muvaffak olur. Bir kere de hidemât-ı mülkiye ve umur-ı adliyeye âdem yetiştirmek için lâzım olan mektepler tesis olunsun, memuriyetler kalemlerden çıkan divan kâtibi kırıntılarıyla, dairelerden dökülüp gelen kavasbaşı eskilerinin pençesinden kurtarılsın, meslek ve vazifesinin hiç olmazsa nazariyatını görmüş olanlara tevdi' edilsin o zaman görürüz ki mülkün her tarafında herkes yaptığını bilmeğe başlar ve hatta hıfz-ı câh için dahi bilmediğini yapmak veya yaptırmak bütün bütün ortadan zail olur.

Hadika - Namık KEMAL

MUSTAFA REŞİT BEY'E:

Cemiyet-i insaniyenin en mühim ve mutena kısmı "*Çiçek Demeti*"nin mevzuu olan kadınlardır ki, ondokuzuncu asır bu meseleyi/ **[s.164]**
halletmek istiyor. Bulunduğumuz şu büyük asrın bu temayülüne İngiltere pişvâ olarak kadınların hukukunu münteha-yı garptan ilân ve ilâ etmeye çalışıyor.

Şüphe yok ki kâinat, aşk-ı maderâne ile kaimdir, kitab-ı kâinatın kadınlar kısmındaki sayfasına şu iki kelime nakş olunmuştur: Muhabbet, hüsün.

Şu bulunduğumuz küre-i arzda kulûb-ı insaniyeye bu iki kelime kadar hüküm-ferma hiçbir şey var mıdır? Bu iki sıfatı takdir eden milletlerin ismi medenidir.

Kadınların hukukunu gasp eylemek, validelerimizi tahkir demek olacağından bu hal, insaniyete karşı bir isyan addolunmaz mı? Kadınlar hilkaten şayan-ı himayet oldukları cihetle bir cemiyet onların hukukunu tasdik etmez -yani insaniyet onlara medet-res olmazsa ya birtakım sefihlerin bâziçe-i şehevâtı veya birtakım vicdansızların mazlum-ı denâati olurlar.

Hüsün: O ne âli şeydir? Bazen bir güzel ağız bir güzel kelimeye; iki güzel göz bir fikr-i şairaneye müreccihtir.

Belki Homère'in iki bin senedir iyâdi-i ihtiram-ı ümemde dolaşan bir kitabı bir güzel kızın eser-i tebessümüdür. Belki Şekspir'in kalb-i beşeri en ziyade gördüğü bir eserinde nazar-ı şairanesine karşı o perde-i serâiri açan bir güzel kızın küçücük elleridir./ **[s.165]**
muhabbetler içinde aşk-ı maderâne ne ilâhi şeydir?

Bir valide kalbi, evlât için sıyanet-i ilâhiyenin bir numune-i gaybidir. Çocuklar müstakbel, kadınlar ise valide-i istikbal olduklarından, bunların terbiye ve marifetlerine herşeyden ziyade itina ve himmet etmek ümit-var-ı istikbal olan insaniyetin en büyük vazifesidir.

Bir cemiyet, mürebbiye-i rikkat ve ulviyet olan kadınlardan mahrum kalırsa terakki edemez.

İnsan, ilk nefesini aldığı zaman karşısında bir kadının tebessümünü gördüğü gibi en son nefesinde başucunda ağlar bir kadın görüyor.

Rüfeka-yı hayatını marifetsiz bırakmak hayata bir suikast demektir. Kadınlara hürmet etmelidir. Zira onlar erkeklerden ziyade müteesir, muzdariptirler. Kadınlar cahil kaldıkça bir cemiyet hiçbir vakit kesb-i marifet edemez.

Bir kısm diğer-i insaniyet olan kadınlar her şeyden mahrum oldukça bir memlekette cemiyet-i insaniye teşekkül edemez.

Mustafa Reşid Beyefendi'nin teneffüs ettiği heva-yı nesimi-i edebin yetiştirdiği bu, (*Çiçek Demeti)* bizim üdebanın bir ziyneti addolunmaya seza görüldüğünden sahib-i eseri insaniyet namına tebrik ederim./ **[s.166]**

Samipaşazade SEZAİ

BİR DÜŞMÜŞ KADIN

"….." (Mütefekkirâne ve müteessirâne bir hal ile yatağın başı ucunda oturur, gözlerini uyumakta olan bahtiyara diker.)

Zavallı çocuk uyuyor, ne kadar derin bir uykuya varmış; kim bilir kaç gecedir sabahlara kadar uyumamış; kim bilir kaç gecedir ne kadar vücut öldürücü, beyin yakıcı haller içinde imrâr-ı leyâl etmiş? Biçare kız! Bir şairin gönlüne ilkâ-yı sevda edecek kadar melekiyete, kendine mâlik olacak bir âdemi bahtiyar edecek derecede hüsne sahip olduğu halde bu mezelletgâh-ı sefaletin en müthiş bir odasında, en karanlık bir köşesinde, en murdar bir yatağında ne kadar perişan bir halde uyuyor!

Bir lutf-ı ribânı: Küfran içinde pâ-mâl, bir nur-ı lâtif: Zalâm-ı cehl-i insani arasında muzdarip. Bir melek tebessümü: Zebanı çehresinde nümâyân, bir bedîa-i tabiat: Ayaklar altında müstahker… Ziya, tenevvür etmek için ecsâma, çiçek büyümek için dayanacak bir fidana, gül uyanmak için güneşin ziyasına nasıl muhtaç ise bir genç kadında kendini düşünür bir fikre, kendini sever bir ruha, kendine acır bir kalbe öyle muhtaçtır. İnsaniyetin, marifetin ithal-i envâr etmediği bu mahalde cehlin cismi, zalâmın dûd-ı siyahı,/ **[s.167]**
âdemin enfâsı, kulûb-ı muzlimenin inikâsı olan bir zulmün nur ile tagaddi, ziya ile teneffüs eden bu vücudu ne kadar acıklı bir surette boğuyor.

Ah!..işte bu yatak dünya, içindeki çocuk insaniyet ki uyuyor.

Uğradığı felâketin dehşet-i müfridesinden hissiyatı zîr u zeber olarak hüngür hüngür ağlamaya bedel gülmeye başlayân bir musibet-zede gibi sefalette, şu köşede ne kadar müthiş müthiş gülüyor. Bu evler cemiyet-i beşeriyenin gayet müthiş gayet derin uçurumlarıdır.

Kimsesiz, muhafazasız kalan ekser genç kadınlar buralara düşerler bu uçurumdan kurtulmak için tırmana tırmana yarısına kadar geldikten ve o güzel parmakları kan içinde kaldıktan sonra tekrar içine düşmüş, ne kadar yorgun, ne kadar meyus bir halde uyuyor. Vücudu uyuyor, fakat ne kadar keder, ne kadar felâketi varsa zaman istirahatinde de uyanık.

Aradaki ızdırap mahvolsa bu uykunun ismi ölüm olurdu. Şu köşedeki kandil bir hayatı garibâne gibi sönmeye yüz tutmuş…., İçeri ki odadan saat çalmaya başladı. Saatin her çalışı bizlere, hayatın ebedi bir surette vedaıdır. Ya buralara hayat ne kadar hüzün-engiz bir surette veda/ **[s.168]**

ediyor. Gözleri yarı açık, yarı kapalı; dakika geçtikçe büsbütün pezîrâ-i intifa olan necm-i tâline nasıl rikkat-engiz bir tessür, nasıl acı bir sabır ile bakıyor. Uyurken ağlıyor, gözünden dökülen ve hüzün ve elem içinde güzâr eden hayatının hulâsası olan iki damla gözyaşı âleme en son iki yadigâr-ı teessürdürn ki kalb-i insaniyenin içinde ilelebet beka-yâb olur. Sefaletin yürekler paralayacak surette ezdiği bir mahlûk-ı zayıfenin en son derecede bir ızdırab-ı kalp ile dökdüğü iki damla gözyaşı cemiyet-i beşeriye için tufan kadar musibet addolunsa becâdır.

Kalbi, esrar kadar anlaşılmaz zuhuratına karşı korkusundan çırpınıyor. Elleri uzanmış; sığınacak bir köşe, istimdâd edecek bir şey arıyor. Ağzı biraz açık, boğulur gibi haller geçirdiği her halinden anlaşılıyor. Nefes almaya çalışıyor, ah!. Hemen hemen boğulacak. Teneffüs etmek için kalp ve ruhun mâ-bihi'l-hayatı evvela heva-yı ismet ve insaniyeti bulamıyor….[*]/ **[s.169]**

Samipaşazade SEZAİ

[*] Müşarünileyh'in neşr olunmayan bir tiyatrosundan.

HAKÎM-İ MEŞHUR "SAMİ" PAŞA'NIN VEFATI ÜZERİNE MAHÂDİMİNDEN NECİP PAŞA'YA ABDÜLHAK HAMİD BEYEFENDİ HAZRETLERİ TARAFINDAN GÖNDERİLEN BİR MEKTUP

Etmeden serini aklım temyiz

Hame-i hayreti ettim tehzîz

Ne aceptir ki yazarmış âdem taziyet-name-i tebrik-âmiz!

Cihan-ı edebiyatta kıyamet kopmuş, bizim burada haberimiz yok!

İnsan-ı kâmil suretinde mücessem bir asr-ı azim-i marifet* fena âbâd-ı maziye inkılâp etmiş! Edvâr-ı ati-i edep siyeh reng-i matem olsa becâdır. Bi'l-cümle ulema ve ediba ağlasınlar ki kutb-ı kerim ü muhteremlerinden dûr oldular. Bundan böyle mekânı mukaddes arandıkça arş-ı âlâya bakılsın. Nam-ı Sami-i mübareği yad olundukça Allah Allah desinler!.

Vah, o bedbahtan istikbaleki temaşa-yı likâ-yı ruhanîyesine mazhar olamayacaklar.! Vah, o müştâkân-ı devr-i hâzıra ki feyz-i marifetinden mahrum kaldılar! Ulema ve füzelânın bedrikâ-i dil-i agâhı, ediba/ **[s.170]** ve şairânın en kadim ümit-gâhı, zaifâ ve fukaranın en büyük penahı nazarlardan nihan olmuş!..

Hüda bilir ki bu mektubumu giryan giryan tahrir ediyordum gördüğüm lütuf ve merhametler, aldığım pend ve nasihatler, okuduğum ders-i ibretler ağlar gözümün önünden birer birer güzâr ediyor. Ya nasıl ağlamayım ki pederimin bin kere fevkinde iken bu fakire peder-i muamelesi erzân buyururdu. Bunda çakerleri dahi teselliye muhtaç olduğuma Allah şahid olsun. Evvelki rahatsızlıkları zamanında lisan-ı kerametlerinden sâdr olan bir haber, o kerametin vücuduna zahirî bir bürhan idi. Bu kere ise Ömer Azizi'nin yadigâr-ı bihterini ittihaz buyurdukları mahdum edip ve necib-i** muhteremlerinin sûr-ı meserret ve musâheretini görür görmez terk-i cihan-ı fâni buyurmuşlardır ki nezd-i hüda da mahrumiyetlerine bir alâmet-i maneviyedir.

Sûr-i âli-i devletlerinin tebrikini Allah'a karşı ahdetmiş olduğumdan ifâ-yı tehniyete cesaret ederim.

---

*Merhumun bir asra garip olan müddet-i ömrüne işarettir.
** Necip Paşa merhuma işarettir.

Ya Rab! Bu ne rikkat-engiz meserettir. Şehir-i ayin-i serverin leyle-i matemle muhât görülmesi, ve çehre-i ümid-i nev-husulün girye-nâk-ı elem olarak gülmesi ne hikmettir? O fecr-i nuranîyeden suûd eden dûd-ı siyah, kimlere mucib-i intibah olmak içindir?

Mağfur-ı Müşarünileyh herkesden ziyade mabudunu severmiş ki/ **[s.171]** bizleri böyle mütehassir bırakarak mercii-i asliyesi olan perverde-kâra gitti. Allah ise her abidinden ziyade Abdurrahman Müşarü'n b'il-Benân'ı* severmiş ki cümlemizin devam-ı meserret ve memnuniyetine bedel onun husul-i muradını takdir etti.

İşte fakirin hükmedebildiği hikmet budur. Şimdi vacib-i teali hazretlerinden şunu temenni ederiz ki merhum müşarünileyhin zat-ı kudsiyeti bâr ki kibriyâya karîn ve yâd-ı sermedii hazîni vicdan-ı İslâmiyet'te defin olundukça kâffe-i azâ-yı handan-ı âlişanını neam ve eltâf-ı ilahiyesine mazhariyetle mesrur ve şadân görelim.

Bundan ziyade ne bendenizde tahrire mecal, ne efendimizde kurrâta hal olmak emr-i tabiî bulunduğundan yine ağlamak üzere feryada hitam veriyorum.

Tasdi' isede bu ah u zarım
Afv eyle ki yoktur ihtiyârım
Her kim var ise bugün cihanda
Nâ-bûd olacak yakın zamanda
Sen hikmete benden aşinasın
Müstağni-i âlem-i fenasın
Benden sana tesliyet ne mümkün
Kim bende de var hüzn-i müzmen/ **[s.172]**

Abdülhak HAMİD

* Merhum Müşarünileyh'in ismi Abdurrahman idi.

İÇLİ KIZ'DAN:

Bahar sabahının taravetiyle, yaz mehtabının letafetini bir araya getirmiş bir gün tasavvur et!.. İşte öyle bir günde idi. Sakin havalarda dış denizin sükûnetiyle, berrak gecelerde yıldızları görünen gökyüzünün ulviyetini; yağmur günlerinde çiçekleri sulanan kırların, baharistan ziynetini bir anda hep bir yere cem' olmuş gösterir bir çemenzârda -indimde bunlardan fevkalâde olmak üzere- seninle yapa-yalnız oturuyorduk. Bir tarafta bir bulutun altından güneş doğuyordu, bir tarafta bir dağın tepesinden ay batıyordu. Sanki biri yaşmak altındaki cemalinin şeklini gösteriyor, beride uykuya dalarken -rüyada görünmek üzere- gözümün önünde nihan ve peyda olarak giden hayalinin resmini yapıyordu. Hem gündüz hem gece. Ufuklar senin kadar güzel, senin gibi rengin idi. Bütün etraf iki yâr-ı muhabbetkârın birbirine kavuşup da birinci defa olarak girdikleri izdivaç döşeği gibi muhabbetler, meserretler, lâtif lâtif rayihalar, nazlı nazlı gülüşler, fısıltılarla dolmuş idi. Letafet denilen hal birbirimize hitap için, sual ve cevap için beynimizde bir lisan olmuş idi. Bu lisan ile ettiğimiz lâkırdılar, okuduğumuz/ **[s.173]** şarkılar, seher-i nesiminin avazı gibi sakin, hafif bir tekellüm; işitilir, işitilmez bir terennümden ibaret idi.

Vuslat tecessüm etmiş, nazarımız neşeden -sesimiz safadan- harekâtımız muhabbetten olmuş… Etrafımızda vücutları ruhdan, kanatları nurdan küçük küçük melekler gezinirdi. İnbisat ve ferahın çehresi, cazibenin siması, nazın nezaketin rengi görülür, sadâsı işitilirdi. Daha bir kısa tabir ile söyleyim: Bütün gördüklerim -benim sana bu rüyayı arzettiğim gibi- bana seni arzederdi. Sanki tabiat senin hüsnüne bir tarife yapmak istiyordu…

Abdülhak HAMİD

SABR U SEBAT'TAN:

Ah, hüsnünün cazibe ve kemalini tavsif ettikçe hicap ediyorsun! Sanki sima ve alâmetlerinden esrarının anlaşılmamasıçün yüzüne bir kırmızı nikâb çekiliyor.

Aşkımın teskin ve kabulünü teklif etsem ağlamaya başlıyorsun. Sanki altındaki soluk çehreyi bana arz ile rikkat vermek için gözünün yaşı o nikabı ref' ediyor.../ **[s.174]**

Kendin sakin -lisan-ı halin feryad ediyor… Kalbindeki sır yüzüne vurmuş, renkten renge giriyor gonca gibi dudaklarının arasında bir bülbül yavrusu gizlenmiş,… Şahin bakışlı gözünün bebeği, muhabbet denilen tıfl-ı semainin şeklini gösteriyor…..

Bir sükût-ı mahzunane: Güftâr-ı dil-firibine bedel, bir ra'şe-i ızdırâb: İşve-i hatır-nüvâzına kaim-i makam olmuş... Hande-i melekânen bir tebessüm-i hâh u nâ-hâha, reftâr-ı nazeninin bir sükûn-ı bî-mecalâneye tahavvül etmiş. Bir nazar-ı istikrah: O nigâh-ı sehhârânene halef -bir firar-ı mütevahhişâne: Cazibe-i âşık-pesendine rakip olmuş.

İkrar ve sükûtunda yeis ve mahzuniyet, -red ve tesliminde sitem ve şekva -sabr ve telâşında hicran ve tazallüm -hareket ve sükûnunda matem ve felâket- kibir ve tevazuunda inat ve istirham manaları nümâyân oluyor.

…….. Her tarafına bir mahzunluk çökmüş…. Kâh bir şiddetli fırtınadan sonra kesb-i sükûnet ve letafet eden ufuk gibi seni bir sükût[61]-ı rengin istiâb ediyor ki ağlamaktan güldüğüne alâmet oluyor,.. Kâh yine bir şiddetli fırtınadan evvel kesb-i sevâd eden hava gibi dehşet-engiz oluyorsun ki, ağlamak istediğine delâlet ediyor. / **[s.175]**

Abdülhak HAMİD

[61] Eserin ikinci baskısında "inzâ" kelimesi "inziva" olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre ikinci baskıdaki ifade doğrudur.

CÜRET-İ ŞAİRANE

Şu feza-yı bî-kerân içinde yuvarlanan ecrâm ve küreyvât lâ-tuhsa şemûs ve zerrât bî-hadd ve intihânın hıred-fersâ büyüklükleriyle veleh bahşâ küçüklükleri, ve bu büyüklüklerin, bu küçüklüklerin, hayret-efzâ garabetleri… Canan-ribâ letafetleri.. Cihan-ârâ tabiatları.. İbret-nümâ hayatları; maişetleri celâlet-, kudret-i sâniine -cell-i celâle!- Azimet-i hikmet-i mübdi'ne- azz-i şâne!- nasıl bürhan ise şu zerre-i dünya üzerinde nev-i benî beşer namıyla mevcut ve müteayyiş olan mahlûkat-ı zaifeye göre kendi masnuatlarından büyük küçük ne var ise câillerinin, sanatlarının mahiyet ve meziyetine delil olmak lâzım gelir.

Sun'-ı sâni-i kadim ve hakîme isnad-ı noksan ve kusur-ı vahime güzâr-ı erbab-ı şuurdur. Masnuat-ı beşeriyeye isnâd-ı kemal -mutlak ve meccerret olunca- bir seyyie-i vehim ve hayal sayılır .. Batıl ve merdûdtur. Meşrut ve mukayyed ise karîn-i ihtimal görülür. Makbulâttan ma'dudtur. Yani böyle bir hüküm ve tevcih-i hakikat olmayıp da mecaz olduğu zaman mecaz olur.

Kudret-i Hâlık'a râci' işler hiyta-i tasavvura sığamayan büyüklüğününde fevkinde arş-ârâ-yı isti'lâ-yı istisnadır. Sanat-ı/ **[s.176]** mahlûka mensup şeylerin i'lâlığı, ednalığı… Büyüklüğü, küçüklüğü.. Güzelliği, çirkinliği yekdiğere nispet dairesi içinde peyda ve rü-nümâ olarak fakat tayin-i merâtibde münteha-yı nesep o daireye merkez-i intişar-ı füyûz olan hurşid-i sun' kudretten zerre-hâh-ı ziyadır! Hasılı Allah ne yapmış.. Ne yaparsa büyüktür.. Güzeldir.. Mahz-ı hikmet… Ayn-ı rahmettir.. Mücerrid-i hak… Hakikattir. Beşerin sa'y-i mahsusuyla vücuda getirdiği şeylerde de bu evsafı aramak caiz olabilir; fakat bu mutlak değil, asâr-ı sun' kudrete izafet ve nispetledir.

Evet! Kitab-ı Mübin-i Kudret'in bir sayfa-i tâb-nâk-i nilgünü olan cihan-ı eflâkın nukûş ve hutût-ı zerândûd ve cevher-i âludunda uyûn-ı idrakımızı kamaştıran bedâyi-i şâyia' ve sanayi-i barîaya karşı kemal-i acz ile secde güzâr-ı hayret ve takdis olunur.

Firdevs-i berîn hikmetin bir enmûzec-i hâşâk-ı garabet-numune olan kat'î hâkin havas ve tevâbi' sanat ender sanatında ukûl-ı çâlâkımızı meftun eden letâif-i zahire ve taraif-i sahireye karşı fart-ı şevk ile terennüm-i perdâz tehlîl ve temcîd oluruz.

Ancak, bu hissimiz bizi zerrâta iltifat ve incizâbtan eden men edemez!

Asâr-ı kudret-i ilâhi eyvân-ı Süleyman'ın dârât ve ihtişamâtında 'iyân görebildiğimiz gibi bir karıncanın yuvasında dahi âşikâr-ı müşahede ederiz!../ **[s.177]**

Envâr-ı lem'atullahı bir leyle-i mükevkebe.. Bir sema-yı kamer-nümâda… Bir fecr-i mülevven ü münevverde.. Bir tulû-ı pür- zîb ve ferde bedihî görebildiğimiz gibi bir şeb-tabın zîr-i cenah-ı iftikârında da vâzıh-ı müşahede edebiliriz..

Nazar-ı im'ân ve irfan önünde bir gül-berg-i letafetin kıymeti… Bir gülşen-i cennetin kadrinden dûn.. Bir katremânın mazhariyeti.. Bir bahr-ı bî-kerânın azametinden endek değildir. Bir zerre kemter-i kudret-i Hâlık'ın mazhar-ı tecelliyât-ı gûnâ-gûnü olan bir cihan-ı musaggardır!

Şurasıda der-hatır olunmalıdır ki mükevvenat ve masnuat-ı kudretin en muazzamından en musaggarına kadar görebildiğimiz şeyler içinde tamik-i fikir ve nazarla kuva-yı hissiye ve vicdâniyemizi it'âb etmeye hacet kalmaksızın gözlerimizi memnû… Kulaklarımızı mahzûz.. Fikirlerimizi münbasit.. Vicdanlarımızı ve[62] münşerih velhasıl ruhumuzu mutayyeb eden münâzır ve esvât ve hâdisatı ahsen ve eltâf olarak telâkkiye bi't-tab' meyyaliz. Bu meylimizin neticesi olan itibarımızı aczimize bahş buyurarak kusurumuzu afv etmesi Cenab-ı Kadir-i Mutlak'ın mukteza-yı hikmet-i kutsîyesidir!

Bu hale göre üstü ağsân-ı gûnâ-gûn-i zümürüddîn ile mestur altı enva'-ı vuhûş u tuyûr-ı garibü'l-esvât ile mamur bir mahdut tepeciği -azamet ve cesameti.. Muhabbet ve menâatı bizi medhûş ve müteheyyic eden "Alp" silsile-i cibalinden daha güzel../
[s.178] ondan daha musanna' ve mükemmel.. Ondan daha dil-nişin.. Ondan daha makbul.. Ondan daha câlib-i hayret ü takdis bulduğumuz vakit bu tercihimiz -mademki kendi aczimize raci'dir. İnde'l-Hâlık mazurdur. Hatta şairler -ki tabiât-ı umurda tercümân-ı hissiyat-ı umurdur -meselâ bir canane-i istiğnâ-pesendin.. Bir maşuka-i aşık-gürîzin.. Bir dilber-i naz-perverin.. Bir nazenin işve-fürûş piraye-i sine-i mübâhâtı olan pejmürde bir gülün bir yaprağını mahşer-i kudretin cennât-ı aliyyâtına.. O yaprağın bir şemme-i hafifesini cihan-ı sermediyetin nefhât-ı ervah-ı muattarısına değiştirmemeyi cesaretlerini ityân ile âlem-i tasavvurat-ı mecaziyenin aksa-yı hudunda takib-i hakikat ederler!

[62] Eserin ikinci baskısında "ve" bağlacı kullanılmamıştır. Cümlenin anlamına göre ikinci baskıdaki ifade doğrudur.

Masnuat-ı beşeriyeden olan heyâ gül-i asâr-ı dahiyânenin azamet ve mümkemmeliyeti elbette sâni'lerinin şahid-i ulüvv-i kemalidir. Büyük bir eser, mahiyeten dahi büyük olunca ona mehd-i vuku olan zihin-i velûdun.. Ona medar-ı inbisat olan tasavvur-ı külliyenin. Ona mürebbi-i kemal olan fikir-i metinin büyüklüğünü gösterir. İnsan büyüklüğün karşısında dem-beste-i hayret ve meftuniyet olur. Ancak eazim-ı asâra mahsus olan bu hayret ve meftuniyetimiz büyük olmadıkları halde hususiye-i tabiiyeleri bulunan güzellikten mahrum olmayan eserlere meyl ve rağbetimize mâni değildir. Hatta sedâcet-i fıtrat-ı asliyemize göre bize daha sehli'l-idrâk.. Daha ruh-ı istinâs.. Daha şirin gelen bu türlü asâra meyl ve muhabbetimiz diğerlerinden efzundur. Bu asârlar da/ **[s.179]** birer şule-i irfanın cilve-i hoş-nümâ-yı garibi.. Birer küllün nakş-ı bedi'-i dilfiribi iken bunları vücuda getiren zekâlara istinad-ı kemal ve faziletde -cesaretsizliğime binanen- ihtiyat ederiz. Bu ihtiyatımızdan nefs-i mutmainemizde bir hüzün ve rikkat hissetmeye başlarız.

Evet! Bir gazel yaprağını -tabir-i diğerle- bir berk-i hazan-resîdenin tasvir-i tecelliyâtına dair bir neşide-i hakîreyi bazen bir gülşen-i bahara -tabiri diğerle- mamure-i hüküm ve hakâyık olan gülistanlara.. Bostanlara tercihe tab'an mail iken kâil olmaktan çekiniriz. Çünkü asâr-ı beşeriyeyi temyiz ve takdir ve tefzîl ve tercihde itibarât-ı umumun tayin ettiği merâtib-i nisbiyeyi merî' tutmaya âdetan mecburuz.

*

*　　*

Bilmem ne demek istiyorum!.. Galiba şunu demek istiyorum ki tabiat-ı külliyeyi bülend-i ahenk-i intizam eden ecrâm-ı mâlâ-nihâye ile fırtınalar.. ra'dlar.. berkler.. sâikalar.. cûş u hurûş-ı bahar ve enhâr gibi asâr ve hadisât-ı kahharâne huzurunda kudret-i sânia kemal-i hayret ve takdis ile tehlil-i hûn ilen ârâmınızın mehd-i safa bir sabî-i şir-i havârenin terennümât ve ilahânesini işitivermekle veya girifte-i gird-bâd-ı fena bir berg-i hazan-residenin çevrile çevrile toprağa sukûtunu görüvermekle sem'-i şefkatimizi, çeşm-i rikkatimizi bunlara havale/ **[s.180]** ve tevcihde bî-ihtiyâr olduğumuz gibi azamet ve ulviyetleri bizi hürriyete düşüren heyâkil-i asâr-ı dâhiyâneyi medhuşâne-i temaşa ederken bir âciz kalemin nakş-ı serir-i ızdırabı olan sade bir levha-i tabiiye müsâdif-i nazarımız olunca bunada şiddet-i incizâbından kendimizi alamayız.

İşte bundan dolayıdır ki pek büyük.. pek mühim eserler yanında pek küçük.. Pek değersiz şeylerde ini‘tâf nur-ı nazar-ı iltifatından mehcûr kalmıyor!

Umûr-ı hissiyede temâyülât-ı tabiyemizin neticesi olan bu hal makalenin muharriri gibi âcizler için büyük bir bahtiyârlık değimlidir?!..

Recaizade EKREM

YEİS

Yeis nedir?

Üzerinde bulunduğumuz şu kevkeb-i seyyâri, kâinat-ı efkârın evc-i burc-ı müstesnasına sevk ve terfi etmek isteyen ruhun kırılması; insaniyet-i muzdaribeye sabah-ı evvelden biri görülmemiş yeni bir şafak-ı necât, bir devr-i saadet tehiyye etmek emeliyle bî-karar olan darabât-ı kalbin durmasıdır.

Bu haldu kırılmış ruh: Kâinat; durmuş kalp: İnsâniyetdir./ **[s.181]**

Eğer, heva-yı yeis Paris'in üzerinden geçse bütün nur u ziyasını söndürür. Eğer yeis Londra'ya uğrasa o küre-i arzın devrini andıran harekât ve malûmatını durdurur.

Yeis: Katil-i emel, pişva-yı mevttir. Bir bir kalbe, bir odaya, bir memlekete, bir kıtaya girmek isterse oralardan ümit ve âmâlin çıkmasını bekler.. Girdiği yerlerde ise her şeyden evvel ruhları, kalpleri öldürür.

Yeisin hüküm-ferma olduğu memleketlerde, kıtalarda insanlar ruhsuz, kalpsiz birer heyulâ-yı hiç-â-hiç, nura karşı safha-i mevcudiyetten silinir, zulmetlerde dolaşır birer hayal-i muzdariptir. Onun içindir ki büyük milletlerin gösterdikleri en büyük azm ü cezm-i merdane yeisin aralarına girmek istediği zamandır.

Fransa, büyük inkılâptan evvel sui idareden, zulümden harap olmakta idi.

En büyük asır addolunan on dördüncü Lui'nin evâhir-i saltanatında "Versay" sarayının etrafında hademe-i şahanşahı gelen gidenden para dilenirdi. Halk, devâir-i hükûmetin etrafında bağrışarak ekmek isterdi. Bugün gördüğümüz bu Fransa o zaman açtı denilebilir.

Âdemi, mevki-i insaniyesinden büsbütün tenzil-i tezlîl eden o düşman-ı insaniyet, o muharrib-i mevcudiyet, o katil-i maâli olan/ **[s.182]**
yeise karşı silâhlanarak büyük bir ümid-i muzafferiyetle hukuk-ı insaniyeyi; âli bir emelle adalet ve hürriyeti ilan ettiler.

Velhasıl, selâmet-i insaniyeyi temin eden İngiltere, Fransa ihtilal-i kebirleri en büyük ümitsizlik zamanında vücuda gelmiştir.

Şafak-ı hayat olan çocukları, insaniyetin ümit gibi munis, emel gibi bî- karar, o pembe, o rakik kısmını binlerce senelerden beri mahv ve efnâ eden kuşpalazına çare bulanlar kurtarmaktan me'yus olmayanlardır.

Bugün, hareket-i daime gibi bir emr-i mahallin mümessili ve bütün insaniyeti bir tabaka daha yükselten "radyum"un kâşifi olan veli-i nimetân-ı nev-i beşer, meyus olmayarak çalışanlardandır.

Hâlbuki, bizim bedbaht vatanımız ser-a-ser yeis içinde!...

Yeis, her evi kaplamış, acz ve meskenet, fakr ve sefalet içinde bırakmış. Memleketleri harap etmiş, Azrail gibi kale kapılarında bekliyor. Memleketlere ölümden başka kimseyi koymuyor. Şehirlerin içinde dolaşıyor, nerede ümit ile helecan eder bir kalp görürse durduruyor. Nerede bir şule-i zekâ görürse söndürüyor.

Her memlkette bizim gibi bir iki milleti beslemeğe kâfi olan arazi ser-tâ-ser metruk. İlerleyen, büyüyen, hayat gösteren mezaristân!../ **[s.183]**

Şimdi, o azîm, münbit tarlalar, birer define değil, medfen!. Güya ki o topraklar malzeme-i milleti yetiştimek için değil, hayat-ı insaniyeyi sine-i nisyandan mahvetmek için bekliyor.

Yeis; yüzlerce senelerden beri şevk-i muzafferiyet, ümid-i istikbal ile mücehhez olan askerimizin içine girmiş: ordularımızı bozuyor, düşmana karşı müdafa-i vatan için ellerine verilmiş, zamanıyla sesleri birkaç büyük devletin payitahtlarına akseden silahlarıyla yıldızda bir düşman vatanı muhafaza ve müdafaa ediyorlar.

Ordularımızın silah müdafaası, bugün bir silah-ı intihar oldu. Bir silah-ı cinayet ve hıyanet olmaya istidaı düşünüldükçe erbab-ı hamiyeti öldürüyor. Asker kardeşlerimizin malumu olmalıdır ki Abdülhamid'i muhafaza müdafaa için bilmeyerek atacakları kurşunların hedefi, valide-i vatanın kalbidir. Bu gün evladının felâketiyle münkesir olan o kalb de cenâb-ı kibriyâ mevcuttur.

Hâlbuki yeisin, hakikaten mert, ve mertlikte fert olan Türk milletinde sebeb-i mevcudiyeti yoktur. Mevcudiyet-i yeise aklen mantıken ne sebep olabilir? Bir milletde, bir cemiyette yeise sebep olan bir şey, bir haldir. Yeis, bir hakk-ı mevcudiyet kazanmak için o şeyin o halin heyet-i ictimaiyede ebediyyü't-devam olması lazım gelir.

O halin heyet-i ictimaiyede ebediyyü't-devam olmasını tasavvur etmek ise güneşin doğmasına, kürenin dönmesine kâil olmaktır./ **[s.184]**

Dün, bugüne benzemez. Güneş her çıkışında bir yandan peyda bir yandan nihan olan hayat-ı insaniyeyi, sath-ı arzı bir halde, bir nesakda göremez.

İskender'lerin Sezar'ların, tufanların ferdâ-yı kıyamet nümununda çıkan güneş niçin vatanımızın bir sabah-ı inkılâbını tenvir etmesin?...

Anglo-Sokson ırkının cihanı endişe-i istikbal içinde bırakan terakkisine sebep nedir bilir misiniz?... Meyus olmamak!..

Saha-i terakkide attıkları heradımlarıyla bir devri tî eden Amerikalı'ların bu şitâb-ı fevkâledesi meyusiyeti bilmemek sayesindedir. Bir Amerika'lı mâlik olduğu en büyük serveti; en dehşetli bir mücadele-i hayata mümune-nümâ olan Amerika'da kaybettiğikendisine gelen fikir ve his; o zelîl ve 'alîllerin, karıncalar kadar olsun bir sevk-i tabiî-, sa'ye sahip olmayan miskinlerin kârı olan yeis değil, telafi-i mâfât!....

Bizim milletin, ef'âl ve efkârında gösterdiği tezat cihetiyle ahval-i ruhuyesini anlamak biraz güç, Türk'ler o kadar metanetleriyle, mesâibe karşı lüzumundan ziyade tahammülleriyle çabuk mâyus oluyorlar.

Türkler'in ruhuna, islamiyetin büyük tesiri vardır. İslamiyet ise -rahmet-i rahmandan kat'î ümit etmeyin!- diye emrediyor./ **[s.185]**

Memleketi idare eden fırka da, hatta milletin zihin-i mütefekkiri demek olan erbab-ı zekâ ve kabiliyette yeis, musibet-engiz bir surette mevcut idi. Hâlâ da mevcuttur.

Ali ve Fuat Paşa zamanlarında ve belki daha evellerinden beri ileri gelenlerde yeis bir zerafet, bir eda, bir zekâ olmuş! Her biri bir peyâmber-i felâket! Herkes kendi marifet ve hünerince kâh âlimane ve malûmat-fürüşâne, kâh edibane ve şairane bir surette size güzel vatanımızın düşman eline düşeceğini milletinizin mahkûm-ı memat olduğunu söyler. Bu müjde-resân-ı musibet, bu peyam-berân-ı felâket itikatlarınca keşf-i istikbalde gösterdikleri akıl ve keramete kendileride hayran olarak karşılarında perverde-i ümit olan ruha mâlik fedakârân-ı millete bir tebessüm-i istihfaf ile açılır. Bazıları meclis-i vükelâdan çıkıp teneffüs odalarında ağlamayı bürhan-ı hamiyet addederler.

Bu hakâyık-ı tenvir ve tasdik eden iki hatırayı burada nakletmek isterim: Meşhur Ahmet Refik Paşa'yı ilk defa olarak bir yaz günü, sema-yı şarkın zîr-i sefasında şâd ve hurrem olan Rumelihisarı'ndaki yalısında görmüştük. Entarisiyle

köşedeki büyük bir minderde oturuyor, yanında açık duran bir pencereden, sevda gibi dokunduğu yerleri tehyic eden bir rüzgâr-ı bî-karara peyrev olmuş Boğaziçi'nin, güneşe karşı üzeri elmas parelerle işlenmiş minâ gibi parlayan mai akıntıları/ **[s.186]** görülüyordu. Bilmem niçin, mizac-ı demevîsini gösteren biraz kırmızıca yüzü, müteneffiz olan o amîk gözleriyle kendisini bir Roma konsoluna benzetmiştim.

On gün, zamanıyla beraber bulunduğu erbab-ı idare ve siyaseti tarif eyliyordu. Moleyer'in mütercim-i zî-iktidarı, büyük ve mütercim ünvanlarıyla tanılan Rüştü Paşa'dan bahs etti. Bir koca-karı evza' ve etvarını taklit ile Rüştü Paşa: Ah, bu devlette bir şey yapılamaz, bu devlette bir iş görülemez diye ah ve vah ederdi. Diye naklederken birdenbire bu entarili -konsol-ı roman- dehşetli bir suret ve tavır ile: Bu devlette bir şey mi yapılamaz? Bir iş mi görülemez? Eline fırsat geçir, dağları devir! Ben Anadolu'da dağ başında gördüğüm şehirleri ovalara, ovalarda bulduğum köyleri dağlara naklettim. Diyordu.

Bu cezir ve med beldan, memleket için ne derecelerde bais-i ümran olduğunu bilemezsekde büyük bir ilim ve irfan ile senelerce riyaset-i idarede bulunmuş bir zatın bu hitab-ı dehşeti ehl-i dikkatin bir kitab-ı ibreti olmaya sezadır.

Diğer hatıra ise: Mürâselât ve münakalâtın daha tekemmül ettiği bir zamanda, takriben elli sene evvel küre-i arzı kendi evi gibi dolaşmış, seyahatleriyle, safa-yı meşrebiyle, şöhret/ **[s.187]**
bulmuş pîr-i muhterem Safa Efendi idi ki yelken-i gemilerinde vukuâ' gelen kazaları hikâye ederlerdi. Meselâ: Bazen bir âdem denize düşermiş. Onu kurtamak için, hava-yı müsaidini bulmuş, bâd-bân küşâ-yi azimet olan sefineyi durdurmak, yelkenleri indirmek zahmetli olacağından gemidekiler hemen ellerini kaldırarak gözlerinin önüne hayatını kurtarmak için çalışan çalışan âdemin ruhuna -"Fatiha"- okurlarmış.

Biz, bugün neden bu kadar meyusuz? Biz niçin tehlike-i hayat içinde bulunan vatanı tahlîse çalışacak yerde Fatiha okumaya kalkışıyoruz. Birbirlerin çiğneyerek, ezerek kaçışan bozulmuş bir büyük ordu gibi memleketimizde halk, kendisini takip eden gölgesinden ürkerek firar ediyor.

Meyus olmamak bizim için bir vazife-i milliyet, bir fariza-i vatandır. Her ne felâkete düçâr olursak olalım, Osmanlı'yı idameye, ifâya çalışmalıyız.

Vatanın şu halinde kaçmak alçaklık meyus olmak hainliktir./ **[s.188]**

Samipaşazade SEZAİ

İcrâ-yı hak için geçer âdem hukûmete

Haktan ziyade hükûmeti icraya sa'y eder

Müberhendir ki ebnây-ı beşer cemiyet haricinde yaşayamıyor, muayyendir ki cemiyet dâhilinde hiç rahat bulamıyor.

İnsan her ne zaman ki vahşet sahralarının germ ü serdini, hırmân-ı maişetini, siba'ını illetini, eyyam-ı tenhayı ve leyâl-i dehşetini düşünür, bi'l-tab' cemiyeti Firdevs-i âbâd-ı saadet hükmünde görür. Ancak her ne vakit ki cemiyetin harbini, zincir-i zulmünü, nâire-i istikbalini, zaruretini, âmâlini mülahaza eder, bayağı şehir ile sahranın tercih meziyetinde aciz kalır.

Acaba ebnâ-yı cinsimiz bu hürriyet-i âbâda yalnız tahammül-i meşâkk için mi gelmiştir? Acabu bu edvâr-ı felâketin bir encâmı yok mudur?

Hâşâ ki fıtrat-ı beşerî, istidad-ı kemal ile halk eden sâni'-i hakîm o istidadı abes yaratmış olsun. İnsan ki mebâdi-i hilkatinde düşmüş olduğu adem-i âbâd-ı acz ve ıztırârdan bir dereceye kadar sa'y-i zâtiyesiyle nefsini tahlîs ederek kırk elli asırdan beri tufan-ı inkılâbât içinde yuvarlana yuvarlana şu bâlâ-hane-i terakkiye vâsıl olmuş ve ihtiyacât-ı maddiye ve lezâiz-i maneviyesine hizmet için kendi asârı iken kendini hayran edecek kadar bedâyi meydana/ **[s.189]** koymuştur, elbette bir gün ilim ve ikdamı sayesinde umumunu bahtiyâr edecek bir devre vasıl olacaktır.

Ümid-i saadet fert için ahirete münhasır ise, nev'i için dünyada şamildir. Bu ümit sayesindedirki müteşerri' ve hakîm ne kadar muhib-i insaniyet vücuda gelmiş ise de dünyada şevk ve ikdam ile çalışmış ve ahirete emin ve müteselli gitmiştir.

Umum ne vakit bahtiyâr olur?..

Ne vakit herkes atâyâ-yı kudretten istidadı nispetinde tayinini alırsa……

Ya bu maksadın husulüne çare nedir?.

Adalet!.....

Adalet meselesine ta'lîk-i nazar etmek isteyenler için hikmeten her şeyden evvel hukuk-ı beşerin mebnâsını taharri etmek lâzım gelir. Bu bahiste ise ârâ-yı hükemâ pek çok şaibelere münkasımdır. Mamafih bu teşettüt, terbiyet-i mantıkî ile birkaç fasılda cem' olunabilir.

Bazı ashab-ı efkâr, taakkülât[63]-ı beşeriyenin mütabık-ı hakikat olduğundan iştibâh ve birtakımı da insanda ihtiyârın ve vücudunu doğrudan doğruya inkâr veya dolayısıyla iptal ederek evvelkiler kavaid-i hakkın taharrisine, ikinciler ise tasavvuruna imkân bırakmadılar ki. Bunlar lâ-edriye; cebriye ve hiddet-i vücut mezheblerinde bulunanlardır.

Bazı hükemâ ise ümem-i sâlife ve hayaliye beyninde muamelât-ı hukukiyenin / **[s.190]**
derece-i ihtilafına nazaren o pertev-i hükûmetin böyle muhtelif muhtelif renklerde görünüşüne, taallûk ettiği eşyanın kabiliyetlerinde olan mugayiret-i sebep olduğundan tegafül ederek hukuk için mâ-fevkü'l-tabiatından bir kaidenin fıkdanına hükmettiler ki bunlar da hukuk-ı insaniyenin dâhilinde aradıkları esaslar itibariyle refahiye, vicdaniye, bürhaniye takımlarıdır. Bu mezahipden herhangisinin olursa olsun muhakemesini ol emirde aklın temyiz-i hakikate iktidarını bilmeye tevakkuf ettiği için iptida lâ-idariyenin efkârını teşrih edelim.

2

Hakikat sence meçhul olsa da aklen müberhendir.

Güneş âmâlarda pinhan ise binaya ruşendir.

Gariptir ki insan her neye olursa olsun aklıyla hükmeder insanlar içinde hükm-i akliyenin nefsü'l emre mütabakatında tereddüd edenlerde bulunur.

Bu tuğyan-ı efkâr, taşlara çarpa çarpa dağılan seyl-i huruşan gibi hakikatin mukavemeti karşısında nice fırkalara inkısam etmiştir.

Meselâ: Bir mezhep vardır ki hükm-i akliyenin mütabık-ı hakikat olduğuna bürhan taleb edip derki "biz bu acz ve meskenetimizle/ **[s.191]**
beraber bir şeye şöyledir deyivermekle tasdikimiz hakikatin aynı olduğuna nasıl hüküm olunabilir? Acaba terkibimiz bir başka hal ve şekilde bulunsa o zamanda şimdiki gibi iki cisim bir hayyizde içtima etmesi kaziyesini bedihî addettiremedik?

Aklın hükmü mütabık-ı hakikat olduğuna nasıl delil gösterilsinki cihanda akıldan başka bir mümeyyiz yoktur?

[63] Bu kelime eserin ikinci baskısında "taakkulâb"" olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre birinci baskıdaki ifade doğrudur

Bu zanı dünyadan avalim-i ulvîyeye isal-i nazar ederek hakikat-i levh-i ezelden taharri eylemek veyahut tasdikât-ı fikriyeyi imtihan için terkib-i âsumâniyi başka bir kalıba ifrağ etmek giymek elinden gelir?

Tutalım ki levh-i ezel tecessüs olunmuş.. Farz edelim ki Beniyye-i beşer değiştirilmiş... Gerek ayân-ı ameliyeyi, gerek netayic-i tecrübiyeyi telâkki edecek yine akıl değimlidir? Bu hâssanın temyiz kuvvetini tasdik etmeyenlere idrak kuvvetini teslim ettirmek nasıl kabil olur?

Zevzekliğin en tuhaf ciheti şurasıdır ki bunlara "siz aklın hükmünü terdîd ediyorsunuz, hâlbuki terdîdde bir hüküm-i akıldır" denildikçe "bizim şüphemizin varîd olduğunda da şüphemiz var. Ve ikinci ve üçüncü defa ve -hellüme cerrâ-terettüb edebilecek şübhâtımızın cümlesinde yine şüphemiz var" derler. Ve bu suretle hem dûr, hem teselli-i câmi‘ ve bayağı cüz‘i essemden müşevveş bir hezeyânı ayn-ı hikmet addederler.

İfadât-ı ma‘ruzeye bakılınca anlaşılırki hükemâ bu fırkaya/ **[s.192]** kanaat veremez. Çünkü onların kârı taharri-i hakikat değil temenni-i mahaldir. Şu kadar varki ashab-ı hikmet için bunlarla muaraza da vazifeden değildir. Çünkü hadd-i zatında hükm-i akliyenin hakikate mutabakatı teslim olunmadıkça lâ-edriyenin hiçbir kavli da‘vi hükmünü bulmak kabil değildir.

Fenn-i hukuk ise bu mezhebe gayet sade bir hüküm ile cevap verir.

Hükm-i akli ya bizim zannımız gibi hakikate muvaffaktır, ya onların iddiası gibi meşkûktur. Şıkk-ı evvel-i itibarınca mevcud olan kavaid-i siyasetin -tâ butlanını ispatla umuma kabul ettirinceye kadar- hükmüne ittiba‘ mecburiyetinde bulunurlar. Şıkk-ı sâni itibarına göre ahkâm-ı siyasetin hakkaniyetce olan şekleri dahi indlerinde meşkûk olduğundan itirazdan keff-i lisan etmeleri lâzım gelir.

Bir mezheb daha vardır ki bedihîyâtın aslı olan:

"Bir şey hem mevcud hem madum olamaz"

Kaziyesini baziçe-i efkâr nev‘inden bir safsata ile iptal etmek isterlerde derler "şeyi mevcud ile madum beyninde terdîd etmek madum tasvirinin vücudunu iktiza eder. Hâlbuki madum düşünülemez. Çünkü bir şeyin mutasavver olması diğer eşyadan temyizine mütevakkıftır. Bir şey ise mütemeyyiz olmayınca elbette mevcuttur. Binaenaleyh

"Bir şey hem mevcut hem madum olamaz"/ **[s.193]**
sözünde -bir şey hem mevcut hem madumdur- veya tabir-i ahirle -adem mevcuttur- manası mündemic olduğuçün hükmü cem'-i nakîzinin nefyinden ibaret olan bu kaziyye hadd-i zatında birbirini münâkız iki tasdiki câmi' ve binaenaleyh butlanına bi-nefsih-i bünyedir,"

Hayalin parlaklığında şüphe yok. Fakat hakikatten biri olduğunu zahire çıkarmak da güç bir şey değildir. Adem, gerek mutlak olsun gerek adi olsun mevcud olmamakla tasvirinin intifası lâzım gelir.

İşte vacibü'l-vücudun naziri madûm-ı mutlaktır. Fakat biz zihnimizde öyle bir tasvir buluyoruz. Bedihîdir ki madûmu düşünmek mahal olsaydı efkâr-ı beşerde bu tasavvur bulunmazdı. Tabiat içinde hulüvv-i mutlak âdeta madûm iken biz onu tasavvur etmek şöyle dursun civa ile şişe beyninde az bir zaman temyiz bile ettiriyoruz. Demek ki madûm yalnız mutasevver değil mütemeyyiz dahi olsa yine vücut bulmak iktiza etmez imiş. Çünkü şişe ile civa arasında hâsıl ettiğimiz şey yokluktan ibarettir.

Lâ-edriyenin şayan-ı dikkat olan sözleri bu yollarda olan maâ'nda mugalâtalar değil tarik-i insafa dökülüp de taharri-i me'huza yolunda idare ettikleri mübâhisdir ki haiz olduğu ehemmiyet cihetiyle biraz tafsil etmek isteriz, bunlar ilim ve malûm ve âlemi ele alırlar da derlerki: "ilm-i beşer nihayet derecede nakıs, ve noksanı/ **[s.194]**
ise kemaline nispetle yüzbinlerce yüz binler kere ziyade olduğunda şüphe yoktur. Bulunduğumuz kıta-i hâki-i mükevvenata, ve bildiğimiz havadisi alelumum şuunâta kıyas eylesek noktayı ib'âda nispet etmiş oluruz. Bu kadar noksanlı bir vasıta ile vusül-i hakikate nasıl ümit-var olalım?

İlm ziyadeleştikçe tasdikât-ı fikriye eli gayrü'n-nihaye tegayyür eder durur. Meselâ: Biri bize -arşını onar kuruştan yüz zira' duvar yaptırdım, mimara ne vermekliğim lâzım gelir- dese, derhal -bin kuruş- deriz. Lâkin -mukavelemizde duvar on günde bitecek ve bitmezse herif her tehir eden gün için yüz kuruş tazmin verecek idi, duvar ise on iki günde bitti- diyecek olsa hemen ikinci derecede hâsıl olan ilmimiz hükm-i zihnimizi tahvil ederek mimara seküzyüz kuruş vermesi lâzım geleceğini söyleriz. Yine herif -şu kadar varki bir gün mimar işini tatil etmek istedi, bende ruhsat verdim- dese yine bir ilim daha hâsıl ettiğimizden yine neticemizi değiştirir, -öyle ise dokuz yüz kuruş vermelisiniz- deriz. Demek olur ki ilmimizi

birkaç bin derece ileri götürebilirsek şimdi mazbutumuz olan malûmattan hiçbiri sahih kalmayacak. Bu da tecrübe ile zahir değil midir ki insaniyet asren ba‘d-ı asren her madde üzerine ki muhtelif muhtelif fikirler hâsıl edip duruyor, fakat hiçbirinde tevakkuf etmiyor!/ **[s.195]**

Bu hal yalnız isarâ mahsus değil, müteâsırın beyninde de tamamıyla cari oluyor. Bugün bir leyyin-i encümeni dânişi azasından birle sahra-yı kebir-i vahşilerinden biri hem meclis edilse mahfuzât-ı fikriyelerinin binde biri yekdiğerine tevafuk etmek kabil midir?

Iki minare boyu bir dağ veya bir kurşun atımı bir nehir veyahut yalnız harita üzerine çekilmiş bir hatt-ı mevhumun bir tarafında ayn-ı isabet addolunan haller öbür tarafında mahz-ı şenâ‘at sayılır!

İnsan çocukluktan, gençlikten ihtiyarlığa intikalinde -yalnız bu etvâr-ı sülüsede değil -belki her anda tasdikât-ı fikriyesini taklîb ve tağyirden hali kalır mı? Biz bugün bir itikattayız ki belki dün ona kail değildik. Ya o itikatta yarın devam edeceğimiz neden bilinir?

Böyle her zamanda, her mekânda, her kavimde, her ailede hatta her ferde nispetle her günde tenakuzu küll-i yevm bin tecrübe ile sabit olan müdrikâta nasıl hakikat denilebilir?

Hangi asrın, hangi şehrin, hangi ümmetin, hangi ailenin kavline itimat edelim? Daima tebeddülünü gördüzüğümüz tasdikât-ı fikriyemizden hangisini sahih bilelim:

Zahir değil midir ki fikir ve nazarımız hangi maddeye talluk ederse yalnız zevahirini fehmediyor, hakikatini idrakten aciz kalıyor?/ **[s.196]**
Meselâ elimize bir İngiliz altını alsak şeklini, nakışını, hacmini, sıkletini anlarız.

Fakat altın nedir? Niçin üzerine güneş düşerse sarı[64] görünür? Niçin ecza-yı ferdiyesi sair madenlerden ziyade birbirine mütekarîptir. Bu esbâb-ı asliyeden hiç haberimiz var mıdır? Âlem de suretten mütebeddil ne bulunabilir? Şimdi hangi cismin bundan bir dakika evvelki heyetinde sabit olduğunu iddia edebiliriz? Anbean birbirini takip edip gelmekte olan şu tufan-ı inkılâbat arasına bir şeyde hakikat taharri etmek kavs-ı kuzahdan geçen katrelerde renk aramak kabilinden olmaz mı? Ve bu

[64] Bu kelimeden sonra eserin ikinci baskısında “mı” soru eki yer almaktadır. Cümlenin anlamına göre birinci baskıdaki ifade doğrudur

hallere im‘ân-ı nazar edilirse bir hükm-i akliyenin hakikati yalnız zaman-ı huturuna inhisar etmek, şimdi hak olan bir şeyin bir dakika sonra butlanı kabul olabilmek iktiza etmez mi?

Ya bi’l-nazar-ı tahsil-i ilm ettiğimiz şeyler böyle olunca hakâyıka olan malûmatımız ne halde bulunmak lâzım gelir; biz hakâyıkı ya suretten tahsil ettiğimiz malûmattan istidlâl ile veyahut aklımızın bi’l-bedâhe hükmüyle biliriz.

İbtidâ birinci vechini ele alalım: Bir şeyin daimi tebeddül ve sarf-ı füruâttan ibaret olan cihetlerinden, sabit ve hakiki olan cihetlerine hükmetmek makul bir istidlâl midir; mahiyete nispet sıfatın, alete/ **[s.197]**
nispet-i asârın, sebata nispet-i tegayyürün, tenâhisizliğe nispet koyduk ne hükmü olabilir;

Hakikati bi’l-bedahe anlamaya gelince: Böyle bir hükmün de ne kadar kuvveti olabilir ki bu yolda olan tasdiklerin cümlesi gayba ilm iddia etmek kabilindendir. Bizim fikrimiz ki bir tasavvuru kat‘îyen tasdik eder, ve hilâfını tasavvura imkân bulamaz, bizde onun ayn-ı hakikat olduğu[65] bi’l-mecburiye inanırız. Ancak bürhanın nedir; istidlâlin ne yoldadır; diyenlere bir cevabımız var mıdır?.

Bir kere kuvve-i natıkanın halini düşünelim. Ecsâmın kâffesinde görüldüğü gibi insan dahi vücudunun tâbi olduğu inkılâbât-ı tabiiyesi cihetiyle iki dakika bir ayniyette kalamaz. Her an ecza-yı mürekkebesinin birtakımı külliyetinden ayrılıyor, yerlerini diğer birtakım ecza gelip tutuyor, hâlbuki aklın her türlü idrakâtine alet bu vücuttur. Ondaki tebeddül kuva-yı hissiyede dahi bi’l-tab‘ tebeddülü iktiza eder. Hissiyatın tebeddülü dahi bi’l-zarure müdrikâtında tebeddülünü müstelzemdir. Akıl sabit ve yek-reng kalsa dahi….

Hâlbuki akılda sabitten ve yek-renklikten hiçbir eser görüldüğü yok! Bir kimsenin idraki diğer bir âdemin aklına benzemez. Herkes çocukluğunda herneye mu‘tekid ise ihtiyarlığında hemen cümlesini inkâr eder. Bir maddeye bir insan sağlam iken başka türlü hükmeder, hasta iken başka… Ayık iken başka… Sarhoş iken/ **[s.198]**
başka…. Hele aklın uykuda olan tasavvuratıyla hal-i yakazadaki idrakâti beyninde olan fark-ı külli ve deli dediğimiz adamların havâtırında bizim tasdikâtımıza nispet görülen mugayeret-i kâmile bütün bütün câ-yı vesvese değil midir?

[65] Bu kelime eserin ikinci baskısında “olduğuna” olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre ikinci baskıdaki ifade doğrudur

Akıl dediğimiz kuvvet, ömrün her tarzında, vücudun her halinde bir malûm üzerine taban tabana zıt ilimler hâsıl ediyor! Hükümler veriyor! Bunların hangisi sahihtir? Aklın hal-i tabiîsi gençlikte midir? İhtiyarlıkta mıdır? Yakazada mıdır? Uykuda mıdır? Sarhoşlukta mıdır? Ayıklıkta mıdır? Akıllık dediğimiz durumda mıdır? Cünun dediğimiz halde midir? Neden bilelim?

Birde doğduğumuz zaman kuvve-i müdrikemiz bir tohum kabilinden olup da vücudumuz gıda ve hava ile neşvünema buldukça önünde nazar ve tecrübe ile terakki ettiğinde bu nazar ve tecrübe ise tesadüfen etrafımızı ihata eden âdât ve nizamât ve malûmat ile hâsıl olduğunda şüphe var mıdır?

Biraz teemmül ile ekserini sekâmetine hükmettiğimiz bu esbâbın tesirâtı acaba kuvve-i âkıleye tarik-i selâmetten ayırmamıştır? Emraz-ı nefsanîye ve hevesât-ı şehvanîye ve mesned-i hizmet ve terekküb-i cismanî ve iklim ve meâkil ve meşarîb gibi nice ahvalin temyiz üzerine malûm olan tesirâtı düşünülünce o da hükm-i akliyenin hakikatinden itimadı selb etmez mi?/ **[s.199]**

Birde kuvve-i âkıle inikâs-ı hakikat için daima safvet ve sükun halinde bulunmak lâzım gelir iken her an bin türlü tesirât-ı hariciye ile tahavvül, ve tahavvülüyle bi'l-tab sur-ı mün'akiseyi dahi tahvîl ederek bir madde için her fikirde bir şekil-i diğer ve her zamanda bir aks-i ahir peyda oluyor. Bunların içinde hakikate mutabık olan da varmış. Neden bilelim ki hangisidir?

İşte havâsımız umumiyeti bu halde… Şimdi bunları birde ayrı ayrı tedkîk edelim. Dünyada bunu bir âkil inkâr edemez ki ekser hislerimiz bizi daima aldatmaktadır. Meselâ bugün yirmibeş derecede sıcağı bizim halimize mutabık buluruz, yarın tahammül olunmayacak derecede görürüz. Zaika, bir şeyin lezzetini her zaman bir halde bulmaz. Şamme, dün hazzettiği bir kokudan bugün istikrah eder.[66] Samia, taban tabana zıt olan iki kavli kabul ile dimağa nakleder. Nazar, sudaki değneği eğri, gündüz sarı gördüğü şeyi gece beyaz görür. Sath-ı ayine içinde eb'ad ve mütahayyiz-i ecsam bulunduğuna hükmeder.

Göz âdete bir ma'kestir. Biz nice ma'kesler görüyoruz ki müdevveri mustatîl, veya küçüğü büyük gösterir. Ya gözünde bu kabilden olmadığını neden bilelim?

---

[66] Bu kelimeden sonra "Samia, taban tabana zıt olan iki kavli kabul ile dimağa nakleder." cümlesi eserin ikinci baskısında yoktur.

Birde benim sarı gördüğüm şeyi bir başkası yeşil, bir başkası mai bir başkası kırmızı ve benim kürevî gördüğüm/ **[s.200]**
bir cismi bir başkası müka‘ab, bir başkası beyzî, bir başkası haymî gördüğünü neden istidlâl edelim;

Bu tabirler yalnız daima görmekte olduğumuz birtakım elvan ve eşgâle delâlet eder. Yoksa bu elvan ve eşgâlin her nazara nispet bir ayniyette kaldığına elde hiçbir bürhan yoktur mukaddemâtımızın ekserini hafızadan alıyoruz. Hafızanın ise mazbutâtını tağyir etmediğine nasıl emin olabiliriz?

Bunlardan başka vahime-i insana hiç yoktan bu kadar heyakil-i haile gösterdiği ve müthiş müthiş sadalar işittirdiği malûmumuz değil midir; ya hâdimleri bu halde olan temyîzin vusul-i hakâyıka iktidarını ne suretle teslim edelim?.....

KEMAL

ALLAH

Heyet-i hayr-ı tezâ-yı kâinata bak! Ne bedi‘ bir nâ-mütenahilik arz ediyor!

Hüda, her mazharda başka türlü tecelli eylemekte olduğu halde her yerde birdir. Mazâhir çok, birden gayrı zahir yok!

Muhit-i avalimdir, hiçbir cihette intiha-i ihatası tasavvur olunamaz./ **[s.201]**

Sena-yı berg, sada-yı ra‘d, ziya-yı şems, letafet-i hava hakikatte hep odur.

Yazın hararet icat eder, baharda küşayiş bahş-ı ezhâr olur.

Yeri yok amma, ondan hâlî yerde yok!

Her ne isterse vücuda getirir, vücuduna noksan arız olmaz. İstediğini işler, yorulmak nedir bilmez. Bezl-i hazâin eder durur, gınasına halel gelmez.

Ecsama intizam verir, ervaha ilham eyler, en küçük mahlûkunda dahi en büyük masnu‘u kadar büyüklüğü görünür hiss-i tıflânede idrak-ı arifâne kadar mu‘cizeler gösterir.

Erbab-ı ibtilânın ukûl-ı zaifesinde dühât-ı asfiyânın ukûl-ı âlîyesi kadar hikmet-nüma olur.

Zayıf, kavi, büyük, küçük huzur-ı azametinde hiç kalır.

Her şeye vücut veren odur! Bütün mevcudat mağlub-ı iktidarıdır! Bir bahr-ı bî-kerândır ki masivası müstağrıktır!.../ **[s.202]**

Muallim NACİ

MAKBER

Makber'in mukaddimesinde o büyük şair, bu eserinin tedenni ve terakkiden hangisine delâlet edeceğini hükmetmeyi erbab-ı mütalâaya havale ediyor, binaenaleyh bu babda bir hüküm vermeye kalkışırsak kendi müsaidesine müstenid olduğu için yaptığımız şey münasebetsiz olmaz.

Sahra'dan, Tarık'tan da anlaşılır ki Hamid Bey bir zaman bir dereceye kadar itina ile şiir söylüyordu. Tabiî olmakla beraber sözlerinde sanat eseri görülürdü. Yazacağı sözlerin, fikirlerin muntazam ve müselsel olmasını isterdi. Fakat Hamid Bey böyle olmasa daha iyi oluyor.

Makber gibi ferd-i meyusiyetle yazılan şiirler nasıl olabilirki muntazam bulunsun! Bu yolda ki hissiyat-ı meyusâne intizam üzere mi zihne vârid olur?

Bir şair kalemi eline alınca hissini tasvire muktedir olabilirse işte nemmâm şair odur, onun eserini okuyanlar da hissiyatına vâkıf olurlar. Fakat burada düşünülecek bir cihet var! Eğer her şair kalemi eline alınca yazmak isterse bu olamaz! Çünkü, herkes düşündüğünü derhal tasvir edemez./ **[s.203]**

Dediğim; kalemi zihnine merbut ve zihnine gelen şeyleri kaleminden akıtmaya muktedir olan şairler içindir, şiirlerini galeyan-ı hissiyat içinde yazan kalemler içindir. Bir fikir ki zihne gelmiş onu bozarak meydana koymak halkı aldatmaktır. Bu yalan yalnız fenalığı setr için irtikâp olunuyor. Eğer yazılan şey fena olmazsa niçin bî-câ yalan söylenmelidir?

Şiir olur ki, nazik bir hissin teşrihât-ı dakikasıyla uğraşır; en gizli, en lezzetli hisleri tasvir ve tenvir eder: Zemzeme'ler gibi, Sahra gibi… Bunların tahrir ve tasvirinde ferd-i itina gerektir. Çünkü bir kemanın sadası gibi bir yerinde cüz'i bir noksan görülse hemen tesirini mahvedecek kadar izale eder.

Yine şiir olur ki; bir gök gürlemesi, bir fırtınanın müthiş sadası, bir çoban kızının vahşi terennümâtı gibi gönülleri lebrîz-i hayret eyler. Kendine mahsus bir aheng-i fevkalâde-i intizamı bulunmakla beraber nâ-muntazam bulunur. Bir hiss-i tasvirden ziyade tehyic-i hissiyata hizmet eder ki bu suretle yine tasvir-i hissiyata muvaffak olur. Meselâ: Biri bir felâket-didenin size çehresini gösterir, uğradığı felâketi bir lisan-ı müesserle tarif eder, sizi eşk-rîz-i teessür eyler.. Diğeri ise yine o biçarenin bir feryad-ı ciğer-sûzunı işittirir ki ser-â-pâ teessür kesilirsiniz: "Makber",

“Ölü”, “Bunlar O’dur”, böyledir! /
[s.204]

Hatta -Bunlar O’dur- ünvanlı kitap da ebedi bir saniye-i serlevhasıyla gördüğüm şiirân tabiî yazılmış fakat melekleri hayran edecek kadar güzel düşünülmüş manzumelerdendir. “İğbirar” manzumesi ki şiirimizin medar-ı iftiharı olan asârdandır. Bunu ona bile tercih etmek istediğim zamanlar olur.

Bu dediğim hal, yani kalemini ele alınca güzel bir manzume yazabilmek, ve yazılan şey güzel olmak bir terakki ise Makber’de eser-i terakkidir. Hamid Bey terakki ediyor demektir.

Erbab-ı mütalâa içinde cihanın kalbe tenha göründüğü bir zaman da -ki neden olduğu bilinmediği halde ekseren vakıa olur- bir kabristana gidip de işitilen ulvî ve hâmuşâne sadaları dinleyen var mıdır? Varsa Makber’in kıymetini herkesten ziyade o takdir edebilir.

O sadalarda irtibat olur mu? O sadalarda nahv, mantık, kavait aranır mı? Makber’de de aranmaz. Hamid Bey’in kalbi bir hayalin kabristanı olmuş ki servileri hatırat-ı mazidir; o servilerin tesadümünden, o kabrin heybetinden o halin, o mevkiin dehşetinden bir sada çıkmış, işte Makber odur, binaenaleyh şiirce bir terakkidir.

Hele mukaddimesi şairane olmakta, ulvî olmakta esere bile takaddüm eder. Ben şimdiye kadar lisanımızda o yolda yazılmış bir nesir görmedim. Şirininde emsali mevcut değildir. Kabir içinde bir itilâ: Makber’deki efkâr! Semada bir mezar: Hamid Bey’in fikrinde o makber!/ **[s.205]**
Sema ile mezar ittihat etmiş, o büyük şairin fikriyle kabristan tesâdüm eylemiş; Makber çıkmış..

Bu eseri neşre muvaffak olmasından dolayı Hamid Beyefendi’yi tebrik ederim.

Ölü, ulvîdir, şairanedir. Fakat Makber’de ulviyet daha ziyade.

Ölü’yü tebrik etmiştim, Makber’i ona tercih ederim.

Şiirin manası lisanımızda gittikçe tevessü edip gidiyor. Çünkü fikirler büyüyor, zarf tevessü edince elbette muzır ve fayda büyür. Bence şiirin en güzel tarifi “kalpden gelen sözdür” neye dair olursa olsun bir sözki menbaı hisdir, yanlış

olsada doğru olsada şiirdir, kalbten gelmeyen şey şiir olamaz. Fenni eş‘âr yazmak, gül yaprağı üzerine kitap yazmaya benzer.

Şu makaleyi yazmaktansa kalemi elime alıp aklımın erdiği kadar Makber'i tenkit etmek yoluda vardı. Ve ihtimal ki bu hal bazılarına bundan ziyade makbul olurdu. Fakat ben onu yapamam. Peyrevine bir gün bir gramer yapmasını teklif etmişler, maşukamı teşrihe mecbur olurum demiş..

Makber pek çoklarına anlaşılmayacak, beğenilmeyecek fakat bazılarını hal-i gaşye getirecek asâr-ı fevkaladedendir. Makber hakiketen bir şiirdir, müellifini tekrar tebrik ederim./ **[s.206]**

Menemenlizade TAHİR

BİR MEKTUP

Beşir Fuat Beyefendi'ye

Biraderim Fuad Beyefendi!

Viktor Hugo'ya dair olan makalemin cevabını tehir etmenin esas maksadımıza bir zararı olmadığı için beyan ettiğin mazeretin bile lüzumu yoktu.

Zamanını bi'l-tab' kâmilen bu bahse hasretmeyeceksin ya! Hususuyla elinde büyük bir telif vardı. Hususuyla beyan ettiğin ve benim bildiğim meşguliyetde büyük bir mâni idi. Nitekim söylediğin gibi benim makalemde kitabın neşrinden birçok zaman sonra meydana çıkmıştı.

Kitabın selâset-i ifadesine dair olan fikrimi ispata uğraşmam, sen istediğin kadar mahviyet göster, herkes eserini görür, okur ve anlar. Binaenaleyh esas meseleye girişiyorum.

Ben makalem de "eğer bir şairin eserini bir fen kitabı gibi her beyitinde sırf hakikat bulmak üzere tedkik ederseniz vakıa istediğiniz gibi bir şair bulamazsınız" demiştim. Buna mukabil diyorsunki "şairin makbul olacak asârı olmadığını iddia etmedim ve etmeye de ihtimal yoktur, ancak bunlar meyânında makbul addettiğim cihete hasr-ı fikredenler gördüm desem mübalağa etmiş olmam zannederim./ **[s.207]** Öyle bir şairin bulunmayacağını sizde teslim buyuruyorsunuz acaba neden? Şairin fikri hakikate muvaffak olursa şiir olmaz mı? Olacağında şüphe yoktur zaten sizin getirmiş olduğunuz misallerde bunu ispat etmektedirler." Bilmem ki makbul olan kısma dâhil olacak şiir söylemiş bir şair bulunmayacağını ben ne zaman söyledim ki o söz benimde teslimeme mazhar olmuş olsun? Ben cümlemde "her beyitini bir fen kitabı gibi tedkik ederseniz" şartını koymuş idim. Maksadım ise:

Mihr olsa eğer peyinde saye
Gîsus gibi kalırdı muzlim*

Beyitindeki hayal gibi bedâyi-i edebiyeye tariz eyleyecekse demekti. Yoksa esas cihetle hakikate tevafuk etmeyen bir şiirin hata olacağını: "Bir şiir fennen muaheze olunmak istenildiği zaman teşbihât ve istiarât gibi her türlü ziynetinden tecrit edilerek bulunacak fikir doğrusu şiir doğru veya yanlış ise şiir yanlış olduğuna hükmedilmelidir." Cümlesiyle ilan etmiştim.

* Edip Ekmel-i Kemal Bey'in asârından… Bedâyi-i Edebiye, manzum kısmı sayfa 198.

Benim fikrimce ise bu yolda ki teşbihât hayale, hakikati zannolunduğu kadar değil zerre kadar bile rahne-dâr etmez.

Taglît-i ezhân etmek ihtimalide yoktur, belki telzîz-i hissiyat/ **[s.208]** eder. Filhakika bazı mübalağât vardır ki merdûddur, birtakımı da arzettiğim gibi makbul olur, bunların temyiz ve tefrikini hüsn-i tabiata -kuvve-i mümeyyize ve hüsn-i mizan manalarına olan- hüsn-i tabiata havale etmeye ve bu hüsn-i tabiatı da herkesden ziyade şairlere vermeye mecburiyet görürüm; çünkü şiir ile ülfet etmeyen bir âdem okuduğu şeyden müteessir olursa da onun dakayık-ı sanâi'ne şair kadar vâkıf olmaması tabiîdir. Nitekim bir tablodan, herkesden ziyade ressam anlar. Hatta bu hikmete mebnidir ki meselâ garbta birçok muktedir-i nahviyyûn, sarfiyyûn gibi yine edebiyata ait fenlerde yedd-i tûlâ kesbetmiş âdemler bulunduğu halde şiire aşina olmayanlardan hiçbirisi o bahse karışmamışlardır, hatta biri kendine o yolda bir teklif vuku bulunca "benim o sanatta maharetim yoktur" yolunda bir cevap ile mukabele etmiş. Bu yolda olmakla beraber "mihr olsa…" beyitiyle "bî-sütun nuh-feleği…" beyiti arasındaki farka dair olan sualine cevap vereceğim. Yani zannettiğin gibi o hüsn-i tabiata aittir yolunda bir cevap ile geçmeyeceğim, çünkü onu sevmem. Muhatabımı ikna etmek isterim.

Bî sütun nuh-feleği ah ile berbat ettim

Kûh-kenlik yolun öğretmek için Ferhad'a

Beyitinde letafet yok, mübalağası merdûdtur diyorum. Çünkü/ **[s.209]** evvelen ecbâr-ı aşk ile edilen âhlar inkisar-ı kalp gibi yakıp yıkmak hâssasına mâlik değildir ki hatta hedm-i felekiyât mümkün olsun! Sâniyen beyitte, ne feleği berbat etmekten bahsolunuyor, felekiyât bulunsa da yıkılacak bir cism-i maddi değildir ki bu mübalağaya mahal bulunsun! Sâlisen kendisinden yüzlerce sene evvel gelip gitmiş bir âdeme kûh-kenlik talim edebilmek için şairin birkaç yüz yaşında olması iktiza eder ki bu kabil değildir! Râbian senin mazhar-ı tarizin olan ve hakikatte ise ehemmiyet-i mahsusası bulunan hüsn-i tabiat beyan ettiğim esbâbtan dolayı bu mübalağayı tahsin etmiyor.

Mihr olsa eğer peyinde saye

Gîsûs gibi kalırdı muzlim

Beyitinde letafet var, mübalağası makbuldür diyorum. Çünkü evvelen nur ile hüsn beyninde agleb-i münasebet vardır, hatta yüzü güneş gibi parlıyor sözünü herkes istimal eder durur. Sâniyen güzellik güneşi karartması tahayyülü, sâye ile cihâd-ı müteaddide münasebeti olan gîsû teşbihi gibi bir letaif-i zâide ile müzeyyendir. Sâlisen bu beyitte evvelkinde tayin ettiğimiz münasebetsizlikler görülmüyor, râbian işte bu cihetlerle hüsn-i tabiat bunu tahsin ediyor.

Bunlardan başka bir fark daha vardır ki onu da tasrih edelim:/ **[s.210]**

Mübalağaya neden lüzum görülmüş? Evvela bu suale cevap vermek lâzım gelir.

Malûmdur ki güzellik gibi hissiyat ile bilinen manevî şeylerin tamamıyla tasviri mümkün değildir.

Meselâ: Bir güzel görürsünüz ki beyaz bir zemin üzerine tersim edilmiş hafif pembe rengi, gayet güzel siyah gözleri, uzun saçları, tanasüb-i endamı, letafet-i hıramı ile sizi cezp eder. Bir kız daha görürsünüz ki yine onun gibi pembe renkli, siyah gözlü, uzun saçlı -mütenasibü'l endam, lâtifü'l hıram- olur. Fakat sizi cezb etmez. Yalnız size değil herkese soğuk görünür. Bir sadâ işitirsiniz ki meselâ makam-ı hüseyni olur, sizi meftun eder; yine bir sadâ işitirsiniz ki ayn-ı makamdan olduğu halde dinlemek istemezsiniz. Bu güzellik nedir? Manevî veyahut herkesin hissine ait bir şey değil mi? O halde bunu tarif ve tasvir nasıl kabil olur? Bir suretle: Yazacağınız tarifte hiss-i beşeri[67] üzerine o beğendiğiniz güzellik gibi veyahut meftun olduğunuz sadâ kadar tesir-i lâtif icra edecek bir söz bulursunuz.

Meselâ: O güzeli tarif ederken cümleniz içinde öyle cazip bir şey görülünce zihin, ondan alacağı zevk ile güzelliğin/ **[s.211]**
tarif-i nâ-pezirine intikal eder. Ve ancak bu suretle o maksadın husulü mümkün olur.

Edebiyat ile iştigal eden erbab-ı hüsün tabiatın umumî müttefikidir ki Bedâyi-i Edebiyenin en güzellerinden biride teşbih ve istiare ve mecaz gibi bir diğer şeye nispetle tasvir-i maksad eden sanâi'dir.

Bir şeyi diğer bir şeye benzetmekde ise iki maksad olur, biri izah-ı meram ve tenvir-i müddeâ, biri tezyid-i letafet; "bade-telh oldukça…" beyiti gibi tenvir-i müddeâ için yapılan teşbihler başka… Fakat tezyid-i letafet için teşbih yapmak,

[67] Hiss-i beşeri tamlaması eserin ikici baskısında hüsn-i beşeri olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına birini baskıdaki ifade dğrudur.

müşebbebe için müşebbihten istiare-i letafet etmek demektir. Kendine faik olmayan bir şeyden istiare-i letafet edilemeyeceği ise bedihîdir. Çünkü ötekinde bundan ziyade bir şey olmalıki alındığı halde berikini tezyin edebilsin.

Şimdi ispat olundu ki tezyin için yapılan teşbihlerde mübalağa şarttır. Ve teşbih ve mübalağa; evsafını tayin-i müteazzir olan yerlerde müstamel olmalıdır. Bu kaideyi yukarıda ki iki beyite tatbik edersek birisine muvaffak diğerine muhalif gelir: Ah, denilen şey, tayin-i evsafı müşkül olan hallerden değildirki o teşbihe ve mübalağaya lüzum görülsünde felek bî-sütun zîr ü zeber edilsin!

Hâlbuki güzellik, tarifi için teşbihe ve mübalağaya arz-ı iftikâr eder./ **[s.212]**

Bir ah ne kadar şedit olursa olsun şiddeti yine mahduttur. Güzellik ise öyle değil. Feza-yı nâ-mütenahi kadar nâ-mahdut. Eğer maksad o âhın muharriki olan hissiyat-ı âşıkanenin tasviri ise öyle nazik bir şeyde böyle kabadayı-varî yeri göğü yıkıp devirerek tasvir edilmez. Hüsn-i nezaketi ile mütenasip ifade ihtiyâr edilmeliydi.

İşte birader, bu cihetle de beyitlerdeki mübalağanın birisi makbul ve diğeri menfurdur. Evvelki ifadem zannettiğin gibi vahi bir fikre ve mübalağa ile itilâfa mebni değil bu muhakemâta mübteni idi. Ve "mihr olsa eğer peyinde saye…" beyiti letafet ve metanetten arî bir mübalağa-i acemâne değil hem lâtif, hem rengin hem metin bir bedîa-i edeptir. Acem şairinin beyitinden tercüme buyurduğunuz fikirdeki mübalağada bunun gibi birtakım esbâba mebni şayan-ı kabul görülmez. Tatvîlden ihtirazen o babdaki mülâhazatımı izah etmiyorum.

Hakikatle hikâyeye dair yazdığım fıkrayı fikrime mugayir olarak tefsir etmişsin. Ben, bir şair bir hakikati kabul ettirmek için fikrini kâmilen meydana koyup efkâr-ı halka mümâşat göstererek bir kısmını ihfâya mecbur olduğundan bahsetmedim. Hatta bunu işrâb eder bir söz söylemedim. Şair insan olursa her fikrini meydana kor, hakikati bildiği gibi söylemekten hiçbir vakit de çekinmez. Ancak onu esas fikrine dokunmayacak bazı tezyinat/ **[s.213]**
ile lâtif ve câlib-i nazar bir hale getirir demiştim. Hatta mevzu-ı bahsimiz olan Viktor Hugo en büyük bir şair olduğu halde her fikrini meydana koymaktan çekinmediği içindir ki başına bin türlü belalar geldi.

Birde şurasını söyleyim: Diyorsunuz ki mübalağa denilen şey insanın tasvirde olan aczinden neşet eder. Aczinden neşet eden şey ise makbul olamaz. Bende yukarıda itiraf ettim ki mübalağa tasvir-i letâifde olan acizlikten ileri geliyor.

Fakat makbul olamamak neden lâzım gelsin! İnsanlar ifade-i sade ile güzelliği tasvir edememişler, fakat onun yerine başka bir yol bulmuşlar, o suretle husul-i maksada teyessür mümkün olmuş, şimdi biz o yolu makbul addetmeye ne selahetle mütecasir olalım?

Acz-ı maharet olamaz. Fakat o aczi mahvedecek bir yol bulmak maharettir. / **[s.214]**

Menemenlizade TAHİR

PİRAYE

Kızım Piraye -ki dünyaya geldiği saat dünyadan gitmişidi.- Küçüksu civarında ki kabristanın bir köşesinde hâk bir sırr-ı sükûndur.

Şimdi bilemem ki o zaman, ne mütalâada bulundumda kimsesizler gibi biçarenin gömüldüğü yere bir alametcik vaz‘ etmedim. Hele hiç bilememki o zamandan beri ne türlü mevâni‘ karşıladıda bir kere ziyaretine gitmedim.

Geçen haziranın yirmi ikinci günü, bir kuvvet-i maneviye beni oraya sevk etti, kabristana dâhil oldum. Lâtif bir sâyelik, benden başka da hiç kimse yok. İstedimki ciğerparemin kabri yanında oturayım da bir iki saat düşüneyim. Düşündüğüm kadar da hissiyat-ı kalbiyemin ahkâmına itaat edeyim. Çünkü ağlamaya kendimde pek istidat görüyordum.

Öyle hatırımda kalmışki kızımın meşhedi mezarlığa girilince sağ cihette bir tepecik üzerinde idi. Eyvah ki, bakındım, aradım, öyle kabr-i ittihazına salih bir tepecik göremedim hatıra zanna, zan şüpheye, şüphe tereddüde münkalib ola ola nihayet iş yakında karar verdi. Yakın ise tahakkuk-ı meçhuliyetten ibaret./ **[s.215]**

Bir servin altında meyusane oturdum, bedbaht-ı duhter, bî-vefayı peder, biri yetimane ve hazin bir vaz‘ ile, diğeri celladâne ve menfur bir tur ile mukabele-i nigâhımda durdular. Birinin gözleri eşk-i tazallüm-i nisâr ederdi, diğerininki kan içinde görünürdü.

Biri gül-pûş-ı letafet idi, diğeri alev-i berduş-ı dehşet. Hâsılı biri melek idi diğeri şeytan.

Şiddetlice bir rüzgâr tahrik-i ağsan ile bir düziye hâsıl ettiği matem-feza şemâtet içinde gönlüm aşığına mersiye-i terennüme başladı, gözlerimden tane tane ve birer fasıla-i mütesâviye ile önümde bulunan bir taş parçasına düşen yaşlar güyaki o terennümün usulünü tutardı. Bu rahmanî nağmeden şeytan müteezzî oldu, kaçtı. Melek ise bilakis athâr-ı[68] inbisat ederek masumane handeleriyle ruhumu okşadıktan sonra bir nur-ı müneccih gibi âlem-i bâlâ-yı safaya süzüldü ve nazarımdan kayboldu.

---

[68] Bu kelime eserin ikinci baskısında ezhar olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre birinci baskıdaki ifade doğrudur.

TAHASSÜR

Ah kim Piraye'min işte bu yerdir meskeni
Şu siyah tcpraklar olmuştu o nurun mahzeni
Gelmedim on beş sene bilmem ne yanda medfeni/ **[s.216]**
Ey mezaristan bana ettirme âh ü şiveni
Rahm edip agâh edin ey servler taşlar beni
Bî-nişan terkeyledim eyvah evladım seni
Söyle yavrum, eyleyem şâd-âb-ı giryem hâkini!
Hangi topraktır senin örten vücud-ı pakini?

Zuldür onbeş yılda bir kere ziyaret kabrini
Yok hicabımdan taharriye cesaret kabrini
Ger zaman ettiyse pâmâl-ı hakaret kabrini
Bir vazifeydi bana etmek imaret kabrini
"Bir avuç hâk-i mübarekten ibaret kabrini!"
Eylemez kimse bana hayfa işaret kabrini!
Söyle yavrum, eyleyem şâd-âb-ı eşkim hâkini!
Hangi topraktır senin örten vücud-ı pakini?

Bir küçük kevkeb gibi kim doğmadan örter sehâb
Etmeden çeşmanını bir kere olsun şule-tâb
Cây-gâhın eyledik mehde bedel zîr-i türab
Fikrime gömdüm diye hiç etmedim kabrin hisâb.
Cüst ü cû etmekteyim şimdi mezarın bî-hicab
Bî-nişan koydum seni gönlüm harab olsun harab/ **[s.217]**
Söyle yavrum eyleyim şâd-âb-ı giryem hâkini!

Hangi topraktır senin örten vücud-ı pakini?

Ey cihandan hiç nasibi olmayan can ahteri!

Kalmadım bir dem –tulûunla ufûlünden beri-

Tâli-i nâ-sazını yâd u teessürden beri

Kabrine geldim bugün îsâr için eşk-i teri

Cüst ü cû eyler gözüm câ-yı sükûtun serseri

Gözlerim razı mısın tartîb ede her bir yeri

Söyle yavrum eyleyim şâd-âb-ı giryem[69] hâkini!

Hangi topraktır senin örten vücud-ı pakini?

Hayf kim çok gördü sen nev-bâvemi devran bana

Vermedi bir gün der-âgûş etmeye meydan bana

Olmadın yavrum niçin bir kerecik handan bana

Pek ağır geldi bugün bilmem neden hicran bana?

Çare-sâz ol bari sen ey dide-i giryan bana!

Câygâhın söylemez mâdâm kabristan bana

Söyle yavrum, eyleyim şâd-âb-ı giryem hâkini!

Hangi topraktır senin örten vücud-ı pakini?/ **[s.218]**

Çeşm-i canım görmede şimdi yetişmiş bir nihal

Kim kar altında kalan bir gülbün-i nevres-misal

Muhtecib bir sütre-i beyzada kadd ü yâl ü bâl

Dide nemlenmiş, nazar mahzun, uçuk reng-i cemal

Aşnâlıkla olur ruha emel bahş-ı visal.

Ah Piraye'm meğerki sensin ol nazik hayal

[69] Bu kelime eserin ikinci baskısında "eşkim" olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre her iki basıdaki ifade de doğrudur.

Söyle yavrum, eyleyim şâd-âb-ı giryem hâkini!

Hangi topraktır senin örten vücud-ı pakini?

Recaizade EKREM

HÜRRİYET-İ EFKÂR

İnsanın hürriyeti: Muhtar olduğundan; ihtiyârı ise sahib-i fikir bulunduğundan ileri gelir.

Bu bedahet göz önüne alınınca tamamıyla teslim olunmak iktiza eder ki her türlü havâss-ı beşeriyeye olduğu gibi hürriyete dahi esas, kuvve-i müfekkiredir.

Ya her kârımızda vücudunu iddia ettiğimiz hürriyet. Fikirden mütevellit olunca fikrin vücudunu inkâr etmek sıfırdan adet teşekkül edebilir demek kabilinden olmaz mı?/ **[s.219]**

Dünyada hangi madde vardır ki kendinin mâlik olduğu bir hâssayı, mahsulü veya tabir-i ahirle eseri olan diğer bir madde de icat edebilsin? Bu kadar delâil-i nazariyeye ne hacet! Tatbikat meydanda duruyor:

Bir âdemin velev taşlarla beyni ezilsin, fikrince kanaat ettiği tasdikâtı tağyir etmek kabil midir? Velev hançerle yüreği paralansın, vicdanınca tasdik ettiği mu'tekadâtı gönlünden çıkarmak mümkün olabilir mi? Demek ki nakli, akli, hikemi, siyasi, ilmi, zevki her nev'i efkâr zaten serbest, zaten tabiîdir. Değişirse kimsenin icbarıyla değil, tabiatın ilcasıyla değişir.

İbret-bîn olacak vekâyi'-i meşhuredendir ki şemsin istikrarı kürenin devri hakkında Kopernik'in meydana koyduğu kavl-i hikemâneyi delâil-i riyaziye ile ispat eden meşhur Galile bu itikadından dolayı -her hakikati muhalif-i din suretinde göstermekle maruf olan- ruhban güruhu tarafından ilhâd ile itham olunur, eğer tâib ve müstağfır olmazsa taun-ı insani denilmeye şayan olan ma'hûd engizisyonun pençesine düşeceği kendine ihtar edilir. Akrabası, ahbabı, şakirdânı, aşinaları musallat olurlar tehdit ve ilhâh kuvvetlerinin sevkiyle kiliseye gider, birtakım teşrifat-ı uzmâ arasında kavlinin hata olduğunu itiraf eder, istedikleri gibi "tâib ve müstağfir" olur. Fakat kiliseden çıkarken yine efkârında/ **[s.220]**
olan cihet-i tabiiye galeyana başlar, bir türlü kendini alamaz, ayağını birkaç kere yere vurur da "mamafih yine dönen küredir" der.

§§

Pek kanlı, pek hatarlı, pek müteaddit tecrübelerle sabit olmuştur ki fikre galebe, yine mücerret fikrin şanındandır. Maddiyat, te'addiyât-ı efkâr üzerine taslît

olununca baruta dokunan ateş veyahut buhara hadden ziyade icra olunan tazyik hükmünü vermek mukarrerdir.

Bir kere tarihleri gözümüzün önüne alalım: Vaktiyle İslâm'da zendeka çıktı, ilhâd çıktı, tabiiyun zuhur etti, tenasühiye zuhur etti, hiçbirinin üzerine kılıç çekmediler. Meydanı fenn-i kelâma bıraktılar. Şimdi memâlik-i İslâmiye'nin hiçbir yerinde onlardan veyahut o kabilden olan birçok mezheplerden eser bile görülemiyor.

Avrupa'da Katolik itikadının en ehemmiyetsiz bir cihetine dokunacak ne kadar mezheb-i dini ve hikemi zuhur ettiyse üzerlerine o dehşetli Engizisyon musallat oldu. İşkenceyi, diri diri adam yakmak, ağıza erimiş kurşun akıtmak hadlerinde bile tutmadı, mahsus alet icat etti birtakım biçarelerin ta ölüm derecesine gelinceye kadar her kemiğini ayrı ayrı kırdırdı. Yine mazlumunu, evladına bakarcasına himmetlerle şifa-yâb eyledi, sonra ikinci/ **[s.221]**
üçüncü, dördüncü defaya kadar yine kemiklerini kırdırdı. Bu kadar ezalar, bu kadar belâlarla beraber daima galebe Katolik mezhebinin aleyhinde bulunanlarda kaldı. Hâlâ da onlar da kalıyor!.

Birçok ukalâ, bu hakikati pîş-i nazara alarak demişlerdir ki: Fikr-i insanîde bir garip hâssa görülüyor. Hürriyetini şahane şahane izhar etmeye başlayınca eğer pek şiddetle üzerine varılırsa kendinde olan uluvv-i mahiyeti birden bire kemaliyle idrak eder, karşısında her ne türlü kuvvet mevcut olursa olsun mukavemetten çekinmez, hatta yüzde doksan nispetinde de galip olur.

Tazyiki az gördüğü zaman ise hasmının zaafını anlar, fare ile oynayan kedi yavrusu gibi eğlenir yolda bir harekete başlar, meselâ: İstediği bir şeyi ciddi söylemekte mazarrat görürse kinaye ile söyler. Ona da muktedir olamazsa muamma ile anlatır, tasvir ile gösterir, hâsılı elbette bir tarik bulur maksadına nail olur.

Bir aşçının Girit Fethi'ni tirit kafiyesinden istifade ile bir padişaha -memnuiyet hilâfına olarak- beyana muktedir olabildiği meşhurdur. Her kimse isterse Girit-tirit kafiyesi kadar manasız bir münasebet bularak fikrini izhara muktedir olabileceğini de dünyada hiçbir âkil inkâr edemez.

Ahvalimize dikkatle bakalım; hafızamıza müracaat edelim; acaba tasavvuru / **[s.222]**
değil, hatta neşri men olunmuş bir fikir bulabilir miyiz ki hakkında vuku bulan memnuiyet cari olmuş olsun?

Bu halde "dünyada bir cemiyet için fevkalâde muzır olabilecek fikirler de vardır, onların neşrine de mümanaat olunmasın mı?" denilirse biz de deriz ki: Evvela Reşit Paşa merhumun Paris Muahedesi aleyhinde olan lâyihasında dediği gibi (herkes mecnun olmadığından) bir fikir, tamamıyla hakikate makrûn olmadıkça binde bir kere kendini umuma kabul ettiremez.

Sâniyen, bir fikrin tasavvurunu veyahut intişarını men etmekten ise sui tesirâtına meydan vermemek bin kat kolaydır.

Sâlisen, her memlekette bulunan kudret-i teşriin vazifesi memleketin halini lâyıkıyla takdir ederek oraca muzır olabilecek efkâr ve ef'âle kanunu set etmektir. Mükemmel bir kanun yapılınca kasden hem yanlış hem muzır bir fikir neşretmek pek güçleşir. Hatâen böyle neşir vuku bulursa ihtiyâr edenleri tedip etmeye de hiçbir mâni kalmaz.

Râbian teşriin dairesi bir had ile mahdut değildir. Farz edelim ki muzır olabilecek bir fikrin bir yolda neşrine mâni olacak ceza tayin olunmamış da kanunun o ciheti nakıs kalmış, bir mazarratlı fiil zuhur edince derhal ona karşı da bir fıkra-i nizamiye neşredilebilir./ **[s.223]**

Denilirse ki sonradan neşrolunan nizamın hükmü sevâbıka cari olamayacağından bu tedbir haddizatında müessir görünmez.

Biz de şöyle cevap veririz ki: Bir âdem fikren, lisanen, kalemen, tahriren haddi zatında memnu olması lâzım gelecek -bir fiili- kanunun noksan bulunmasından istifade ile ihtiyâr ederse, mademki o fiilin tekerrürüne meydan bırakılmamak kabildir. Hükûmetçe o tedbire müracaatla iktifa lâzım gelir.

Hele bir âdemin bir defalık olarak bir hatarlı fikirde bulunduğundan veya bir hatarlı fikri neşrettiğinden dolayı ittiham edilememesi bir hükûmetin nafi veya muzır veya hükümsüz ne kadar efkâr var ise içlerinden istediğini -veya tabir-i sahihiyle istemediğini- neşir ve belki tasavvur ettirmemeye (ilâ mâşaallahu teala) muktedir kalmasından kıyas ve nispeti muhal addolunabilecek derecelerde ehven olduğunda zannımızca bir âkil yoktur ki iştibâh eylesin./ **[s.224]**

Namık KEMAL

KUVVET

Kâinat iki şeyden mürekkepdir: Biri kuvvet, biri madde. Bu iki şey hakkında hükemâ-yı mütekakiddimîn ve müteâhhirîn pek çok efkâr sarf etmiş, ve nice ihtilafâta düşerek, maddiyun ve manevîyun gibi fırkalara tefrik olunmuş, ve bazısı bu iki şeyden birini takdim ve takviye ile diğerini tezyif, ve hatta büsbütün inkâr etmeye kadar varmışlardır. Bizim burada maksadımız bu babda o kadar uzun, o kadar dakik-i mütalâata girişmek değildir. Kendimiz kuvvetin ehemmiyet ve takdimini mukurr olduğumuz gibi, vatanımızda maddiyun fikir ve zehabına tâbi olmuş efrat dahi tasavvur edemediğimizden cümlenin müsellemi olan bir meseleyi ispata çalışmaya hacet görmüyoruz. Her ne kadar ki "insanın büyük bir dalalette olduğu" ve küfran-ı nimet ve iyiliği unutmak gibi hasletlerin insandan baîd olmadığı musaddak ise de, hakikaten insanın gözleri büsbütün kör ve hissiyat-ı kalbiyesi tamamıyla donuk olmalıdır ki bu kâinatın bu[70] kadar büyük bir intizam ve tertiple dönmesinde, bu mevâlid ve anasırın böyle muhayyerü'l ukûl bir suretle zuhurat ve imtizacâtında, nebatatın neşvünemasında, hayvanatın hayat ve hissiyatında, tabiatın hesapsız garaibinde/ **[s.225]**
bir kuvvet görmesin. Ve kendi kalp ve fikrine bir müracaatla o kuvvetin hisli ve müdrik olduğunu tasdik etmesin!

Maddeyi büsbütün inkâra kadar varanlardan değiliz, lâkin kuvvetin her cihetçe madeyye takaddüm ettiğini, belki maddenin kuvvetinden mütevellit olduğunu da inkâra mecalimiz yoktur. Maksadımız umumiyet üzere kuvvet ve madde hakkında efkâr ve mütaalât-ı hakimaneye girişmek olduğunu tekrar ile, asıl mevzu-ı bahsimize dönelim:

Âlemden, kâinattan geçelimde; bizim küre-i arza hasr-ı nazar edelim; hilkatinden, tabiatından, ulvîyâttan sarf-ı nazar edelimde bizim insan işlerine bakalım; biz bu dünyada her ihtiyacımızı maddiyatla defederiz, makulâtımız, meşrubatımız, melbusâtımız, mesâkinimiz, sanayimiz, alet ve edevatımız, meşrubatımız, her şeyimiz maddidir. Lâkin hiçbiri kuvvetsiz vücuda gelmez. Cümlesi maddenin kuvvetle imtizaç ve izdivacından tevellüt eder.

Hakikaten bize her şeyi ve belki kendimizide istihzar eden kuvve-i umumiye, kâffe-i garaibiyle gözümüzün önünde arz-ı endam eden tabiat, bizim ihtiyacâtımızın

[70] Eserin ikinci baskısında bu sözcüğü yoktur.

define kâfi değildir. Kendimizcede hususi olarak bir kuvvet istimaline mecburuz Çalışmak demek, o kuvveti istimal etmek demektir. Lâkin heyhat! İnsandaki kuvvet hem pek zayıf, hem pek âli ve kıymettardır. Bir taraftan/ **[s.226]**
o kuvvetin maddiyata hizmetkâr edilmesine kıyalamaz, bir taraftanda o kuvvetin kâfi olmadığı görülür.

Her bir[71] ihtiyac-ı maddiyede insan kuvvetinin istimali âdeta ziraatte kazma ve sapan gibi aletin altından imaline kalkışmak gibidirki hem bu nazik ve kıymettar madenin topraklara sürünmesi ve öyle kaba işlere kullanılması yazık olur, hemde altın madeninin mecmu-ı miktarıyla hal-i tabiiyesi bu kâfi ve salih olmadığından bununla görülecek iş dahi nakıs ve nâ-tamam kalır.

Yalnız nev-i beşerin değil, insanın kendi hizmetinde kullandığı hayvanat-ı beytiyenin mecmu‘ kuva-yı tabiiyesi dahi nev-i beşerin ihtiyacâtını bihakkın defedemez. Zaten insanın ihtiyacâtı mahdut ve muayyen olmayıp, esbâb ve vesâil-i tekessür ettikce, ihtiyacâtı tekessür eder. Ve günden güne artmakta olan bu ihtiyacâtını defettikçe daha büyük bir refah ve mamuriyet ve suhuletle yaşar.

Bu sebep ve hikmete mebnidir ki iptida-yı hilkatinde tabiattın istihsâr ettiği yemişlerle, göklerle, yapraklarla her bir ihtiyacını defedilmiş olan insan bugün tabiatı kendine hizmetkâr ediyor da yine ihtiyacâtını tamamıyla defedemiyor. İhtiyacât-ı insanın önünden muttasıl ileriye kaçtığından, onlara yetişmek mümkün değildir. Lâkin insanın, ihtiyacâtın arkası sıra koşmasıyla,/ **[s.227]**
insaniyet günden güne ilerleyip âlemde medeniyet ve mamuriyet terakki ve tevsi eder.

İhtiyacâtımızın defiçün hizmetimizde kullandığımız kuvvetler iki takıma taksim olunabilip birtakımı kuva-yı tabiiye ve birtakımı da kuva-yı sun‘iyedir. Kuva-yı sun‘iye cerr-i eskal ve fen-i mihane ki vasıtasıyla hâsıl olan kuvvetlerdirki ya saat makinesi gibi sırf sanatla hâsıl olur yahut mancınık gibi bir kuvve-i tabiiyeyi tezyit ve takviyeye alet olur.

Kuva-yı tabiiye ise yine ikiye münkasım olup, birtakımı insan ve hayvanların beden ve azalarındaki kuvvet gibi kuva-yı hayatiye, ve birtakımı da suda, buharda, rüzgarda, elektirikde, mıknatatısdaki kuvvet gibi kuva-yı gayr-ı hayatiyedir.

---

[71] Eserin ikinci bskısında “bir” sözcüğü yoktur.

Kuva-yı tabiiye-i gayr-ı hayatiyenin kuva-yı sun'îye ile imtizaç ve teavününden -bugünkü günde âlemde o kadar kuvvetler vücuda gelmiştir ki kuva-yı hayatiye onların yanında pek cüz'i kalır, birkaç demir parçasından ibaret bir makine, birkaç okka kömürle ısı'tilân bir kazan, su[72] buğusunun yardımıyla birkaç yüz beygir kuvvetine muadil bir kuvvet ibraz eder, ve yüzlerce insanların günlerce çalışarak hâsıl edemeyecekleri işleri birkaç saatin ve belki birkaç dakikanın içinde görür!

Kuva-yı tabiiye-i gayr-ı hayatiyenin kuva-yı sun'îye ile imtizacından/ **[s.228]** hâsıl olan bu kuvvetler kuva-yı hayatiyeden daha çok ve daha seri olduktan başka, fazl ve rüçhanlarının bir ciheti daha vardır, ki oda hisden müberrâ olmaları -yani yorgunluk ve açlık duymamalarıdır. Lokamatif beygirden daha kuvvetli ve daha seri olamasaydı bile, mademki lokomatif yorulmaz, bıkmaz, hiçbir tarafı ağrımaz, velhasıl gördüğü işten hiçbir acı duymaz. Beygire tercih olunacaktı. İşten, hayvan yorulup kan ter içinde kalır, insan fütur getirip içini çeker. Makine ise gece gündüz çalışır, ne yorulur, ne terler, ne fütur getirir, ne içini çeker.

Hayat ve histen mürekkeb olarak ruh dediğimiz şey bu dünyaya başka bir âlemden gelmiş aziz ve muhterem misafirdir. Bu maddiyat-ı âlemi içinde, bu beş on günlük misafir-hanede bu nazik misafiri hoş tutup kendine bir gûne-i meşakkat ve sıkîneti çektirmemekliğimiz iktiza eder. Tabiat bir taraftan hararet ve ziya gibi büyük şeyleri bize hâdim etmiş olduğu gibi, bir taraftan dahi yukarıda saydığımız kuva-yı tabiiye-i gayr-ı hayatiyeyi bizim hizmetimize amade etmiştir. İnsan bu küçüklüğüyle beraber, tabiatın padişahı ve saffına nail olmuş olduğu halde, niçün emrine müntazır bulunan bu hissiz ve cansız şeyleri istihdâm etmeyipde kendisi o kadar yorgunluğa katlansın, yahut kendi gibi can taşıyan hayvanlara eziyet etsin, eğer/ **[s.229]** insan; cansız tabiatı kendine hâdim etmeyipde hizmet-i şâkkanenin envaına kendisi katlanır, ve iki parça demirin görebileceği işe kendi aziz kullarını kullanırsa, tabiatın padişahı değil hâdimi olmuş olur.

Bu âlemde saadetin vücudu var ise, oda acının, yorgunluğun, süruretin, sefaletin mümkün mertebe az hissolunmasından ibarettir. Elimizde ve ihtiyarımızda olmayan acılara çar u naçar katlanacağız. Lâkin def ve tehvini elimizde olan meşakkatlere katlanmamız abestir. Çalışmayıp tenbel duralım demek istemiyoruz. Çünkü tenbellik sefalet ve zarureti tevlid ettiğinden başka, hadd-i zatında dahi meşakkatlerin, yorgunlukların en ağırı tenbelliktir. Lâkin birkaç parça demirden

[72] Eserin ikinci bskısında "su" sözcüğü yoktur.

ibaret bir makinenin birkaç saatle görebileceği bir işle kendimizin, hizmetimizde bulunan birkaç âdem ve birçok canlı hayvanlarla beraber günlerce uğraşıp yorulmamızda beyhude bir yorgunluktur. Hususuyla ki gerek hayvanların ve gerek makinelerin iş görebilmesi fikr-i idrake mâlik bir kuvvetin, yani bir kuvve-i insaniyenin, nezaret ve muâvenetine mütevakkıf olduğundan bu kuvvetlerin tekessürü insanı tenbel alıştırmak şöyle dursun, daha ziyade çalışmaya mecbur ederler.

Makinede kuvvet ve hareket var, lâkin iradat ve idrak/ **[s.230]**
yoktur. Hayvanda iradat dahi var isede, önünde idraki yoktur. Hâlbuki iradatsız ve idraksiz iş görülemez. Her işe bir insan eli karışmak ve bir insan gözü bakmak iktiza eder. Lâkin insan, bir idraksiz hayvanın ve bir hissiz makinenin görebileceği işlerle meşgul olmayıp da, irâdât ve idrakle görülebilecek işleri bizzat görür, ve sırf kuvvetle görülecek işleride imkânına göre, idraksiz ve hissiz kuvvetlere gördürürse, tam kendi vazifesini icra ve kendi kuvvetini mahalline sarf etmiş olur.

Asıl insanın işi fikren çalışmaktır. Bu işi, ne hayvanlar, ne buhar, ne elektirik, ne makineler görebilir. Düşünmek insana mahsus bir kuvvettir. İnsan bu kuvvetini bi-hakkın istimal ettiği halde, tabiatın kâffe-i kuvvetlerini kendi hizmetinde kullanabilir, ve o vakit kendisi nezaret ve irade ile iktifa edip, ağırlık ve meşakkat verecek işlerden kurtulmuş olur.

İlm-i servetin birinci dersi ve başlıca rüknü kıymet-şinaslık yani her şeyin kadr ü kıymetini anlayıp, mahalline kullanmak maddesidir.

İnsanın kadr ü kıymetini taşlar, topraklar yüklenmekten, yahut günlerce, haftalarca, aylarca süren yolu yayan kat etmekten âlidir. İnsan, hem bedenen, hem fikren yorulur. Böyle işleri bir hayvanda görebilir. Hayvan ise yalnız bedenen / **[s.231]**
yorulduğundan, fikren yorgunluk cihetince bir tasarruf ve irade edilmiş olur. Lâkin mademki bu işleri bir lokomatif daha iyi gördüğü halde, bunun bedenen yorulması da yoktur. Bunun istimaliyle bedenen yorgunlukca dahi tasarruf edilmiş olur. Bu halde hayvan makinenin yapamayacağı, insan dahi makine ve hayvanın göremeyeceği işlerde kullanılarak, işlerin envaı kemal-i suhuletle görülmüş ve insan insan gibi yaşamış, hayvanları dahi lüzumundan ziyade yormamış olur.

Elhasıl, insan kendi kadir ve haysiyetini anlayarak hal ve mevkiine göre bir makam ittihaz etmelidir ki bu hizmât-ı şâkkâda idraksiz, hissiz, cansız kuvvetleri kullanmakla olur; o vakit insana fikir ve idrakle yorulmak vazifesi kalır ki, insana yakışan işte budur. Hissiz ve cansız kuvvetler insanın düşünmesinden tevellüt eder, insan ziyade düşündükçe, o kuvvetler tezayüt ve tekessür eder, ve o kuvvetler çoğalıp büyüdükçe, insan daha ziyade düşünmeye vakit bularak kendindeki mevhibe-i ilâhiyeye şayan işlerde bulunur. Birbirini tevlit ve tezyit eden bu iki halin müsabakatı sırasında insaniyet gittikçe saadete tekarrüb eder./ **[s.232]**

Şemseddin SAMİ

“LEVÂMÜ’L EŞRÂK’TAN”

LEM‘A

Bir âdem -harkulâde bir zekevât ve istidat ile yüzyıl muammer olupda ömr-i tabiînin son dakikasına kadar- ulûm ve fünûna hasr-ı işgal ve efkâr eylemiş olsa yine bi’l-külliye izale-i cehl ile aliyyü’l-ıtlak âlim olmak kabil değildir. Bu haysiyet bir zat-ı vâkıfü’l-sır ve el-hafiyyâta mahsustur.

العلم للر حمن جل جلاله

وسو اه فى جهلا ته تيغمغم[73]

İnsanın fıtratca hal-i asliyesi cehldir. Bürudet-i hararetin fıkdanıyla tahassul ettiği gibi ilim dahi aliyyü’l-tedriç cehlin indifaıyla taayün edersede, büsbütün cehlden sıyrılıp ilm-i mahz kesilivermek husule-i beşeriyete sığmayacak muhâlâttandır.

Lâ-yetenâhi bunca esrar-ı kâinatı âli-i vechü’l-yakîn idrak ve ihataya istidadımızın vüs'ati yoktur.

Şu kadar var ki erbab-ı dânişten kiminin ilmi cehline ve kiminin cehli ilmine galip olur. Tefâzul ve temayüz bu muvazeneden ibaret kalır.

İmam Ali keremallah-i vech hazretleri minberde iken bir arap kendilerine bir şey sormuş; “bilmem” diye cevap vermişler/ **[s.233]**
arap: “öyle ise orada ne ararsın?” deyince “her şeyi bilen mekândan münezzehtir. Buraya çıkanlar bazısını bilip bazısını bilmeyenlerdir” buyurmuş oldukları mervîdir. İşin doğrusu da budur.

İnsanın anlayacağı şeyler: Nazar, istidlâl, kıyas, hayal, vicdan, itikad, içtihat, tahlil, tecrübe tarikıyla ve havâs-ı hamse-i zahire ve bâtınanın delâletiyle istihsal edebilecek malûmata müntehidir.

O da telâhuk-ı efkâr ile tahavvül ve tebeddülden gayr-ı hâlîdir.

Bir asırda nazaren, istidlâlen, kıyasen sabit olan şeylerin diğer bir asır ve zamanda batılâni tahakkuk ediyor.

[73] İlim Allah c.chu içindir. Gerisi cehaletlerinden tagamgum eder. Bilgi sadece Allaha aittir

Hayal, vicdan, sahibince medar-ı hüküm olsa bile tatbikat-ı hariciyece bürhan olamıyor. İtikad, içtihat ise yer[74] siyak üzre kalamayıp bir devirde düsturü'l-amel olan ekser mesailin başka bir devirde şekil ve sureti değişip ehemmiyeti zail oluyor.

Tahlil, tecrübe vakıa tahkikatça en sahih bir mizan olduğuna diyecek yok isede, her şey bununla vezin ve tatbik edilemiyor. Bazı mevzunât ve mürekkebâtta hikem-i cârî olabiliyor.

Ziya, elektirik, hararet gibi mevâd-ı esasiye teşrih olunabiliyor. Eğerçi tecarîb ile az çok havâss-ı edviye/ **[s.234]**
ve tabiiye anlaşılıyorsa da ekseriya fenni tecrübeler tehalüf edip bir asırda salim olan mücerrebâtın asr-ı diğerde aksi sabit oluyor. Havâs-ı cismâniyede galatâtdan kurtulamıyor karîbemizde büyük görülen şeyler, uzaklaştıkça küçük görülüyor. Semi'yatca dahi pek çek hatalar vuku buluyor.

Asâr ve efkârın, hâlât ve hadisâtın inkılâbâtıyla malûmat ve hayat-ı beşeriyede mütehakkıkü'l-sübût olan tagayyürât ve tagallübâta nazaren menü'l-kadim fark-ı sofistaiyeden lâ-edriye taifesi hakâyık-ı eşyayı red ve inkâra girişerek tevehhümâta düşmüş, filozofadan birtakım bilgiçler dahi vardır ki her şeyin sıhhatinden, akıllarının kemal-i kifayetinden emin olup temsilâta dalmış, vadi-i taakulâtta hâib ü hasr kalmıştır.

Kurûn-ı ahirede tahaddüs eden, medeniyet-i cedidenin husule getirdiği ihtiraât ve keyfiyâta bakıp aklî azam ile maddiyatı iltizam eyleyen bilgiçler asrımızda pek ziyade çoğaldı, lâ-edriler azaldı.

Mizanü'l-ukûl müellifi[*] Mantıkât bahsinde bu iki fırkayı muhakeme edip "bilgiçler şükuk ve zünûnu yakîn suretinde göstermek dai'yesiyle yakînde kaderini tenzile, lâ-edriler esasen bina-yı ulûm-ı tahribe savaşır, şu iki fırka bir hattın iki / **[s.235]**
nihayet noktalarında bulunur ki hakikat-i tamam onun ortasındadır" diyor.

Filhakika[75] ya müdekkikâne bir mütalâanın irâe edeceği mislin Sedat dahi bundan ibarettir.

---

[74] Bu kelime eserin ikinci baskısında "bir" olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre ikincici baskıdaki ifade doğrudur.
[*] Sedat Bey
[75] Bu kelime eserin ikinci baskısında "Filhakika" olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre ikinci baskıdaki ifade doğrudur

Ehl-i tahkik ne lâ-edriler gibi nefs-i hakâyıkla hayalâta koyulur, ne bilgiçlere pâ-dâş olup husule-i beşeriyete sığmayacak kadar iddiayı kemalâta kalkışır. Zamanen kabul ve tasdik edilmiş olan ulûm ve fünûnu tetebbu ve tedkik ile uğraşır, medeniyeti insaniyeti ikmal ve âlâya çalışır.

Efkâr sayfa-i ashabı; içinde yaratılmış oldukları asrın vücuda getirdiği maarif ve menafi-i beğenmeyip eski şeyleri karıştırırlar. Meselâ yakın vakitlerde ihtira edilen usul-i tahlil, ezmine-i kadimede unsuriyetine hüküm olunan havanın, ab u türabın besaitten olmayıp; mürekkibâttan olduğunu bi'l-teşrih ispat eylemiş, tabiîyât-ı cedide, anasır-ı altmıştan ziyade iblâğ ile ecsâmın eza-yı ferdiyeden terakküb ettiğini göstermiş, bu mübâhisde münazâat ve muhaverâta mahal kalmamış iken, o güruh yine anasır-ı erbaadan bahseder. Menafi cihetine gelince öküz arabalarını şimendiferlere tercih etmek ister, hurefât ve müzahrefattan hazzeder.

İlim ve cehl; vakit ve asra tâbidir. Eski vakitlerde anasır-ı erbaa ne olduğunu bilenler fi-l-cümle âlim sayılırdı. Şimdiki asırda/ **[s.236]**
o misli malûmattan dem vuranlar cahil addolunur.

Vakıa unsiriyâtın asâr-ı garibede evvelki suret ve manası değişip tavr-ı ahir üzere telâkki edilmiştir. Fakat ileride telâhuk-ı efkâr ile bu tavrın butlanı tahakkuk edip tarz-ı diğere münkalib olması da muhtemeldir.

Mamafih birtakım ihtimalât[76] ile kemalât-ı cedideyi bırakıp da fennen adem-i sıhhati zahire çıkarılmış; zamanen kadr u itibarı kalmamış olan pazar-ı âlemde işe yaramayan köhne şeyleri alıp satmak kâr-ı akıl değildir.

Ulûm ve fünûn ezmine-i atide ne şekil ve surete girerse girsin biz ona karışamayız. Elimizde mevcut olanlara hükmümüz geçer; maarif-i hazırânın kaide-i hilâfı tebeyyün etmedikçe sahih bilip öğrenmek ihtiyacâta muvafık asâr-ı müfide teftiş ve taharrisiyle terakki-i mülk ve millete insaniyete; menediyete hizmet etmek tarik-i müstakim üzere gitmek farâiz-i akliyedendir.

Asrımızda bilgiçlerden bir cemaat-i acibe türemiştir ki onlar eskileri iltizam eden efkâr-ı sakîme ashabına zıdd-ı tam olarak daima müesser-i kudemayı cerh ve tezyif ile güya kâffe-i hüküm ve fezâil sonradan münkaşif ve mütecelli olmuş, serâir-i kâinatı yalnız kendileri anlamış gibi hod-serâne bir vadi-i mağrurânede gezinirler.

[76] Bu kelime eserin ikinci baskısında "ihtimât" olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre birinci baskıdaki ifade doğrudur

Müceddid-i zû-fünûn geçinilir. Ötekilerin gidişi ne kadar/ **[s.237]** kabîh ise berikilerin revşi ol kadar şayan-ı takbihtir. Tecelli; tekrar etmez, bir anın hükmü ve icabı diğer ana benzemez,

Asır ve zaman ânât-ı müteselsileden ibaret olmakla her devrin tecelliyâtı başkadır.

Ulûm ve fünûn bir kavm-i millete münhasır değildir. Alelumum nev-i beşere mahsus avâtıf-ı ilâhiyedendirki "kem- tereke'l evvelü'lil ahiri[77]" kaidesi gayr-ı münekkerdir.

Maarif-i hâzıra asâr-ı sâlife tecelliyâtının asârıdır. Efazıl-i kudemanın bergüzar-ı efkârıdır. Herhalde eslâfı hayır ile yâd eylemeli, maziyi hal ve istikbale ayine-yi ibret-i ittihaz ederek insaf ve intibah dairesinde terakkiye sa'y etmelidir.

Hersekli Arif HİKMET

[77]Öncekilerin bıraktıkları sonrakiler içindir.

TAYİN-İ VEZAİF

İnsan sa‘ysiz yaşayamayıp, bir kesb ü kâr ile meşgul olmak mecburiyetindedir. Ve mademki say‘in ve kesb ü kârın envaı vardır, demek oluyor ki sa‘yin bir nev‘ini tercih ve intihap ile, hususi bir kesb ü kâr ihtiyâr etmek maddesi dahi insan için pek mühim/ **[s.238]**
bir maddedir. Cemiyet-i beşeriyenin her bir[78] ferdi bir vazife-i mahsusa ile muvazzeftir. Lâkin o vazifenin tayin ve tahsisi kendi elindedir,

İnsan muhtaç olduğu şeylerin kâffesini bizzat ve kendi kendine tedarik ve istihzar edemez. Dâhil bulunduğu cemiyet-i beşeriyenin umumiyet üzere muhtaç olduğu hizmetlerden birini ihtiyâr eder ve cemiyet-i beşeriye kendisini, ettiği hizmetin cins ve kadrine göre, yaşattırır.

Cemiyet-i beşeriye bir şirket gibidir. Efradı ise o cemiyetin azası ve hâdimleri makamındadır. Bir taraftan cemiyete hizmet etmekle cemiyetten mükâfat görürler, ve bir taraftan cemiyete hizmet ederek kendi nefislerine ve kendi nefeslerine hizmet ederek cemiyete hizmet etmiş olurlar, ancak mükâfatları daima hizmetleriyle, ve istifadeleri sa‘ylerinin cins ve miktarıyla mütenasiptir. Efradın mâlik oldukları servetin mecmuı, cemiyet-i beşeriyenin servet-i umumiyesi ve o servet-i umumiye dahi efradın hususi servetlerinin mecmuudur. İnsanın vakıa olacak sa‘yinden göreceği istifade daima iki şey ile mütenasiptir: Evvela, sa‘yinin kadr ve cinsiyle; sâniyen, dâhil ve mensup bulunduğu cemiyet-i beşeriye servet-i umumiyesinin miktarıyla.

Pek az yorgunlukla icra olunan bazı işlerin sabahtan akşama kadar yorulmaktan ibaret olan bazı işlerden ziyade semere ve istifadeyi mucip oldukları görüldüğü gibi bir aynı işin dahi/ **[s.239]**
bir zengin kavmin içinde sahibini ziyadesiyle müstefit ettiği halde fakir bir kavmin içinde aç bıraktığını görüyoruz.

Bu halde, her ferdin iki şeye ziyadesiyle dikkat ve itina etmesi iktiza eder: Evvela, mümkün mertebede kendini iyi geçindirecek ve müstefit edecek bir iş intihab ve ihtiyâr etmek; sâniyen hazır ve mevcut olan servet-i umumiyeden kendi hissesine düşecek miktarın tezyidiyle iktifa etmeyip, mümkün mertebede servet-i umumiyenin tezyidine çalışmak.

[78] Eserin ikinci baskısında “bir” kelimesi yoktur. Cümlenin anlamına göre her iki baskıdaki ifade de doğrudur

Servet-i umumiyesi az olan bir kavim ve memlekette muallimlere, avukatlara, memurlara, tabiplere, muharrirlere vesair böyle işlerle meşgul âdemlere ihtiyacı var isede, bunlar pek az miktarda olurlarsa, fakirane ve zaruretle iaşelerine muktedir olamayıp tekessür edince, kendilerini beslemeyip aç bırakır. Bunlar hizmet etmez değildirler. Lâkin hizmetlerine mukabil yemeğe muhtaçtırlar. Servet-i umumiye kendilerinin iaşesine kâfi olmadığı halde aç kalmaları tabiîdir. Hâlbuki servet-i umumiye miktar-ı kifayede tezayütte bulunduğu vakit bu gibi hizmetlerde bulunanların hem miktarı artırılabilir, hem her birerleri daha iyi ve daha ferah geçindirilebilir.

Bunun için, herkes bir işte ihtisas etmeyi düşündüğü vakit, yalnız rahat ve suhuletle icra olunur işlere göz/ **[s.240]**
dikmeyip, hisse-dâranından bulunduğu servet-i umumiyeyi dahi nazar-ı dikkatten ayırmamalıdır.

Mevcut ve hazır olan servet-i umumiyeden kazanmaya çalışmak cemiyet-i beşeriyeye ortak sıfatıyla değil, belki hizmetçi sıfatıyla dâhil olmak demektir. Hâlbuki hizmetçilerin suret-i maişetleri daima efendilerinin derece-i servet ve sâmânına göre olduğundan böyle bir işe hasr-ı mesai etmek isteyenlerin bir kerede mensup bulundukları cemiyet-i beşeriye ve memleketin servet-i umumiyesine nazar etmeleri iktiza eder.

Bizim memlekeketin ve içinde bulunduğumuz cemiyet-i beşeriyenin servet-i umumiyesi pek az ve fakir ve ihtiyac-ı umumî derece-i kemalde olduğu halde teessüf olunur ki biz hemen cümlemiz hizmetçilik kabilinden olan böyle işlerle iştigal ederek o cüz'i servet-i umumiyenin daha az hisselere taksimine ve daha doğrusu o cüz'i hisseleri birbirimizin elinden kapmaya çalışıyoruz. Bizde filan âdem kazandı veya zengin oldu demek, yoktan bir servet hâsıl etti demek olmayıp, başkalarının elinde bulunan servetleri ele geçirmek yolunu buldu demektir.

Bir âdem zengin olursa, onun mukabilinde ve onun kazanması nispetinde kaybetmiş ve mutazarrır olmuş bir veya birkaç kişi bulunmamak/ **[s.241]**
mümkün değildir, çünkü yoktan servet çıkaracak işlerle meşgul olmuyoruz.

Servet-i umumiye ise, bir hazine-i mahsusa içinde mahfuz olmayıp, efrad-ı cemiyetin ellerinde bulunduğundan bir taraftan ne kadar istifade olunursa diğer taraftan o kadar ziyan görülmesi tabiîdir. Buraları geçen nüshamızda ki bend-i

mahsusadan dahi anlaşılmış ise de bu fenalığın asıl menbaı iş intihabındaki kusurumuz ve bu babda ki yanlış fikir ve zehabımız olduğundan bunun ıslahıçün netâyicinin[79] vehametini tekrar dermiyân etmeye mecbur olduk.

Bir pederin en büyük gailesi evladını terbiye etmek ve bir mektebe koyup okutmak maddesi olmayıp en büyük gaile, en mühim iş, en ziyade düşünülecek, ve itina olunacak madde, evladını haline göre refah ve rahatla geçindirecek ve az çok servete mâlik edecek bir iş bulup her birine bir vazife-i mahsusa tayin etmek hususudur. Hatta bunun terbiye ve tahsilden bile evvel düşünülüp kararlaştırılması ve terbiye ve tahsilinde ona göre verilmesi iktiza eder.

Biri demirci, biri marangoz, biri mühendis ve biri memur olacak dört çocuğun terbiye ve tahsili bir olamayacağından başka meselâ memur olacak çocuklardan dahi her birinin intisap edeceği/ **[s.242]**
memuriyetin nev'ine göre ayrıca ve suret-i mahsusada bir tahsil ve terbiyeye muhtaç olduğu inkâr olunamaz.

Bizde bu intihap ve tayin ve vazife maddesi büsbütün mühmel, ve belki meçhul olup ve bunun da servet-i umumiye ve münasebât-ı medeniyemize pek çok tesir ve zararı dokunmaktadır.

Biz hiçbir şey için hazırlanmayıp tesadüfen elimize geçecek, veyahut bir suret ve tarikle ele geçireceğimiz bir işle iştigal etmeye muntazır oluruz.

Âbâ ve ecdadlarından buldukları çiftçilikle iştigal eden ve bu sanatı da hal-i iptidaîyesinde tutan zirai taifesinden başka, gerek mekteplere devam eden ve gerek mektep yüzü görmeyen gençlerimiz ne olacaklarını bilmeyip, bir işle iştigal edebilecek sinne vardıklarında, veyahut mektepten çıktıklarında bir iş aramakla meşgul olurlar. Fakat icrası bir günde öğrenilir işler pek azdır; o işlerde amelelik, hamallık, uşaklık veyahut zabıtalık ve kolculuk gibi hizmât-ı şâkkadan ibarettir.

Sanat, ticaret vesair işlerle devletin ekseri memuriyetleri ise hususi surette bir tahsile muhtaçtırlar; o tahsil olmadığı vakit sanat ve ticaretle iştigal olunmayacağı gibi devlet memuriyetine geçmek dahi umur-ı devletin bi-hakkın görülmesini davet etmek demektir./ **[s.243]**

---

[79] Bu kelime eserin ikinci baskısında "netayicin" olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre birinci baskıdaki ifade doğrudur

Cümlemizin devlet-i memuriyet hizmetleriyle geçinemeyeceğimizi, ve servet-i umumiyemizin günden güne tenakus etmekte olmasıyla bunun tezyidini icap edecek işlerle meşgul olmadıkça fakir ve ihtiyaçtan kurtulamayacağımızı nihayet anladıksa da kesb u kârın envaı sairesi yollarını bilmediğimizden evlatlarımızın istikbalini temin için, kendilerine birer vazife tayin etmeyi düşündüğümüzde gözümüzün önünde hiçbir açık yol göremeyip onları da kendimiz gibi, her şeyi yapabilcek ve hiçbir şeyi yapamayacak surette talim ve terbiye ile iktifaya mecbur oluyoruz.

Hâlbuki yoktan servet çıkarmak yolları heryerden ziyade bizde açıktır. Çünkü ziraate kabil boş arazimizin hadd ve hesabı olmadığı gibi, memaliğimizin ticaretle olan istidadı dahi fevkalâdedir.

Vatanımızda icra olunabilecek sanatlar eksik değildir. Mücerret bildiğimiz ve birde geçmediğimiz yola girmeye cesaret edemeyişimiz bizi bu hal-i tereddütte tutuyor.

Vakıa, bizim bundan sonra öyle meçhul bir yola sülukumuz pekte müşkülâttan hali değil isede, hiç olmazsa evladımıza birer vazife tayin ve tahsis edip vatanın efrad-ı müstakbelesini, her biri bir işle meşgul olabilecek ve kendisi geçinmekle beraber,/ **[s.244]**
servet-i umumiyenin dahi tezayüdüne hizmet edecek surette yetiştirmeye sa‘y ve dikkat etmekliğimiz iktiza eder.

Bunun için, yine tekrar ederiz ki çocuklar için tayin ve vazife maddesine her şeyden ziyade ehemmiyet vermek iktiza eder. Bu babda bizim, sair akvam-ı efradından ziyade itina etmekliğimiz lâzım geliyor. Çünkü onlar oğullarını kendi sanatlarına ve meşguliyetlerine dahi alıştırabilirler. Hâlbuki bizim en ziyade içtinap ve ihtiraz etmekliğimiz lâzım gelen şey evladımızında bizim mesleğe sülukları maddesidir.

İşe yarar âdemler yetiştirmeğe çalışır isek, bugün olmazsa yarın bizde dahi iş işleyecek ve o işin semeresi olarak servet-i umumiyemiz tezayüt edip cümlemiz refah-ı halle geçineceğiz. Ve medeniyet ve terakkide dahi kimseden geri kalmayacağız. İşe yarar ve iş görebilir âdemler yetişdirmedikçe, iş görülmek ümidinde bulunmak ise abestir./ **[s.245]**

Şemsettin SAMİ

BİR MEKTUP

"Vasıta-i Servet" namında ki ticaret ve ziraat gazetesi müdüriyetine:

Ziraatle ticaret, mevcudat-ı medeniyenin zevahiridir, ilmin marifetin amelîyatıdır.

Ziraat, toprak kazanıp elmas çıkarmak, ticaret demir satıp altın kazanmaktır.

Tabiatla sanatı birbirine mezc etmek ziraatle ticarettir.

Ticaretgâh olan bilâd, dünyanın en büyük şehirleridir ki ziraatgâh olan arazi hep onların civarında bulunur. O bilâdın, o arazinin her biri ziraat ve ticaretten istihsal olunan menafiin berahîn-i mütenevviasını ihtiva eder.

Londra ticaretgâh olduğuçün büyüktür: Mamure-i meneniyet namını almış, İngilizler mail-i ticaret olduklarıçün zengindir: Cihanın her köşesinden bir maden-i servet çıkarmışlar.

Ziraat, ticaretin iptidasıdır. Ticaret ziraatin muktezasıdır. Servet ve bereket ise bu iki fiil-i hayrın netice-i bî-nihayetidir.

Ziraat: İkdam; ticaret: Muvaffakıyet, servet: Mükâfatıdır./ **[s.246]**

Viyana'da "Brather" ziraat eseridir. Paris'te "Ekspozisyon" ticaret yadigârıdır.

Ziraat, bir sahradır ki ticaret sayesinde bir bahçe haline girer. Ticaret, bir bahçedir ki ziraat feyziyle mahsuldar olur. Servet, bir definedir ki ekseriyet üzere o bahçenin altında zuhur eder.

Meçhul olan istikbal, ticaretle temin olunur, fani bilinen mazi, ticaretle avdet eder.

Bir çicekçi, mensup olduğu devlete bir asker neferi, bir ilim talibi kadar hizmet etmeye kâfi bilinmiştir.

Erbâb-ı ziraat, asârını sefahat-i zemin üzerine yazmış üdeba-yı tabiiyedir. Bir saksı çiçek ziraattir, bir nebatat sergsi yine ziraattir.

Bahçivan, üstad-ı kudretin hâme-i zî-hayatıdır.

Bir tacir, müteallik olduğu aileyi; tüccar, bulunduğu milleti ihya eder.

Küçük bir dükkân veya bir ev ticarettir, büyük bir fabrika veya bir şehir yine ticarettir.

Bir zarî‘ türap üstünde olan muharrerâtına her yerde kâri bulur.

Bir tacir, dünyanın hiçbir tarafında ecnebi kalmaz.

Bir münşi, bir âlim, bir zabıt gurbette açlıktan ölebilir./ **[s.247]**

Ziraat ve ticaretin mektebinden çıkmış, bir âdem için mevtten başka hâil ve hâil yoktur.

Şiir, fikirdir. Ziraat ve ticaret fiiliyattır. Fikir her yerde satılmaz; fiil her yerde geçer.

Bir kitap, daima anlaşılamaz; bir tarla, daima anlaşılır.

Erbab-ı tedkik ziraatle ticarete o kadar ehemmiyet vermiştirki bugün ziraate "fen" ticarete "ilim" ıtlak olunuyor. Bu fen ile ilmin ketebe ve kütüp ve mekâtibi vardır. O kitapları okuyan, o mekteplerden çıkan mevcudatı mütalâa eder. Mütalâası da her nazarda hem nefsine, ailesine fayda bahş olur hem ebnâ-yı cinsine.

İşte siz (Vasıta-i Servet) namıyla Osmanlılar için bir ziraat ve ticaret gazetesi çıkarıyorsunuz. Himmetiniz meşkûr olur.

İhvan ve vatanımıza o mekteplerin usul-i tahsilinden, o kâsiblerin netâyic-i kesbinden bahsedeceksiniz. Muvaffakıyetiniz temenni olunur.

Gazetenizin her nüshası bir vasıta-i servettir. Ziraat ağacından bir yapraktır, ticaret kitabından bir sayfadır

Sizi tebrik ile kesb-i mesâr ederim./ **[s.248]**

Abdülhak HAMİD

LONDRA

Kâbil olsa da ecrâm-ı ulvîyeden bir mahlûk-ı müdrik küre-i zemin üzerine inerek insanın halini teftişe kıyam eylese meselâ, Çin'de hükemâ görürki masnuattan istidlâlen bir sâni-i hakîmin vacibü'l-vücut olduğuna itikat eder, ve o davayı ispat için binlerle [80]delil kuvâ-yı irat eylerler. Sonra da masnuat-ı beşeriyeden olan bir tahta veya taş parçasını sâni-i mükevvenat addedecek kadar belâhat gösterirler.

Avrupa'da ulemaya tesadüf eylerki kamerde olan enhârın 'umkunu tayin ederler ve iddialarını fennen ispata muktedir olurlar. Fakat yine Avrupa içinde bulunan "Meriç" nehrinin halini tamamıyla bilmeyecek kadar gaflette bulunurlar! Elbette bu hallere bakarak, fikr-i beşer idrak-i hakâyıkta olan acz-i tâmmından başka melekât ve tecrübesinden dahi umumiyeti itibariyle ifrat ve tefrit akabelerinden, ve bir cihette olan kudreti nispetinde diğer cihette noksan-ı şaibesinden hiçbir vakit kurtulamayacak derecede itidalinden biri bir hâssa-i garibe olduğuna hükmeder. Fakat birde mesai-i beşerin asârına atf-ı nazar eyler ve bâ-hussus memâlik-i mütemeddineyi im'ân ile temaşa ederse insanın ne büyük bir mu'cize-i kudret olduğunu o zaman idrak eylerde sâni-i/ **[s.249]**
hakîmin -tabiattan âli- bir sânie ihtiyaç gösterecek kadar asâr-ı ibdaına muktedir masnuatı bulunduğuna hayran olur kalır..

Bütün memâlik-i mütemeddineyi dolaşmaya ne hacet! İnsan yalnız Londra'yı im'ân-ı nazarla temaşa eylese, göreceği bedâyi akla veleh getirir.

Londra'ya enmûzec-i âlem denilse mübalağa değildir. Rû-yı arzda olan asâr-ı terakkinin fotoğraf ile resmi alınmış olsa medeniyet-i hâzırayı ancak Londra kadar gösterebilir. Binaenalyh bizde misal olarak onu ihtiyâr eyledik.

Bu memleket; reyb ü gümân bulutları içinde mestur olan ikbal-i beşer gibi ekseriyet üzere bir kara duman ile muhat ve hatta güya ki âdât-ı medeniyet ahcar ve eşcârına varıncaya kadar sirayet etmiş gibi haneleri bile siyahlara müstağrik görünür. Fakat birde o nikâb-ı zulmânîyenin maverasına talik-i nazar olunursa nazenin-i dilruba-yı temeddün nazarfirib-i efkâr olacak bir ziynet ve saltanat ile arz-ı didar etmeye başlar ki bedâyi-pesend olan gönüller için hüsn-i endamına meftun olmamak ihtimalin haricindedir.

---

[80] Bu kelime eserin ikinci baskısında "binlerle" olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre birinci baskıdaki ifade doğrudur.

Londra'da bulunan bir âdem, ahkâm-ı adaletin bir ceryanını görmek isterse, önüne her şeyden evvel merkez-i teşri olan ve dünyada gördüğümüz kavaid-i siyasetten hemen birçoğunun mehd-i zuhuru bulunan o koca -parlemento- çıkar ki yalnız binasına bakılsa, efkâr-ı/ **[s.250]**
umumiyenin dehşet-i mukavemeti nazar-ı idareye karşı bir cismâniyet kesb etmiş ve güya ki o cism-i hâil değme bir sadme ile zevalinden masûn olduğunu göstermek için tahaccür eylemiş kıyas olunur.

İçine girilse yüz seksen milyon azadan mürekkep olan ve kemalât-ı medeniyece birinci değilse birincilerden sayılan bir milletin en mümtazlarından üç dört yüz mebus görülür ki her biri âmâl-i kavme ve metâlib-i istikbale bir fesahat-ı fevkalede ile tercüman olmuş; zûr-bâzû-yı irfan ile ahkâm-ı adalet ve esbâb-ı terakkiyi serâir-i hane-i tabiattan istihraca çalışmakta hadd-i imkâna takarrüb edecek kadar maharet gösterirler.

Bu heyet-i mümtazânın kuvve-i istinadı ise her biri vüs'atte bir başka memleket denilmeye şayan olan umumî bahçelerde, bir maksat üzerine efkârca ittifak etmiş kırk elli, bazı kere yüz elli bin kişiden mürekkep encümen-i siyasilerdir ki içtimalarından bir tecavüz veya dağdağa zuhur etmek değil, aralarında cereyan eden mübahasât-ı edibaneden başka sıkıca bir öksürük sesi bile işitilmez. O kadar âdem bir yere toplanır, içlerinden birkaçı söz söyler, kusuru sükûnetle istima' eder, cümlesi birden hulûs-ı niyet ve âdâb-ı mutâvaatle hükûmetlerine giderler, arz-ı hacet ederler, istidalarının yüzde doksanı hakka muvafık ve bir kuvve-i galebe ile müeyyid olduğuçün makbul olur./ **[s.251]**

Hele -parlemento- nun verdiği ahkâmı tatbike memur olan mahkemelerde hâkimler görülür ki tarafına sorulsa insaf ve adaletlerine pederlerinin şefkat-i übüvvetinden ziyade istinâd ederler. O hâkimlere tayin ve hakikatte hükm-i vicdaniyesini ketm etmeye yemin etmiş "jüri" heyeti muâvenet eder ki cümlesi iki hısmın dahi canı, ciğeri, komuşusu, akrabasıdır. Bunların huzurunda tarafının müddeâsını terviç için -fakirlere bâd-i heva hizmet eder- vekil ve muayyenler bulunur ki ekserinin indinde mesâil-i hukukun kâffesi melekât-ı râsihaları sayesinde ulûm ve mütearife hükmüne girmiş, bir haklı davayı kazanmak, etek dolusu altın kazanmaya tercih oluna gelmiştir.

Mahkemede hiç kimse de edânînin ehasslarından madûd olan bir katile bile (efendi!) sözünden aşağı bir tabir ile hitap veya işaret edemez. Hiç kimse cebr ve şiddeti memuriyet-i vezâifinden veya ezhâr-ı hakk-ı vesaitinden addeylemez.

İşte adalet bu halde vehle marifet ondan ziyade kemaldedir. Hangi mektebe gidilirse gidilsin içinde bulunan on on iki yaşında etfâli güya ki büyümüş de sonra yine küçülmüş gibi âdeta yirmi otuz yaşına girmiş âdemler kadar her türlü intizam ve terbiyeye me'lûf bulunur.

Rüştiyeler vardır ki şakirdânı üç dört lisan okur,/ **[s.252]**
ve ulûm-ı aleyh ve âliyeden altı yedi esaslı fen bilir.

Sübyan mekteplerine tesadüf olunur ki ekser müdavimleri sinnen hemen alelumum yedi sekiz yaşından ziyade değil iken talim cetvellerinde bizim mekâtib-i sübyaniyeye mahsus olan -elif bâ; yazı; imal-i erbaa, mebâdî-i itikat- gibi derslerin hiçbiri bulunmaz. Ve sebebi hocalardan sual edilirse "on beş veya on sekiz seneden beri mektebe bu türlü mukaddemâtı bilmez çocuk gelmediği için cetvelde derslerin vücudu abes görülerek lağv olundu" cevabı alınır!

On on ikişer yaşında yirmi beş çocuk bir bahçeye giderler, kâh ellerinde bir gazete bulunur. O vasıta ile dünyanın halinden haberdar olmaya çalışırlar, ve kâh bir köşede oturarak havanın letafetini, eşcârın teravetini müdrikâne bir nazarla temaşa ederek bedâyi-i tabiattan vicdanı telezzüz ederler.

Kimilerinde taife görülür ki boş vakit buldukça meselâ riyaziyatın kuvve-i cazibe kanunları gibi en amîk mesailini mütalâa ile uğraşır.

Dükkânlarında yazıcı görülür ki faraza Almanya hükemâsının hükûmet-i hukuk hakkında olan fikirlerini muhakemeye kalkışır.

Bir numune-hanesi var, derununa girilse üstad-ı kudreti zûyü'l-ervah ve cemadata halk ve tezyine ne kadar sanat-ı bezl etmiş ve hayal-i beşer icad-ı bedâyide / **[s.253]**
ne türlü kemalât göstermişse cümlesi bir yere içtima eylemiş gibi görünür.

Bir hayvanat bahçesi var, kafeslerinde bulunan mahlûkat birer birer nazardan geçirilse, sefine-i nuh henüz tufandan kurtularak oracıkta karaya vasıl olmuş, derununda her ne mevcut ise kenara uğramış tasavvurunda bulunulur.

Rasathanesinde ki dürbünlerle semaya bakılsa insan kendini tabiatın fevkinde bir saika ile avalim-i ulvîyenin seyrine çıkmış kıyas edebilir.

Kitaphanelerine girilse, her lisandan bir iki milyon kitap ve onları bulmak için hemen "allâme-i her-fen" vasfına lâyık yüzlerce hafız-ı kütüp mevcuttur. Ashab-ı mütalâa ise en hali vakitte sekiz yüz kişiden eksik olmaz. Ve içlerinde doksan yaşında hocalar, on sekiz yaşında kızlar bulunur.

Hele numune-hane derununda bulunan dârü'l-ketebe her kim gider, ne kadar nâ-maruf bir lisandan olursa olsun matbu bir kitap isterse vermeye mevcut değilse bir saat-i mümkine ile getirtmeğe mecburdur.

-Parlemento- da bir "hizânetü'l-kitap" var, yalnız bir lord ona otuz bu kadar bin cilt kitap vakfetmiş.

Ne hacet! Bir terbiyeli eğlence mahalline gidildiği halde kimya ve hikmet-i tabiiyeye dair birtakım mesâil-i amîkenin berâhin-i aleniyesi/ **[s.254]**
görülürki Çin'de meşhut olsa mu'cizeye haml ederler veyahut âdâp ve ilâhiyattan hutab ve eş'âr işidilirki İran'da mesmu olsa keramet addedenler olunur.

Meselâ onbeş yirmi kuruş sarfıyla girilen bir tiyatro da letafetiyle beraber tecessüm etmiş de, nurlara gark olmuş bir ruh-ı mücerret gibi elektirik ziyaları, mücessem hayaller gezinir. Bir oyuncunun uzağına bakılsa beyan ettiği sözlerdeki mâani ve hayalâtı insanın gözü önünde tecessüm eder, ya hele bu asâr ile kanaat olunmayıp da meşhut olan kemalâtın esbâbı öğrenilmek istenilir ve o taharri ile dârülfünûnlara, encümen-i dânişlere, ashab-ı marifetin mecâlis-i mahsusâsına girilirse o zaman hicap ve hayretten mürekkep bir hal ile müşahede olunur ki bir ağızdan çıkan sözü biraz zaman içinde dünyanın her tarafına yayabilmek hâssasına mâlik olduğuçün cihanı bir meclis-i marifet haline getirmeğe ve fikr-i insana cihan kadar vüs'at vermeğe istidat göstermekte olan tebâat; kendi âleminde bir gedayı dahi padişah eden hürriyet; kimseyi madununun mağduriyetine hissedar etmeksizin herkesi mâ-fevkinin saadetine nail etmeye kâbil görünen müsavât; izz-i menâl addolunan altının fiyatını daima tezyit etmekle beraber, yırtık paçavralara, kırık kemiklere o cevher-i saf gibi kıymet vermekte olan usül-i servet; insana karada yüzmeye ummanda gezmeye iktidar veren/ **[s.255]**
ve kat'î mesafade kemal-i sürati ve hizmet-i şâkkada zûyü'l-ukûle bir dereceye kadar vekâleti cihetiyle ebnâ-yı beşerin kudret-i hayat ve miktar-ı kuvvetini kat kat tezyit

eden buhar kuvveti; dillere (daima itâle oluna gelmekle müellef olan bî-edepler lisanı kadar dahi uzamaksızın) şarktan garba kadar iblâğ-ı peyâm, ve kulaklara (maddi veya manevî bir tûl-ı tabiîyi haiz olan mürekkepler sımâhına nispet cürmen bir sağır-ı adî halinde iken) şimalden cenuba esma‘-ı meram ettiren seyyâle-i berkiye hâssiyeti; geceleri ettiği hizmete nazaran neyyir-i efkârın mehtabı bilmeye şayan olan gazın mahiyeti gibi şu makalede icmalen gösterebildiğimiz ve belki binde birini imâ edemediğimiz nice yüz bin fevâid-i medeniyetin vücuduna sebep olan kavait ve vüsâitten her birini icat etmek ve terakkice bulunduğu mertebeye getirmek ne derecelerde tamik-i nazar ve ne mertebede it‘âb-ı efkâr sayesinde vücuda gelmiştir, ve bu türlü icat ve ıslah uğrunda dünyaya bir gelenlerden sayılmaya lâyık kaç bin sahib-i kemal, kaç seneler geceler de uykusunu, gündüzler de rahatını terk etmiştir!

Hele memleketin servet ve mamuriyetini nazarlar ihatadan, tasavvurlar tasvirden acizdir. Yalnız şehir içinde mevcut olan her biri milyonlarla altın kıymetinde bulunan ebniye-i âliye yan yana getirilse İstanbul kadar bir şahane saray teşkil eder!

Pazarlarında olan cevahir ve nefâyise bakılsa dünyanın defâyin-i tabiat / **[s.256]**
ve hazâin-i serveti ser-âpâ yağma edilmiş de oraya götürülmüş zannolunur!

Bankalarında olan ve daima kantarlarla tartılarak devrolunmakta bulunan altının kesreti görülse, hatırlarla şayet sıkletinden cezire-i münhasif olmasın gibi vahimeler gelir.

Muamelât-ı ticaretinin ahvali tedkik olunsa bir emniyet görülürki insan bir türlü inanmak istemez. Şirketlerin, ticaret evlerinin milyon milyon altın veya evrak nakdiyesi üçer beşer yüz kuruş aylıklı kâtiplerin emanetine mevdudur! Bir haldeki onların tuttuğu defterden mâ-adâ hiç kimsenin elinde bankalarda mahfuz olan servetini mübeyyen ufacık bir kâğıt parçası bile bulunmaz.

Bir sürat-i müşahede olunur ki vesaid-i servet burada saat-i eyyamın akrebine, ve orada yelkovanına bağlıdır denilse mübalağa edilmemiş olacağına bi’l-bedahe hükmedilir. Belki bu ifade tedavülün Asya ve Avrupa’da olan farkını beyan için kâfi addolunamaz. Çünkü menba-ı servetimiz ziraat olduğuçün buralarca yılda bir iki kere ancak yerinden oynayabilen nükûd, oralarda ticaret saikasıyla belki bir gün bir yerde durmaz, hatta Londra’da evrak-ı nakdiyeyi birine ita ederken sahibi imzalamak mutat

olduğundan günde sekiz kere bir tacirin sandığına girmiş çıkmış kâğıtlar pek çok görülür./ **[s.257]**

Devir ve hareketin kesreti o derecededir ki sokakların her biri bir devr-i daimi, ve cereyanı seri bir girdab-ı azime dönmüş, lâ-yenkatî‘ bir tarafından bir tarafına insan akar durur.

Şehir içinde kırk bini mütecaviz olan ev arabalarından başka otuz beş binden ziyade kira arabası ve on beş binden ziyade o minübüs ve şirket arabalarıyla şehirde olan demir yollarının büyük merkezinde yevmi on dört saat her iki dakikada altmış arabalı bir vapur hareket eder. Bu hal ile dahi yine şimendifere veya o minibüse binmek için nöbet beklemek ve şehrin pek kalabalık yerinde araba bulamamak ara sıra herkesin başına gelir hallerdendir.

Şehrin içinde yer vardır ki üç kara vapuru köprülerle birbirinin üzerinden geçer, bahçe vardır ki seyr-i zamanları, içinde elli altmış bin araba devreder.

Thames Nehri'nin kenarında olan mahzenlere gidilse her gün vuku bulan ithalât ve ihracata bakılsa, âdem der ki: Nehrin günde bir kere yükselip, bir kere alçalmasını mucip olan cezr ve med ile dünyanın ne kadar mahsulâtı var ise buraya dökülüp geliyor, insanın ne kadar mamulâtı var ise buradan dağılıp gidiyor!

Fabrikalarına girilse, dehşetten vücutta tüyler ürperiyor. İşleyenler makine değil, güya dağ parçası kadar bir dev-i âhenîn-i/ **[s.258]**
bedendir ki ağzından ateşler püskürerek ve her uzvu hareket ettikçe başka bir sada-yı müthiş peyda ederek kendini zincir hükmüne esir eden meleketü'l-aklın gece-gündüz bela-ârâm-ı enfaz fermanına çalışır. İçlerinde alet-i tabiiye görülür ki üç dört metre büyüklüğünde bir gazeteden bir saatte iki yüz bin nüsha basar. Vesaid-i taharrin müşahede olunur ki idaresine memur olan âdem, o kuvvetle üç dört odalı hane kadar bir polad-ı çekici istimal ederek istediği kadar çelikten kale topları, demirden gemi zırhları döker.

Bir matbaada elli bin amele istihdâm olunduğu, bir bira fabrikasının on on beş bin araba bâr-gîri bulunduğu görülmüştür.

Ser-âpâ yaldızlara müstağrik ve saraylara gıpta-resâ olacak surette müzeyyen otelleri vardır ki içinde üç bin âdem yatar, sofralarında dört bin kişi yemek yiyebilir.

Dükkânları mevcuttur ki meselâ: Terzi elinde olan bir mağazada bizim Üsküdar halkının yedi yaşından yetmiş yaşına kadar kâffe-i efradını giydirip kuşatmaya kâfi elbise görülür. Ve içinde eşya göstermek için yedi sekiz yüz erkek ve beş altı yüz kadın hizmetkâr bulunur.

Madenlerinden bahsolunmak istenilirse akıl kabul etmeyecek birtakım hayalâta sapmakla itham olunmaktan ihtiraz olunsa revadır./ **[s.259]**

Keramet-i marifet oralarda demiri altına, kömürü gümüşe tahvil eylemiş, o iki cevheri bulmak için â‘mak-ı zemine iniyorlar! Bahr-ı muhitin altında bir ufak kaza kadar yerler açıyorlar, içine dört beş bin kişinin iskânına kâfi, köşeleri gazlı, sokakları muntazam kasabalar yapıyorlar. Etrafında kara vapurları işletiyorlar.

Altın çıkarmak için ibraz ettikleri gayret, para kazanmak için olan himmetlerinin hiçbirinden dûn değildir.

Avusturalya’nın bir büyük parçasında hemen ne kadar toprak varsa elemişler, yalnız oradan hâsıl ettikleri altın bir yere cem olununca -hesap edilmiş- kız kulesi büyüklüğüne yakın bir şekl-i ehramı vücuda geliyor!

Nehir altında muntazam çarşıları, hava yüzünde mükemmel köprüleri var!

Ayna Saray namında ki bir mesireleri mevcuttur, uzaktan bakılırsa in‘itâf-ı şuleden hâsıl olan havayı, mai bir zemin üzerinde cevval olan alâim-sema parçaları, nazar-ı hayal önüne bir necef-gûh-ı elmas getirir. Gündüzleri fıskıyelerden feveran eden sular, nurdan yapılmış bir minare şeklini bağlar. Geceleri gazlara, mehtaplara müstağrik olan sütunları umud-ı subhî andırır. Nur-ı nazar bahçenin bir başından öbür başına bîtap olarak yetişir./ **[s.260]**

Öyle bir bahçeki riyâz-ı huldı temaşayla muktedir olan bir âdem bu dâr-ı muhannet içinde ondan mükemmel bir taklidini yapmaya muktedir olabilmesi meşkûktur.

Hükûmetlerinin satvetini görmek için bir kere nehir kenarına inilmek veyahut şehrin eski kalesine girilmek kâfidir. Zırhlı sefineler görülürki demirden dökülmüş bir memleket hükmündedir. Yalnız yeni çıkmış ve fakat daha muntazımının zuhuru cihetiyle terk olunmuş o kadar silâh müşahede olunurki, bir yere toplamışlar tavanıyla, duvarıyla, bölmeleriyle, nerd-banlarıyla tophane kadar bir daire tertibine kifayet eylemiş.

Halkın mikneti anlaşılmak istenilirse yalnız gazetelerin ilan ettiği iane defterlerini görmekle buna bir ilim icmali hâsıl etmek kabildir. Bir dul kadın eytam mektebine üç yüz bin altın ihdâ ediyor, kundura boyasını yapan bir âdem, vasiyetnamesinde fukaraya yirmi bin lira bırakır! Bu saadet yalnız Londra'ya veyahut mücerret İngiltere'ye mahsus değil, Fransa'nın, Almanya'nın İsviçre'nin, Amerika'nın derecât-ı mütefâvite ile her tarafına şamildir.

Memâlik-i mütemeddine dediğimiz yerlerde tabiat-ı beşer, bayağı tabiat-ı âleme tahakküm etmiş, çocuk büyütülürki bir yaşında olanlarını gören vücudunun kuvvetini, kanının safvetine nazaren başka bir nev'iden/ **[s.261]**
doğmuş veyahut başka bir âlemde perverde olmuş olmasına zâhib olur!

Hayvan terbiye ediyorlar ki meselâ: Bir öküz bin iki yüz okka ve birkaç beş yüz okka geliyor.

Ağaçların kuvve-i nâbitesini tezyit ediyorlar, karpuz kadar armut hâsıl oluyor, toprağın kuvve-i inbâtiyesine feyz veriyorlar, saçtıkları tohum bire elli derecesinde semere gösteriyor.

Sahralarında zirâ' terbiyesi görememiş bir karış yer, dağlarında istidat eli dokunmamış bir küçük ağaç bulunmaz. Mülkün hiçbir tarafında ayıklanmaya muhtaç bir gül, köprüsüz bir nehir, intizamsız bir yol, şimendifersiz bir şehir, limansız bir sahil, rıhtımsız bir liman görülemez. Limanların ekseride demirlere gark olmuş derecede müstahkem bulunur.

O ashab-ı himmet, terakki namında bir tarik-i felaha girmişler, bu sayede gündüzleri bir 'ıyd-ı saadet geceleri bir şehr-i ayin-i meserret olmuş, lezzet-i ömürden sahihen istifade ediyorlar.

Garibi şurasıdır ki o kadar satvetli bir hükûmetin yalnız asayiş-i halkı muhafazaya memur olan zabıtalarından başka ortada bir eseri görülmez! Vükelâ, yarı ömrünü sahrada geçirir, binde bir iş devair-i hükûmete düşmez. Zabıtaların kârı ise gündüzleri arabaların çarpışmasına nezaret ederek meselâ: Ahâd-ı nasdan birinin / **[s.262]**
bindiği kira arabasını nöbetten geri bırakmamak için en büyük erbab-ı haysiyetin bir işaretle faytonlarını durdurmak ve geceleri sarhoş mücadelesi bastırdıktan sonra sabahlara kadar hanelerin dükkânların kapısı kapalı ve pencereleri mahfuz olup olmadığını gözetmek gibi, adalet ve asayiş hizmetlerinden ibarettir.

Halkın ise o kadar meknetle beraber hazinelere mâlik olan en büyük ashab-ı serveti, seksen yaşında olduğu halde yine mağazasına gider, akşamlara kadar aylıklı hizmetkâr gibi işiyle iştigal eder,

Daima say‘ ve ilm cihetlerine masruf olan fikr-i hakikat kuvvetiyle öyle bir cihan-ı refah peyda etmişlerki bin türlü mübalağât ile muhat olan İran hayalât-ı şairanesinin Hint ve Çin'de tasavvur ettiği cevherin kaleler, zerrin saraylar, rengin gülistanlar yanında hiç hükmünde kalır.

Vakıa medeniyet oralarda dahi bulunan bütün nekaisten biri değildir, hele birtakım yerlerde asaletin haiz olduğu imtiyazât-ı maddiye ve bazı taraflarda konsolida oyunları gibi habasetin icap ettiği tefavüt-i istifade ve hususuyla kavaid-i teşride birtakım âdât-ı atikanın ahkâm-ı akla tercih olunuşundan husule gelen seyyiât-ı külliye cihetleriyle birçok mezalim vukua gelmekte ve birçok âdem aç kalmaktadır! Ve ilâhiyatta tabiat-ı fikriyenin ve siyasette o fikir netayicinden olan menfaat ekseriyet ve mukteziyât-ı hükûmet gibi mevhumâtın/ **[s.263]** tesiriyle ahlâk-ı siyasiye ve terbiye-i umumiyece görülen temayülât-ı seyyie, bayağı ileride ukalâyı bir fetret-i azimi vukuundan endişeye düşürmektedir. Mamafih yine yalnız marifet ve vesait-i servette dembedem meşhut olan kemalât ve terakki, adalet ve ahlâkça bâlâda bahsolunan noksanların pek çok tesirâtını setrederler.

Ya bizde ki ekmel-i teşriât olan ahkâm-ı fıkhiye hükûmetin esas terkibidir. Ya bizde ki necabet; umuma ait bir vasıf olduğu için hiç kimsede bir imtiyaz-ı maddi hâsıl etmemiş ve ilâ maşallah-teala hiçbir vakit hâsıl etmeyecektir. Ya bizde ki tefavüt-i istifadeyi mucip olan vesait daima men olunmuş, bu memnuatın tesiri karnen bu‘d-ı karn herkese tevarüs eden melekât-ı fikriye ile gönüllere yerleşmiştir. Ya bizde ki ahlâk-ı ekseriyet arasında bozulmak değil Hâlâ lâyıkıyla neşvünema dahi bulmamıştır. Bununla beraber bizde terakki perverlik iltizam olunursa acaba medeniyetimiz ne hale gelir?

Evet, şöyle birkaç sene içinde İstanbul'u Lonra veya Rumeli'yi Fransa haline getirmek mümkün olmadığını bizde biliyoruz. Fakat mademki Avrupa bu hale topu iki asır içinde gelmiş, ve mademki esbâb-ı terakkice onlar mevcut olmuş, biz o vesaiti hazır bulacağız.

İş etraflı düşünülürse hiç olmazsa iki asır içinde olsun bizde en mütemeddin memleketlerden sayılacak hale gelebileceğimizde/ **[s.264]**

hiç iştibâh var mıdır? İki asır ise hayat-ı cemiyete nispeten lemh-i basar hükmünde kalmaz mı?

Ve bu maksatta vusul ise birçok mevani'in define, birçok hâlâtın tağyîrine, birçok esbâbın ihzârına, tevakkuf ederse de esasen marifet ve sa'yde olan noksanımızın ıslahına bir çare bulmak her işe mukaddemdir. Bizde mehdten lahte varıncaya kadar ilmi velev Çin'de olsun talep etmek hakkında olan o evaimr bütün bütün unutulmuş. İnsan biraz elif ba okudu, ve birazda "ammaterinün"nün i'lâli gibi abesiyât ile uğraştımı; tahsilini tekmil etmiş zannolunuyor. Her ne işe girecekse sellemehü's-selam iptida ediyor. Sa'yi fiile getirdikten sonra müyesser olan kesp ile iktifa etmek olan kanaat başka manaya haml olunmuş.

Bir hırka ile bir lokma nasip oldu mu? Bir kenz-i lâ-yefnâya mâlikiyet zehâbı hâsıl olarak ten-perverlik peygulesinde yan gelip zevke bakmak sevap hükmünde tutuluyor. Her türlü ikbal ve menâlin bekasına gururdan tahzîr için nazar-gâh-ı ibrete vaz' olunan -fena-yı âlem- bütün bütün hilâf-ı maksat birtakım fikirler tevlidine medar edilmiş. İnsan bir kere öleceğini bildi mi, ölünceye kadar kendinin, ve ondan sonra evladının nasıl yaşayacağını hiç düşünmek lâzım gelmez itikadında bulunuluyor. Kırmızı yemeni veya tek yelkenli çirnik yapmak itikadiyât hükmünü bulmuş. Bir potin imal eylemeye veya bir vapur peyda etmeye/ **[s.265]** çalışmakdan el-hâdî-i mucip olacak haller kadar tevekki ediyorlar.

Halkda bu fikirler mevcut iken hemen hiç kimsenin çekmesinde hevâyic-i zaruriyesini idare edecek miktardan ziyade belki o kadar para bulunabilmek ve hemen hiç kimseye Çin'den -tamir ve ihyadan vâriste- bir kâr-gir hane kalmak ihtimali yoktur.

Ey ihvan-ı vatan! Nice bir bu zalâm-ı gaflet?.......... Nice bir bu hab-ı ten-perveristâne?............................ İdrakten mi kaldık? ….. Bizde bir fen öğrenmeğe çalışalım.

Ellerimiz tutmaz mı oldu?. Bizde yeni bir şey yapalımda meydana çıkaralım……….

Ayetle, hikmetle, icma ile, rivayetle tecrübe ile ibretle mebnidir ki insan için her ne hâsıl olursa sa'y ile olur. İnsan her neye vasıl olursa sa'y ile olur.

“ İbzal-i müsaide kusur etmeye olmuş”

Vâ- beste bu âlemde sükûnun harekâta

Mevta yakışır var ise rahat döşeğinde

İkdâm ve tahammül gerek erbab-ı hayata../ **[s.266]**

İbret: - Namık KEMAL -

AHLÂK-I İSLÂMİYE

Birtakım Avrupa müellifleri acaba İslâmiyet'in tezhib-i ahlâkça tesirâtını ne mülâhaza ile bazı mezâhibe müsavi görmezler?

Cihanda İslâmiyet'ten başka bir mezhep var mıdır ki ihsanı adle teşrik ederek ahlâkı vazife-i hukukiye dairesine ithal etmiş olsun?

Cihanda İslâm'dan başka bir mezhep var mıdır ki efradını birbiri hakkında miras ve mahremiyetten başka şeraid-i uhuvvetin kâffesiyle mükellef eylesin?

Cihanda İslâm'dan başka bir mezhep var mıdır ki herkesi meksûbâtının lâ-ekal kırkta birini fukaraya taksim etmeye mecbur eylesin?

Eğer bazı müverrihlerin bahsettiği hüsn-i ahlâk, bir yanağına vurulan âdemin öbür yanağını çevirmesinden ve herkesin âlemden tecerrüt ile mağaralara kapanmasından ibaret ise itikadımızca onlar, mukteza-yı ahlâk değil netâyic-i acz u fütur sayılmak lâzım gelir. Mekarîm-i ahlâk ise aceze kârı değil ashab-ı iktidar sıfatıdır?

Malûmdur ki delil insana bilmediğini öğretir. Tarih fikrin unuttuğu şeyleri hıfz eder.

İslâm'ın bir kere mebâdî-i zuhuru düşünülsün, kabl-el-nebevi ebnâ-yı Arap içinde –Sa'd İbn Ebî Vakkas- (radıyallâhu anh) tarafından/ **[s.267]** serasker-i İran'a gönderilen sefir-i beliğin tabiri üzere –ammi-zadesini idam ile emvalini yağma edenler en sâlih ve fazıl addolunurlar idi.

İslâmiyet'in böyle bir kavim içinde tathîr-i kalp ve tezkiye-i ahlâkça gösterdiği mu'cize-i baliğa nasıl inkâr kabul eder? Hazreti Sıddîk radıyallâhu anh bir hayli servetlere mâlik bulunduğu halde kesp ettiğini edeceğini ihvan-ı din yoluna bezl için eşedd-i fakrı ihtiyâr eyledi. Malın ne hükmü kalır ki her dakika-i hayatı İslâmiyet ve insaniyetin en küçük bir kârı uğruna feda idi. Günde birkaç kere şehit olurcasına eziyet görür iken itikadını ketm etmek şöyle dursun, kızgın kumlar, keskin taşlar üzerinde bile avaz-ı bülent ile ilân etmekten hiçbir vakit geri durmadı. Ğarda gecelerce ayaklarını yılanlar, akrepler soktu, muktedâ-yı mukaddesine fedakârlığını izhardan hayâ ederek bir kere of demedi.

Halife oldu, en evvel halkın kendine itaati kendinin halka itaatiyle meşrut olduğunu ilan ile mahsûd-ı cihan olan öyle bir mesnette bekasını umumun iradesine

bıraktı. İrtihal-i risalet-penâhîden sonra Mekke ile Medine'den mâ'adâ bütün Ceziretü'l-Arap irtidad etmiş ve Mekke ile Medine'de bulanan İslâm'ın kâffesi de bunlara karşı müdârât ile hareket olunması re'yin-de bulunmuş iken/ **[s.268]**
ifrad-ı rikkatle muttasıf olan kalb-i tâhiri dünyalara sığamayan hamiyet-i İslâmiye'yi münferiden isti'âya kifayet ederek vücudunun zaafı ve sinninin kemaliyle beraber yalnız başına bütün cihana karşı durmaktan çekinmedi, "cismimi yüz bin pare etseler peygamberimin bir emrini bir dakika ta'vîk etmekliğimin ihtimali yoktur" diyerek ehl-i irtidada ilân-ı cihat eyledi. Bi-avnillah-i teâlâ İslâm'ı kurtardı. Kendi makam-ı hilâfette bulunduğu halde -ordusuyla memur olduğu gazaya giden- Üsame bin Zeyd'in hazmen li'n-nefs ve tenbihen li'l-halk birkaç saat yalın ayak rikâbında yürüdü. Zaman-ı vefatında İslâm'ı teşettütten vikaye için bir halef tayininin lüzumunu ittihat eyledi. Bu kadar evladı akrabası var iken hariçden faruk-ı azam hazretlerini ihtiyâr etti ve ihtiyâr beyninde ibadullahın haiz olduğu hakk-ı biate riayeten ihtar ve tavsiye derecesinden ileri götürmedi.

Müddeti'l-ömr hiç kimse hiçbir fiilinden incinmemiş ve ferd-i aferîde bir meşru matlabının o enmûzec-i ihsan-ı ilâhî tarafından reddolunduğunu görmemiş idi.

Dünyada bir din terbiye ettiği insanı daha ne yapar? Te'lîh mi eder?

Hazreti Faruk, (radıyallâhu anh) iman-ı celîsini huzur-ı nebevide izhar etti. Bir haneye değil belki bütün cihana güncâyişi kâbil olmayan gayret-i hak-perestânesi topu kırk kişiden ibaret/ **[s.269]**
olan ihvan-ı dininin iman-ı hafilerini bütün cihana ilan ettirmedikçe sükûnet bulamadı.

Medine'ye münferiden hicret ederken kılıcını beline ve kemanını boynuna ta'lîk ederek ve umum ehl-i hilâf huzurunda Kâbe-i Mükereme'yi birkaç kere tavaf eyleyerek "ben gidiyorum arkamdan gelen olursa demi heder, evladı yetimdir" kavl-i mütecellidânesiyle ağyarın çehre-i nahvetini pâyimal-i tahkir etmedikçe yerinden hareket etmeye hamiyet-i İslâmiyesi bir türlü kâil olamadı.

Hazreti Sıddîk'in vasiyeti ve hiçbir ferd müstesna olmamak üzre umum-u İslâm'ın biat ve mütavaatıyla makam-ı hilâfete geldi. Sekiz sene içinde İslâm'ın miktarını on mislinden ziyade tezyit eyledi. Ümerasının şecaati bir âdemi esir ederse o amirinin adaleti yüz bin kişiyi kabul-i İslâm'a terğîb eyleyerek dünyevî ve uhrevî her türlü kayd-ı meşakkatten azat ederdi.

Kudüs'ün fethine azmettiği zaman bir devesi bir de kölesi bulundu, yoldan giderken deveye bir saat kendi biner bir saat de adaleten kölesini bindirirdi. Mev'ide varılıp da muzafferiyet âlâyıyla kaleye gidilmek lâzım geldiği sırada nöbet-i rükûb köleye tesadüf ettiğinden Hazret-i Emirü'l-Müminin mülk-i meftuhane devesinin yularını çekerek ve kölesinin rikâbında yürüyerek duhul eyledi.

Bu temaşa-yı bî-misali görenler için 'ibâda numune-i imtisal olmak/ **[s.270]** için adl-i ilâhî yeryüzünde mahsus olabilecek bir halde zuhur etmiş olmasına zâhib olmak kabil idi.

Kasr-ı Kisra'yı yedd-i galebesinin bir darbesiyle zîr-i zemine geçiren halife-i İslâm toprağı döşek ve taşı yastık ederek mescitlerde, sokaklarda yatardı. Direfş-i gâvyâniyi şemşir-i celâdetiyle paralayarak cünûduna taksim eyleyen cihangir-i vacibü'l-ihtiram her parçası bir renkten ve her rengi bir kumaştan olmak üzre elli-altmış yamalı hırka ile vücudunu setrederdi. Sa'y için muayyen olan müddette biraz hali zaman bulursa Beytülmal'den aldığı bir lokma ekmeği nefsine helal etmek için Beytülmalden develerine eliyle katran sürerdi. Müddet-i asayiş olan gecelerde arkasına bir çuval ekmek veya ot yüklenerek sabahlara kadar Medine'nin etrafında dolaşarak, imdadına yetişecek fakir ve garip arardı.

Bir gün sahrada Suheyb-i Rumî (radıyallâhu anh)'ın dizine yaslanmış yatar idi, Feyruz namında bir esir huzuruna gelerek bazı şikâyetler etti. Alacağı cevaplardan şiddetle münfail oldu. Giderken suikast ima eder. Bir iki lâkırdı söyledi. Hazret-i halife "bu adam beni katletmek ister" buyurdu. Yanında bulunan zevat -ya öyledirde niçin mücazat etmezsiniz!- dediler, -niyette kalan cünhaya ceza yoktur.- yollu cevap aldılar. Nihayet Feyruz hazret-i halifeyi namazda/ **[s.271]** iken iltiyâm kabul etmez surette mecruh etti, ekâbir-i memleket bâlin-i ihzarına toplandılar içlerinden biri -ya emirü'l-müminin! Abdullah gibi, efazıl-ı nâstan bir veled-i reşidin var, senden sonra hilâfeti ona havale buyur, cümlemiz tav' ve rıza ile biat edelim- diyecek oldu, -katelekellah senin bu sözden maksudun rıza-yı ilâhî değildir. Ve hiç zevcesinin talâkına muktedir olamayan âdemi umur-ı müslimîne nasıl tevkil edebilirim, al ü evlad-ı Ömer'in hiç hilâfete ihtiyacı yoktur, hilâfet hayr idiyse ona eriştik, şer idi ise bizden mündefi'oldu, Ömer'e hilâfetten tevellüt edecek mesuliyet kendine de âlinede kifayet eder- yollu bir itabtan başka cevap alamadı.

(Hakikat-i halde nehy-i ani'l-münker için bir ciğer-paresini hadd-i şer'i altında itlâf eden öyle bir halife-i adalet-i perverden aşâirini eşraf-ı müslimîne tercih etmek zellesi nasıl sadr olabilsin?)

Huzur-ı saadetine dâhil olanlar pederlerinden biraderlerinden ziyade şefkat ve merhamet görürlerdi, yine ecel iki dudağı arasında oturur bir münkalib-i hunharın yanına girenlerden ziyade hevl ü dehşetle çıkarlardı.

Başka bir mezhebin, başka bir akidenin terbiye ettiği âdemler içinde bize bir faruk gösterilebilir mi?/ **[s.272]**

Hazreti Zi'n-nureyn (radıyallâhu anh) ın fütuhat-ı celile ve fezâil-i azimesinden kat-i nazar yalnız sarayında mahsur olduğu zaman ibraz ettiği merhamet-i fevkalâde ve mürüvvet-i fedakârâne bir mezhebin kudsiyet-i terbiyesini ispata kâfidir. Asiler daima halife-i mazlumun kanını içmek isterlerdi, hatta bir içim suyu men edecek kadar ta'zîbine kıyam ederlerdi halife-i şefik ise tarafdarânını mukâteleden men etmekten başka bir şey düşünmez idi hiç tarihlerde, kendini muhatara ve mevte düşüren husemâsının muhafaza-i hayatına hasr-ı himmet ederek nâsiyesini yedd-i meşiyyete teslim etmiş durmuş bir başka hükümdar görülmüş mü?

Bir mezhebin tezhib-i ahlâkta olan tesiri tabiat-ı beşeriyeyi nezâhat-i mülkiyeye tahvil eylese daha mükemmel bir insan yetiştirebilmek kabil midir?

Hazret-i Murtaza (keremallâhu vech) Kureyş'in, Risalet-Penâh Efendimiz'e kasd etmek istediklerini işittiği zaman sabahlara kadar firaş-ı saadette yattı, hanenin etrafını dolaşan birkaç yüz uryan, hıfz-ı hayata nigeh-bân imiş gibi mu'tâdı olan hâb-ı ârâmdan bile mahrum olmadı.

Gazalarda ihvan-ı muslimin yanında her kim bulunursa siperi Cenab-ı Kerrâr'ın vücudu idi, muharebelerde yalnız sadrına bir zırh giyer, ve arkasını görebilen düşmanına hûnunu helal ederdi./ **[s.273]**

Bunu o derece istisğâr ederdi ki üzerine yalın kılıç gelen bir hasmına bu cesaretin sebebini sual ederek maşukasının nikâhına kendi hayatını kâbin tuttuklarını istimâ' edince onu behre-dâr-ı murad etmek için akıllara veleh getirecek bir sükûnetle gerdanını seyf-i teaddisine teslim eylediği kütüb-i muhâdarâtta meşhurdur.

Bir zaman-ı fetret içinde makam-ı hilâfete şeref-resân oldu, iki fırka-ı İslâm üzerine kılıç çekmek mecburiyetinde bulundu, harekât-ı harbiyesini daima def-i sâile

hasr eyledi, hele Şamî'ler ne vakit fırsat bulurlar ise ordusuna bir damla su göndermemeye çalışırlardı. Kendi gelir, galebe eder, "Cenâb-ı Hakk'ın canavarlardan diriğ etmediği âbı, ben insandan nasıl men ederim" kavl-i kerimanesiyle iki fırkayı da ihsanına seyrâb eylerdi.

Şamî'ler daima bu sudan cana kasd eder. Ve fırka-i hak şühedasının köhne papuşlarına varınca yağma eylerlerdi, kendisi daima kavgadan yüz çevirenlerin takip olunmamasıçün kat'î emirler verir, ve maktuller üzerinde ne kadar nukûd ve cevahir ve libâs-ı fâhir bulunursa varislerine taksim olunmak için hasım tarafına gönderirdi.

Biraderinin a'dâya iltica etmesine kâil oldu, memnuniyetini istihsal için Beytülmal'den mahsus olan yevmiyesini bir habbe tezyit etmeye bir türlü rıza göstermedi. Hilâfet-i İslâmiye gibi mesned-i istihkâkiye olan bir devlet-i 'uzmâyı bir hakemin reyiyle kayb/ **[s.274]**
edebilmek muhatarasını ihtiyârdan kat'îyen çekinmedi. Şehadetini mucip olan yaraların carîhini tuttular, nefsini, hakkında emr-i ilâhî südûruna kadar leziz taamlarla beslenilmesi, rahat döşeklerde yatırılmasını emreyledi.

Dünyada bir din, insan için daha ne kadar fezâil hâsıl edebilir? Zannolunmasın ki İslâm'da mekarîm-i ahlâk; bu e'azım-ı erbaanın mahsusâtıdır! Ekâbir-i ashabdan hangisinin secâyâ-yı âliyesi tasavvur olunsa aralarında ancak yıldızların ziyasında olan fark kadar tefavüt görülebilir. Cenab-ı Hasan İslâm arasından tefrikayı kaldırmak için vasıl olduğu mesned-i hilâfetten keff-i yed etti.

İmam Hüseyin, zulmün dünyayı kapladığı zamanlarda yetmiş kişiyle bütün cihana karşı ref'-i râyât ederek ve cerihalarından akan hûn-âb-ı şehadet içinde gavta-zen-i ikdam olarak şîr-i hârına varıncaya kadar -İmam Zeyne'l-Âbidin-den başka kâffe-i evlat ve akrabasıyla beraber hak yoluna feda-yı can edinceye kadar himmet-i hüda-pesendânesinden geri durmadı.

Zübeyir ve Talha -radıyallâhu anhüma- emaret-i müminine vusulleri bir muharebenin vereceği neticeye kalmış iken Cenab-ı Murtaza'nın birkaç kelimesini işitmekle niza'dan keff-i yed edecek kadar kabul-ı hak ve ihtiyâr-ı insafta kudret gösterdiler./ **[s.275]**

Ebu Ubeyde -radıyallâhu anh- Humus'u zabdederek ahalinin haracını aldıktan sonra ilcaât-ı zaruret ile oradan çekilmeye mecbur olunca Hıristiyan'ları başına cem

ile “biz şimdi sizin muhafazanıza muktedir olamayacağız, haracınızda hakkımız kalmadı.” kelâm-ı âdilânesiyle mal-ı me’hûzu iade[81] eyledi.

Abdurrahman ibn Avf -radıyallâhu anh- Cenab-ı Faruk’un hilâfeti kendilerine vasiyet ettiği altı ashab-ı şûradan iken müzakere başlar başlamaz en evvel kendi nefsini namzetlikten ihraç eyledi.

Sa‘d bin Ebî Vakkas ve Saîd bin Zeyd, sabikundan ve aşere-i mübeşşereden bulunduktan başka biri Devlet-i Kisra’yı dest-i kahramanîsiyle zîr ü zeber eden ve diğeri Rum üzerine olan gazalarda vücudu bir iane-i âsumanî hükmünde tutulan ecel-i mücahidinden iken bulundukları arş-ı âlâ-yı kurbiyete vücutlarının değil nazarlarının bile ittisali kâbil olmayanlar hilâfet ve emaret davasına düştükleri zaman alâik-i dünyeviyeye bir lâtma-i tahkir vurdular. Liyakat-ı kutsîyelerini hatıra bile getirmeyerek kûşe-i inzivayı bin serîr-i hükûmete tercih ettiler.

Halid bin Velid radıyallâhu anh, daha zaman-ı nebevide memur olduğu gazalara şeyhayn hazarâtını maiyetinde götürmüş ve hilâfet-i Cenab-ı Sıddıkî’de Arap ve Acem ve Rum’a karşı yüzlerce galebât-ı azime ihrazıyla âdeta cihangirliğe bir istidad-ı kâmil göstermiş iken leşker-i/ **[s.276]**
İslâm’ın emaretinden munfasıl oldu, bi’l-iftihar neferliği kabul eyledi.

Bu meşâhir-i celîlü’l-kadr şöyle dursun, ünvan-ı mefharetleri o kadar maruf olmayan ashab ve tâbiinden o kadar mürüvvetler metanetler sâdır olmuştur ki düşünüldükçe akla hayret verir.

Vâkıdî‘de mesturdur ki Mısır’ın fethine memur olan İslâm ordusu esnâ-yı azimette bir sahile iner, Guzât-ı muvahhidîn ikindi namazına bed’ ederler, o sırada karaya bir gemi çarpar, içinde bazı İslâm yolcuları bulunur, sâkada muhafazaya bırakılanlar bî-çarelerin imdadına şitâb ederler. O halde ise gemide bulunan bir düşman ordusu ittihaz-ı fırsatla mücahidin namazın üçüncü rekâtını daha itmam etmeden üzerlerine hücuma başlarlar, arkada bulunan saf hemen bütün bütün telef olur. Sair saflarda yedi sekiz yerinden yaralanmış mertler bulunur, yine bir koca ordu içinde ferd-i vahit namazını bozmaz. Dördüncü rekâtı huzur-ı kalp ile itmam ettikten sonra silâha sarılırlar, düşmanı kahr u perişan ederler.

---

[81] Bu kelime eserin ikinci baskısında yoktur. Cümlenin anlamına göre birinci baskıdaki ifade doğrudur.

Muhâdarâtta meşhurdur ki Bir'ü'ş-Şam gazavâtının birinde mücahidinden bir sahib-i mürüvvet mecruhîne su taşır, içlerinde bir bildiğine tesadüf eder, suyu vereceği zaman diğer bir mecruh âh eder, bunun üzerine beriki mecruh suyu eliyle reddederek âh edene götürmesini işaret eder. Su ona gidince diğer bir mecruhun / **[s.277]**
"vâ 'atşâhu" diye feryadı işitilir, bu da ona bardağı gönderir. Götüren zat evvelâ üçüncü mecruhu şehit olmuş bulur, ikinci mecruhun yanına gelir bakar ki o da vefat etmiş, ondan sonra bildiğine şitâb eder, görür ki o da irtihal eylemiş hayatından bir ramak kalmış iken halince âb-ı hayattan kıymettar olan bir içim suyu kendi içip de ihvanını 'atşân bırakmaya gönlü kâil olmayan mürüvvet-mendân-ı ilâhî zamanında bütün memâlik-i İslâmiye yâr u ağyara küşade bir mihman-hane-i âtifet idi. Eshıyâ bulunur idi ki yılda birkaç kere yüz bin altına mâlik olur ve yine akşam taamına muhtaç kalırdı.

Bu meşreb-i fütüvvet yalnız merdân-ı müminine münhasır idi zannolunmasın. Muhadderât-ı İslâm dahi ezvâc ve ihvanıyla hem-kadr ve hem-hal idiler. Yer Yermük'te bulunan nisvân Havle binti el-Ezver riyasetinde kendilerine mahsus bir fırka teşkil ettiler. Bir taraftan

نحن بنات طارق تمشى على التمادق

ان تقلبوا تعا نق او تد بروا تفا ر ق

فراق غير وامق

receziyle düşmana şirâne hamleler eder ve bir taraftan metâ'ib-i harp ile rû-gerdân olan mücahidinin önüne durarak avdeti, yanına varılmaz bir harîm hükmüne götürürlerdi. Bazı guzâtın/ **[s.278]**
"Yermük'de kadınlardan gördüğümüz tazyiki düşmandan çekmedik" dediği tarihlerde meşhurdur.

Hatta kable'l-İslâm ciğer-harlıkla meşhur olan Hind bile o muharebede zevci Ebu Süfyan'ın mukabele-i 'adüvvden yüz çevirdiğini görünce reh-güzârına şitâb ederek ve atının dizginine sarılarak "Irzını burada bırakıp da nereye kaçıyorsun? İslâm ile muharebeye gittiğin zamanlar böyle hıyanet mi ederdin?" gibi asabiyet-i insanîye ve hamiyet-i mezhebiyesine dokunacak birtakım teşcî'ât ile yine meydan-ı kâr u zâra çevirmişti.

Bu hasâil-i âliye yalnız ashab ile kaim değil, sonradan gelen eşraf-ı İslâma dahi şamil idi. Vakıa müteahhirîn, hasenatın kesret ve ulviyetinin bu derecesine kadar su'ûd edemediler. Ancak hiçbir milletin bulunduğu hale dahi tenezzül etmemişlerdir.

Hak ve adl yoluna cellât önünde, zindan içinde, dayak altında şehit olan eimmenin, müçtehidinin, ulemanın, sulehânın, eşrafın, ekâbirin herbirinden bir vaka nakl olunmak istenilse kamus kadar bir kitap vücuda gelir.

Kudema-yı İslâm zulüm aleyhinde iki yüz binden ziyade şehit verdiler, öyle şehitler ki bâzû-yı celâdetlerinin kuvveti ellerine bend edilen zincir-i te'âdîyi aşındırır ve hûn-ı hamiyetlerinin harareti gerdanlarına havale olunan şimşir-i zulmü eritirdi,/ **[s.279]**

Diyanet ve cihat ve hak ve adle masruf olan cihetlerinin bâlâda birkaç misâli gösterilen bu mekarîm ve fezâilin feyzi en hükümsüz addolunan mesâil-i âdiye de dahi carî idi.

Kütüb-i ahlâkta meşhur olan hikâyâttandır ki vaktiyle İskenderiye'de İslâm'ın bir mescidi yanar. Vaka Hıristiyan'lardan bilinir, birkaç delikanlı bir yere toplanır intikamen Hıristiyan'ların tasarrufunda bulunan bir haneyi ihrâk ederler. Vali bu cünhanın failini meydana çıkaramaz. Kendi ise zulmeden bir şey olduğundan memlekette gayret ve şecaatle maruf ne kadar genç var ise bir yere cem eder. Ufak ufak kâğıtların kimine katl, kimine kat'-ı yed, kimine afv yazar. Tuttuğu âdemler beyninde kura atar herkes kurasına isabet eden cezaya muntazır iken saf arasında yan yana tesadüf eden iki genç âdemin biri kâğıdına bakıp da kat'î yazılmış olduğunu görünce meyusâne bir âh ederek öldüğüme teessüf etmem bir validem var, ona kim bakacak der demez, yanındaki delikanlı "birader, benim kurama afv tesadüf etmiş, kimsem de yok. Gel kâğıtları değişelim." der, beriki bu kadar ehemmiyetli bir fedakârlığı kabulden te'azzüz eder, aralarında cereyan eden muhavereyi etraftan işitenlerin gönüllerinde merkûz olan fedakârlık meydana çıkar. Kimi bildiğinin kimi hiç bilmediğinin yoluna bezl-i can dâ'iyesinde herkes birbiriyle musabakâta kıyam ederler. Bu hengâme-i hıred-fersâ vali olan zalimin bile kalb-i sengînini eritir. / **[s.280]**

O civan-merdânın cümlesini birden bulundukları mühlikeden âzâd eder.

Efrat şöyle dursun terbiye-i tehakküm ve melekât-ı tegallüble muttasıf olan hükkâm ve ümera beyninde bile ashab-ı fazilet görülürdü ki halleri hamiyet fırkalarının en nâm-dar olan mürüvvet-mendânına gıbta-bahş olur idi.

Muaviye-i Sâni hevesât-ı şebâb ve eğrâz-ı nefsanîyenin en kuvvetli zamanında aldığı sui terbiyenin bütün bütün hilâfını izhar ederek vasıl olduğu mesned-i hilâfeti, bi'l-istihkak hâsıl olmadığı için dünyada hiç misli görülmemiş bir insaf ile terk ve red eyledi.

Tarihlere dikkat olunduğu halde evâil-i İslâm'da hilâfete talip bir kişi görülürse hükûmet ayağına geldiği halde püşt ü pây vurmuş hiç olmaz ise on zata tesadüf olunur.

Süleyman-ı Emevî bu kadar ihvanını, evladını terk etti. Hilâfeti, salahı için Ömer bin Abdülaziz'e bıraktı! Ömer bin Abdülaziz o bâr-ı emanetin kendine tahmil olunmaması için belki bir harîsin tahsil-i saltanata sarf edeceği himmetlerden ziyade bezl-i ikdam eyledi. Akıbet ehl-i biatın ısrarıyla makam-ı hilâfete gelince zevcesinin huliyyâtına kadar her ne mevcudu var ise Beytülmal'e gönderdi. Bir kat esvapdan başka bir şeye mâlik değil idi./ **[s.281]**
Sind ve Berberistan ahalisinin yarısı dinin şerefini onun adaletinden istidlâl ile İslâm oldular, herbiri bir fikir ve itikad ile hal-i ihtilâlde bulunan altmış-altmış beş kadar fırka-i muhalife sıyt-ı insafını işiterek alelumum terk-i silâh eylediler. Nihayet kendini bir köle tesmîm etti. Haini tuttular. Bâlin-i mevtine getirdiler. İhtiyâr ettiği cinayetin sebebini sual edince köle bazı garazkârların kendini bin altın ile itina ettiklerini söyledi. Halife parayı getirdi. Beytülmal'e gönderdi. Köle hakkında ise "Haydi buradan git, şayet vefatımdan sonra seni kısasen idam ederler" kavliyle huzurundan tard etmekten başka bir muamele yapamadı.

Mesleme bin Abdülmelik otuz seneden ziyade asâkir-i İslâmiyenin emaretinde bulundu. Rum ve Etrâk karşısında birkaç yüz muharebe kazandı ve birkaç kere galibâne Bahr-ı Hazar etrafını dolaşarak saltanat-ı Emeviye'nin haricen temin-i bekasına sebeb-i müstakil oldu, asâkir-i kâffesi zîr-i idaresinde iken birkaç kere hilâfette tebeddül vuku buldu. Hiçbir vakit itaat ve bulunduğu hal ile kanaatten harice çıkmadı. Hâlbuki ne vakit istemiş olsa idi, kendi için hilâfeti ihraz etmek eshel-i umur idi.

Benî Ümeyye handan-ı saltanatı eşrafından Endülüs kıtasının fatih-i sânîsi hükmünde olan el-muzaffer nevbet-i hilâfet kendine gelmiş iken tayyib-i hatırla serîr-i saltanatı birader-zadesi olan Abdurrahman-ı Sâlise/ **[s.282]**
terk etti. Kendi de onun hizmetinde bulundu.

Musa bin Nusayr ki Trablusgarb'tan şimalen İspanya'nın müntehasına ve cenuben Kanarya Adaları pîş-gâhına kadar mümted olan memâlik-i vesî'anın fatih-i sahihi ve hâkim-i mutâ'ı idi. Halife tarafından bazı hasımların ilkaâtıyla tahkiren azledilerek Şam'a götürüldü. Hatta Endülüs valisi bulunan mahdumu Abdülaziz dahi idam ettirilmiş ve ber-mu'tâd reis-i maktu'u merkez-i hilâfete celp ettirilmişti. Halife Musa bin Nusayr'ı çağırdı. Oğlunun başını ibraz eyledi. O kahraman-ı şîr-dil "Ya Emirü'l-müminin! İşlediğin hayır değildir. Zâhid ve mücahit bir âdemi bi-gayr-ı hakkın itlâf ettirmişsin" sözünden başka bir kelime tefevvüh etmedi.

Huzur-ı halifeden çıkınca bazı mukarrebleri kendini isyana teşvik ettiler. "Vallahi Afrika'da birkaç yüz bin askerim ve içlerinde seksen bin azatlı kölem vardır ki sürurumla mesrur olurlar gazabımla gazaplanırlar, fakat Musa için şakk-ı asaya sebep olmak ihtimalin haricindedir" cevabını aldılar.

Sind gibi koca bir mülk-i azimin fatihi olan Muhammed bin El-Kasım yirmi dört yirmi beş yaşında iken gaddarâne bin türlü eziyetle idam edildi. Ne işkence altında ve ne de cellât önünde hayatına ikbaline zerre kadar tahassür eyledi. Yalnız ara sıra/ **[s.283]**

"اضاعونی وای فتیء اضاعو

لیوم کریهه وسداد ثفر"

beyitini tekrar ederek Devlet-i İslâmiye'nin kendi gibi lâzımü'l-vücut bir askerden mahrum olduğuna beyan-ı esef ederdi.

Böyle kâffe-i ağraz-ı nefsanîyesini bir mücahede-i kâmilâne ile kahrederek ser-âpâ bir mücessem mürüvvet kesilmiş her sınıftan milyonlarla ashab-ı mealinin bir millette ve bir asırda içtimaına tarihlerde başka bir misal gösterilsin de ondan sonra terbiye-i İslâmiyeye esbâb-ı taarruz aransın.

İrtihal-i Peygamberîden tâ Hazreti Zi'n-nûreyn'in şehadetine kadar yüz elli milyona baliğ olan İslâm arasında bir defa katl-i nefs cinayeti vuku bulmamıştır. Öyle bir cengâverlik zamanında maşrıkda, mağribde ne kadar cins var ise hemen bir

nısfından mürekkep olan akvam-ı İslâmiyenin bir kere bu terbiyetine dikkat olunsun da ondan sonra İslâmiyet'e mürecceh bir mezheb-i ahlâk taharri olunsun.

Yoksa bir taraftan hâlâ buraların ahlâkı Avrupa'ya nispetle daha az bozulmuş olduğu itiraf olunup dururken bir taraftan dahi terbiyet-i İslâmiyeyi nakıs addeylemek bu itikadda bulunanların gayretsizliğinden veya garazkârlığından başka bir şey ispat edemez./ **[s.284]**

Namık KEMAL

ŞİİR VE İNŞÂ

Çünkü mahsul ve tahsil bizim memaliğe göre yalnız şiir ve inşâ cihetindedir, bunlardan bir nebze bahsedilmek faydadan hâlî değildir.

Şiirin tarif-i umumiyesi kelâm-ı mevzundur; yani iki satır sözün her birindeki sükûn ve harekâtın müsavi olmasından ibarettir. Hatta kafiye usulü milel-i müte'ahhire beyninde adet olmuştur, eski Yunanî'ler yalnız vezne riayetle kafiye iltizam etmezlerdi.

Şiir, her kavimde tabiîdir, rû-yı arzda ne kadar milel ve akvam gelmiş ise, cümlesinin kendine mahsus şiirleri vardı.

Osmanlıların şiiri acaba nedir? Necati ve Baki ve Nefi divanlarında gördüğümüz bahr-ı remel ve hezecden mahbûn ve muhbis kasâid ve gazeliyat ve kıtaat ve mesneviyât mıdır? Yoksa Hoca Itri gibi musıki-şinasânın rabt-ı makamât ettikleri Nedim ve Vasıf şarkıları mıdır.

Hayır! Bunların hiçbiri Osmanlı şiiri değildir, zira görülür ki bu nazımlarda Osmanlı şairleri şuara-yı İran'a ve şuara-yı İranlı'larda Arap'lara taklit ile melez bir şey yapılmıştır ve bu taklit yalnız üslûb-ı nazımda değil, belki efkâr ve maâniye bile sirayet ederek bizim şuara-yı eslâf edâ-yı nazım ve ifadede ve hayalât ve maânide Arap ve Acem'e mümkün mertebe taklide sa'y etmeyi maariften addetmişler, / **[s.285]**
ve acaba bizim mensup olduğumuz milletin bir lisanı ve şiiri var mıdır ve bunu ıslah kâbil midir asla burasını mülâhaza etmemişlerdir.

İnşa yolunda da hal tamamıyla böyle olmuştur. Münşeat-ı Feridun ve Asâr-ı Veysi ve Nergisi vesâir münşeat-ı mutebere ele alınsa içlerinde üçte bir Türkçe kelime bulunmaz ve bir maslahat ifade ederken bedi' ve beyan fenleri karıştırılarak ibraz-ı belâgat için öyle müşevveş ve mütetâbiü'l-izafât ibareler yazmışlardır ki Kamus ve Ferheng beraber olmadıkça ve bir âdem fenn-i maâni ve âdâb-ı Arap'da kemal-i mahareti olduktan sonra âdeta bir ders mütalâa eder gibi birçok zamanlar sarf-ı zihin etmedikçe manasını istihraca muktedir olamaz!

Hâlâ Babıâli ve devâir-i saireden yazılan muharrerât-ı resmiye eğerçi eski zamanlarda gelen erbab-ı maarif iktidarında kâtipler olmadığından evvelki münşeat

derecesinde mu‘akkad değilse de, bunlar da ol[82] babanın veled-i zinası olduklarından yine seci ve rabt u maânisi mevhum ve meşkûk ibarât ile memlûdur.

Eski inşâlarda lügat-ı arabîye ve ibarât-ı muhayyele var ise de bari zımnında iyi kötü bir mana dahi çıkardı. Şimdi ise asır nazikleşmiş ve efkâr ve politika incelmiş olduğundan bazı fermanlar ve Mektub-ı Sami'ler ve takrirlerde öyle ibareler görülüyor ki lügatlar herkesin bildiği şeyler iken mana-yı sahihi ne olduğu anlaşılmak kâbil omuyor!/ **[s.286]**

Garibi şurası ki böyle anlaşılmayacak ibare yazabilmek hüsn-i kitabetten addolunuyor! Meselâ mufassal bir mektûb-ı sadaret-penâhî ki, üç yüz satır sözdür, bu yolda melekesi olan en maruf bir zatın eline geçsin[83], okutulsun, hitamında şu okuduğunuz maddeyi lisanen takrir ediniz denilsin o vakit kitabetimiz ne kitabet, kâtibimiz ne kâtipdir, meydana çıkar.

Vakıa şiir ve inşânın bu hale girmesi bu asrın yapması değildir. Acem'ler kabul-i İslâmiyet'ten sonra, ulûm-ı şer‘iyeyi tahsil için lisan-ı Arab'ın tahsiline düştükleri sırada kendi lisanlarının şiir ve inşâsını dahi ona taklit ettikleri gibi biz de bidayet-i teessüs Devlet-i Aliye'de İran ulemasını celbe muhtaç olduğumuzdan onların terbiyesi üzere kendi lisanımızı bırakıp, Acem şivesine taklit hatasına düşmüşüzdür ki ulema-yı Rum'un bu hususta ettikleri ihmal ve kusur affolunmaz bir hatadır! Zira benî âdem arasında medar-ı teâti-i efkâr, lisandır.

Bir milletin lisanı kavaid-i mazbuta altında olmayıp da her eline kalem alan kimsenin keyfine mutabaât eder ve hal-i tabiîsinden çıkarsa ol millet beyninde vasıta-i muamelât bozulmuş demek olur.

Taaccübe şayan değil midir ki, bizde yazı bilmek başka, kâtip olmak yine başkadır. Hâlbuki sair yerlerde yazı ve imlâ bilen kâtip olur. Vakıa her lisanda edip olmak hayli malûmata tevakkuf ederse de/ **[s.287]**
âdeta muradını kâğıt üzerine ifade etmek için yazı yazmak kifayet eyler.

Bizde ise yazı öğrendikten maada birçok şeyler daha bilmek lâzım gelir:

Evvelâ Türkçe imlâ bilinmelidir, hâlbuki en güç şey budur. Zira vaktiyle Türkçeye mahsus lügat kitabı yapılmamış ve Osmanlılar milel-i saireyi daire-i

---

[82] Bu kelime eserin ikinci baskısında "o" olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre her iki baskıdaki ifade de doğrudur.
[83] Bu kelime eserin ikinci baskısında "verilsin". Cümlenin anlamına göre her iki baskıdaki ifade de doğrudur.

hükûmetlerine aldıkça her birinde gördükleri yeni şeylerin isimlerini ol milletin lisanından alıp az çok bozarak kullanmış ve her kâtip bir lügati sükûn ve harekâtının zihnince uyan bir şeklini yazıp sairleri dahi diğer surette zaptetmiş olduklarından imlâ öğrenecek kimse evvel emirde bunların hangisine tâbi olacağında mütehayyir olur.

Hele yirmi seneden beri Babıâli'de teferrüd eden memurların her biri bir canlı lügat olmak hevesine düşerek kimisi "ى" ile "bildirir" ve kimisi "ى"siz "bildirir" yazmaya başlayalı küçük kâtipler ne yapacaklarını şaşırdılar.

Sâniyen Arabî ve Farisî imlâ bilmek lâzımdır. Bu iki lisanın imlâsını bilmek, kavaidini bilmeye mevkuf olduğundan az çok sarf ve nahv görmeyince doğru terkip yazmak kâbil olamaz.

Sâlisen bunlardan sonra aklâm-ı devletten birinde birkaç seneler istihdam olunmak ister, böyle olmadıkça (idiğüne) yi/ **[s.288]** (olduğuna) ya rabtemenin yolu bilinemez. Ve bu nükte Keman-keş Sırrı gibi kâtiplerin ders-i ahiri olduğundan her ne zaman bu melekeyi hâsıl ederse Babıâli'nin kullandığı kâtipler sırasına geçer, güya bir yazı makinesi olur.

Lâkin bu kadar zahmetle şu melekeyi ele getirmiş olan zat ashab-ı kariha ve kabiliyetten ise, bu tahsiline mütelezziz olacak yerde müteessif olmalıdır. Çünkü me'lûf olduğu revâbıt-ı terkibât kendini bir daire-i mahdude içine sokmuştur ki zihnine tebâdür eden meâniden yalnız melekesine uyabilenleri yazıp sairleri ki gayet nazik ve gayr-ı me'nûs dekayıktır. Terk ve fedaya mecbur ve mademki bu zincir içinde bağlıdır, emsali raddesinden ileri gitmekten mahrum ve ma'zur olur. Bu sebeple gerek şiirimiz ve gerek kitabetimiz ne derece geri kalmıştır!...

O yere geçecek usul-i kalem seyyiatındandır ki teliflerde, matbuatta asâr-ı marifetlerini ibraz ile edebiyatta bir inkılâb-ı azim husulüne sebep olan zevatın ekseri (olmakla, bulunmakla, ecelden, hasebiyle, mebni, dolayı, derkâr, aşikâr) daire-i fasidesinde inhisara tenezzül etmedikleriçün kalemlerinde lâyıkıyla müstahdem değillerdi. Âli gibi Müşfik gibi birçok girân-kıymet, cevahir-i fetanet-kadrlerine lâyık olan riayeti göremeyerek, kimi cünun getirdi, kimi işretle telef-i nefs etti./ **[s.289]** Vah bize! Yazık bize!

Bu hale göre bizim millette tabiî hal üzere ne şiir ve ne de inşâ var demek olur!

Hayır, bizim tabiî olan şiir ve inşâmız taşra halkı ile İstanbul ahalisinin avamı beyninde hâlâ durmaktadır, bizim şiirimiz hani şairlerin nâ-mevzun diye beğenmedikleri avam şarkıları ve taşralarda ve çöğür şairleri arasında (deyiş) ve (üçleme) ve (kayabaşı) tabir olunan nazımlardır. Ve bizim tabiî inşâmız Mütercim-i Kamus'un ittihaz ettiği şive-i kitabettir.

Vakıa bu nazım ve bu kitabet matlup olunan derecede beliğ ve tumturaklı görünmez ise de ümmet-i Osmaniye ilerlediği sırada bunlara rağbet edilmediğinden, oldukları halde kalmışlar, büyüyememişlerdir hele bir kere rağbet o cihete dönsün, az vakit içinde ne şairler, ne kâtipler yetişir ki akıllara hayret verir.

Velhasıl şiir-i tabiî odur ki şair cüz'i bir mülâhaza üzerine kalemi eline alıp irticalen kırk elli beyit nazmedebilmeli, kitabet-i milliye odur ki eli kalem tutan, zihnindeki muradını iyi kötü kâğıt üstüne koymalı.

Şimdiki şiir ve inşâda ise tertib-i maâni ile beraber bir teşkil ve terkib-i elfâz derdi zihni işgal etmekle, ne şiirde, ne de nesirde usul-i irtical mümkündür./ **[s.290]**

Her milletin şairleri, hatta bizim çöğür şairlerimiz bedaheten birçok şiirler söylerler biz ise beş beyit bir gazeli dokuz ayda doğurur gibi söyleriz. Sair milletlerde küberâ ve hatta musannifler bizzat eline kalem alıp mektup ve telifât yazmazlar. Belki yanlarındaki kâtiplerine ağızdan söylerler, onlar da yazarlar. Nitekim bizde dahi köy ağaları imamlara söyleyip yazdırırlar. Bu sebepden gerek muhaberat ve gerek telifât onlarda süratli ve suhuletli olur. Ama biz, bir mektup yazdığımızda bir iki kere tesvîd ve tebyiz etmedikçe istediğimiz gibi olamadığından hem muhaberelerimizde teenni ve betâat ve hem de ifadelerimizde noksan ve rekâket bulunur.

Bu fenalığı def için tabiata ittiba' etmeli.

Ziya PAŞA

MEDENİYET-İ SÂBIKA

Ümem-i İslâmiye beyninde vaktiyle oldukça mükemmel bir medeniyet bulunmuş olduğu ne kadar şüphesiz ise, o medeniyetin hayli zamandan beri munkarız bulunduğu dahi o kadar sahihtir. Hem bir derecede munkarızdır ki, o medeniyetin başlıca merkezleri bulunmuş olan Bağdat, Buhara, Herat, Kervan gibi bazı mahallerin hâlihazırına atf-ı/ **[s.291]**
nazar olunsa, o medeniyetten bugün bir nişan görünmek şöyle dursun, oralarda birkaç asır evvel öyle bir medeniyet bulunmuş olduğuna inanabilmek dahi müşkülcedir. Hâlbuki tarih bize o medeniyetin mevcut bulunmuş olduğunu şüphe bırakmayacak surette haber verdiğinden o medeniyetin tamamıyla munkarız olduğuna hükmetmekliğimiz tabiîdir,

Bu inkırazın esbâbı açıktan ve bir suret-i mecmuada görünmeyip, bunların teşhis ve tayini ancak ahval-i maziye ve hâzıranın mukayesesiyle ve vukuat-ı tarihiyenin nazar-ı tahkik ve mütalâadan geçirilmesiyle mümkün olabilir. Malûmdur ki bir sebebin tesiri müteessirin kuvvet-i müdafaa ve istidad-ı kabulüne göre olur. Âlemde gerek iyilik ve gerek fenalık için, gerek ilerilemek ve gerek gerilemek için esbâb ve vesâil hiçbir vakit eksik olmayıp ancak bunlar ekseriya kuvvetli müdafaalara tesadüf etmekle tesirlerini infaz edemezler. Medeniyet-i İslâmiye'nin inkırazına sebep olan vukuatın bu tesiri mücerret o medeniyetin kuvve-i müdafaasının zaafıyla inkıraza olan kabiliyet ve istidadı muâvenetiyle hâsıl olabilmiştir. Bunun için esbâb-ı inkırazın taharrisine girişmezden evvel, Medeniyet-i İslâmiye'nin o saf-ı zatiye ve ahval-i hakikiyesi hakkında birkaç söz söylemekle bu medeniyetin inkıraza olan kabiliyet ve istidadını anlamak icap ediyor.

Asurî'ler, Keldânî'ler, Mısrî'ler, Yunanî'ler gibi ümem-i kadime medeniyetlerinin ve nihayet Medeniyet-i İslâmiye'nin inkırazına bakarak bugünkü / **[s.292]**
Avrupa medeniyetinin dahi bir gün munkarız olması ihtimali önünde korkup titrenilir olduğunu biliyoruz, ancak; biz bu ihtimali pek baî'd ve bu korkuyu nâ-mübhel görüyoruz. Belki bir gün olurki Paris, Londra, Viyana, Newyork gibi her biri medeniyet-i hâzıranın bir merkezi olan o koca kasabalar asâr-ı atika meraklılarının muhal-i hafriyatı ve yabani hayvanlar avcılarının seyirgâhı olur, a'nâkadında bulunmak, ve bu kasabaları Ninova'ya, Babil'e Menfis'e kıyas etmek için medeniyet-i hazırâ ile o vakitki medeniyetler beynindeki farktan bî-haber olmak

iktiza eder. O eski medeniyetler, medeniyet-i hâzıraya nispeten rahm-ı maderde teşekkül etmekte bulunmuş ceninler halinde idi. O ceninleri ıskat için cüz'i bir hal ve sebep kâfi idi, bugünkü medeniyet ise teşekkül edip doğmuş, büyümüş ve kendine mâlik olmuş bir âdem hükmündedir. Cenin validesinin cüz'i bir korku ve telâşından sükût edebilir. Doğmuş, büyümüş olan bir çocuğa ise validesinin vefatı bile mahvî-i mucip olacak bir tesir edemez.

Evvela, bugünkü medeniyetin tıbâat, vapur, demiryolu, telgraf gibi muhafazaları vardırki bunların vücuduyla ona halel gelmek mümkün olamaz. Meğerki bir tufan-ı umumî vukuuyla bir yüzü alt-üst, nev-i beşeri umumiyet üzere mahvolsun.

Sâniyen, medeniyet-i hâzıra eski medeniyetler gibi yalnız bir kavme, bir kasabaya, ahalinin bir sınıfına mahsus veya bir hükümdarın himayesine/ **[s.293]** menût olmayıp umumîdir. Ezmine-i kadimenin mütemeddin tanınmış olan ümeminin medeniyeti; ta'dâdı mümkün birkaç ferdin ezhânıyla bir kasabanın surî, ve el ile yazılmış beş on nüsha kitabın sayfaları içinde mahfuz idi. Bunları himaye eden bir hükümdar veya hükûmete nail olunca, o medeniyet o surun içinde parlamaya, ve surun haricinde dahi bazı şualar neşretmeye başlardı lâkin o hükümdar veya hükûmetin değişmesiyle veyahut bir kuvvetli düşmanın hücum ve kasabayı ihrâk etmesiyle beraber, o medeniyet dahi söner, ve yalnız bugün meydana çıkıp tarihi tasdik etmek için yer altında bazı eserler bırakır idi. O vakitlerde ilim ve marifeti kendi husullerine hasretmiş olan birkaç âdem ölür veya öldürülürdü. Birkaç nüshadan ibaret olan kitaplar yanar veya yakılırdı. Sanayi ve mamuriyet asârını câmi' olan o birkaç duvarlar, binalar mabetler yıkılır veya yıktırılırdı. Servetler yağma edilirdi. Bir medeniyet merkezi olan bir kasaba bir günde harebe-zâra dönerdi.

Bugün ise, zamanımızın gösterdiği bazı garaib-i vukuat ile beraber, harbin o eski şiddetleri ve dünyanın cihangirler yetiştirmek istidadı kalmadıktan başka bir veya birkaç büyük kasabanın o suretle tahribi mümkün olsa bile medeniyet o kadar intişar etmiştirki imhası değil, taklîli ve sekteye uğratılması dahi mümkün olamaz. Bugün Paris/ **[s.294]** veya Londra'nın mahvıyla değil, meselâ bütün Avrupa'nın mahvıyla dahi medeniyet mahvolunamaz. Çünkü ulûm ve marifet terakkiyât-ı cedidesini hâvî olan kitabların nüshaları milyonlarca olup dünyanın her tarafına neşrolunmuştur. Bugünkü

medeniyet, pek çok akvam ve ümemin kâffe-i efrat ve ahalisine ve birçok memaliğin her tarafına münteşir olup, gittikçe daha ziyade intişar ile hemen küre-i arzın her tarafını ve nev-i beşerin kâffesini ihata etmekte olduğundan hükûmetler ve hükümdarlarla münasebeti[84] ve hâmîye ihtiyacı yoktur. Bunun için tebeddülât ve vukuat-ı siyasiyenin medeniyet-i hâzıraya pek az dâhil ve tesiri olur.

Medeniyet-i hâzıra ile ezmine-i kadime medeniyetleri beynindeki fark, ve bunun inkırazdan sıyanetiyle onların inkıraza olan istidadatları anlaşıldıktan sonra asıl mevzu-ı bahsimizin ispatıçün yalnız bir şeyin tayini kalıyor ki oda Medeniyet-i İslâmiye'nin eski medeniyetler kabîlinden mi yoksa medeniyet-i hâzıraya şebîh mi bulunmuş olduğu maddesidir.

Her ne kadarki Medeniyet-i İslâmiye küre-i arzın eskiden malûm olan üç kıtasının birçok taraflarına yayılmış. Ve bu cihetle medeniyet-i hâzıraya müşabih bulunmuş ise de onu eski zamanlar medeniyetlerine benzeten ahval daha ziyade ve müteaddittir. Medeniyet-i hâzıranın bedâyi olan vapur, demir yolu telgraf ve makinelerin envaı meçhul bulunmuş olduktan başka tıbâatın fıkdanı maarif ve mevcudanın dahi/ **[s.295]**
intişar ve taammümüne mâni oluyor. Ve yine ulûm ve fünûn bir sınıf-ı külliye münhasır oluyordu. Evet, çünkü Medeniyet-i İslâmiye'nin en parlak zamanlarında dahi Afrika, ve Ceziretü'l Arap urbanı, köylülerin cümlesi vesair halkın ekseri şimdiki halde yani her ilim ve fünûndan bî-haber bulunuyordu. İbni Rüşd ve İbni Sina gibi fünûnun pek dakik mesailiyle uğraşan mütefeninlerin yanında sihirbazlık ve efsunculukla uğraşan ve taassuba dayanarak halka nice masallar yutturan âdemler var idi. Halkın ise berikilere itimadı ve riayetleri ziyade olup, çok defa ötekilerin tekfirlerine kadar varılırdı. Elhasıl medeniyet, ümem ve memâlik-i İslâmiyeye dâhil olmuş ve kendine birçok âdemler tâbi etmiş ise de tamamıyla galip ve muzaffer olamamış ve hükmü altına girmeyen efrat ve memâlik ekseriyete mâlik kalmıştı. Bu vechle ekalliyetde bulunan erbab-ı ilim ve hüner ve tarafdârân-ı terakkiyi himayeye muhtaç idiler! Adil bir hükûmete ve muhib-i maarif bir hükümdara tesadüf olundukça, bir Me'mun veya bir Abdurrahman devri zuhur ederdi lâkin bunun aksi olan bir hükûmet veya hükümdar zuhuruyla beraber o devrin revnakı birden hazf olunurdu.

---

[84] Bu kelime eserin ikinci baskısında "münasebak" olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre birinci baskıdaki ifade doğrudur.

O vakit ki fünûn ve maarif, bugün olduğu gibi sanayile birleşerek, sahibini besleyecek mahsulât vermediğinden ve ahalinin erbab-ı maarife melce ve maâz olacak cemiyet ve heyetleri bulunmadığından ashab-ı ilim ve hüner geçinebilmek için dahi erbab-ı hükûmetin himaye/ **[s.296]** ve tesahubuna muhtaç idiler. Bundan ise Medeniyet-i İslâmiye'ye ziyadesiyle muzır iki netice tevellüt etti: Evvela, erbab-ı hükûmet beyninde muhib-i ilim ve marifet zatlar bulunduğu gibi bunun aksi hal ve sıfatta şahıslar dahi bulunduğundan maarifin revacı nöbetle sekteye uğrar ve bu fasılalar gittikçe tedennisini mucip olurdu. Sâniyen, ulema bir taraftan ahalinin teveccüh ve hüsn-i zannını kazanmak için, bunların taasubunu okşayacak hakikate ve hissiyat-ı vicdaniyelerine mugayir ve ulûm ve maarifin terakkisine mâni –bazı efkâr meydana koymaya mecbur oldukları gibi, bir taraftan dahi hâmîlerini memnun etmek için bir müdâhane lisanı kullanmaya mail bulunarak medeniyet-i hâzıranın başlıca esasları olan "hürriyet-i fikir" ve "hürriyet-i kavl"in önüne bir set çekmişlerdi.

Ekser kütüb-i İslâmiyede ve husulüyle İbni Haldun'un Mukaddime-i Tarih'inde ümemin inkırazına sebep olmak üzere başlıca sefahat maddesi gösterilmektedir. Bu doğrudur. Lâkin bunu doğru eden yukarıda gösterilen haldir. Çünkü bugünkü günde Avrupa'da sefahat pek çok ilerlemiş olduğu halde medeniyete halel getirdiği görülmediği gibi Yunan-ı kadimin dahi sefahati medeniyetle mütenasip bulunmuştu. Ancak bir memleketin ulûm ve maarif-i erbab-ı hükûmetin ashab-ı ilmi himaye etmelerine mütevâkıf olduğu vakit, erbab-ı hükûmet sefahate müptela olup kendi zevk ve eğlencelerinden/ **[s.297]** başka bir şey düşünmez olurlar ise elbette o sefahat, medeniyetin mahv ve inkırazını mucip olur. Sefahat bunda sebeb-i i asli değildir. Çünkü erbab-ı hükûmeti ashab-ı ilim ve maariftten rû-gerdan edecek sefahatten başka sebeplerde vardır ki Medeniyet-i İslâmiye'nin[85] inkırazına onların daha ziyade tesiri olmuştur. O esbâbında başlıcası erbab-ı hükûmetin dikkatlerini cengâverlik cihetine çevirmeleri maddesidir.

Husulüyle Arap'ların kesb-i nezaket etmesiyle o vakitki harbin meşakkâne tahammülleri kalmaması üzerine hulefâ ve mülûkun Asya-yı şimaliden celbine mecbur oldukları nîm-vahşi güruhun memâlik-i İslâmiyenin her tarafına yayılmasıyla bunların rüesâsının yavaş yavaş reis-i hükûmete geçmeleri, ve bunların ilim ve

[85] Bu kelime eserin ikinci "İslâmiye" olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre birinci baskıdaki ifade doğrudur.

maarifin kadrini bilememeleri tabiî olmakla hürmet ve riayeti onlardan kaldırıp silâh taşıyanlara tevcîh etmeleri ulûm ve maarif ve medeniyetin büsbütün inkıraza yüz tutmasını mucip olmuştur. İşte asıl sebep budur; sefahat değildir. Çünkü sefahatin en ziyade bulunduğu zaman Harunü'l Reşid'in devridir ki Medeniyet-i İslâmiye'nin en parlak devirlerindendir. Hâlbuki Medeniyet-i İslâmiye'nin devr-i inkırazı olan mülûk-ı tavâif zamanında sefahatin namı bile bilinmeyip, harbin şedâyidiyle taasubun kesreti el ele vererek hüküm sürüyor, ve medeniyet bu iki afetin ayakları altında çiğnenerek mahvolunuyordu./ **[s.298]**

Bu vecihle mevki-i iktidara yetişen sipahiler ve onlardan teşekkül eden mülûk-ı tavâif hükûmetleri yanız ulûm-ı diniyenin muhafazasına lüzum görmekle onları yine terakki ettirmeyerek bir halet-i tavakkufta istikrarla muhafaza ettirmişlersede ulûm-ı diniyenin ulûm-ı akliye ve tabiiyeden ayrılınca mahz-ı taassup haline geçmesi tabiî olup hususuyla akaid-i İslâmiye ve tefsir-i şeriat kâffe-i ulûmun bilinmesine ihtiyaç gösterdiğinden ulûm-ı sairenin fıkdanıyla okunan ulûm-ı diniyeden dahi istifade olunamayıp bilakis taassup ziyadesiyle ilerletilmiş ve bu taasup Medeniyet-i İslâmiye'nin ötede beride kalmış olan bazı gönüllerini çıkararak asırlarca âlem-i İslâmı zulmet-i cehalette bırakmıştır.

Şemsettin SAMİ

MEDENİYET-İ CEDİDENİN ÜMEM-İ İSLÂMİYEYE NAKLİ

Medeniyetin tarih ve ahvali hakkında bundan evvel yazdığımız makaleden anlaşılmış olacağı üzere medeniyet, Avrupalıların eline geçinceye kadar pek çok ellerden geçmiş isede, o eski medeniyetler yine daima muahharı mukaddeminden ekmel olmakla beraber şimdiki Avrupa medeniyetine nispeten âdeta ressam-ı meşhur Rafiel'in bir resmi yanında/ **[s.299]**
bir çocuk tarafından duvara kömürle çizilmiş resimler gibidir.

Bundan başka, o eski medeniyetler zaten mahvolmuştur. Onlarla uğraşmak ancak tarihe ve asâr-ı atika ilmine ait bir vazifedir. Eski medeniyetlerin en muahharı olan Medeniyet-i İslâmiye ile onun selefi olan medeniyet-i Yunaniye'nin birçok asârı bakidir. Lâkin medeniyet-i hâzıranın günden güne artmakta olan asârı ve envârı dururken o eski asâra müracaat veyahut onlarla iktifa etmeye âdeta güneşin envârı önünde bir kandilin fitilinden istifade etmeye çalışmak gibidir. Medeniyet-i hâzıranın ulema ve hükemâsı meselâ Aristo ve İbni Sina'ya medeniyetin iki büyük rehberi nazarıyla bakıp isimlerini bir rahmet-i mahsusa ile yâd ederler. Lâkin bugünkü günde mekteplerde Aristo'nun Tarih-i Tabiiye'sini veyahut İbni Sina'nın Kanun'unu okutmazlar. Onlar insaniyete büyük hizmetler etmişlerdir, zulmet-i cehl ile mestur karanlık asırlarda birer kandil yakmışlardır. Halk onların kandilleriyle yolu görerek yavaş yavaş o zulmât ikliminden çıktı; artık güneş tulû etti, envâr-ı maarif ortalığı kapladı, şimdi o kandillere olan borcumuz, bizi karanlıktan çıkarmaya sebep olduklarıçün bir hizmet ve tazimden ibarettir, yoksa güneşin envârı önüne bir perde-i cehl ve taasup çekip de o kandillerin zayıf ziyasıyla kanaat etmek hamâkattir. / **[s.300]**

Şimdi ümem-i İslâmiyenin cehaletten kurtarılıp yeniden medeniyete isâli millet ve vatanını seven her bir sahib-i hamiyetin en evvel ve en ziyade düşüneceği bir şeydir, çünkü istikbalde İslâm'ın beka ve şerefi ancak buna mütevakkıftır.

Vakıa, gayret-i milliye-i insanî ecdadı tarafından yakılmış olduğunu bildiği o kandille kanaat etmeye sevk eyliyorsa akıl ve hikmet böyle bir hisse galip gelmek iktiza eder. Biz bugün İbni Sina'nın tıbbını, İbni Rüşd'ün hikmetini, Hâciz'in kimyasını yeniden ihya, ve bunların kitaplarını kütüphanelerin tozları altından çıkarıp, Arabî'den elsine-i saire-i İslâmiyeye tercüme ile meydan-ı intişara vaz' ve onların tedrisine mahsus mektep ve medreselerde bina etmek için ne kadar himmet ve masârîfe muhtaç isek asrımızın en mükemmel fen kitaplarını dahi beynimizde

tedavüle çıkarmak için o kadar himmet ve masrafa muhtacız hâlbuki İbni Sina'nın tıbbıyla sıtmayı kesmeye muktedir olamayacağımız gibi Hâciz'in kimyasıyla ve İbni Rüşd'ün hikmetiyle de ne demiryolu lokomatifiyle vapuru yürütebiliriz, ne telgraf kullanabiliriz bunun için biz, ulema-yı İslâmın asârıyla uğraşmayı tarih ve asâr-ı atika-imeliyesîne bırakarak, temeddün etmek ister isek ulûm ve fünûnu Avrupa medeniyet-i hâzırasından almalıyız.

Şurası teessüf olunacak bir tesadüftür ki bugünkü günde medeniyet, tamamıyla ümem-i isevîyeye münhasır gibi kalmış olduğundan milletimizin / **[s.301]**
avâm ve cühelâsı o medeniyet-i hıristiyanlığın alamât veya icabâtından zannederek ondan tebe'ud ve ihtirazda bulunmayı mukteza-yı diyanet addetmektedirler.

Biz diyebiliriz ki: Ümem-i İslâmiyenin temeddününe mâni olan Din-i İslâm değildir.

Belki ümem-i İslâmiye ile ümem-i mütemeddine beynindeki din-i fark ve mebâniyeti ve tabir-i ahirle medeniyet-i hâzıranın ümem-i hıristiyaniyenin elinde bulunmasıdır.

Bu hali nazar-ı teessüfle gören bazı üdebamız halkın bu taassubunu def ile Avrupa medeniyetini nazarlarında daha az menfûr göstermeyi, ve bu vechle kendilerini fünûn-ı cedideye ısındırıp, medeniyet-i hâzıranın ümem-i İslâmiyeye nakli yolunu açmayı vazife edinerek buna muvaffak olmak için dahi Avrupa medeniyetinin millet-i İslâmiyeden müstear olduğunu, Din-i İslâm'ın medeniyet-i hakikaya mâni olmasıyla bugün Avrupalıların elinde gördüğümüz ulûm ve fünûnun ekseriyet üzere İslâm'ın keşfiyâtından ibaret bulunduğunu anlamak için gazetelerle, kitaplarla, risalelerle, mevizelerle, her nev'i vesaidi çalışmışlardır. Bunların sa'yi, maksadı pek mukaddes bir sa'ydir; lâkin ifadelerinde ne kadar hakikat var ise o kadar da mübalağa bulunduğundan bundan görülen faydanın yanında birazda mazarrat hissolunuyor; bu sa'yda hadd-i lüzumun ötesine geçilerek ifrada varıldığından bir illetin defi için verilen ilacın kesretinden/ **[s.302]**
diğer bir illet zuhur ettiği gibi bu mübalağadan dahi birincisi kadar muzır değil isede mazarratı inkâr olunamayacak diğer bir fikir zuhur etmiştir. Beyne'l İslâm Avrupa medeniyetine İslâm'a mugayir ve münâfi asâr-ı küfür nazarıyla bakanların adedi o medeniyet vaizlerinin himmemeti sayesinde tenezzül etmiş isede yine o vaizlerdeki mübalağatın semeresi olmak üzere Avrupa medeniyetine bizden çalınmış taklitten

ibaret ve nakıs bir şey nazarıyla bakıp o medeniyeti tahkir ile medeniyet-i hakikiyenin bizde bulunduğuna zâhib olan ve bu vecihle bir yeni taassuba düşenlerin adedi de o nispette terakki etmiştir.

Bir gayretli tabibin müdâvâtdaki mübalağasından tevellüt etmiş bir illet hükmünde olan bu yeni taassubu kırmak dahi Ümem-i İslâmiye'nin temeddününe hizmet etmek isteyenler için pek büyük bir vazifedir. Bu vazifeye boyun eymekteki mecburiyetimiz ilcasıyla bu yeni taassuba düşenlere deriz ki: Avrupalılar bizden, yani sekiz on asır evvelki ecdadımızdan ve daha doğrusu dindaşlarımızdan çok şeyler aldılar, lâkin bugün ellerinde bulunan şeylerin hiçbiri ecdadımızdan alınmış değildir. Avrupa, âlem-i İslâm'dan bir medeniyet tohumu aldı, o tohumu ekti, tohumun ise semere vermek için toprağın içinde çürümesi tabiîdir, o tohum çürüdü, verdiği mahsul dahi defaâtle tecdit olunarak cinsi bile değişmiştir. Avrupa'nın ulema-yı İslâmdan aldığı malûmat o kuvvete göre pek çok idi./ **[s.303]**
Şimdiki hale göre hiçtir. O kuvvet bulunduğu zulmet-i cehlden çıkmak için bizden bir kandil aldı, o kandilin ışığıyla aydınlık mahle vasıl olunca o kandile lüzumu kalmadı, elinden attı, biz bununla iftihar edebilir miyiz; bunda bizim için iftihar olunacak bir şey yoktur, bundan utanmamız iktiza eder. Çünkü biz o kandili elimizden düşürüp söndürdükten sonra gözümüzün önünde tulû edip parlamakta olan bu medeniyet güneşinden dahi istafede etmek istemiyoruz. Kimimiz: "O güneş değildir, bir sihirdir" ve kimimiz: "O bizim sönen kandilin taklididir" diyerek gözlerimizi kapatıp karanlıkta kalmayı ihtiyâr ediyoruz!

Eğer -Babil'in harabeleri üzerine tesis-i hilâfet eden- Cafer-i Mansur, Harunü'l Reşit ve Memun-ı Halife gibi Medeniyet-i İslâmiye'nin pîş-dârları, Yunan medeniyetine öyle bir nazar-ı hakaretle bakıpda, o medeniyet-i ecdadımız olan Keldânî'lerin medeniyetinden me'hûz ve onun taklidinden ibarettir. Veyahut Yunan müşriklerinin eserine tebaiyet münâfi-i İslâm'dır demiş olsa idiler, bugün bâis-i iftiharımız olan Medeniyet-i İslâmiye vücut bulur mu idi? Yunan medeniyeti o vakit mevcut ve kaim olmayıp zeval bulmuş bir şey iken ashab-ı resullulah "salliallah aleyhi vessellem"in evladı onu tamamıyla alıp ihya, ve hükemâ-yı yunan namlarını kemal-i hürmet ve tazim ile yâd ederk onlara maal-iftihar peyrev oldukları halde biz niçin Avrupa/ **[s.304]**
medeniyetini kâh küfür ve şirkle ve kâh taklitle itham ederek ondan istifade etmek istemiyoruz? Acaba Avrupa ehl-i kitabı yunan-ı kadim müşriklerinden diyaneten

eşna‘ mıdırlar? Yoksa bir sohbet-i resullah şerefine nail olmuş olan ashab-ı kiramın evladından diyanette daha kavî miyiz?

Avrupa’da dahi taassup birçok vakit medeniyetin yolu üzerinde bir set olup ulema-yı İslâma sehhâr nazarıyla bakılmış ve ilim ve fen ile uğraşanlar rüesa-yı ruhanîye tarafından ba‘de-l-tekfir mecazât-ı şedideye uğratılmış idi. Orada dahi iptida taassubu okşayarak iyilikle yolun üzerinden defetmeye ve kütüb-i diniyeyi fünûn ile barıştırmaya çalışmış bazı ulema zuhur etmiştir. Lâkin taassup öyle lütuf ve mülâyemetle kandırılır canavarlardan olmadığından kendisini okşayanları tepeliyordu. Nihayet ulema el ele vererek taassuba karşı balta ile, külünk ile, barut ile çıktılar, taassubu hadım ettiler, o vakit medeniyet ileri gitmeye başladı. Bizde dahi medeniyet ileri gitmek, ve ümem-i İslâmiye -mahvlarını mucip olan- cehl ve bedeviyetten kurtulmak için taassuba âdeta ilan-ı harp olunarak ve taassup kuvve-i cebriye ile hadım ve defedilerek medeniyetin yolu açık bırakılmak iktiza eder.

Bundan diyanete zarar gelmek şöyle dursun, diyanetçe dahi pek çok istifade olunacaktır çünkü taassup diyanetin pasıdır. Pas en ala çeliği pek az müddet zarfında yiyip mahvettiği/ **[s.305]**
gibi, taassup dahi en doğru dini çürütmeye sebep olur; dinin üzerinden taassup pasını gidermeliki din cila-yı hakiki ve zatiyesiyle parlayıp istikbali temin olunsun. Nur ile zulmet, ilim ile cehl arasında ne kadar fark var ise din ile taassup arasında dahi o kadar fark vardır. Zulmet cehl ve taassup ref‘ olunmalıdırki nur-ı marifet diyanet-i hakikiye ile beraber ezhân ve kulûb-ı nâsı tenvir ve ihya edebilsin, vâlâ, felâ.

Şemsettin SAMİ

İKİ YÜZ ELLİ KURUŞA BİR ASIR

Ziynet-saz-ı cihan olan bahar-ı ruh-perver, her yerden ziyade Çamlıca Tepesi'nin eteklerini mâl-a-mal ezhâr eder. Çamlıca ise lâkaydâne ve âşıkane bir surette bıraktığı uzun etekleriyle o mevsimde her tarafa rayihalar, çiçekler saçar. Bu, etek dolusu çiçekler, Çamlıca'nın, o mevki-i sema-firîbinin zemine hediye-i bahariyesidir.

Evet! Dest-i sanatkârı tabiatın güller, erguvanlar, laleler, yaseminlerle nakşettiği bu yeşil dâmen-i letafeti şükr-i güzârane,/ **[s.306]**
bedâyi-i peresterane surette takbîl eden bir hıyaban-ı teraveti, bir ormancı tanıyacağınızda şüphem var.

Şu hakikati itiraf etmeliyizki bizler ekseriyet üzere en uzak bir yerde bulunan bir ailenin mahremiyet-i ahvaline vâkıf olduğumuz halde oturduğumuz yerin bir saat ötesini bilemeyiz.

Gerçek! İnsan Çamlıca Tepesi'nin o eteklerinde etrafa ihale-i nazar ettiği zaman, Boğaziçi'nin iki tarafındaki yeşil sevâhili dolaşarak cereyan edip giden suları en sevdalı helecanlardan, en gizli telâkkilerden, en sakit rüzgârlardan, en rakik bulutlardan; en hafif renklerden, en büyük âlemlere kadar semada bulunan bi'l-cümle kâinatı irâe eder.

Hafif bir mehtaplı gecede afak-ı laciverdîde yüzen şeffaf, beyaz bulutlar gibi Büyükdere önlerinde görünerek birbirini takip eden suların mailiği içinde sessiz, sadasız takarrüp eden yelkenliler biraz yükseldikçe havaya kalb olan beyaz islimleriyle yolcu vapurları Boğaz'ın ortasından aşağıya doğru akar, arkalarında beyaz izler bırakarak geçen şirket vapurları iki taraf sevâhiline yanaşıp yine ayrılır, kayıklar mevzun-ı endam-ı dilrübalarıyla âşıkane surette cereyan edip gider. Hep bu harekât bir sükûn ve sükûnet içinde vuku bulur. Yalnız arasıra esen rüzgâr bir kalb-i rakikten güzâr eden bir hiss-i müessir gibi bütün bu temaşaya bir ihtizaz ve heyecan verir/ **[s.307]**
işte bu Boğaz için Çamlıca'nın "yılankavi" yapılmış bir nehridir.

Semadan dökülen şua ise karşı taraftaki Marmara'nın yarısından büyük bir kısmını ihata ederek nazar, ziyanın coşuşunu sath-ı deryada dalgalanmasını temaşa eder. Vakitler güzâr edip de güneş grup etmeye başlayınca Marmara'da ufuklardan sevâhile kadar pembe yollar hâsıl olur. Ta karşı taraftaki ufuklarda grup eden güneş

hizasına gelen gemiler al atlastan yelkenler açmış gibi görününr. İşte bu Marmara Çamlıca'nın bir "lâkı"dır.

Bu pembeliği hâvî olan bulutları semaya doğru sevk eden hafif bir rüzgâr, bahsettiğim ormancığa dâhil olarak, bütün bir âlem-i zî-bâl-i nağme-sâzın, bin hava ve vezindeki ahenklerini bulduğum yere semadan geliyor gibi döker.

Bu hıyaban-ı letafet, sema-yı zî-sefa-yı şarkın zîr-i nuranîsinde şedit olduğu derecede medit bir aşk ve muhabbet saikasiyla altmış seneden beri nâ-kâbil-i iftirâk bir surette birbirleriyle kucaklaşmış ağaçlardan vücuda gelmiştiki Çamlıca Çayırlığı'nın nihayetinden başlayarak Bektaşi Tekkesi'ne kadar imtidâd ederdi. Vakıa bu ağaçların cümlesi sema-paye denilecek kadar yüksek olmadığı gibi bu ağaçlıkta nihayetsiz ormanlara mahsus vahşet-i ulvîye, ve birtakım serâir-i amîke içinde kaybolup gitmiş letaif-i hafîye mevcut/ **[s.308]**
değildi. Hatta bazı nispetsiz surette küçük ağaçları olduğu gibi seyrek yaprakları da vardı.

Hâlâ düşündükçe gözümün önüne gelir; orada, o meşcirede daha pek taze ağaçlardan birisinin teverrüm ettiğini gördüm. Bu meşcerenin pür zîb ü fer olduğu baharda o ince, o küçük ağacın dalları, yaprakları sarkarak, müteessir, mütefekkir halde duruyordu. Sonra elleri en hafif rüzgâra karşı titrer, damla damla akan gözyaşları gibi küçük küçük yaprakları yere dökülür oldu. Vücud-ı nazenini akşamların rutubetinden teessür etmeye, renk ve büyüyü sabahın şebnemlerinden salıp uçmaya başladı. Daima semadan bir şey bekler gibi duran, ve günden güne sararıp solan bu güzel ağacın haline bütün kainat içinde yalnız seher, her sabah birkaç damla gözyaşı dökerdi.

Bir zaman mev'id-i telâkkileri olduğu halde artık kelebekler etrafında uçuşmaya, kuşlar ser-sema-ı efserini teşrif etmemeye başladılar. Müesser şey! Dallarında ne yeşil yaprak, etrafında ne beyaz kelebek, üzerinde ne bir kuş! İşte bu hal ile korkup bitti.

Bunla beraber bu hıyabanda fikr-i şairaneye mirkât-ı itilâ olacak/ **[s.309]**
kadar, meşe gibi şemşir gibi büyümesi devirlere muhtaç olan ağaçlar da vardı. Bazen bir karatavuk hıyabanın medhalinden girip ıslık çalarak bu yeşil kubbenin altından sürat-i tayyaraniyle geçerdi, bazen gurup, bu meşcereye aksedince ağaçların tepeleri ziyadar bir yeşil, ortaları uçuk pembe, kökleri mai görünürdü. Bazen şafak bu

meşcereye nuranî bir pencere yapar, o pencereden uçup gelen bir kuşkanatlarını ziyayı nev-zuhura karşı sallayarak, o esnada hal-i heyecanda bulunan kalbe, zalâm-ı şübhât arasında uzaktan uzağa hatırladığı bilmem hangi âlem-i nuranîden dem vururdu.

Bir bülbülün, nücûm-ı zahirenin ta ufuklara kadar dokunduğu bir şeb-i ahterdârda, siyah nokta kadar küçük gözlerini sema-yı bî- intiha-yı laciverdîye çevirerek, icra ettiği nagamâtı, o bülent ve ruh-perver sadası kalbimde yuva yapdığı için hâlâ gözlerimi kapayıp dinlesem, bir harabeden yükselen avaz-ı hazin ve müessir gibi kulaklarıma aks-i endaz olur; bazen benden uzaklaşarak kâh galeyanda, kâh fasıla vererek derunî bir sada ile öter, o sadanın gecenin sükûneti içinde uzaktan bir havz-ı şeffafa damlayan sular gibi, damla damla ruhumun içine döküldüğünü hissetmiştim. O gece tâ be sabah gözlerimi bir dakika bile yummadım.

Bir gece birkaç ahbabımla beraber o hıyabanın medhalinden geçiyorduk / **[s.310]**
gece gayet parlak bir mehtapla münevverdi.. Ayın ziyası karşı taraftaki ufuklarda, o saatte derin bir uykuya dalmış gibi görünen ve tülden bir yorgan gibi gayet hafif ve şeffaf bir sisle mestur olan İstanbul'u irâe ediyor, suların üzerinde çırpnıyor dûrâdur-ı ufuklarda bîtab-ı muhabbet olarak semanın mai gözlerini öpüyor. Kuşlarla naz ü niyaz ediyor, hafif bir rüzgâr ile ihtizaz eden ağaçların yapraklarından meşcerenin içine damlıyordu. O esnada etrafımızda bir ses işittik. Bu ses bir asrın güzâr ettiği yoldan uzaklaşıp gidiyordu kemal-i dikkatle dinledik:

Gönlümü düçâr eden bu hale hep

Karakaşlım kara gözlümdür sebep

Ettiğim ah ü figana rûz u şep

Karakaşlım kara gözlümdür sebep

Hemen her tarafta gizli gizli sevdalar iş'al eden bu nuranî gecenin sükûn ve sükûneti içinden zuhur edip gelen bu sada yanımda bulunan gençlerden bir ikisine hayli dokunmuş olmalıdır ki kemal-i tehalükle "Nereye gidiyorsun? Biraz buraya gelmez misin?" diye bağırdılar. Hemen yanımıza geldi. Karakaşlardan, kara gözlerden feryat ve figan eden bu âdem, ak saçlı, aksakallı bir pir-i sefîd-i ser idi. O dakikada benim büyük sa'dımın:/ **[s.311]**

ای سیم تن سیا ه کیسو

ازفکرسرم سدپید کردی

Beyit-i âşıkanesini hatırladım. Ayın ziyasına karşı gelen bu beyaz sakala, saçlara baktıkça muhabbetden, mehtapdan ağarmış gibi görünüyordu. Müridi olduğu Bektaşi Tekkesi’ne gidiyormuş. Arkasında bir zenbili, zenbilin içinde -kimse duymasın- bir şişe de rakıcığı vardı. Etrafımdaki erbab-ı asaletin kendisine gülerek verdiği mecidiyeleri korkarak alıyordu. Paralarını sayarak ve şarkısına devam ederek bizden tebâ‘üt edip gitti. O esnada memleketimden üç sene gaybubet ettim. Londra’da bulunduğum o senelerde bazen mahşer-i medeniyetin dağdağasından bîtap olarak otuz beş saatten beri sönmeyen lambamın ziya-yı hazini altında sabahı öz-leyen âmâ gibi, o nuranî Çamlıca’yı, o yeşil hıyabanımı düşünürdüm. Uzun bir müddet iftirâktan sonra yine Çamlıca’ya avdet ettim. O günlerde herhangi bahçenin içinden, herhangi araziden geçsem, her cihette hüküm-ferma-yı tahrip olan dehşetli bir balta sesiyle yürekler dayanmaz surette acı acı feryatlar ederek birtakım ağaçların yere yıkıldığını görüyordum. Suver-i bedâyi-i tabiat arasında endam-ı dilrubalarıyla temayüz ederek bir âlem-i zî-bâlin kâinata karşı ettikleri feryada, gökten zemine dökülen aheng-i ilâhiye minber ve mehbit ağaçları o sene katliam ediyorlardı. / **(s.312)**

Bu avaze-i inhidam arasından mahzun mahzun geçerek her yerde zîb-i hayalim olan hıyabanıma doğru takarrüp ettim. Ne göreyim? O güzel hıyaban, her türlü hüzün ve elemiyle bir beyaban olmuş, vakit vakit esen bir rüzgârın kaldırdığı gubar-ı yeis-efza, içinden haşerat-ı muzırra yağar toprak renginde bir bulut şeklini almıştı

Ne bir ağaç! Ne bir kuş! Şurada, burada kalıp kurumuş bazı ağaç kökleriyle orası bir Afrika mezaristanına dönmüştü. Her şeyi solduran, her şeyi çürüten temmuzun o ateşin güneşi yolun kenarında kalmış bazı çalıları, yangından çıkan yeşillik gibi yakmış, ötede beride yağmurdan biriken sular ise kurtlandığı için taaffün ediyordu.

Yoldan yürümeye başladım, güneşin zemine dokunan ateşin bir hayt-ı şuaı içinde, nihayetsiz bir sürat, yorulmak bilmez bir hareketle yukarıya aşağıya çıkıp inen bin türlü sinekler ağıza gözlere giriyor, başımın üzerinde kaynayan bu güneş de her tarafı kavuruyor, ayağımın altından ise kertenkeleler kaçışıyorlardı.

Oradan geçen bir bağcıya “Buraya ne olmuş?” diye sordum. Yüzüme biraz hayretle baktıktan sonra: “Buranın sahibi bu ağaçları iki yüz elli kuruşa Üsküdar oduncularına sattı” cevabını verdi./ **[s.313]**

Samipaşazade SEZAİ

“KEMAL BEYEFENDİ HAZRETLERİ’NİN BİR RİSALE HAKKINDA DİKTE SURETİYLE YAZDIRIP BİR ZAT VASITASIYLA SAHİB-İ RİSALEYE İRSAL ETTİĞİ BİR MUÂHİZE NAMEDİR Kİ İLK FIKRASI VASITA-İ İRSAL OLAN ZAT TARAFINDAN YAZILMIŞTIR ”

Efendim.

“Midilli’ye geldim. Kemal Beyefendi’yle görüştüm. O esnada sizin ….. Risale’sini mütalâa ediyorlardı. Mektup yazmadığınızdan dolayı oda size mektup yazmayacakmış, fakat risale hakkında atideki mütalâayı beyan ettiğini eş‘âr eylerim:”

Risalenin heyet-i mecmuasına bakan benim yarımı almışlar, mülkü’l eş‘âra-yı İran Efe Mirza sanayininin yarısıyla birleştirmişler, arada bir ucube-i rüzgâr hâsıl etmişler zanneder. Ya o ne kadar mübalağa! Satır başında “pür”den geçilmiyor.

Pür pür bir tarz-ı ifade! Bu pürlerden başka risalede bin kadarda bin kere, yüz bin kere var! Pürlere, bin kerelere, yüz bin kerelere kanmamış, hiçbir zaman miktarı otuz bini tecavüz etmeyen…… Çok olsun büyük görünsün diye altmış bine çıkarmış. Kusur o kadar olsa cana minnet. İçinde ifadeler varki kitabeti eskilikten çıkarmış yeniliğe de dökememiş ara yerde kalan “Kragos” hikâyesine benzetmiş. Hikâyeyi bilmezmisin? Bekli…de bilmez. Dur söyleme de yaz!/ **[s.314]**

Vaktiyle “Kragos” namındaki bir Ermeni Müslüman olmuş, hemen o gün vefat etmiş, validesi başı ucunda -İsa’yı darılttın, Muhammed’e kendini bildiremedin vah ara yerde kalan Kragos!” diye ağlamış. Hâsılı ifadelerin pek çoğu Baba Tahir-i Gerdi’nin:

ازنثر برون رفته و نظمش نتوان خواند

مانند تكتوله نه يالان ونه زنيست

Beyitine mâ-sadk olacak şeyler!.. Hele şu nazenin “tahminen kırk beş yaşında ve iklîl-i celil-i şecaat mübarek başında” terkib-i kabîhine ne buyurursunuz?

İnsan okurken şanı zade tarihinden alınmış zannediyor bu türlü ibareler Şinasi’nin devr-i edebine yakışır sözlerden midir? “ ع” nasıl bu taze maarifle eskiler alalım.

Üçüncü sayfada ki “bir şîr-i jiyân ve tabir-i diğerle saf-şiken-i arslan” ne demek olsa gerek? Âli müellife el-beyan!

Vaktiyle Nasrettin Hoca ekmekle-kar yermiş, hoca bunu kimden öğrendin; demişler, kendim icat ettim ama bende beğenmedim. Diye cevap vermiş. O kabîlden olarak tabir-i diğerle şivesini Türkçe'de ben icat ettim ama bu kadar münasebetsiz yerde kullandıkça ben de beğenmiyorum. Tabir kelimesinin tahtü'l lafz manasına bakıp da tabir-i diğerle denildiği zaman evvelki lafzın ya müştereklerinden birini veya tercümesini/ **[s.315]**
kullanmak sırf israf-ı kelâm kabîlinden olacağından zevk-i edebe muvafık olamaz zannederim.

Bende bu tabir-i diğerle sözünü pek çok kullanırım, fakat mâ-kabl mâ-ba'dında bulunan iki ibarenin her biri ayrı ayrı bir nükteyi veya bir teşbihi veya bir başka bedîa-yı hâvî olur.

Bundan başka yedi satırlık bir terkibin içinde bir "şîr-i jiyân" bir "saf-şiken-i arslan" bir "köpürmüş arslan" vasıfları var. Onlara dikkat ettimde hatırıma geldi..

Trabzon valisi Yusuf Paşa'nın bâb-ı seraskerîde rûz-nameciliği zamanında geceleri birkaç kişiyle evine gider, bir encümen-i ülfet akdederdik. İçimizde bir hoca vardı. Hayli zaman hiç lâkırdı söylememişken bir akşam dile geldi; bir hikâye anlatacak oldu: "Bizim memlekette bir köy! Hani efendim Farisî'de rûstâ derler yani insan birikintisi, hani efendim beş on kişi toplanır da beraber geçinmek için evler yaparlar! Hani efendim coğrafya kitaplarının taksimatında kasabadan sonra gelir" diye dırlanmaya başlayınca Yusuf Paşa: Hoca anladık köy! Hani herkesin bildiği köy! Hani şu Boğaziçi'nde olanlar gibi köy! Muradın ne ise onu söyle. Diyerek tarifat-ı müteselsileye yekûn çektirmişti. O kabîlden olarak işte bizde anladık! Risalenin mevzuu olan zat kükremiş aslan,/ **[s.316]**
saf-şiken-i arslan! Şîr-i jiyân! Gazanfer-i derende! Esed-i şâkîü'l silâh! Fakat illallah!.. Arslandan başka dünyada bir teşbih kalmadı mı? Birde şu bizim anamızdan babamızdan kılıç diye işittiğimiz ma'hûd eğri demirin adı neden "kılınç oluyor?" Hâlâ mı edebiyatda Urfa ağzı konuşacağız? Ha! Daha var! Risalenin içinde serdolunan lafızların birçoğu bütün bütün uydurma fabrikalarından çıkma olduğunu pek açıktan açığa gösteriyor.

De mübarek de!!. Bir sada-yı dehşet-feza ile.. Cesîm ve azametli dağlarını.. Yerinden oynatarak.. Galip merhumun:

Ne ‘atse bir sada-yı ra‘d âşub-ı kıyamet kim

İşitenler yere geçti sanır gerdûn-ı gerdanı

beyitine naziremi söylemeye çalışıyorsun!....

Altıncı sayfada bir “rabbisine mütevekkil” sözleri var. Bu rabbisi ne kelime olacak! Rabbi denildiği vakit Rabbe talluk eden “ya” nefs-i mütekellim-i vahde işareti olduğunu biliriz yani “rabbi” benim Allah’ım demek olur bu halde ise Rabbi’si demek “bizim âdemisi” tabirine itiyat ile meşhur olan Çerkez karılarının çetrefilliğine takliden “onun Allah’ısı” yolunda bir ifade halk etmek olmaz mı; ifadeye bakıyorumda Âli’nin Diyojen’de neşrettiği:/ **[s.317]**

Kovan-ı nahle sorma ilini

Köylü diyorsa kırar belini

Eşek arısı sokar dilini

Zünbûr-ı aşkım bağlar mekânım

Murabbaını tekrar ediyorum…. Risalenin ama tuhaf tuhaf kafiyeleri de var! Hele yedinci sayfada zafer-yâba kâm-yâb seci yapılmış! Böyle kara gözün “sen alt tarafındaki dane bak” cevaz-ı müsamaha kârânesiyle kafiye yapcak olur isek o sayfanın fesahatini tezyit için feyz-yâb, zevk-yâb, neşe-yâb, şevk-yâb, hisse-yâb hâsılı dünyada ne kadar yâb var ise hepsi hazır iken onu dilediklerine taaccüp olunur!

Sana bir garip ifade daha! “dakikada binlerce yağdırdığı ateş yağmurunu” acayip şey! Yağmur gibi ism-i cins olan kelimelerede elfâz-ı ta’dad taallûk eder miymiş?

İbarât-ı garibe gittikçe çoğalıyor. “Her birini nur-ı didesi ve ciğerlerinin paresi kadar” ifadesinde gözün müferrit ve ciğerin cem‘ olarak iradı ne hikmete mebni olsa gerek! İnsanda göz bir olurda ciğer iki mi olur? On dördüncü sayfada “askerlik âleminin parmağını ağzında koymuş” terkib-i garibine tesadüf ettim. Zahir-i âlemin de parmağı olurmuş! Hele o koca askerlik âleminin / **[s.318]**
parmağı var ise ya zırhlıların serini ya krupp toplarının dumanı olacak! O mübareklerde ağza sığmaz ama kim bilir askerlik âleminin ağzından murat belki Tuna’nın ağzı veyahut Akdeniz Karadeniz Boğazı gibi şeylerdir! “Hele ağzında

yokmuş" terkibi edib-i meşhur Süleyman Çerkezi'nin Yusuf Ziya Paşa'nın sadaretine söylediği:

Hemmi işitip hemmi hazzedip tarihin dedi Süleyman

Yusufî Paşa sadrda geçip veziri değil vüzera

Beyit-i fasihinden me'hûz bir şive-i nev-zuhur olacak.

"İnsan gözyaşı dökmeksizin okumaya vakit bulmaz" ibaresindeki vakit bulamaz tabiri muktedir olamaz manasına olarak kimi ıstılah edilmiştir! Yoksa ağlamadan bir şeyi okumaya vakit bulmakta eyyam-ı âlemden ağıt-name ihtiyaç görülen fırsatlardan mı ma'dudtur?

On beşinci sayfada….. "düşman güllesine, peşrevine -pişrev böyle yazılır risaledeki gibi peşrev değil- karşı yiğit vatandaşlarının saye-i seyf-i sahabetine sığınırlardı." Deniliyor. Vasıf'ın ruhu şad olsun ki:

Türküye mirat asılmaz sen deli misin herif

Her sözün sadre yeni bilmem ne hal olmuş sana/ **[s.319]**

beyitini söylemiş. Hiç kılıcın sayesi gülleden pişrevden insanı muhafaza eder mi? Sayenin mecazen kullanıldığı manayı ifade için saye-i sahâbet tabiri kâfi iken ara yere birde seyf lafzı karıştırıp da mananın bütün bütün ruhunu nez' etmede mana ne idi?

"Derbeder ahaliyi kendi karındaşı ve yavruları gibi kanadının altına alıp hıfz ve vekâye ederdi" ifadesi de acayip rüzgârdan ma'dûd olacak bir şey. Evvela… y yavruları kuşa teşbih etmekte ne letafet ne münasebet tasavvur olunmuş? Sâniyen tuyûr-ı cinsinde kardaşını kanadının altında hıfz eder bir mahlûk var mıdır? Sâlisen hıfz dedikten sonra birde vekâye ilave etmek, yazan kalemin, çenesi düşmüş koca-karılara müşabihinden başka ne mana ifade eder.

"Asvât-ı muharrik" hüzün-âmiz olan ses demektir. Risalenin altıncı sayfasında olduğu gibi muhatabât müşvikayı ifade de kullanılmaz. "Vedia-i ilâhi" terkibinde sıfatın mevsufa mutabakatı yok. Vedia müennestir. İlahiyenin yâ-yı nispeti aşağıdaki padişahîye kafiye için mi te'nis olunmuyor?

Kavaidi bu kadar zîr ü zeber edecek olduktan sonra dünyada birbirine kafiye olmayacak kelime pek nadir kalır zannederim.

On birinci sayfada "şehir içine bir gülle düştüğünde veya tüfenk ateşi gördüklerinde" rabıtaları gibi kabristana çekilip/ **[s.320]**
giden tarz-ı atik-i ifadenin cadısı addolunacak sözler görüyorum İstanbul'da Osmanlılara ifade-i meram ederken kitapçı Celil Ağa'nın lisanına taklit ederek "men Tebriz'den gelende" yollu musahhara sözler söylemekte bir letafet var mıdır? Ha bakalım yahu! Bize kıymetli… mizi acayip mahlûkattan ma'dûd olabilecek bir halde göstermeye çalış! On dokuzuncu sayfada **….** Muazzam olarak doğduğundan bahsediliyor!! İnsan muazzam olarak doğar mı hiç! "muharrir"in beşinci numarasını alda haysiyet bendini oku?

Şu yirminci sayfada ki "her an ve ezmân" terkibinde zamanın ana terdîfine ne lüzum görmüş anlayamadım. Acaba zaman anın veyahut an zamanın haricinde bir şeyler midir: Yine o sayfada "asr-ı celil-i peygamberideki mücahidin-i İslâmiyenin on dokuzuncu asırda vuku bulmuş havârık-ı âliyesinden" terkibi var. Bir ifadede asr-ı celil-i peygamberiden ve mücahidin-i İslâmdan bahsolunup dururken araya birde "on dokuzuncu asır" karıştırmak mukteza-yı hale tevafuk eder şeylerden midir. İslâm'ın on dokuzuncu asrına daha altı yüz seneden sonra vasıl olacağız!

Yine o sayfada "mümkinâtı hayran eden fezâilinden" denilmiş, mümkinât tabiri Allah'tan başka mevcud ve ma'dûm her ne var ise kâffesine şamil bir sözdür. Ma'dûma ise hayret istinadı bütün bütün gayr-ı makul görünür. Münşi-i Hikmet Meab'ın… baş kitabeti/ **[s.321]**
memuriyetinde bulunması cihetiyle bedel işlerine galiba ziyade-i inhimakı olduğundan mümkinât sözünü kâinat veyahut mükevvenattan bedel olarak saf-ı tahrir arasına sıkıştırmış olmalıdır.

Yirmi ikinci sayfada ki "kumandan-ı mansurü'l alem" tabiri beylikci divan-ı hümayun veya tersane-i âmire gibi mecburen birtakım galatat fesahat-ı şikenâne yazan cehle-i küttâb-ı rüsuma yakışır. Müellifler için Arabî bir terkip ile Fransızca bir kelime beyninde bir izafet-i Farisî'ye yapmak haylinden hayli göze çarpacak nakısalardandır.

Mutazammın olan yerine "tazammun eden" terkibini kullanmak yeni çıkmâlik cihetiyle süslü zannolduğu için mi ihtiyâr olunuyor anlayamadım? Yirmi üçüncü sayfada ki "kimin kârı ve hangi şah-bâz üç şecaatin şikârı" terkibinin secileri o kadar aşağı, meali o kadar kokmuş, münasebetsizliği o derece bedîhîdirki pınar makamında panayır yazan eski divan kitapları, "ihkâk-ı hakka himmet buyurulması

niyazım babında” ibaresiyle istidâ‘-ı hatem etmekte yedd-i tûlâ gösteren arzuhalciler bile bundan çirkin bir terkip yazmaz sanırım! Haydi Şeyh Galib’in:

Hâyide edaya sunma kim el

Bir kere dahi denilmiş evvel

Nasihatini nazardan ıskat edilmede o Farisî zuhur etti edeli/ **[s.322]** yazılan kitapların hepsinde mevcut olan kâr ve şikâr seci ve şikâr ile şah-bâz münasebetini mazur tutalım. Bahsin mevzuu…. nun tevazuuna müteallik, müddeanın delili ise yazdığı telgraf-namelerin tarz-ı ifadesine dair iken şah-bâz üç şecaat-i vasfı ve şikâr gerilik alakasıyla tasvir-i meseleye kalkışmak saika-i makale zerre kadar tevafuk eden şeylerden midir? Risaletin ifadesini kaba Türkçe’ye hülaseten tercüme eder isek şu sözlerden ibaret olacak “………. O kadar alçak gönüllüdürki bir büyük kazandığı vakitte bile işi …….. ye yedi sekiz satırla bildirirdi. Bu kadar büyüklüğü dünyada kim gösterebilir. Böyle bir avı yiğitlik havalarında gezen şahanların hangisi avlayabilir?”

Ey şimdi insaf olunsun! Bu ifadenin orta oyunu saçmalarından geri kalır yeri var mıdır? Risalenin yirmi dördüncü sayfasında bir koca tenakus bacaklarını sallayıp duruyor., yani hem …… beş vakit namazı cemaatle eda ettiğinden hemde ayağından çizmesini hiç çıkarmadığından bahsolunuyor. Malûmdur ki abdestsiz namaz kılınmaz. Birde meçhul değildirki ayaklarından hiç çizme çıkarılmadıkça abdest alınmaz. Acem’lerin:

Ayıp râ cümle be güftî hünereş nîz begûy

meselini de hatırdan çıkarmayalım. “Öyle bir vücud-ı kıymettara mesken-i / **[s.323]** cihat olmak şerefini kazanan mukaddes çadırı gülle parçalarının isabetinden delik delik olarak o yeşil o şanlı çadırın her tarafından bir rahmet penceresi açılmış.” Terkibi de fevkalâde güzel!

Yirmi birinci sayfada “vech-i dilara” vasfı bir kahraman-ı mühîbin sima-yı celadetini tasvir için kullanılır sözlerden değildir. Öyle bir Vasıf ya Mahbup ya da Ziya Paşa’nın Zafer-Name’sinde ki “eyleyen vech-i dilarasına bir kere nigâh” mısraında olduğu gibi Ali Paşa’lar falanlar hakkında istimal olunabilir. Yine o sayfada bir gün -yani gündüz- ….ile… beyninde ceryan eden mükâlemeye “müsamerat” denilmiş. Hâlbuki müsamere bizim helva sohbeti dediğimiz musâhebât-

ı şübbâneye ıttılâk olunur. Gündüz geçen ve hususuyla mevzuu ciddi ve resmi olan bir mübaheseye hiçbir vakit müsamere denemez.

Münazara bir fenn-i mahsusun ismidir. Risalenin yirmi sekizinci sayfasında olduğu gibi münazaralar manasını ifade de istimal olunmaz. Yine o sayfada ki "yerinden yanar dağ gibi fırlayıp" teşbihi de bütün bütün bedahate karşıdır. Yerinden yanar dağ fırlamaz içindeki ecza-yı mültehibe fırlar. Yirmi dokuzuncu sayfada "nam-ı mukaddeslerini milletin ta ciğer-gâhına nakş eden" ifadesi varki iki cihetle sakîmdir. Evvela gerek hakikat de ve gerek mecaziyât-ı /
[s.324] şairane de ciğer ebnâ-yı beşerin muhafaza-i hissiyat ve müderrikâtı addolunur şeylerden değildir. Sâniyen lisan-ı edep de ciğer-gâh hatar-nâk olan hallerin hedefi suretinde gösterilir. Mecazen ciğer-gâha bir şey nakşolunursa o da dâğ-ı firak gibi, sergüzeşt-i muhabbet gibi facia ve mühlik addolunacak şeylerdir. Maşallah bizim ….. şarkısının ne demir vücutlusu kalmış ne ateş kanlısı. Her nasılsa çifte yürekli çifte canlı ifadeleri nazar-ı takdire isabet edememiş.

Otuz birinci sayfada ".,. ahenîn bir dârü'l harap olalı" deniliyor. Hâlbuki darü'l harap ıstılahât-ı fakihiyedendir. Kavga makamına ıttılâk olunmaz. Nehb ü sebî caiz olan bilâd-ı küfre denilir. Bu ibarede darü'l harp tabiriyle ifade olunmak istenilen manayı edebiyat-ı İslâmiyede darü'l cihat terkibiyle beyan edegelmişlerdir. Otuz birinci sayfada kullanıldığı gibi "nağme" lafzı kelimenin verdiği sadaya ıtlak olunamaz. Nağmede hem ahenk ve hem letafet-i savt fikirleri müntevîdir.

Otuzuncu sayfa dikkat olunsun! Tavr-ı şîrane ile nakt okutmak sibâ'a natıkıyyet isnat etmek kadar garip görünür.

Otuz beşinci sayfada ki "himmet âli-himmetâne" tabiri Nasrettin Hoca'nın Letâif'inden tavşanın suyunun suyunun suyu hikâyesine pek benziyor. Yine o sayfada "bir dünyanın akıl ve şuurunu hayran ve sersem eyleyen" terkibi var. Akıl ve şuurun başka başka/ **[s.325]**
şeyler olduğunu ve gerek aklın ve gerek şuurun koskoca bir de başı bulunduğunu şimdiye kadar işitmemiştim. Bereket versin risale çıktı da bu garibeyi de öğrendim. Galiba yine bedel-i tahririü'l-fitenden olmalıdırki riyaziyattan heyet-i kısmenin ilimlerinden olan felekiyat tabiri risalenin otuz altıncı sayfasında eflâka bedel sehviyyât ile yine karışmış! Yine o sayfa da …… için besâlarının namusunu gözettiklerinden gibi bir garip bahis var. Vakıa bizde Silistre'de İslâm Bey ile gönüllülerin arasında bir besâ tertip etmiş idik. Fakat İslâm Bey'de gönüllüler de

Arnavut idi hâlbuki…. de bulunan hazret… lidir. Maiyetindeki ümera ve neferât ise hemen mülkün her yerinden her kumandan müctemi‘ bulunuyor. Umum-ı Osmanlılar Arnavut ise o başka lâkırdı… Yok Arnavut değil ise emniyet buyurulmalıdır ki mülkümüzdeki akvamın Arnavut'lardan başka hiçbirinden besâ âdeti mevcut değildir. Binaenaleyh …. beyninde besâ akdolunduğunu farz etmeye imkân yoktur ki hatta o besânın namusunu muhafaza ettiklerinden bahsetmek caiz olabilsin. Tabirât-ı misliyenin edebiyatta istimali bir nükteyi câmi‘ olmak şartıyla şayan-ı kabul olabilir. Öyle bir nüktenin fıkdanı halinde tabirât-ı misliye istimal etmek lakırtıda pür seng kullanmak gibi zihnin kekemeliğine delâlet eder hâlâttandır. Hele öyle tabirât-ı misliye risalenin otuz altıncı sayfasında olan " peygamberimiz ve vatan-ı millet yerden göğe kadar"/ **[s.326]**
sözü gibi manayı ihlâl eder ise kekeme kadar bile mazur olamaz. Malûmdur ki Cenâb-ı Hakk'ın ne zatı ve ne sıfatı, ne ef‘âli hadd ve hayz kabul eder. O cihetle Cenâb-ı Hakk'ın rızasını yer ile gök beyninde tahdîd etmek hikmetin en büyük bir kaidesini iptal demektir.

Vaktiyle cehleden biri oğlu ile beraber karadan hacca gitmişler; bittabi evvela Medine'ye uğradıklarından Ravza-i Mutahhara'yı ziyaret etmişler; çocuk orada medfun olan vücud-ı mukaddesin kim olduğunu zevârdan öğrenmiş. Vatka ki Mekke-i Mükereme'ye varmışlar, ifa-yı hac ederken çocuk babasına: Canım öteki şehirde öğrendim ki Peygamber yatıyormuş? Ya bu Kâbe'de kim yatar? Deyinde babası: "Ey oğul seninde dünyada hiçbir şeyden haberin yok. Onu bilmeyecek ne var? Buradada "hâşâ" Allah yatar cevabını vermiş o sırada Harem-i Şerif'te bulunan zurefâdan biri bu muhavereyi işitmiş. Vakıa bende âlim değilim, fakat bunlar zimmî gibi ümmi imiş!" demiş. Sanki dikkat etsekde yazı da Allah'tan peygamberden bahsederken o nazenin-i hacıya benzemesin. Yine o sayfada ki "medîha-i havan" terkibinde bulunan tenafür, çekilir şeylerden değil. Vaktiyle Kürdistan-ı Acem'de İran tarafından vali bulunan Aziz Han sünni ve gayet muttaki ve bununla beraber teşâüm ve tefâülde pek ziyade mail bir zat imiş. Dairesine yeni bir imam almış ilk kıldıracağı akşam namazında okuyacağı surelerden bir fâl-i ittihazını tasavvur etmiş, imam bi'l-tesadüf rekât-ı evvelide/ **[s.327]**
-Kulya eyyühe'l kafirun- ve rekât-ı sânide -tebbet yeda ebi'leheb- surelerini okumuş, Aziz Han falında bu gazap ayetlerinin vürûdundan dolayı pek meyus olarak namaz bittikten sonra imamı çevirmiş, eline almış bir sopa… bihi melâ! O pak ve pakize

İhlas-ı Şerif ile Sure-i Kevser'i görmedin de görmedik: Bu gazap ayetlerini başıma atmakta mana ne idi?.. diye bir âlâ tepelemiş. Onun gibi şimdi insan Münşi Hazretleri'ni yakalasada o pak ve pakiz "sena-han" yahut "medîha-gu" tabirleri durur iken mediha-han tabirini okuyanların boğazı yırtılsın diyemi yazdın; desede Aziz Han'a taklit etse haksız mı olur?

Otuz yedinci sayfada "bir kumandan pür-i temkin" terkib-i acibe-i nümunu var! Fakat gerek "pür pür" meselesi, gerek kumandan gibi Fransızca bir kelimenin izafet-i Farisî'de bulunamayacağı bahsi yukarıda geçmiş olduğundan tekrarına hacet görülemez.

Artık o otuz sekizinci sayfada ki mezarın mücerred-i lalezar olması, lalelerin bağrında dağ-ı hicran bulunması, ve hele o bağrı dağlı lalerin lisan-ı hal ile terennüm-saz ibtihâc-ı iftihar olması tasavvurları, galiba âlem-i ilham yerine…. Hazretleri'nin serîr-i felek nazir-i saltanatlarından kurtularak Münşi-i Hikmet-Meab'ın hâlim-i hayaline yıkıla düşmüş yavrulardan olmalıdır./ **[s.328]**

Otuz dokuzuncu sayfaya da bir nazar edelim: Bana kalırsa hukuka tariz, hukuka tesellüt olunur. Fakat risalenin ifadesi gibi tahattî olunamaz. Tahattî adım atarak yürümeye derler. Hukuk ise maddiyattan bir şey değildirki üzerinde adım atarak yürümek kâbil olsun.

Kırkıncı sayfa da iktidarın kuvvete terdîfi acaba yazan kalemin hokkadaki mürekkebin bâ-yi hal boşalmasına merak etmiş olmasından mı neşet etse gerek?

Yine o sayfada; "nüsha-i kübra kadar" tabiri garaibten addolunabilir.. Nüsha-i kübra havas-ı ruhanîyesi cihetiyle insana ve bazı havas-ı münciye ve hâmiyeye ıtlak olunur kadar ise necat gibi Hâlâ keyde câmi' olduğundan nüsha-i kübra ile tavsifi o terkibin mana-yı istilâhisine mugayirdir. Malûm ola vesselâm" işte burada bitti.

ZEMZEME

Osmanlıların hakikat-perver şairi, on dokuzuncu asrın sevgili evladı Ekrem Bey "Zemzeme'nin ikinci kısmını neşretti. Bu eserdeki şiirlerin teşrih-i letafetine girişmeyeceğiz zira bir tebessümde/ **[s.329]**
bir bakıştaki hal gibi bu şiirlerde de tarif olunamaz bir letafet var.

Şu bulunduğumuz büyük asırda şiir ve edep serâir-i kalbiye ve hakâyık-ı fikriyeyi takrir için bir mülk-i müvekkel olduğu cihetle işte o mülk bu irade, kâh ruha gizli gizli bir şeyler söylüyor, kâh iğbirar ile semaya i'tilâ edip gidiyor. O kadar yükselir ki ruh onu takipde aciz kalır. Çekildiği sema-yı letafetten, mutaharri olan insana baktığı zaman kendisinden şöyle bir sada geliyor:

Can u dil vâkıf-ı temaşadır şeb-i mehtab da

Yâr her sûdun hüveydadır şeb-i mehtab da

Ara sıra semadan nüzul ile yalvararak insanın yanına yaklaşıyor. Fakat ziya-yı mah gibi ne tutuluyor, ne konuşuluyor, yalnız cemalindeki nur, ruha kadar nüfuz ediyor. O halin ne olduğunu anlamak ister misiniz? Şu beyitlere bakınız!

Ben mahdır sanırdım	Mihr-i cemalinizmiş
Vakti eden de tenvir	Leyl-i kılanda ihya
Bais nedir hebûta	Bu hâk-i gam-ı medara
Câ-yı mesire-i gezgin	Sahn-ı sema-yı âlâ
O saf halinizde	Olmak neden nümayân
Vaz-ı hazin-i şirin	Hüzn-i lâtif-i Leyla/ **[s.330]**
Bir derdiniz mi vardır	Na-kabil-i teselli
Kalb-i lâtifenizde	Sevda mı beslenir ya
Nur-ı vücudunuzla	Handan iken şu yerler
Siz böyle hüzün içinde	Olmak reva mı âyâ?

Şiirin zaman ile mekân ile bir büyük münasebeti var. Letafet-i tabiiyece cihan içinde yekta olan İstanbul bir şaire ilham-ı mana etmekte her memleketin mâ-fevkindedir.

Meselâ: İstanbul'da bir yıldızlı geceyi düşünelim, her tarafta gürültülerin kesildiği, herkesin uykuya daldığı gece yarılarında feza-yı bî-intiha-yı semavatta bütün yıldızların ziyası temevvüce başlar, semanın rengi, Marmara'nın Boğaziçi'nin suları mai olduğu cihetle o gecede parlayan yıldızların ziyası mai görünür. Ufkun üzerinde meşhut olan hilalin hafif ziyası, denize akseden şekli mai, ötede beride akan sular mai, şurada burada uçuşan kuşlar bile mai.

O mai gecenin içinde ufkun üzerinde toplanan birçok yıldızlar titreyen ziyalarıyla bir şairin gözlerinden -yani serâ-yı serâir ruhun iki nuranî pencerelerinden güzâr ettiği zaman kalbin bir köşesinde hâbda nice sevdalar uyandırır. İşte o sevdalar hep şiirdir. Meselâ bir genç valide düşünülsün, bir dakika/ **[s.331]** kucağından ayırmak istemediği evladını ecel denilen kuvve-i zalime kollarının arasından koparıp da toprağa gömdüğü zaman o valideye dünyada hiçbir şey teselliyet veremez. Kürelerin ateşli tabakalarını soğutan zaman bile evladını kaybetmiş bir validenin gönlündeki nâr-ı hicranı söndüremez. O zaman o valide acı acı ağlamaya başlar, işte o gözyaşları hep şiirdir.

Mahrum-ı his! İtidâd etmiyor musun; ya bu beyitleri gördüğün zaman ne diyeceksin?

Fahirem! Dört buçuk yaşında senin:

Yaraşır mıydı toprağa bedenin?

Gömleğin çâk edip yaman eller

Biçtiler cismine göre kefenin

Şimdi ıslak durur sirişkimden

Koklayıp öptüğüm o pir-i dehenin

Söyle yalnız mısın ciğerparem

Isıtan yok mu hâk içinde tenin

Bülbül-i natıkan neden sustu?

Soldu mu ah! Gonca-i dehenin

Hûn eder kalbi, zikr-i her halin

Ağlatır çeşmi, yâd-ı her sahnın/ **[s.332]**

Görüyor gözlerim meleklerle

Seyr-i ârâmını semada senin!

Bu manzumeyi okurken sami-i vicdanı, o sakin sakin ağlayan kalbin sadasını işitiyor. Kelimelerin münekkeh olması sözlerin tabiîliği ruh için ne güzel bir ahenk hâsıl ediyor.

Bülbül nâtıkan neden sustu

Soldu mu ah gonce-i dehenin

Ekrem Bey'in, baharistân-ı şarka gıpta-bahş olan hayalât-ı şairanesi içinde yetişmiş bu bedîa-i edep, bizi takdir-i ulviyetinde aciz bırakıyor. Çocuklarımızın hemen hepsinin dudakları gül rengindedir. Her şeyi sorarlar. Her şeyi anlamak isterler. Titreyen seslerinde gizlenen bir ahenk-i hafif valideyni için bülbüllerin sadasından daha lâtif değil midir? O çocuklardan birinin vefatını bundan daha müesser, bundan daha mükemmel tasvire hangi Türk şairi muvaffak olmuş?

Etraf gark-ı envâr — Envâr gark-ı elvan

Eşbâh bî-kesâfet — Ervâh bî-tecella

Ecrâm nur-ı cevâl — Asâr ruh-ı saray/ **[s.333]**

Çekmişti sanki arşa — Ekvanı Hak Teâlâ

Mümtedd olaydı öyle — Ah ol şeb-i münevver

Hiç dönmeyeydi âlem — Hiç gelmeyeydi ferda

Üstad Kemal Bey'le, Hamid Bey gibiler müstesna olarak hangi Türk şairidir ki böyle nurlar, renkler çiçekler saçarak kendisine mahsus bir yoldan gitmiş?

Eğer burada kendilerinden birer kelime bahsine müsaade edilirde üstad Kemal Bey'in tabiat-ı şairanesine vakit ve kudret; Hamid Bey'inkine mahz-ı ulviyet; tesmiye eder isek Ekrem Bey'inkine de letafet ve ruhaniyet deriz. Zira: Kemal Bey'in ateşli fikrinin mahsulü olan sözleri bir volkandan fışkıran madeniyât gibi metin ve ateş-nâktır. Kemal Bey'in elinde lafızlar, kelimeler, cümleler bir estâtu yapanın yedd-i üstadanesinde ki maddiyat gibidir ki istediği gibi ezer, istediği gibi kullanır, istediği şekle sokar: O zaman nazar-ı iştiyak önünde bakmakla doyulmaz bir timsal-i ulviyet vücuda gelir.

Efkâr-ı şairanesinde bir karanlık taraf, bir noksan yer bırakmaz. Bu âli şairin, eserlerinde dehşetle hitap ettiği ruh, iptidaları ileriler, ilk hatvesinde kuvvetini, sonrada cesaretini kaybederek geri çekilmeye başlar. O cihetledir ki üstadın şiirleri için muzafferiyet muhakkaktır./ **[s.334]**

Sevk-i sadedle söylediğimiz şu bir iki söze birkaç kelime daha ilave edelim.

Hamid Bey'in efkâr-ı şairanesi daima semada dolaşır, zemine pek az iner, en maddi mübahasede bile dilleri semavîdir, hayat-ı insanîyi teşrih için yazılan tiyatrolarında bile mercii, me'hazi semadır. Öyle denilirki bu ulvî şairin şiirlerine guruplar hüznünü, tulûlar neşesini, sema rengini veriyor. Zeminde kalmaya mecbur olduğu zaman -mahşerde teşrih olmuş kullarını güneşin ziyasına doğru kaldırıverip de mezarından kıyam eden bir mevta gibi- sûz u güdâzla semaya itilâ eder. Hiçbir halini tayin mümkün değildir. İb'âd-ı mutlakayı tahdîd kâbil olmadığı gibi Hamid Bey'in mâlik olduğu daha, şiirlerinde anı olarak ibraz ettiği pertev zekâ ile görülür. Bunları başkaca birer makaleye bırakarak saded-i bahsimizi kaybetmeyelim.

Ekrem Bey'in tabiat-ı şairanesi, her tarafta gürültülerin seslerin kesildiği bir zamanda sükûn ve sükûnet içinde ulvî bir hüzün içinde doğrudan doğruya ruhu tenvir eden ayın ziyasına benzer. Şiirleri, yine o ayın ziyası gibi kırdığı kalplerde bir sevda, dokunduğu yerlerde bir feryad uyandırır. Bu ulvî şairin tasvir ve tersimi tabiatta kullandığı renkler hiçbir şairde misli görülmemiş derecede nazar-ı ribâdır kalbe okşayarak söyler,/ **[s.335]**
ruhu ebediyetini söyleyerek alkışlar. Zemzeme'de münderic "Nağme" ünvanlı manzumenin şu beyitlerine bakalım:

Arşa olunur seninle âlâ

Gülbank-ı tazarruu ibâdın

Şu kan galeyan ederdi peyda

Hununda ketâib-i cihadın.

Kudsiyeti gösteren bu şeyler

Ulviyetine delâlet eyler!

Burada fikr-i şairane, masum gönüllerden çıkan feryat gibi itilâ ede ede nezd-i ulûhiyete peyveste oluyor…

Ekrem Bey'i terakkiyât-ı edebiyat namına tebrik ederiz. **SEZAİ**

EVZÂN-I MİLLİYENİN TERKİYLE EVZÂN-I ARUZİYENİN KABULÜ

Evzân-ı milliye yahut heceye -ki lisanımıza altı yüz senelik bir yadigârdır- ecdadımızın Maveraünnenhir'i -seyl-i huruşan gibi- geçtikleri zaman levha-i cihangiranelerine ittihaz ettikleri bir mikyas-ı mukaddestir./ **[s.336]**

Evzân-ı heceye yahut parmak hesabı -ki Osmanlı efkârının, Türk hayalâtının, aşiret-i tebaının ilk mahfazasıdır- asrımız için ne rütbe-i ciddi, ne derece sade bir mizan-ı celil-i terakkidir!

Vezin-i milli, genç bir milletin, dayyık bir lisanın büyük bir cemiyete vüs'atli bir lisana bıraktığı bir rabıta-i milliyedir ki edebiyat-ı Osmaniye'nin en muhterem, en makbul asâr-ı atikasından addolunsa bihakkın sezadır.

Evzân-ı aruziye -daha doğrusu evzân-ı arabîye- yahut efâ'ile ve tefâ'il- ki edebiyatımız için şanlı bir üss-i inkılâpdır- Arap'dan Acem'e, Acem'den bizlere intikal ederek elyevm evzân-ı milliye yerine kaim olunmuştur.

Fiilin fiil olmadan nümayân

Parmak ile idi bizde evzân

O halde evzân-ı milliye, bize ecdadımızdan ırsen intikal ettiği cihetle onu milliyet namına muhafaza ve istimal etmek lâzım gelip duruken, Türkle, yerine milel-i saireden me'hûz evzânın neşr ve kabulüne elbette -gayr-ı kabil-i itiraz- bir sebep olmak iktiza eder.

İşte o sebep de şu oluyor: Parmak hesabı kullanıldığı zaman Türkçemiz pek dayyık, pek fakir ve hemen âdât-ı rabıtalar müstesna tutulduğu halde "mahlût bir Arap ve ekseriyetle -Acem lisanı" Türkler için lisanı-ı tahrîr idi. Lisan-ı avam ise bi'l-tabi lisan-ı/ **[s.337]**
mader-zat olduğu için demek ki o asır da Osmanlı cemiyetinin lisan-ı tahrirîsi başka, lisan-ı tekellümü başka idi.

İşte yine o asırda idi ki uzemâ'-i kemalin "bir milletin lisan-ı tahrirîsi ile lisan-ı tekellümündeki tefavüt, o milletin -edebiyat âleminde- terakkisine bir sedd-i mânidir!" Bürhan-ı hakikiyesini meydana koyarak o sayade lisan-ı tahrir tedricen lisan-ı tekellümle me'nûs bir halde irca ve refte refte yedi asırlık bir terakki-i

ianesiyle -Osmanlılar için güya yeniden tahrirî ve şifahi müttehid-i mümtezih bir lisan-ı umumî iddia olunarak nihayet bu şekle girebildi.

Ziya Paşa merhum Harabat'ında derki:

Olmuş bu tebeddül lisana	Bais iki hüsr ve yegâne
Sultan-ı cihan Selim-i evvel	Hakan-ı müeyyet ve mübeccel
Oğlu dahi padişah-ı irfan	Sahib-i kanun Han-ı Süleyman
Himmetleri ile oldu mevcut	Bir İbn-i Kemal ki misli mefkûd
Hem etti Ebu-Suud'u is'âd	Ol iki şehenşeh melek-zâd

Lisan, bu nokta-i terakkiye vasıl olmazdan yani dayyık ve fakir ikende ashabı miyanında bi'l-kuvve şair ve hissiyatlarını efkârlarını mevzun söylemeye münhemik Osman Gazi'ler, Orhan'lar, Alaaddin'ler, Kaya Alp'ler gibi birtakım zevat var idi ki bunlar pek çok sahraî şiirler- ki bu vezinde söylenen eş'âr sahraî olur- söylemişler / **[s.338]**
ve eş'ârın bir vezin de, ve bir kafiye de bulunması -sonradan mevzu değil- iktizâ-yı tabiattan olduğu için o şairlerde söyledikleri sözlere bu yolda bir mikyas ve muvafık aramışlar ve evzân-ı milliyeyi bulmuşlardır.

Hatta yine o asırda idi ki muhyî-i devlet Hazret-i Osman Gazi Yıldırım'lar, Fatih'ler tevlit eden efkâr ve hissiyat-ı istila kârânesini ahlâfına:

Osman! Ertuğrul oğlusun
Hakkın bir kemter kulusun.
Oğuz Kâra Han neslisin
İstanbul'u aç gülzar yap
Yeni şehre hor bakma
Bursa'yı al yakma
İznik miydi yık tekrar yap!

Sözleriyle işâa ve emanet eylemişti.

Lisanın hal-i fikrinde bu vezinleri istimalde bir iki asır kadar devam olunmuş ve fakat bir müddet sonra lisanın nevâkısnı ikmal ve onu mertebe-i makbuleye isâl için kabul olunan birtakım kavait ile kelimât ve mecazat-ı Arabîye ve Farisîye'nin bu

gibi evzâna bi’l-tab sığışamamasından ve mukatta‘ ve sade olamayıp müselsel ve müşa‘şa‘/ **[s.339]**
bulunmasından bilakis evzân-ı milliyede kullanılacak elfâzın mühimme-i hal Türkçe ve mukatta‘ ve sade olması iktizâ etmesinden lisanın bu yolda bir iğtinâma uğramasıyla vezin-i milliye tatbiken söylenilen -pür tumturak- birtakım kelimât-ı âliye ile hayalât ve teşbihât-ı mu‘ceme ve mu‘ribenin artık hoşa gitmemeye başlaması cihetle tabiat ve lisan-ı ashabınada -lisana muvafık diğer bir veznin ihtirâ‘ ve taharrisini emretmekle beyne’l-Arap müstamel olupda bazı tadilât ile bâlâ netehâb Acem’ler tarafından kabul olunan evzân-ı aruziye -Arabîye-yi Osmanlılar da nâçâr şiirlerine kabul etmişlerdir.

Eslâfta Ahmet ve Necati	Avare-i dil-şikeste zatı
Terki sahne temel komşular	Gerçi temeli güzel komşular
Sonra edilip bu şive tecdîd	Asâr-ı Acem olundu taklit
Üzerinde taharrüz-i zihâfet	Teksir-i tetâbu‘-ı izafet
Cümle edevat vasf-ı terkib	Tevsi ve teselsül-i terâkib
Birden girdi bizim lisana	Hep nameler oldu şairane

Bir de evzân-ı milliyeye tatbiken söylenilen eş‘âr “sahraî” mertebesinde kalarak efkâr-ı hikemiye ve ulvîyenin -onda- istenildiği derece selis ve fasih olması mümkün olamıyor.

Bu da doğrudur.

Çünkü efkâr-ı hikemiye evzân-ı milliyeye, lisan-ı milliye sığışamaz/ **[s.340]**
“elfâz” meali bu küçük “vezne” gerekmez.

Zira bu terazi o kadar sıkleti çekmez

İşte bu noktadır ki hissiyat-ı âliye ve hikemiyeyi tasvir ve ifade de behme-hal elfâz-ı Arabî’ye ve Acemî’yenin istimaline ve bunlarda kendilerine mahsus olan -evzân-ı aruziyeye lüzum göstermiştir..

Lisanımızın şu yoldaki servetini Ziya Paşa merhum:

Efkâr-ı Arap, hayal-i İran

Mahsul memâlik-i Horasan

Her hangisine uzansa desti

Mümkün dolmak kişiye desti

Sözleriyle tasvir buyurmuştur.

Merhum Müşarünileyh'in bir hakikat-i mahz olan:

İstanbul iken makârr-ı irfan

İstanbul iken mutaf-ı beldân

Yaptı iki taşralı bu hali

Vanlı birisi, biri Rehalı

Yani biri Nefi-i sühanver

Hem diğeri Nabi-i muammer

Sözlerine "ey vakfı her mekân Rum'un! Bir adîde/ **[s.341]** Van mı Erzurum'un?" yolunda olan tarizde değil tahrip belki âlâ-yı harabat etmiştir denilebilir. Çünkü Nefi ister Vanlı olsun, ister Erzurumlu, Paşa'nın maksadı burada şairin maksad-ı re'sini, tercüme-i halini beyan değil belki onun taşralı olduğunu ifhamdır. Van İstanbul'a göre taşra değil mi? O halde Erzurum nedir?.. Her ne ise, bizim nemize lâzım. Sadedimizin haricinde bulunuyoruz.

Diyeceğim şu ki: Vezin-i milliyenin terkine vezin-i aruziyenin kabulüne sebep işte bu cihetler oluyor ki bu tahavvülün zuhuruna sevk-i tabiî amir-i mücbir olduğuçün bir noktasına bile itirazdan ihtiraz olunsa gerektir. Lâkin üdebamızdan, şiirâmızdan ez-cümle bu yolda yetişen gençlerimizden şunu rica ve ümit ederiz ki yazdıkları eş'âra -umumiyetle- yalnız evzân-ı aruziyeyi hasr ile vezn-i milliyemizi bütün bütün unutmazlar ve arada, yahut -hiç olmazsa- bir kerecik olsun bu vezinceğizi de istimâl buyururlar eğer onu da nisyan-ı mensiyen sırasına geçirirsek değil kusur, değil hata âdeta büyük bir cinayet etmiş oluruz ki o da muhafazasına mecbur olduğumuz mukaddes, muhterem, samimi bir yadigarı suistimaldir!/ **[s.342]**

İbnü'r Reşat Ali FERRUH

BEDAYİ-İ KUDRET

Gafil insan! Müvekkenâta bir nazar-ı ibretle bak! Gözün her neye taalluk etse orada cenab-ı aferinende-i âleminin envâr-ı bedâyi-i kudreti derhal nazar-ı ibtisârına tecelli eder.

Bir kere kendini düşün! Sen nesin?

Sen vaktiyle bin şekil ve surette idin, meselâ bir cüzün elma idi, bir cüzün su idi. Bir cüzün karbon idi, bir cüzün buğday idi ve hellüme cerâ!...

Sonra "mide-i peder" namında bir kese-i uzviye derununda teraküm ettin, orada "usare-i mideye" namında o da vaktiyle senin gibi toplanmış birtakım agdiyenin bir kısım mütegayyiri olan bir mâyi'in "pisin" denilir bir madde-i garibesi tesirâtıyla hazmolunduk, biçare insan! Sen bu "keymûs" esnasında ne derecede yüksek bir hararetle ne kadar şedit bir tazyik altında kıvranıp kaldın!

Sonra oradan da "cüdrân-ı mide" vasıtasıyla mass olundun. Midede hazma kâbil olmayan kısımların "em'â" namında ki dolaşık, çapraşık, dar bir yola girdi. Burada "kebed" namı verilen karaciğerden gelen "usare-i safraviye" -ki buna siz safra dersiniz- ve midenin sath-ı haricisinden gelen "usare-i/ **[s.343]** pankrasiye "gibi iki madde-i müesserenin taht-ı tesirinde hal ve bu'da bel' olundu… Mide-i pedere vasıl olmazdan evvel çiğnemek tükrüklenmek, yutulmak gibi akabeler geçirdik. "Bül'ûm" gibi "merî" gibi bir hayli berzahlar geçtik. Daha pederinin dişleri arasına girip de "dil" namında bir kürek vasıtasıyla "ağız" denilir değirmen içinde öteye beriye sevk olunmaya başlanmazdan evvel görüp geçirdiğin âlemleri çektiğin ızdırap ve elemleri burada kâle almıyorum.

Bu'dü'l-hazm vücud-ı pedere intişar ettikden ve "kan" namıyla kâh siyahlaşarak ve kâh "şehîk u zefîr" yani nefes alıp verme esnasında "ciğere" girip çıkan havanın tesiriyle tasfiye olunarak rişte-i hayat olan "evride" ve şerâyini bir hayli zaman dolaştıkdan sonra bevl gibi, tükrük gibi, gözyaşı gibi, terkibi; birçok kısımlara ifraz olunmakdan fazla kalan kısmınla "nutfe" namında bir "mayi-i sülbî" teşkil eyledik.

Bundan sonrada nice bin tegayyürâta uğradıkdan sonra "mevlud" namıyla âlem-i hayata çıktık.

Beş altı desimetreyi tecavüz edemeyen boyun uzaya uzaya bir metreyi tecavüz eyledi.

İmdi, burada binde ancak birini bile bihakkın tasvirde/ **[s.344]** âciz kaldığım bir suret-i acibede "insan" olup ortaya çıktık. Bakalım kendinin ne olduğunu takdir edebildin mi? Seni bu hale koyan kimdir bilir misin?

Bilmiyor isen bilmiş ol ki bu havârık ile seni insan eden sâni-i ezeli olan Allah'tır.

Bedâyi-i kudreti sade senin tevellüt ve nümüvvünden ibaret sanma! Sana bedâyi-i kudretin en aşikâr numunelerinden birkaç tanesini arz edeyimde o hâlâk-ı cihanın rütbe-i iktidar ve hikmetini kıyas et!

Dinle!

Âlemlerin muvazenetini, hareketini idame eden cazibe-i umumiye bir bedîa-i kudrettir; âlemlerin kıyam ve intizamını bâdî olan devir ve teselsül ve imtizac-ı kimyevi bir bedîa-i kudrettir.

Mevcudat-ı anasırdan, anasır-ı cüz'i fertlerden, bunları zerrelerden teşkil eden ve zerreler arasına cazibe ve dâfi' kuvvetlerini koymakla bunları âlem-i vücutda tutan o sâni-i bedâyi olan Allah'ın kudret ve hikmetidir.

Müvellidü'l-mâ' namında kendisi yanar, derununda ecsâmın yanmasına mâni olur muzırr-ı teneffüs bir unsur ile müvellidü'l-humûza namında kendisi yanmazsa da ecsâmın yanması mutlaka vücuduna vâ-beste teneffüse salih ve lâzım bir gazı bir yere getirip suyu teşkil etmek bir kudret-i bedîa değil midir?/ **[s.345]**

Kezalik biri birinin zıddı olan müvellidü'l-humûza, azot-ı hâmiz karbon gazlarını bir yere toplayıp hava-yı nesimi namında bir vasıta-i hayat vücuda getirmek bir bedîa-i kudret sayılmaz mı?

"Klor" namında bir zehiri "sodyudum"[86] isminde bir madene katıp taamlarımıza lezzet bahşeden sularımızı bozulmaktan vikaye eyleyen kadir-i bedâyi olan Allah'tır.

Hava cüz'ilerinin bir ufak ihtirazından sada denilen garibeyi, iki cismin temas veya imtizacından elektirik namında ki bedîayı hâsıl eden de yine odur.

---

[86] Bu kelime eserin ikinci "sodyum" olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre ikinci baskıdaki ifade doğrudur.

Mugayyer-i elektiriklerin yekdiğere meyliyle müşabihlerin yekdiğerinden tebâüdünü mevcut olarak muamelât-ı beşerin tenasül cihetinde bir numune-i imtisal gösteren odur.[87]

Ecsâmı böyle def ve cezb kuvvetleri tesir-i mütezâdiyle idame eden yine odur.

Kudret-i ecsâmı birûdetle munkabız, hararetle münbasit eder. Hâlbuki suyu tebrîd ile münbasit-i teshîn ile munkabız eden de o kudrettir.

Bir damla suda yüz binlerce hayvanat, bir avuç toprakta milyonlarca canlar, bir nefeslik havada milyarlarca hevâmm besleyen, bunların her birine his ve asap veren, mahlûkat-ı yekdiğere vasıta-i/ **[s.346]** intiâş eden bir milimetreden yüz bu kadar defa küçük birtakım küre veya yumurtaları bir yere getirip "kan" namıyla damarlara sokan insana: Hâkime, mütehayyile hafıza, dikkat gibi dört kuvveti birleştirerek "akıl" namında bir kuvve-i acibeyi ve bu kuvvetin bir halet-i uzviyesi olup birçok teşvişât meş'ûmeye sebebiyet vere gelen "nefsi" eşyayı göstermek için kuvve-i basrayı, kokuyu duymak için kuvve-i şammeyi, lezetten anlamak için kuvve-i zâikayı veren ve sonra bunları "dimağ" denilen bir küçük ilik parçasına cem eden hep hâlık-ı kudret olan hâkim-i meşiyyettir.

Dimağın havas-ı zahire ve batına tarafından edilen arz ve istizan üzerine bil-mukabele verdiği o emri "asap" tesmiye olunan telgraf telleri vasıtasıyla adalâta nakil ile hareket-i asabı mucip olan his denilen sırr-ı garibi hâsıl eden yine dest-i kudrettir.

Vücud-ı hayvaniyede havanın müvellidü'l-humûzası ve bununda mevcut dem ve şahm -yani kan ve yağın terkibinde ki karbon yani adi kömür vasıtasıyla bir ihtirâk husule getirip bunu idame-i hayata sebeb-i mahz ediş bir bedîa-i kudret değil midir?

Hararete: Denizleri karaya, karaları denize tahvil etmek suretiyle mâlik-i bahr ve birlik iktidarını bahşeden yine o cilve-i kudrettir./ **[s.347]** ecsâmı sulb, mayi, gaz halinde bulundurup her birinde nice bin bedâyi-i izhar etmek şan-ı kudrettir.

---

[87] "Bu hassa-i defiye ve caizbiyeyi imtizacât-ı kimyeviye de müesser eden yine odur" cümlesi eserin birinci baskısında yoktur.

Cürmen insan kadar sıkleten insandan on on-beş defa ziyade olan mermileri[88] sekiz on bin metrelik yani iki-iki buçuk saatlik bir mesafeye -bizim nohut tanesi attığımız gibi- atı vermek için "barut" namında ki mahlûkun kırk elli santimetre katranda ve ancak sekiz dokuz metre tûlunda bir dayyık içinde sıkışıp kalmış olan buharında gazların kuvve-i dâfi'esini göstermek hep o kudretin mahsusatındandır. Ah! Hakâyık-ı kudretin idrâk ve fehmine muvaffakiyet, beşer için ne zaman mümkün olacak!..

Heyhat!... Beşeriyet bu kadar terakki ile beraber o kıble-i âliyaya daha fersahlarca uzak bulunuyor. Şems-i hakikat, afak-ı irfanın henüz daire-i hududuna bile vasıl olamadı……/ **[s.348]**

Nabızade NAZIM

[88] Bu kelime eserin ikinci "mermiler" olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre birinci baskıdaki ifade doğrudur.

TAKRİZ - “TALİM-İ EDEBİYAT’A”

Söz ne kadar müesser bir bedîa-i fıtrattır ki bunca akvam-ı fazılanın mamure-i irfan-ı beşere yadigâr ettiği tesisat-ı âliye ve mevzuat-ı nefsiyeden binde birinin -inkılâbât-ı havadis- amâk-ı zeminde mestur olan parçalarından başka bir eserini bırakmamış iken asâr-ı edebiyelerinin -birtakımını bütün bütün mahveden- zulm-i ateşleri, cehalet tufanları bile birtakımının hatta bir harfini hafıza-i enâmından izale edememiştir!

Söz ne kadar müesser bir kudrettir ki cihanın en büyük âlâlarımdan birini “zuhur-ı islâmda seyf-i şeriata karşı deveran-ı müteassıbın Arab-ı hikem-i belâgata mukavemet edemediler” mealiyle şanına sitayiş-han eylemiştir!

Söz ne kadar cavidâni bir cevher-i tabiattır ki beyit-i ilâhi birkaç kere tamir edildiği halde üzerine ta‘lik olunan kasaid-i sebadan hiçbirinin bir beyiti tagyîr edilememiştir!

Söz ne kadar mukaddes bir mahiyettir ki mevcudat içinde hâlık-ı mevcudattan başka mahlûk olmadık bir şey varsa oda nev-i kelâma dâhildir!

İşte bu ulviyet iktizasındandır ki söz dünyada her mevcudun/ **[s.349]** tarif-i mahiyetine vasıta-i münferide iken kendi meziyetinin bihakk tarifinde âciz kalıyor!

O bir hurşid-i ruhanîdir: İb‘âd mutlaka-i zî-hayatı olan fikir nâ-mahdut-ı beşerden, Ziya Paşa olduğu avalim-i tasavvur, elvan-ı günâgünü eşkâl-i rengârengi ile nigâh-ı ibtisâra izhar eder. Lâkin mahiyetini anlamak için ayine-i nazar ve derya-yı hayale aksettirilmek istenildikçe görünen aynı değil nuranîliğini bütün bütün kaybetmekle beraber şaşaa-i âlem arasından tecerrüt etmiş bir muzdarib-i siyasiyedir!

O bir ressam-ı bedâyidir: Bin türlü hayali levhalar üzerine bin türlü nazarı elvan ile -mehâsin-i tabiattan hangisine olsa- bir suret verir. Hatta timsallerini aks-i müşahhas gibi madûm iken mevcut gösterir. Fakat kendini tasvir etmek istedikçe yalnız zevahirini tecessüm ettirebilir. Maneviyatı yine bulunduğu âlem-i bâlâ-yı istinârede münzevî kalır.

Ya bu cevher-i ulvîyenin hakikatini tamamıyla tasvir ve belki tasavvur kabil olmadığıçün havâs ve evsaf-ı zahiresini taharriden teberrî mi lâzım gelir? Bilakis bu taharri elzemdir. Çünkü idrak-i beşerde bir sima-şinaslık kuvvet-i garibesi vardırki

mücerredât ve ruhanîyât için hâsıl ettiği fikirleri hep o kuvvetle evsaf-ı saireden istidlâl eder. Velev evsaf-ı saireyi olsun acaba tamamıyla/ **[s.350]** tayin ve tedvin etmek mümkünmüdür: Elbette değildir. Nâ-mahdut olan fikrin asârına biz hadd-i vaz‘ etmek nasıl kâbil olabilsin; mamafih envâ-ı mahlûkatın kâffesi bilinemediğiçün menâkıb-ı tabiîyâtı taksimât-ı fünûndan hariç tutmak lâzım gelmeyeceği gibi mehâsin-i kelâmın hasr ve ta‘dadı mahal olduğuçün edebiyata birtakım kavaid-i vaz‘ etmekte abes addolunamaz.

Ama denilecek ki: Dünyaya bunca müellifin edep gelmiş, hiçbiri -okuyup yazmak bildiği meçhul olan- “Omeros” veyahut “Nabiğa” gibi bir eser meydana getirmemiş! Asrımızda pek güzel mutavvel okutabilir birçok zatlar var, içlerinden bazıları edibane iki satır bir tezkire yazmaya ve şairane iki mısra söylemeye muktedir olamıyor. Böyle musanniflerine muallimlerine bile ifade-i iktidar edemeyen bir fenin tedvininden ne fayda hâsıl olur;

Filhakika her edebiyat okuyan edip olmak lâzım gelmiyor. Belki birinci derecelerde edip olarak yaratılanlar istidad-ı fevkalâdelerinin asârını ibrâz için edebiyat ile iştigale muhtaç olmuyor. Hatta güneş zulmetinden doğduğu gibi ekser akvamın en büyük şairleri cehalet zamanlarında zuhur edegelmiştir; bununla beraber şurası şayan-ı dikkattir ki bir vakit meselâ İngiltere’de fünûn-ı edebiye hakkıyla müdevven değil imiş, içlerinde “Şekspir” gibi dünyaya misli pek nadir gelenlerden bir şair zuhur etmiş, fakat zamanında ancak/ **[s.351]** birkaç edip daha var imiş, şimdi fünûn-ı edebiye müdevvendir; aralarında bir Şekspir yok, lâkin birkaç bin müellif var;

Kemalât-ı fikriyeyi ve o kuvvetle terakkiyât-ı âlemi bu dereceye getiren hâssa, ashab-ı kalemin fevkalâde olmasıyla beraber nedreti değil fevkalâde olmasıyla beraber kesretidir.

Ne hacet! Lisanımızda daha birkaç sene evvel edebiyat-ı tarz hakikiyesine meyletti. Tabiata mutabık birkaç misal meydana geldi. Şimdiki eserlerde görülen letafet ve hususuyla o asâr-ı lâtifeyi meydana getirmekte olan sühûlet muhtac-ı tarif değildir.

Milletin edebiyata olan kabiliyet-i külliyesini tarik-i istikmale sevk için lâzım olan esbâbın biride kavaid-i edebin bize mahsus bir tarzda tedvini idi; meziyâtını

ifhâma namını zikretmek kâfi olan edib-i marifet-i perver Ekrem Bey Talim-i Edebiat'ında bu ihtiyacı ifa eyledi.

Müellif eserinin birinci olduğundan ve o cihetle noksanından bahsediyor. Filhakika eser lisanımızda birincidir. Ve o cihetle noksanı değil hakk-ı takaddüm gibi bir fazlı vardır. Mamafih ihtimal ki noksanı da bulunabilir. Fakat bir millette edebiyat gibi ekser kavaidi zaman ve mekân ile tebeddül eden bir fenni tedvin etmekde mevcut olabilecek noksan yine başka bir lisandan tercüme etmekde gösterilecek kemalâta gıpta-resân olur./ **[s.352]**

Talim-i Edebiyat nevresîde-gân-ı marifete ne kadar büyük bir hizmet ise men-i gayr-ı istihâl mensuplarından addolunduğum tarz-ı cedit taraftarlarından bir birader vicdanımın mahsul-i irfanı olduğuçün nefsimce dahi o kadar mutena bir medar-ı mefharettir.

Hâlık-ı levh ü kalem sa'yini meşkûr etsin.

Namık KEMAL

BİR MUKADDİMEDEN

Tabiat sözü duyulunca zihne tevârüd edecek şey evvel-i emirde ancak bir hakikat-i mahzdır. İnsan o hakikati ta'mîk ede ede, taharri eyleye eyleye hakka vasıl olur!

Tabiata "mirat-ı ehadiyet" unvan-ı ale'l-âlini veren erbab-ı tedkik, müntesibin ehadiyete ne büyük bir hakikat, ne ciddi bir mahiyet ibraz eylemişlerdir.

Tabiatı "dest-gâh-ı sermediyet" yolunda telâkki eden ashab-ı ta'mîk-i mutekidin rububiyetine ne ulvî bir heyulâ, ne tabiî bir esas-ı gârra göstermişlerdir!

Bir kalp tasavvur olunabilir mi ki etrafını ihata eden bunca teceddüdât ve tahavvülât-ı muhtelife ile mütehassis olunsa da Allah'ı hissetmesin./ **[s.353]**

Bir vicdan olur mu ki her biri kendisiçün bir amir-i mecbur hükmünde olan bin türlü hâdisat ve eşkâle birtakım sânihat ve ahvale mahkûm olsunda vücut vacibü'l vücuda hükmetmesin.

Bir bedbaht bulunabilir mi ki her nazarda bir bedîaya her köşede bir harikaya tesadüf etsin de Allah'ı beyan eylemesin?!

Bir şukufe-i rengini, nevzat bir cenini seyr ve temaşa ile meşhûn olupda, bir manzara-i behiştiye, bir nazar-ı lâhutiye ahrârâne tesadüfle esirâne meftun olupda bir örümceğin geçirdiği zamanı, bir padişahın sürdüğü azamet ve şanı bir meyusun hayat namına süregeldiği bâr-kârını muhakeme ve muvazene ile dil-hun olupda neticesinde vücud-ı hassü'l hass-ı sermedîyi lüzum-ı kat'î rububiyi teslim ve tasdik etmesi değil bir sahib-i kalbin, hatta yürekleri cehennem taşından, kafaları cinayet tasından yapılmış olan insan canavarlarının bile elinden gelmez.

Tabiat bir dest-gâh-ı vasiü'l cevânipdir ki asâr-ı ilâhiye, masnuat-ı semadâniye feza-yı hestîye ancak o mukaddes vasıta ile çıkarılır.

Tabiat bir mizan-ı hassastır ki dirhem ta'dîli zünûndur, maddiyat ve meneviyat, zevahir ve bevatın beheme-hal o alet-i azimü'l kıymetle tartılır.

Tabiat bir kıble-nüma-yı zeval ve cevherdir ki aklıselim her zerrede manzûr-ı sânia-i ezeliyeyi, her noktada mestur-ı seciye hafiye-yi teşhir ve irâe eyler./ **[s.354]**

Şüphe yok ki kainat-ı maddiye ve şuanât-ı maneviyenin mevcut ve muhterî'-i hilkat, müesser ve mücebberi tabiattır!.

Mahmulü olduğu irâdât-ı celile rabbaniyenin infaz ve icrasında bir dakika, bir an sehv ve ihmal etmeyen tabiat vakit oluyor, mahsulât ve muhteriâtının bir kısmını asâr-ı sairesi gibi nazargâh-ı enâma bizzat vaz'da âciz ve muztarr kalıyorda "Kristof Kolomb"u Amerika'ya; "Galile"yi taharri-i hakikate, "Kepler"i "Newton"u "Arşimed"i tahkik-i heyulâya; "Fasrabî"yi "İbni Sina"yı, "İbni Haldun"u "İbni Rüşd" "Kemal"i başka bir yola, "Şekspir'i" "Roussa'yu" "Volter'i "Hugo'yu" yine başka bir yola sevk-i tahrik ile dünyanın en mahfi köşesinde deryanın en mahûf ovasında birkaç avuç türâbın daha bulunduğunu, üzerinde -ekserimizin allâme geçinerek!- gezindiğimiz şu arz-ı mültecâmızın acayip bir suretle döner olduğunu, sâfilinin en uzak ve tabir-i ahirle en yakın civarı nice bin âlemin me'munu, nice milyon hükûmetin meskeni olduğunu, velhasıl birtakım müzeyyenât-ı maddiye ve maneviye arasında belâgat gibi mahfuz bir iklim-i vesi'in fesahat gibi emin bir mâlikâne-i mamurun vücudunu malûm a'lâm-ı tarikiyle değil meçhulü keşif suretiyle ilan ve a'lâm ederek cehalet-i umumiyeyi ancak bu gibi vesail ile refte refte telafi-i mâ-fât edebiliyor.

Bu kadar acz ile beraber tabiat gibi muktedir bir merkez, tabiat/ **[s.355]** kadar vâsi' bir esas yoktur. Tabiat o derece kavi ve o mertebe hârık bir hükûmettirki dünyaları zîr ü zeber eden hareket-i müzelzele bayrağının ufak bir ihtizazı, avalimi hark ve ihrâk eyleyen savâ'ik-i hâile ateşinin ednâ bir şerâre-i can-güdâzı derecesinde bile değildir.

Tabiatın hayret-cahş-ı ukûl olan kuvvet ve kudreti mahzâ esasının kuvvet olmamasından neşet etse gerekdir. Zira âlemde kuvvet kadar büyük bir şey yok iken gariptir ki kuvvet gibi zayıf bir temel, kuvvet kadar çürük bir esas tasavvur olunamaz.

Her şey için en kavî, en metin ve hatta en ebedi bir esas varsa o da hakikat ve tabiattır.

Tabiat o derece o derece vâsi', o mertebe o mertebe müteşâ'ib bir kalem-revdir ki dünyaları istiap eyleyen âlem-i gûn ve fesâd-ı sahibenin adi bir mâlikânesi, muhitü'l ulûm olan feza-yı herçi-bâd-âbâd şehenşahının edna bir asitanesi bile olamaz.

Böyle bir vesî'-i nâ-mütenahinin hayret-bahş bir makine suretinde lâyenkati devir-daim üzere bulunması eczasının bir habl-i metin münasebet ile birbirine

çözülmez surette bağlı olmasından ve efradının bir amir-i mücbirin tazyikiyle bir kanun-ı müebbet ve lâ-yetegayyere tâbi kılınmasından neşet eyler.

Yine tarihin şehadetiyle sabittirki ancak malikânelerinin vüs‘ati/ **[s.356]** ve fakat buna karşı vücudu lâ-büdd olan revâbıt-ı ittihat ve selâsil-i münasebatın nedreti binlerce cemiyete rehber-i memat ve bilakis onun masûniyet-i mahdutiyeti ve sükânının ittihat ve münasabât yolunda ki sa‘y ve gayreti nice bin heyete ebedi bir habl-i metin beyanat olagelmiştir.

Hangi hâdise vardır ki onda tabiatın dâhil ve tesiri olmasın!

Hangi nokta bulunurki tabiatın onda bir bedîası bir nişanesi olmasın?

Binaenaleyh hangi cemiyet tasavvur olunur ki sevk-i tabiatın, asârı, ilcaât-ı tabiîyenin tesiri akvam veya cemiyetin atisine bir berat-ı istihlâl olmasın?!

Eşya-yı şuunât-ı hayret-bahşasına münkâd ve mutî‘ eden tabiatın, ihya-yı sünuhât-ı hıred-fersasına mahkûm ve esir eden tabiatın pençe-i âlem-girinde çürüdüğü daire-i hestî hakkında sâdr olan o emir ve ahkâmı, şihâb-ı sâkıb gibi, sehm-i sâib gibi hemen yerini bulur.

İnfaz idaresinden bir şey nasıl muaf olabilir ki yokluğu bile yokluk derecesinde müstehîl bir surete vaz‘ eylemiştir!!

Ağaçların kimin sevkiyle yapraklarını dökerek bir zaman bürehne-vücut görünüyorlar, sonra yine kimin teşvikiyle bir vakitte hilkat-i zümürrüdîne bürünüyorlar! Hazan nedir? Bahar ne oluyor? Kış ne demek? Yazın manası nedir?...

İşte ilcâ-i tabiî!.. İşte ilcaât-ı tabiîye!.. Bir çocuk/ **[s.357]** doğar doğmaz ağlamayı, biraz sonra gülmeyi neden biliyor? Bir tavuk cehennemi bir niran-ı ciğer-güdâz içinde mahsulâtına sine-zen-i sebat olarak bir aile teşkil eylemeyi; muzîk hevl-nâk-i beyzeden vüs‘at-ı âbâd-ı cihana atılan bir ördek yavrusu henüz su nedir bilmediği, derya nedir anlamadığı halde birinci defa olarak gördüğü bir lücce-i bî-gerâna -iştiyakla- koşa koşa atlayıp da seve seve yüzmeyi kimden öğreniyor?

Pervanenin şeme, bülbülün güle -güya!- ibtali ve iktidası insanın teâvün ne mazâhirete, efradın teceddüd ve içtimaa -mahzâ inhimak ve ihtiyaçları nereden geliyor?!

Sa‘y nedir? İttihat ne oluyor? Terakki ne demek menediyetin hüviyeti ne?!...

İşte sevk-i tabiî?.. İşte sevâik-i tabiî! Tabiatın bu‘d-ı mücerret gibi bir vesi‘-i nâ-mütenahide nazar-gâh-ı hakikate arz eylediği teceddüdât o mertebe şayan-ı taaccüp, o derece şayeste-i takdir midir ki yumurta gibi bir muzîk-i mahduta gösterdiği hayret-bahş ezhân-ı tahavvülât meydanda duruyor.

Tabiat bir üzüm tanesinde ne gibi tahavvülât gösterirse bir kalpde de aynı tesirâtı hâsıl, bir fidanı nasıl terbiye ediyorsa bir vicdaniye de öyle terbiye, bir arslana nasıl hükmeyliyorsa bir insana da o yolda hükmeylediği gibi bir âleme ne ve cehle hâkim ise/ **[s.358]**
avalime de o suretle hâkim, bir ferde ne sıfatla amir-i mücbirse beşeriyetede o vechle amir-i mücbirdir!

Tabiat; hikmet-i baligâ-i rabbaniye ile ufak bir ottan büyük bir devhaya, zayıf bir mûrddan koca bir file varıncaya kadar herbirine vazifelerini müeyyet birer nizam-ı irâe ettiği gibi bir cenin-i nevzattan bir pir-i faniye bir geda-yı bî-ilaçtan pür-şah-ı bi-müdanîye kadar da her birine hareketlerini muayyen bir kanun-ı mahsus vermiştir. Ki bu nizam ve kanun her şeyin esas ve mahiyetinde, her ferdin vicdan ve hüviyetinde mahfuz ve merkûzdur.

Hazret-i Süleyman'ın -güya!- kuşdiline olan aşinalığı gibi hükemâ-yı muammıkîn, kümellîn-i müdekkikinde lisan-ı tabiata vâkıf olduklarından tabiat denilince yazılmış olan bu kanunu hükemâdan "…" kendi diline tercüme ettiğiçün bizede onu kendi lisanımıza nakilde suûbet görmedik.

Şarkın sahib-i harabatı Ziya Paşa ise garbınki de "…"dir. Müddet-i medîde ettiği seyahat üzerine yazdığı "Tedmür Harabeleri" edebiyat-ı garibenin bir mamure-i ale'l-âli bir mâlikâne-i bî-zevali hükmündedir.

Şair-i şehir, hâkim-i cihangir bu eserinde esas ahlâka bina eylemiştir.

……………………………………………………………………

Ahlâkın muvazene ve muhakemesi sadedinde:/ **[s.359]**
munsif-âne nazar olunsa şu âlemde hüsn-i ahlâktan kâmil bir hâdi-i menzile-i meziyet ve kemal olamaz.

Suiahlâktan da fena bir hâdi-i müzille-i mezellet ve zeval bulunamaz hüsn-i ahlâk bir cihangir-i medeniyet ve terakkidir ki feth-i kişver, murat ve revac adl ü dâd onunla hâsıl olur.

Bir ümmetin hüsn-i ahlâkı hallerini takvim ve tezyin ve istikballerini tahkim ve temin eyler.. Çünkü hüsn-i ahlâk bi'l-tabi istihsal-i ittihat edip ümmeti yek-vücut eyler, evlat ve ahfâd dahi abâ ve vicdanlarının terbiye ve tedbirlerinden müstefit olup onların ahlâkıyla tahalluk eder.

Suiahlâk ise bir mütegallib-i meskenettirki. Melce-i sanat ve marifeti imha ve medeniye-i medeniyet ve serveti yağma eyler.

Suiahlâk ise bir haris-i denaettir ki hasenatı çaldırır, seyyiatı bekler; suiahlâk bir sahibe-i darü'l mezâktır ki fasık-ı şehvaniyi himaye eyler, zabıt-ı akliyeyi pirâmeninde dolaşmaktan mene çare arar!

Hüsn-i ahlâk eyvan-ı marifetin hâdimi, suiahlâk bünyan-ı mamuriyetin hâdimidir. Nasıl olamasın ki hüsn-i ahlâkın vâlidi terbiyet ve marifettir sefahat ve cehaletin mevlidi suiahlâk!...

Her milletin, tabir-i ahirle her devletin vukuatını makâr olan tarihin hangi sayfasına baksak suiahlâklarının müntîc-i izmihlâlleri olduğunu görürüz hayflar ki yine ibret olmaz!/ **[s.360]**

Tufandan sonra mamur ve âbâdan ve maarif, ve medeniyete menba-ı fizan Asya iken Avrupa insiz cinsiz bir beyaban idi.

Şark, maşrık afitâb-ı irfan iken garp hali anü'l umrân idi.

Ahlâk bozukluğunun netayic-i reddiyesinden olan zulüm ve taaddî ve daiye-i tegallüp revac bulunca halk aşiret aşiret ve semt semt Asya'dan Avrupa'ya yayıldı. Mihr-i münir-i medeniyet ve marifet dahi şarktan garba bunlarla beraber gitmeye başladı!" diye isabet etmez mi?

Hizmet ve mahiyeti: "Bir yerde ki müsebbib-i mevcut olmaya, taharri-i sebeb-i abestir. Bu bahisde müsebbip olan fesad-ı ahlâk muhakkak bulunmuş yani ulûm ve fünûnumuz tarik ve terakkide ilerledikçe ervah ve kulûbumuz rehin-i şer ve fesat olagelmiştir.

Ziya-yı ulûm ve fünûnun afak-gîr olması nispetinde fezâil-i ahlâk nâ-bedîd olduğu görülmüş ve bu hâdise her zaman ve her mekânda aynen müşahede edilmiştir*. Yolunda tarif ve tavsif edilmek istenilen maarifi, asrımızda bir sahib-i kemalât "itikadımızca marifet-i umumiyenin fevaidinden bahsetmek güneşin

* Fezâil-i Ahlâkiye.

vasfında kaside söylemek gibidir. İçinde ne kadar parlak bürhanlar gösterilse hâsıl-ı tahsil kabîlinden olur. Ziraki o nur-ı mukaddes hayli zamandan beri ister/ **[s.361]** istemez gözlere girmeye başladı. Halkın marifeti devlete muzırdır diyenlerin vücutları peygule-i mezara veya lisanları sûrâh-ı idbâra çekilip gidiyor.[**]" kavliyle telâkki ediyor!

Bir dûş gibidir hak bu ki mânide bu âlem

Kim göz yumup açınca zamanı güzer eyler

Bir yerde ki ârâma bu miktar ola mühlet

Ashabı nica kesb-i kemal ve hüner eyler"

Fikriyle hareket edenler ebediyet kapılarından kemal-i şerefle yahut iftiharla baskınlarda asr-ı maarifi; zaman-ı terakkiyi bi-tahsis:

"İbzâl-i müsaite kusur etmeye olmuş

Vâbeste bu âlemde sükûnun harekâta

Mevti yakışır var ise rahat düşkünde

İkdâm ve tahammül gerek erbâb-ı hayata!"

Kanununa tabiyet eden gayretli halefleri korusunlar!.../ **[s.362]**

İbnü'r Reşat Ali FERRUH

[**] Maarif: Kemal Bey.

HUKUK-I HÜRRİYET

Âlem-i hissiye de zatiyet veya cevheriyet-i beşeriyenin fiili asârı ve haysiyet-i insaniyenin bir şahid-i pertev-nisârı ve her türlü terakkiyâtın sâik-i zî-iktidarı olan hürriyet, bu âlem-i teâvün ve medeniyette zuhur etmiş, ve âlem-i maddi ve ruhanîyenin her bir makasıdını cüst ü cû ve taharri zımnında insanın istimal edebildiği kuva-yı ruhanîye ve cismâniyeyi, ve bilhassa kendi vicdanını insan idrak ettikçe tevessü ve terakki edegelmiştir. Hürriyet, her ferd-i umur-ı meşruada keyfe mâ-yeşâ' hareket etmektir. Tabir-i diğerle hukuk-ı meşruasına mutasarrıf olmaktır. Hukuk-ı hürriyet başkasının hukuk-ı hürriyetine dokunmayacak kadar ilerleyebilir. Yani hürriyetin başka hududu olmayıp, bunun hududu diğerin hudud-ı hürriyetidir. İşte bununçün, hürriyeti; "âlem-i medeniyete nâfi' olan ve hiçbir kimseye muzır olmayan hareketde herkesin serbest olmasıdır." diye tarif etmişlerdir.

Hürriyet, âlem-i şühûd ve mahsusatda şahsiyet-i ameliyenin alâmet-i hariciyesidir yani hürriyet olmasa o zaman şahsiyet temeyyüz etmeyip ve insan insan olmayıp alet mesabesinde ve cemadat kabîlinden olur; insanın mevcudiyetine hürriyetle hükmolunur. Hürriyet, haysiyet-i insaniyenin şahididir. Hürriyet olmasa haysiyet kalamaz. Hürriyeti olmayan âdemin hareketi kendi hareketi değildir. / **[s.363]**

Hürriyet, her türlü terakkiyâtın menbaıdır. Hürriyet olmasa bu terakkiyât hâsıl olmaz hür olmayan âdemin terakki ihtimali yoktur. Çünkü hür olmalı, sa'y etmeli, esbâbına teşebbüs eylemeli ki terakki olsun. Hürriyet, cemiyet âleminde vücuda gelmiştir.

İnsan kendi vücudunu hürriyet vasıtasıyla idrak eder. Vüsadât ve selâmetinin talep ve istihsalinde istimal edeceği havas ve kuva-yı hürriyet sayesinde bil-tedriç tevessü ve terakki eyler.

Eski zamanda hürriyetin hakikat ve mahiyetini ve terakkiyât-ı insaniyede olan hüsn-i tesirâtını lâyıkıyla bilmezler idi. O vakitler bir hürriyet-i şahsiye birde hürriyet-i siyasiye olduğu malûm idi. Maa-haza asıl maksut olan hükûmet olup efrat onun levâzımından addolunur yani eşhâs-ı devlet için yaratılmıştır zannedilirdi. Romalı'larda bu itikatda bulunurlardı. Yani heyet-i içtimaîyeden maksat efradın saadet ve selâmeti olmayıp ancak kudret ve şevket ve şan ve şeref sahibi bir hükûmetin vücududur ve bütün halk bu maksadını tervicine alet hükmündedir,

zu‘munda idiler. Hâlbuki heyet-i içtimaîyeden maksat, efradın selâmet ve saadet hali ve terakkiyât ve tevessüât-ı maddiye ve maneviyesi olup hükûmet dahi heyet-i içtimaîyenin selâmet ve saadet hali esbâbının husulü -yani halkın mesâlih-i umumiye ve mesâlih-i hususiye diye ikiye münkasım olan mesâlihinden en en[89] mühimi olan mesâlih-i umumiyesinin tesviye ve istihsal ve istikmali/ **[s.364]**
için teşekkül ve tesis ettiği sonraları lâyıkıyla anlaşılmaya başlanmıştır. Hatta Şeyh Sa‘di koyun çoban için değildir belki çoban koyunun hizmeti içindir mealinde olan:

کو سفند برای چوبان نیست

بلکه چوبان برای خدمت اوست

Beyit-i meşhuruyla bu hakikati ifade eylemiştir. İşte ezmine-i sâlifede hükûmet maksud-ı bizzat zannolunur iken ezmîne-i ahirede insan bir sıfat-ı umumiye sahibi olduğu -yani ne alet ve ne de maksud-ı bil-vasıta olmayıp bilakis maksud-ı bizzat olduğu ve hükûmetin vazifesi mesâlih-i umumiyeyi tesviye için bir nezaretten ibaret olunduğu anlaşılmıştır.

Ulema-yı hukuk, hürriyeti üç zemine taksim ederler. Yani hürriyete nazar olunursa üç nev‘i görülür:

Birincisi kurûn-ı vasıta-i hürriyettir. Yani Roma İmparatorluğu’nun inkırazından İstanbul’un fethine kadar zamanda olan hürriyet efkârıdır o vakit hukuk-ı şahsiye ve hürriyet hakkında hükûmetler tarafından cebir ve kahır ve tahakküm edilir idi. O zaman maksad-ı hükûmet ve herkes hükûmetin tervic-i maksadına alet ve vasıta zannolunmuş ve hem de olmuş idi. Bu usülün fenalığından bütün hayatın menbaları kurumuş ve harekât-ı akliye-i vüsâdat ve selâmet kapıları hep kapanmış ve bütün Avrupa zulmet-i cehalet içinde kalmış idi. Nihayet İstanbul’un fethi/ **[s.365]**
sırasında Avrupa’ya giden şarklılar sayesinde ulûm ve maarifin intişarı Amerika’nın keşfi, barutun ve fenn-i tıbâatın icadı kurûn-ı ahireye mebde’ oldu.

İkincisi Avrupa’da Roma inkırazından sonraki cehaletden sonra hikmet ve ulûm ve sanayinin tekrar ihyası, “-la re naissance de la philosophie science et des arts” zamanında olan hürriyet-i efkârıdırki bundan yüz sene evvel olan hürriyet-i

[89] Eserin ikinci baskısında tek “en” pekiştireci vardır. Cümlenin anlamına göre her iki bakıdaki ifade de doğrudur.

efkârı demektir. O zamandan evvelki efkâr-ı hürriyeti Roma'ya müstevli olan barbarlar mahvetmiş idi. O zamandaki hürriyet dahi nîm-i hürriyetten ibaret idi.

Üçüncüsü, ikincisinden sonra yani şimdiki zamanda olan hürriyettir. Asrımızda hususa şimdilerde efrat ve akvam ve milel-i insanîye gerek şahsiyet-i zatiye ve gerek şahsiyet-i kavmiyelerinin hürriyeti hakkında daha vâsi' malûmatlar istihsal etmeleriyle herkes kayd-ı esaretten kurtulup esb-i ihtiyârını meydan-ı saadet ve terakkiye keyfe mâ yeşâ' sevk etmekde ve hürriyet-i efkârda o nispette tevessü ve terakki eylemektedir. Elhasıl hürriyet-i efkâr zamanımızda terakki etmiş ve anbean terakki etmekde bulunmuştur.

İnsanın tabiat ve mahiyet ve mâ-halak lehine muvafık, ve mekâsid-i insaniyesinin husulüne mutabık olan hürriyet işte bu hürriyet-i hâzıradır eski zamanda halk iki sınıf idi. Biri ulûm ve sanayi ve ziraat/ **[s.366]** erbâbı olup kendi işleriyle ile meşgul idiler, diğeri askeri sınıfı yani hal ve akd-ı umur-ı darp ve kahr-ı âbâd ve feth-i teshir-i bilâd edenlerden ibaret idi. Ve hükûmet bittabi ellerinde bulunan bu ikinci sınıf ulûm ve maarifden bî-behre olduklarından emr-i hükûmetde yanlış yanlış fikirler göstermekde ve halk da bu fikirlere ittibâ'dan başka çare bulamamakda velhasıl hükûmetler daima cebbar ve kahhar ve nehhâb[90] âdemler elinde bulunmakda olduğundan nimet-i uzema-yı hürriyet tûl-i müddet-i mestur ve mektûm ve halk bundan mahrum kalmıştı sonraları yani bundan yüz sene mukaddemleri ulûm ve sanayie münasabeti olanların adedi yavaş yavaş artmaya başlayınca bunlar hükûmetleri ellerine almaya ve ulûm ve sanayiye ve fünûna tevfiken tanzime başladılar. Ve bu sayede Avrupa'nın kanun-ı esasiyeleri vesair kanunları vücuda geldi ve seyyiat-ı maziye bertaraf oldu. Ve hürriyet dahi lâyıkıyla terakki etti ve etmektedir. Maa-haza hürriyetin derece-i kemale vasıl olduğuna hiçbir vakit hüküm olunamaz.

Tabiatça ve memleketçe iki nev'i insan tasavvur olunur. Birine insan-ı hayali l'homme ideal l'homme phisique ou l'homme reel ve diğerine insan-ı hissi ve tabir-i diğerle insan-ı hakiki denilir. İnsan-ı hissi ya hakiki insanın şahsiyet itibarıyla bulunduğu hal üzere bulunan âdemdir. Yani hariçde gördüğümüz Zeyd ve Ömer ve gibi insanlardır ki fezâilce derecât üzere mütefâvittir./ **[s.367]** Meselâ kimi âlim ve kimi cahil, kimi zengin kimi fakirdir. İnsan-ı hayali insanın

[90] Eserin ikinci baskısında bu kelime "nihayet" olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre birinci basıdaki ifade doğrudur.

istidadât-ı tabiiyesinin müsait olduğu mertebe her türlü ulûm ve fezâil-i kemalât ile mütahallî olmaktan ibartettir. Ve böyle insan hariçde bulunamaz. Fakat bulunması mümkündür. Fezâil-i insaniye gayr-ı mütenâhîdir; insan kendinde merkûz olan fezâili bilip ona göre hareket etmelidir. İnsanın kuvvâsı gayr-ı mütenâhî bir surette tevessü edebilir. Ve bâ-husus kuvve-i ruhanîyesi daha ziyade tevessüe kâbildir. Meselâ kuvve-i hafızası iktizasına göre birçok şeyler ezberler ve böylece tevessü eder, ama kuva-yı hismâniyesi[91] mahdut olup bir dereceye kadar tevessü eder. Meselâ bir âdem nihayet iki yüz okka yük kaldırabilir. Ziyadeye tahammül edemez. Ve bir dereceye kadar yol yürür, ondan sonra yorulur kalır. Lâkin kuva-yı ruhanîye öyle değildir. O tevessü ve terakki ettikçe eder. Onun için bir hadd ü pâyân yoktur. Meselâ insan küçükden başlayarak pek çok ulûm ve fünûn ve sanayi tahsil eder.

İşte bize men-i taraf-Allah hürriyet verilmesi bunun tevessü ve terakki etmesine sa‘y olunmak içindir. Binâberîn hürriyet bu bulunduğumuz âlem-i hissiyeden âlem-i hayaliye gitmek ve aksâ-yı kemalâta vasıl olmak içindir. Yani insan-ı hakiki olduktan sonra insan-ı hayali olmak içindir; bir yerden diğer yere gitmek için hürriyet lâzım olduğu gibi, işte bunda da hürriyet lâzımdır./ **[s.368]**

İnsan hür olmalı, ve kuva-yı ruhanîye ve cismâniyesini tevsi etmelidir. İşte hürriyetin ehemmiyeti bundan neşet eder. Yoksa bazı cehaletin zannettiği gibi hürriyet bir kimsenin istediği surette huzûzât ve ağraz-ı nefsâniyesini icra ve insaniyete münasip olmayan âmâlini istifa etmeye demezler.

Almanya’nın hekim-i meşhur Kant “1724-1800” cenapları hürriyeti “âlem-i hayali ile âlem-i hissiyenin nokta-i ittihadıdır” diye tarif etmiştir.

Yani hürriyet bulunduğumuz âlem-i hakiki ile âlem-i hayalinin irtibatgâhıdır demiştir ki bu iki âlemin beyni nokta-i hürriyet ile birleşip yekdiğere vasıl olur demektir. Vakıa şimdiki zamanda âlem-i hayaliye doğru haylice mesafe kat edilmiştirki bu gördüğümüz terakkiyât bunun asârıdır. Fakat terrakiyât-ı hâzıra dahi insanların tabiatında olan istidada nispetle lâ-şey mesâbesindedir, âdeta bunlar terakkiyât-ı iptidaîye hükmünde ve âlem-i hayaliye nispetle hatve-i evveli demektir. Çünkü istidadât-ı insaniye gayr-i mütenahi olduğundan daha pek çok istifade olunacak şeyler vardır. Verâ-yı hicap gayr-ı münkeşifte olan şeyler kadar çoktur ki miktar-ı kesreti bile bilinemez.

---

[91] Eserin ikinci baskısında bu kelime “cismâniye” olarak geçmektedir. Cümlenin anlamına göre ikinci basıdaki ifade doğrudur

Hürriyet iki maksat üzerine olabilir: Biri menafi-i zatiye-i hürriyeti ve diğeri menafi-i insaniyet-i hürriyettir. Manafi-i zatiye-i hürriyetinden maksat her ferdin kendi zatıdır; başka maksat yoktur. Yani/ **[s.369]**
her ferde mahsus olan fevâid-i telezzüzâttır, huzûzât, saadet-i hal velhasıl her türlü maksad-ı şahsiyedir. Yalnız bu hürriyet-i nazar-ı itibara alan âdem yalnız zatının menfaatini düşünür, kendine ait muzıratdan kaçar. Ebnâ-yı cinsini ve hatta evlat ve ıyâlini görmez. Kendini heyet-i içtimaîyenin bir alet-i mahsusası addetmeyip bütün mesainin merkezi ve bunlardan maksat kendinin zatıdır zanneder. Bu itikatda bulunan âdem kendisiyle heyet-i içtimaîye beyninde olan münasabât-ı kuvveye ve revâbıta-i metineyi inkâr etmiş olur. Bu rabıta ki heyetin beka ve saadetine sebepdir. Bunu kendi hürriyetine ilkâ olunmuş bir mâni addeder. İşte öyle bir âdemin nazarında hükûmetin her bir şubesi kendisi için bir musibettir: Mesela asker olmak, mahkemeye itaat etmek, vergi vermek ve teklifât-ı saireyi kabul etmek istemez. Bunları kendi hakkında muzır addeder. Hükûmetin o emrini istihfaf etmek ister ve bilmezki âdil bir hükûmet heyetin saadet ve selâmeti için teşkil olunmuştur. Bu makule âdemler, hürriyet-i hakikiyeyi anlamamışlardır. Bunlar derlerki "bu hükûmetin o emirinden kurtulmak mümkün değildir! Fakat mümkün mertebe bu o emri hiyel ve hud'a ile tahfîf etmelidir!" ne fena efkâr!!. Çünkü hükûmet-i âkılenin mevzuatı hakkımızda mahz-ı hayırdır; insan kendini heyet-i içtimaîyenin bir aleti farz etmelidir. Âdeta saatin bir aleti gibi olmalıdır./ **[s.370]**

Her fert hürriyetten kendi derece-i terbiye ve idraki nispetinde istifade edebilir. Meselâ sabi ve ma'tûh gibi âdemlere kemal-i hürriyet verilecek olursa terbiye ve idrakları mefkûd veyahut nakıs olduğu için kendilerine verilen hürriyeti suistimal ederler. Cahil âdemler dahi böyledir. Binaenaleyh hürriyet, terbiye ve idrak tevessü ettikçe tevsi kılınmalı ve ol emirde terbiyeye müteallik ulûm ve maarifi halka talim ve ta'mîm etmelidir. Hükûmetler peder-i müşfik makamında olup heyet-i içtimaîye-i efradı çocuk mesabesindedir. Onunçün hükûmetler mektepler küşadıyla halkı talim ve terbiyeye sa'y ve gayret etmelidir, terbiye-dide olanları i'zâz ve ikram edip muhalefet edenleri tedip eylemelidir. Elhasıl hükûmet bir peder-i müşfik mesabesinde olmalı ve bu hürriyetin aksamını herkese anlatmalı. Ve umumun menfaati bunda olduğunu göstermeli ve sonra buna mugayir harket edenleri tedip etmeli. Yani bir âkil-i peder hürriyeti bilmeyen evladına karşı nasıl hareket ederse hükûmette ahaliye karşı o vecihle muamelede bulunmalıdır. Buda hükûmetin

ahaliden ziyade malûmatlı olduğu surettedir. Hâlbuki daima hükûmetler terbiyece ahalinin fevkinde değildir. Bazı yerlerde hükûmetle ahali bir derecededir Purusya'da olduğu gibi. Ve bazı yerlerde hükûmetler daha âlidir Rusya'da olduğu gibi ve bazı yerlerde dahi cehaletçe ikisi dahi birdir İran'da/ **[s.371]** olduğu gibi. Hükûmet ahaliden ziyade malûmatlı ise o vakit terakki edilebilir. Fakat bunlar yani hükûmetle ahali daima ellerinden geldiği kadar birleşmeye, yekdiğerine benzemeye, yani ikisi bir noktada içtima etmeye gayret edip çalışırlar çünkü bunların yekdiğerine tesiri olduğundan ya hükûmet galebe ederek ahaliyi kendine benzetir, veyahut ahali galebe ederek hükûmeti kendine benzetir.

Hürriyet, her türlü terakkiyâtın menbaıdır denilmiş idi. Binaenaley terakkiyât-ı maddiye ve maneviyeyi istihsale sa'y etmelidir. Hürriyetten lâyıkıyla istifade etmek için insanlar kendi terbiye-i umumiyelerine itina etmelidirler. Zira terbiyesiz olan bir fert veya cemiyetin hareketi muzır olabilir. İnsanlar hem âkil hem kâmil ve hem de hür olmalıdır. İnsanlar hakkında hayırlı olan budur.

Hürriyet, hadd-i zatında bir -yani bir menbadan zuhur eder ise de insanın mekâsid-i muhtelifesine göre ta'dâd ve tenevvü' edebilir ki başlıcaları hürriyet-i mezhebiye, hürriyet-i edebiye veya hürriyet-i ahlâk hürriyet-i akliye veya hürriyet-i ilmiye, hürriyet-i sanayi, hürriyet-i ticariye, hürriyet-i şahsiye ve hürriyet-i siyasiyedir.

Hürriyet-i mezhebiye; la liberté réligieuse vicdan-i insaniyenin cenab-ı hak ile münasebetini muhafaza eder. Yani her bir ferdin kendi ilim ve terbiyesine göre cenab-ı vacibü'l vücut hakkında peyda/ **[s.372]** eylemiş olduğu fikr-i mahsusasına müdahele olunmamalıdır. Müdahele olunursa hürriyet-i mezhebiye ihlâl edilmiş olur. Rahib-i meşhur Luther "1483-1542" "vicdanda cenab-ı hak münferiden hükmetmek ister" der idi. Yani vicdanın hâkimiyeti Cenâb-ı Hakk'a münhasır olup oraya başkası karışamaz.

Bu hürriyet-i mezhebiye tecviz olmayıp da selb edecek olsa milel-i muhtelifeden her biri diğerlerine hâlık-ı teali hakkında ki fikirlerinin hata olduğunu ihtar etmek ve onları iknaa çalışmak lâzım geleceğinden bunun neticesi olarak beyn-el milel münâzaât-ı edebiye münâferet-i azime tehaddüs ve tekevvün ve dünyada büyük büyük fitneler zuhur eder idi.

Hiçbir hükûmet insaniye ve vicdanda hükûmet etmek ve orada kendine itaat ettirmek iddiasına kıyam etmemelidir. Dünyada görülen hükûmetler hükumât-ı cismanîye olup kavaid-i adalete tevfikan-ı cisme hükûmet ederler. Hükûmet-i ruhanîye başkadır, bu Allah'a aittir.

Bu hürriyet-i mezhebiyeyi talep eden bir fert veya heyet bunun teberru' veya müsaide olarak veya müsamaha ve ağmaz-ı ayn tarikıyla verilmesini talep etmeyip bunu hak olarak ve bir hakka istinat ederek talep eder. İstinat olunan hakta müsavat-ı hakıyyedir.

Hürriyet-i mezhebiye de bu dediğimiz şeylerin hariçte eseri görünmemekle meşruttur. Meselâ hükemâ indinde müsellem olan kavaidi ihlâl/ **[s.373]**
eder surette bir mezheb-i batıl ihdâsına çalışan olursa men edilir. Fakat tanınmış heyetlere yani edyân ve mezâhib-i kadimeye bir şey denemez.

-Hürriyet-i ahlâk la liberté morale ahlâka müteallik harekâtda herkesin hür olmasıdır. Ahlâka müteallik harekât dahi tıpkı hürriyet-i mezhebiye gibi hariçde suieseri görülmedikçe mahfuz-ı müdaheleden masûn olmalıdır. Ama birinin suihalkının hariçde eseri görülürse men olunur.

-Hürriyet-i akliye ulûm ve sanayi- la liberté intellectuelle dans lessciences, les art et l'instruction yani ulûm ve sanayideki hürriyet-i akliye her türlü ulûm ve maarif-i sanayin tevessü ve intişarının men ve tazyikinden mahfuz kalmasıdır.

Ulûm ve sanayii gayr-ı meşru birtakım kuyûd ile takyîd bu hürriyet-i salibidir. Ulûm ve sanayi saadet ve selâmet-i insaniyenin menbaıdır. Hürriyet-i akliyeyi men ve tazyik etmek, o menbaı kapatmak demektir. Şu kadar varki bu dediğimiz ulûm ve sanayi makul ve meşru olan ulûm ve sanayidir.

M. Guizot "1787-1875" ki asrımızda Fransa'da meşhur devlet adamı Homme d'état ve müverrih olup kuvvet buldukça meselâ vükelâdan infisâl ettikçe Sorbon (sorbon) nam-ı mekteb-i âliye de tedris-i ulûm-ı âliye ederek İngiltere gibi memâlik-i / **[s.374]**
mütecâvire ecnebiye-i fazılasından birçoğuna varıncaya kadar derslerini istimâ' ettirir idi. "Levâyih" nam-ı eserinin mémaires cild-i sâniyesinin yirmibeşinci (25 inci) sayfasında "fikr-i ulûm; fikr-i sanayi gibi hür ve vakur bir kuvvettir ki kendinin namusuna ve hürriyetine riayet olunduğunu gördüğü vakit hazâinini sadakat ve fedakârlıkla neşreder." demiştir.

Ulûm ve sanayi hürriyetine halel getirmek, nur-ı hakikat ile insanlar beynine bir set çekmek demektir. İnsan daima hakikati keşf ve idrak etmek emelinde bulunmak hâssasına mâlik olduğuna ve bu keşf ve idrak ise ihtiyacât ve ruhanîyemizi def ve teskin eylediğine nazaran hürriyet-i akliyeyi selb etmek, bu ihtiyacâtı nez‘ eylemek ve hilâf-ı tabiat-ı insaniye bir hal meydana getirmektir. İşbu hürriyet-i akliye ne kadar men ve tazyik ve tahdîd olunursa olunsun mademki mukteza-yı tabiat-ı insaniyedir, mademki bir haktır bir gün olur zuhur eder. Şu kadar varki bir müddet tehir edilmiş olur. Vakıa bu hürriyet-i akliye bazen suistimal olunmak muhtemeldir; lâkin bu suistimalin men‘i, yine hürriyet ile olur. Başka çaresi yoktur. Hakikat-i hali anlamayanlara yine hürriyet-i maarif ve vasıtasıyla anlatınca hata ettiklerini bilirler ve suistimalden sarf-ı nazar ederler; meselâ: Bazı âdemler kimyacılık -altın ve gümüş yapmak fikr-i batılı- sehhârlık ve hareket-i daima ve ulûm-ı nücûmeye -havâs ve tesirât-ı maneviye-i nücûmeye/ **[s.375]** gibi vâhi ve batıl şeylere kıyam u sa‘y ederler bunları âlâ-hal-i himm bırakmalıdır. Ama yine bu hürriyet-i akliyeden istifade edenler cerh ederler ve onların davalarının butlanını meydana korlar ve o âdemler de hakikat-i hali anladıkları gibi o batıl-ı fikr ve zehabı terk ederler, hürriyet-i sanayi la liberté indüstrielle zamanımızda bilcümle memâlik-i mütemeddineden makbul ve müsellem olmak derecesine gelmiştir. Hürriyet-i ticaret la liberté commerciale dahi bu kabîldendir. Fakat sanayi kadar serbest olamamıştır.

Alelumum sanayi bazen üç kısıma taksim olunur. Birincisi felâhat, ikincisi sanat, üçüncüsü ticarettir. Felâhat eşyayı tabiî halinde ele geçirmek, sanat onları işimize yarayacak hale koymak, ticaret gerek ham ve gerek mamul eşyayı berâ-yı temettu‘ alıp satmaktır. Sanat denilince bunun üçü de dâhildir.

Hürriyet-i sanayi ise bu üçünü kemal-i serbesti ile yapmaktır. Asıl sanayi nafi‘, ve ticaret dahi bunların mahsullerinin tedavülüne sebep olmakla onlardan aşağı kalmaz. Bîna-berîn hürriyet-i ticaret dahi elzemdir. Hürriyet-i ticaretin iki türlü faydası vardır:

Birincisi mübadelenin kesreti, ikincisi ziyade mahsul çıkarmak hususlarıdır. Avâm-ı müstehlîkin ihracatın kadrini takdir edemez. Elhasıl hürriyet-i ticarete riayet etmemekde mahzur vardır.

-Hürriyet-i hususiye la liberté civile heyet-i içtimaîye/ **[s.376]** efradından her ferdin başkasına muzır olmayan harekâtında hür olmasıdır. Bu

hürriyetin hududu başkasının hürriyetinin hudududur. Bir fert harekâtında gayrın hürriyetine tecavüz edecek olursa tecavüzü miktarı harekâtından men ve zecr olunur. Bu hürriyet-i şahsiye olup birde hukuk-ı hürriyet-i siyasiye vardır.

Hürriyet-i siyasiye: La liberté politique bir memleketin intihabat ve matbuat vasıtasıyla vuku bulan serbest-i mübâhasât ve irade-i nevâhî ve velâyât ve heyet-i içtimaîyeye vekâlet-i hususâtına müteallik umur ve mesalihinin icrasına iştirak da serbest ve hür olmaktır. Bu hürriyete hürriyet-i hususiye ve şahsiye gibi her fert mâlik ve mutasarrıf olmayıp ancak her memlekette hukuk-ı siyasiye yani hükûmete müteallik o gibi şeylere dair olan hukuk-ı ahaliye mâlik ve mutasarrıf olanlar mâlik ve mutasarrıfdırlar ki meselâ meclis-i mebusana aza intihab etmek ve atamak ve aza olmak ve olmamak ve devlet memuriyetinde bulunmak ve bukunmamakda hürdürler. Askerlik hukuk-ı siyasiyeden olmakla beraber bir nev'i vazife yani borç olduğundan bunda efrad-ı cemiyet kemal derecede hür olamaz. Elhasıl askerlikten mâ-adâ hususatda cebr etmek hürriyet-i ihlâl eylemektir.

Hürriyetin iş bu ta'dâd olunan aksamından başka hususi birtakım kısımları daha vardır ki onlar bazı suretlerde ihlâl olunmuşlardır. Fakat ulema-yı hukuk nazarında onlar dahi serbest bırakılmalıdır./ **[s.377]**
Bunlardan biri meselâ bir âdem bir mahalden diğer mahale gideceği vakit pasaport ve mürur tezkiresi almaya mecbur edilmesidir bu usül hakikaten iyi bir şey değildir. Faydası teslim olunmaz. Hatta İngiltere Devleti faydası olmadığını anlayarak lağv etmiştir.* Bilakis muzırratı vardır.

Ezcümle bir âdem bir iş zımnında diğer mahle gideceği vakit mürur tezkiresi almaya uğraşır ise işinden ve hatta yolundan kalır ki buda bir nev'i hürriyetsizlik tahtında bulunmak demektir. Bu usulün esasen icat ve kabulü mücriminin firarlarına mahal bırakmamak içindir, hâlbuki tezkire pasaportun cürmen şüyû'undan ve hatta vukuundan bile evvelce tedariki mümkündür. Tezkire ve pasaport-ı caniyi ne cürümden ve nede firardan men'e kifayet eder. Kefil alınarak tezkire ve pasaport veriliyor denilirse kefilin ne faydası olur denilebilir. Çünkü meselâ katilin yerine kefili katl olunamaz ve hatta muvacehe-i kefilde cürüm bile ispat ve mucibiyle hüküm olunamaz. Akçeye kefil olunacak olsa onun miktarını tayin yani mekfûlü'n anhın yapmış olması farz olunacak zararları tahmin etmek müşkül olduğu gibi bu cihet halkın hürriyetini bir kat daha tahdîd ve tazyik eder diye bihak cevap verilir.

* Meşrutiyet-i mukaddesemiz sayesinde bizde de lağv olunmuştur.

Hulâsa böyle pasaport ve mürur tezkiresi gibi şeyler abestir. Bunların bir dereceye kadar faydası olmak muhtemel olsa bile muzırratları fayda-i me'muleden bin kat ziyadedir./ **[s.378]**
Böyle ihlâl olunan hürriyetlerden biri de esnaf usulünün ihlâl ettiği hürriyetdir. Meselâ dülger olan kimse demirci olmak istese kolaylıkla bu sınıfa geçemez. Sen dülger idin şimdi demirci olmak istiyorsun hele bakalım esnaf kethüdası razı oldu mu? İlim ve haber verdi mi? Gibi iz'âcâtta bulunurlar, hâlbuki ikisi de sanattır; ikisini de yapmakda kimseye zarar yoktur. Beğenmeyen o âdemi işinde kullanmamak mümkündür. Bu gibi şeyler halka beyhude bir zahmet vermektir.

Hulâsa: şimdiye kadar envâ' ve netâyic-i hüsnası beyan olunan hürriyet bir menbadan sudûr eder, ve bunlar bir ağacın dalları mesabesindedir. Ve zincir gibi yekdiğerine merbuttur. Cümlesi bir bentte neşvünema bulur. Ve böyle beynlerinde rabıta-i kuvviye olduğundan birinin kuvvet bulması diğerlerini de takviye ve birinin za'f bulması diğerlerini de ihlâl eder.

Malûmdur ki insanın maksadı hayat, ve sonra vücudunun tamamiyeti, daha sonra cismâni ve ruhanî sıhhati idi. İşte bunların hepsi envaı hürriyetten istifade de müttefiklerdir. Yani envaı hürriyetin cümlesi bu maksad-ı insaniyenin husulüne medar olur. Mamafih bunların en başlıcası ve en mühimi hürriyet-i akliye ve tabir-i diğerle hürriyet-i ilmiye la liberté intellectuelledir. Çünkü hürriyet-i akliye olursa insan bunun vasıtasıyla nîk ü bedi/ **[s.379]**
hayır ve şerri. Hak ve nâ-hakkı, nef' ü zararı bilip tefrik eder. Esas, hürriyet-i akliyedir. Hürriyet-i mezhebiye ve ahlâkiye ve ticariye ve sanaiye ve hususiye ve siyasiye vesaire bundan sonradır. Eğer hürriyet-i akliye olmasaydı insan diğer hürriyetlerin hudut ve kavaidini ve hak ve batıl ve hayır ve şer vesaireyi bilip idrak edemez idi. Hürriyet-i akliye memnu ve meslûb olduğu gibi insan kendi mekâsidine mâlik olamaz. Daha doğrusu hürriyet Cenâb-ı Hakk'ın bize ihsan ettiği kuvâ-yı cismanîye ve ruhanîyeyi mevzu lehinde yani mekâsid-i insaniyenin istihsali hususunda istimal etmektir. Meselâ bir askere tüfenk verilmesinden maksat onu hîn-i hacette istimal etmek olup bunu istimal etme demek makul bir söz olmayacağı gibi cenab-ı hak dahi insanı halk ettiği zaman bekasını temin etmek için havâs-ı hamse gibi bazı havâs ve kuvây vermiştir ki bunları mevzu lehinde istimalden men etmek hem insanın hürriyetini men etmek ve hemde yaşama veya fena yaşa demek ve binaenaleyh hem mekâsid-i insaniyeyi ihlâl ve hem de iradey-i ilâhiyeye muhalif

hareket eylemektir. Kezalik insan bu hürriyeti ne kendisi ihlâl ve ne de ahire terk edebilir. Çünkü buna insan kendi kesb-i yediyle mâlik olmayıp bilakis Cenâb-ı Hakk'ın bir emanet-i ilâhiyesi olarak mutasarrıf olduğundan bunu ihlâl veya ahire terk eden şahıs emanet-i ilâhiyeye hıyanet ve halkına isyan etmiş olur. Şu esbâba mebni insan bu hürriyetleri/ **[s.380]**
hüsn-i suretle istimale sa'y etmelidir. Bil-tedriç istihsal olunan bu hürriyetler insanın hem kendi ve hemde cümle nazarında vak' ve kadr ve itibarını tezyit ve terfi eder. Ve ulüvv-i kadr ve menzilet bunlara mâlik olmak nispetinde hâsıl olup terakki eyler.

Bu hürriyetler tedricen hâsıl olur. Evvel emirde hürriyet-i akliyeden başlar. Yavaş yavaş cümlesi tamamıyla meydana çıkıp ittihat eder. Ve ileride bir zaman olur ki hepsi birlikte hareket ederler ve hakikatleri anlaşılarak bunlara kemal-i keremi ile riayet olunur o vakit mekâsid-i insaniyede daha ziyade suhuletle istihsal olunur.

Hürriyetin tarihine ve medar-ı intişarına gelince: Bu hürriyetin mahiyet ve hakikatini ve ehemmiyetini bilmek sair hakikatler misillû tedrici olarak zuhur etmiştir. Bugün hep bu hakk-ı hürriyet ve mesâvât düvel-i mütemeddinede mer'î ve hatta kavânîn-i esasiyede münderiçdir. Mevzu-ı bahsimiz olan bu hakk-ı hürriyet; hürriyetin husulü, tevessüü, intişarı muhafazası ve icrası nasıl oluyor bunu gösterir. Hakk-ı hürriyet budur. Maa-haza tahassul ve tevessüü ve intişarı esbâbının ve bunu suistimalden muafaza için kavanîn ile vaz' olunacak hududun neden ibaret olduğu anlaşılmalıdır. İşte şimdi buralarını tahkik edelim:

Bu hürriyetin tahassul ve tevessüünün ve intişarının esbâbı nedir; ve bu hürriyeti suistimalden muafaza için kavanîn ile vaz' olunacak/ **[s.381]**
hudut nedir? Avâm-ı nas lafza aldanırlar. Hakikati bilmezler işte bu cehlin netayic-i muzırrât-cahşâsı olarak hürriyet diye her ne gösterilirse onu telâkkiye müsâraat ederler.

Hürriyet-i tevessü ve intişar-ı terbiye-i umumiyeye mütevakkıftır hürriyetin hakikatini derk ve onu taleb-i icra etmek terbiye-i umumiye ile hâsıl olur. Terbiye-i umumiye istihsalinin, esbâb-ı teshil edilmiş olmak içinde bunu mecburi ve mecânen yapmışlardır.

Bizim kanunda da varsada henüz tamamıyla mer'î değildir. Bu mecburiyet-i mekâtib-i iptidaîye hakkındadır, elhasıl hürriyetin mebni-i aleyhi terbiye-i umumiyedir. Bu hürriyetin hududuna atf-ı nazar olununca: Bu babda birkaç türlü

hudut vaz‘ olunabilir. Bir kere şöyle denilir: Hürriyet bir şahsın hayatının ve sıhhatinin ve namusunun menafi-i umumiyesiyle mahduttur her bir hareket ki onun zımnında bu mezkûrâtın muhafazası ola insan onda hürdür. Çünkü bunlar bir selahiyete mebni-i ihlâl olunamaz. İşte hürriyet bu mühim maksatların husulü için elzemdir.

Hürriyetin levazımından biri de hakk-ı müsavattır. Hükûmet buna riayet etmelidir. Hükûmet-i efrattan birine imtiyaz-ı i‘tâ müsaide edip de diğerine etmezse bunun hürriyetini selb ve kavaid-i hürriyete münafi hareket etmiş olur. Bazı şeyler vardır ki onlarda esas hürriyet muhafaza edilmek için bazı efradın hürriyeti selb edilir. Bu hal-i suretâ selb-i hürriyet ise de hakikatde hürriyettir: Meselâ çocuk / **[s.382]**
sen rüşde ve savlına ve mecnun-ı âfâkatine kadar mal ve melekelerini tasarrufdan ve tabib-i cahil icra-yı tabâbetden men olunması gibi. Bu gibi kuyûd ve kavaid-i istisnaiye hep menafi-i umumiye mülahazasıyla mevzudur, bu hürriyet denilen şey telaffuzundan hüsn-i tesir hâsıl olsun için ukalânın icadı olmayıp beka-yı şahsi ve nev‘imiz için Cenâb-ı Hakk’ın vaz‘ ettiği kavaitden istinbâd olmuştur.

Münif *PAŞA*

BİR İFADECİK

Azâm-ı üdeba ve urefâmızın ezhâr-ı letafet-i nesâr-ı fikriyle mümtaz ve müzeyyen olan -Bedâyi-i Edebiye-nin mensur kısmıda bitti.

Pek sevdiğim bir şakird-i irfana hediye ettiğim bu kitabdan birinin kabına şöyle bir şey yazmıştım:

Gayretli şakirdim….. Bey'e:

Gayretli dedim, aman bu pek az:
Olmak yakışır sana ser-efrâz!
Sa'yinle teali ile her dem,
Pestîde kalır mı hisli âdem!
Yüksel ki, şeref ve şan senindir,
Ati-i canan-ı nişan senindir;
Bekler seni sevgili bu millet,
Ta vermek için makam-ı re'fet;/ **[s.383]**
Sen olmalısın vatanda, hatta,
Hizmet-i şerefiyle fert ve yektâ.
İrfan ki olmak üzere rehber
İşte sana bergüzâr-ı bihter!
İşte sana bir refik-i âli,
Telkin edecek reh-i kemali,
Erbab-ı kemalle ol musâhib,
Sende olasın kemale sahip."

Evet, insan en evvel mealiyât ile tenvir-i efkâr etmelidir ki teali etsin! Fikir, münevver olmayınca terakki nasip olmaz. Bir millet için terakkiyâtın üssü'l-esası ahlâk; ahlâk-ı milleti tehzîb ve tenvir edecek ve sâil-i âleyhenin ser-efrâzı ise edebiyattır.

İşte bu hakikate binaen Bedâyi-i Edebiyenin ezher-i ciheti mükemmel olmasıyla talebin irfanın istifadelerini ikmal için zeylini de inşallah birkaç güne

kadar ta‘b ve neşredeceğim. Bu zeyl meşâhîr-i şuara ve üdebamızın en güzide cümel-i edebiye ve akvâl-i hikemiyelerinden müteşekkil olacaktır. Cenab-ı hakdan muvaffakıyet temenni olunur.

“Şebân-ı vatan! Sa’y eden esrar ile yoksa

Bir fayda vermez kuru dava-yı terakki

Davanızı ispat edin asâr ile yoksa

Mevhum kalır bizde muamma-yı terakki” / **[s.384]**

Bulgurluzade RIZA

SÖZLÜK

abâ: 1. Babalar. 2. Gök küreleri, seyyareler.

acer: Tuğla, kiremit.

a'dâ: Düşmanlar.

a'del: (Daha, pek, en) adaletli, çok doğru.

adîde: Çok, birçok.

afak-gîr: Dünyaya, her tarafa yayılmış.

Aferinende: Yaratan.

agdiye: Yenilip içilecek şeyler.

agleb: Çok kuvvetli.

agsân: Dallar, budaklar.

ağmâz: Göz yumma.

ağraz: Maksatlar, niyetler.

ahcar: Taşlar.

âhenîn: Demirden; demir gibi çok sağlam.

ahenin: Kapı.

ahfâd: 1. Oğul, oğulları, torunlar. 2. Yardımcılar, hizmetkârlar.

ahkâm: Emirler, hükümler.

ahlâf: Birbirinin yerine geçenler, gelecekler, halefler.

ahlât: 1.Karışan şeyler. 2. İnsan vücudunda farz olunan dört unsur: Kan, salya, safra, dalak (Ahlât-ı Erbaa)

ahras: Dilsiz.

ahsâs: Duygular.

ahz: Alma, kabul etme.

Aizze: Azizler.

akabe: Tepe, yokuş 2. Zorlu geçit, tehlikeli an.

aksa: Son, en son, uzak.

aktâr: Taraflar, yanlar.

akvâ: Çok kuvvetli, daha kuvvetli.

akvâl: Sözler, kelamlar.

a'lâm: 1. Bayraklar, sancaklar. 2. Sınır işaretleri. 3. Yüksek dağlar.

alâik: İlgiler, ilişkiler.

alâim: Nişanlar, belgeler, deliller.

alâm: Kederler, elemler, acılar, sızılar.

alâyiş: 1. Bulaşıklık, bulaşma. 2. Debdebe, tantana, gösteriş.

alelhusus: Hele, hususuyla, en çok.

alelıtlak: Umumiyetle, genel olarak, mutlaka, nasıl olursa olsun, rast gele.

alelumum: Umumiyet üzere, genel olarak.

âlem-gir: Cihanı tutan, dünyayı zapt eden, bütün âleme yayılan.

âli-himmet: Himmeti yüksek olan.

âlud: Bulaşmış, bulaşık.

amik: Derin.

Amir-i mücbir: Korkutan, yıldıran amir.

a‘nâkad: Başarısızlık.

‘an-asıl: Aslından, aslında.

anât: Anlar, zamanlar.

Arakiyye: Yünden yapılan bir cins külah.

arâm: 1. Durma, eğlenme, dinlenme. 2. yerleşme, istirahat etme; karar kılma.

‘ârızî: 1. Sonradan çıkma. 2. Gelip geçici.

‘aşâir: Kabileler, oymaklar.

atâya‘: Hediyeler, armağanlar, bahşişler.

a‘tebe: Eşik, basamak.

athâr: Kadınların aybaşı ve doğumdan kurtuldukları zamanlar.

atîka: 1. Eski. 2. Azatlı, hür. 3. Güzel genç kız. 4. Asil.

atiyye: Hediye.

atse: Tek aksırık.

‘atş: Susuzluk, susama.

‘atşân: Susuz, susamış.

av‘ave: Havlama.

avâkıb: Neticeler, sonuçlar, sonlar.

avâtıf: Karşılık beklemeden gösterilen sevgiler, yardımlar.

a‘vâm: Yıllar, seneler.

avn: Yardım; yardım eden.

azm: Kasıt, niyet, karar. **Azm ü cezm:** Kat’î karar, kesin karar.

ba‘de: Sonra.

ba‘dehu: Ondan sonra.

bâd-i heva: Bedava.

bâdî: Sebep; sebep olan.

bahir: 1. Belli, besbelli, açık, apaçık. 2. Işıklı

bahşâ: Bahşeden, bağışlayan, veren; affeden.

baîd: Uzak, ırak.

bâis: 1. Sebep olan. 2. Gönderen. 3. İcat ettiren.

balîn: Yastık; koltuk.

bar: Yağdıran, serpen, saçan, döken.

bâr-gîr: Yük tutan, yük kaldıran.

bâria: Güzel, üstün.

barika: Şimşek, yıldırım parıltısı.

batâlet: İşsizlik, avarelik.

bây: Zengin.

baziçe: Oyuncak; oyun, eğlence.

beca: Yerinde, uygun.

bed’: Başlama.

bedahet: Herhangi bir konuya dair birden bire söz söyleme.

behiyye: Güzel.

behme: 1. Kuzu, oğlak, buzağı.

behre: Nasip, kısmet, pay, hisse.

beht: Şaşkınlık, hayranlık.

bel': Yutma, yutulma.

belâhet: Bönlük, alıklık, kalın kafalılık.

belliye: Felaket, keder, kasavet, tasa.

benât: Kızlar, bebekler.

Beniyye: Kâbe-i Muazzama.

ber: Üzerinde.

berây: İçin, maksadıyla.

berây: Kar etme, kazanma.

bergeşte: Tersine dönmüş, ters olmuş, yüz çevirmiş.

berîn: Pek yüksek, en yüce.

berk: Şimşek.

beyyinât: Deliller, şahitle, tanıklar.

beyze: 1. Yumurta. 2. Demir başlık.

beyzî: Yumurta biçiminde olan, oval.

bezl: Bol bol verme, saçma.

bî-âr: Arsız, utanmaz, sıyrık.

bî-câ: Yersiz.

bi-çün ü çira: Niçin, nedensiz ve mutlak.

bî-gerân: Nihayetsiz, sınırsız, uçsuz bucaksız.

bi-hakkın: Hakkıyla, tamamıyla.

bihter: Daha, en, pekiyi.

bilâ: -Siz.(Arapça kelimelerin başına getirilir)

bilâd: Belediyeler.

bilâ-ihtiyâr: Elinde olmayarak, kendiliğinden.

bi-l-külliye: Büsbütün, bütün bütün.

bi-müdanî: Benzersiz.

binâberîn: Bundan dolayı, bunun üzerine.

bister: Yatak, döşek.

bi-t-tab: Tabiatıyla, tabii olarak.

bu'd: Uzaklık.

bu'dan: Iraklar, uzaklar.

butlan: Batıllık, boşluk, çürüklük, beyhudelik, haksızlık.

bül'ûm: Gırtlak.

bülegâ: Belagat sahipleri, edebiyatçılar.

bünyâd: Asıl, temel, esas. 2. Bina yapı.

bürehne: Açık, çıplak, yalın.

bürudet: Soğukluk.

bütûn: Nesiller, soylar.

büzürg-vâr: Büyük, ulu, saygı değer kimse.

câ: Yer, mevki, mekân.

câh: İtibar, makam, mevkii.

Cahîm: Cehennem.

câil: İşleyen, yapan, eden, yaratan.

calip: Celp ede, çeken, çekici.

can-sûz: Can yakan, fazla keder ve sıkıntı veren.

cari‘: Cereyan eden, akan, yürüyen, geçen.

carîh: Yaralayan, çürüten.

câzim: Kesip atan. **itikâd-ı câzim:** Hiçbir şüphe olamayan kesin inanış.

cebin-sây: Alın sürücü.

celâdet: Kahramanlık, yiğitlik.

cell: Büyük, ulu.

cerh: 1. Yaralama, yaralanma. 2. Kabul etmeme.

cerr: Çekme, sürükleme. **cerr-i eskal:** Ağır bir yükü kaldırma.

cesime: İri, büyük, kocaman.

cibâbire: Zorlayıcılar, zorbalar.

cibâl: Dağlar.

cibilli: Yaradılışta olan, tabiî.

cidâr: Duvar, zar.

ciğer-güdâz: Ciğeri yakan, ızdırap veren.

cihât: Taraflar, yönler.

ciyâdet: 1. İyilik, güzellik. 2.Tazelik.

cûyân: Arayıcı, arayan.

cüdrân: Duvarlar.

cünhan: Küçük suç.

cünûd: Askerler, ordular.

cünûn: Delirme, çıldırma, delilik.

cüst ü cû: Arayıp sorma, araştırma.

cerh: Çark, tekerlek.

çespân: Layık, münasip, yakışır, uygun.

çîn-i cebîn: Alın çizgisi.

çirnik: İri başı çalık dalyan veya zehire kaygı.

çûn u çirâ: Niçin ve neden.

da‘vi: Bir kimsenin hakkını araması.

dâderâne: Kardeşçe.

Dâfi‘: 1. Def eden savaşan. 2. Allah.

dahl: 1. Girme, karışma. 2. Tesir, nüfuz, niyet, fikir.

dakâyık: Anlaşılması güç, dikkate muhtaç olan şeyler.

dâr: Ev, yurt, yer.

dârât: Debdebe, şan, büyüklük, gösteriş.

dârü’l-eskâm: Hastalıklar ülkesi.

dayyık: Pek dar.

defaât: Kereler, kezler, yollar.

demevî: Kanla ilgili, kanlı.

derende: Yırtıcı, yırtan.

derk: Anlama, kavrama, idrak.

der-kâr: Malum, aşikâr, belli.

destâr: Sarık.

dest-mâye: Elde bulunan şey, sermaye.

devâ'î: İçten gelen bir duyguyu teşvik edici haller.

devha: Büyük, ulu ağaç.

deyn: Borç, verilmesi lazım gelen şey.

dil-firip: Gönül aldatan, cazibeli, alımlı.

dilhah: Gönül isteği, gönül dileği.

dil-nişin: Gönülde yer tutan, hoş, latif.

Direfş-i gâvyâni: Gâve'nin bayrağı. (Dahhak'ın zulmüne karşı isyan eden ve Gâve isminde bir demircinin kendi meşin önlünü yırtarak yaptığı bayrak)

dirîğ: 1. Esirgeme. 2. Ah, aman, yazık.

disâr: Eklendiği kelimeye çokluk, bolluk manasını verir.

duhûl: İçeri girme, içine dâhil oluş.

duhur: Defetme, kovma, uzaklaştırma.

dumû': Gözyaşları.

dûn: 1. Aşağılık. 2. Alçak, soysuz kimse. 3. Altta, aşağıda.

dûrâdur: Uzaklıklar

dühât: Son derece zeki, anlayışlı ve uyanık olanlar.

eamm: En umumi, pek şümullü.

eâzım: Pek büyük olanlar, büyük adamlar. (Eşyada kullanılmaz)

eazz: En aziz.

eb'âd: Uzaklıklar, uzunluklar.

ebhâr: Denizler.

ebnâ: Oğullar. **ebnâ-yı cins:** Aynı cinsten olanlar.

ebvâb: 1. Kapılar. 2. Kısımlar, bölümler.

ecille: Fazilet, ilim ve rütbe itibariyle yüksekte olanlar, büyükler.

ed'iye: Yalvarmalar, niyazlar. **ed'iye-i hayriye:** Hayırlı dua.

edânî: En alçak, pek bayağı, aşağılık kimseler.

edille: Deliller.

edviye: İlaçlar.

edyân: Dinler.

efâzıl: Çok bilgililer.

efrâd: Tek olanlar, birler.

efser: Taç.

efşâr: 1. Sıkma, sıkılmış. 2. Çimdikleme.

eftâd:

ehass: Çok pinti; en bayağı nesne veya kimse.

ehass: En hususi; başlıca.

Ehl-i Salîb: Haçlılar.

ehram: 1. Piramit. 2. Üçgenlerden meydana gelmiş şekil.

eimme: İmam, din adamı.

ekalliyet: Azınlık.

ekâzib: Asılsız, yalan, uydurma sözler.

elan: Şimdi, şimdiki halde; henüz, hala, bu ana kadar, şu anda.

Elsine-i Efrenciye: Avrupa dilleri.

eltaf: Daha (en, pek), latif, güzel, hoş olan.

eltâf: İyilikler, nezaketler.

em'â: Bağırsaklar.

emâret: Emirlik, beylik, prenslik.

emrâz: İlletler, hastalıklar.

emsâr: Büyük şehirler, memleketler, beldeler, kasabalar.

emvâl: Mülkler, para ile alınan şeyler.

enâm: 1. Bütün mahlûklar, yaratılmış olan canlılar. 2. Halk, insanlar.

endek: 1. Az, azıcık. 2. Yaşı küçük.

enfâs: 1. Nefesler, soluklar. 2. Nebi ve veli ululların irşat edici duaları.

enfüsiye: Öznelcilik.

enhâr: Irmaklar, çaylar.

esâ: Nice nice, pek çok, hayli.

esb: At.

esed: Arslan.

eshâb: Sahipler, malik ve mutasarrıf olanlar.

eshel-i umur: İşlerin en kolayı.

eshıyâ: Cömertler, eli açık olanlar.

eslihâ: Silahlar.

esma': Kulaklar, işitmeler.

esnâ: Ara, aralık, vakit, sıra.

essem: Sağır, işitmez; sessiz, sadasız.

esvât: Sesler, sadalar.

eşbâh: 1. Şahıslar, cisimler. 2. Büyük kapılar. 3. Uzaktan görünen şeyler, hayaller, karaltılar.

eşedd: Daha şiddetli, çok fazla şiddetli, pek fazla şiddetli.

eşk-rîz: Gözyaşı.

eşna': Daha (en, pek, çok) fena, kötü ve çirkin.

etba': Hizmetçiler, uşaklar.

etıbba: Doktorlar.

Etrâk: Türkler.

etvâr: Hal ve hareketler, işler, tarzlar.

evâhir: Sonlar, ayın son günleri. **evâhir-i Saltanat:** Saltanatın sonları.

evâil: İlk vakitler, evvel zamanlar, önceler, başlangıçlar.

evâsıt: Ortada bulunanlar; orta zamanlar.

evride: Siyah kan damarları; toplardamarlar.

eydi: Eller.

eytam: Anası babası ölmüş küçük çocuklar, öksüzler.

eyyâm: Günler, gündüzler.

ezhâr: Arkalar, sırtlar, satıhlar, yüzler.

ezhâr: Çiçekler.

ezher: Parlak, güzel.

ezmine: Anlar, vakitler, çağlar.

fâhire: 1. Onurlu, şanlı, şerefli. 2. Mükemmel. 3. Kıymetli, değerli.

fart: Aşırı, aşırılık, taşkın, taşkınlık, fevkaledelik.

fâside: 1. Kötü fena; yanlış, bozuk. 2. Münafık, fesat çıkaran.

fatânet: Zihin açıklığı.

fazâil: İyilik etmeye ve fenalıktan çekinmeye karşı devamlı ve değişmez istidatlar, güzel vasıflar, erdemler.

fazâil-i asliye: Temel faziletler.

felâ: O halde, o zaman.

fer‘: 1. Dal. 2. Tomurcuk. 3. Bir aslın neticesi. 4. Şube. 5. İkinci derecede önemli olan şey.

filâhat: Ekincilik, çiftçilik.

fi-l-cümle: Nihayette, sonunda.

firaş: Döşek, yatak.

fürû‘: Ferler.

füru-mâye: Alçak, seviyesiz, alçak.

fütûh: 1. Zafer, galibiyet. 2. Açma; ferahlama, gönül ferahlığı.

fütur: Zayıflık, gevşeklik, bezginlik, usanma, bıkma 2. Keder, ümitsizlik.

garîziyye: Tabi, yaradılıştan, kendiliğinden, fıtri.

gârra: Ak, parlak, güzel, gösterişli, şatafatlı, nümayişli.

gaşy: Kendinden geçme.

gavâ: 1. Anlaşılmaz, güç şeyler; karışık kapalı sözler. 2. Sırlar, gizli tutulan şeyler.

gavta: Sulak ağaçlık yer; düzlük, ova.

gaybubet etmek: Uzakta kalmak.

gayet: 1. Nihayet, uç, son. 2. Çok fazla, son derece.

gerdiş: Dönüş, dönme, dolaşma.

gınâ: 1. Zenginlik, bolluk. 2. Usanç, bıkkınlık. 3. Şarkı, türkü, nağme, ezgi.

gıyabiye: Kendisi hazır olmadığı halde yapılan muamele ile ilgili.

girân-baha: Pahası ağır, kıymetli, değerli.

girîve: 1. Çıkmaz yol, çıkmaz sokak. 2. İçinden çıkılması zor durum.

gûnâ: Türlü, gidiş, tarz, yol.

gûne: Türlü türlü, çeşit çeşit.

guzât: Gaziler.

gülbank: Eskiden tekkelerde, ayin sırasında, saraylarda muayyen merasim sırasında hep bir ağızdan yüksek sesle okunan ilahi veya dua.

gül-pûş: Gül örtülü, pembe yüzlü.

gürîz: Kaçma, firar; kaçan.

güvâr: Hazmı kolay olan.

ğar: Mağara, in.

habaset: Kötülük

Habl-i Metin: İslam dini.

hafi: Gizli, saklı.

hâhiş: İstek, arzu.

hâib: Mahrum, ümitsiz. **hâib ü hasr:** Hiçbir şey elde edemeyen.

hâil: Engel.

hâil: Korkunç.

haile: Dram, trajedi.

hakikat-bîn: Gerçeği, doğruyu gören, doğru görüşlü.

hâkister: Ateş külü.

hakk-ı takaddüm: Önde bulunma hakkı.

halâvet: 1. Tatlılık, şirinlik. 2. Zevk.

hâlik: Helak olan, miskinlik içinde ölen.

halvet: 1. Yalnız kalma, tenhaya çekilme. 2. Tenha yer.

hamakat: Ahmaklık, beyinsizlik, bönlük.

hamî: Himaye eden, sahip çıkan, koruyan.

hârık: Yırtıcı, yırtan.

harîm: Biri için kutsal olan şeyler, harem dairesi, harem.

harîs: Hırslı, bir şeye çok düşkün olan.

hark: Yakma.

hasâil: 1. Hasletler, huylar, tabiatlar.

hasep: Baba tatarfından gelen şeref, soy temizliği.

hasîn: Kuvvetli, sağlam yer.

hassa: Bir kimseye ya da bir şeye özel olan nitelik, kuvvet, güç.

hâssiyyet: Kuvvet, tesir (Bir şeye ait olan.)

hâşâk: Süprüntü, çöp.

hatar: Tehlike. **hatar-nâk:** Tehlikeli, korkunç.

hâtıf: 1. Kapıp götüren. 2. Göz kamaştıran.

hatve: Adım.

havâlî: Etraf, civar, çevre, yöre.

havâre: Yiyecek.

havârık: Harikalar.

hâvî: Kaplayan, içine alan, toplayan, ihtiva eden, şamil.

hâyide: Ağızdan ağza dolaşmış bayat, köhne söz.

haylûlet: Yolu kapama, araya girme.

haymî: Çadır biçiminde olan.

hayt-ı şuaı: Tel tel ışık demeti.

hayyiz: Taraf, meydan, mekân.

hazain: Hazineler.

hazarî: 1. Şehirli. 2. Barış ve güvenle ilgili.

hazf: Aradan çıkarma, yok etme, ortadan kaldırma.

hâzıra: 1. Şehirli. 2. Bir yere yerleşmiş.

hazîz: Zir, en aşağı, dağ eteği.

hazîz-i mezellet: Zilletin en aşağı noktası.

hebût: İniş yer.

hedm: Yıkma, harap etme, tahrip etme.

hellüme cerrâ: "Çek, beri getir, "var kıyas eyle" manalarında ve çoğu zaman "ve…" ile kullanılır.

hemîşe: Daima, her vakit, her zaman.

hemtâ: Benzer, taydaş, denk, müsavi.

herçi-bâd-abâd: Ne olursa olsun, ister istemez.

herze: Boş saçma söz.

hestî: Var olma, varlık, mevcudiyet.

hevâmm: Böcekler, haşereler.

hevl-nâk: Korkunç, korkulu.

heyakil: Heykeller.

hezimet: Bozgun, bozgunluk, savaşta bir taraf askerinin bozulması.

hıred: Akıl, us. **hıred-fersâ:** Akıl yorucu, akıl yıpratıcı.

hırmân: Ümitsizlik.

hısn: Sağlam yer, kale.

hıyaban: İki tarafı ağaçlı, muntazam yol.

hîçî: Hiçlik, yokluk.

hîn-i hâcet: Gerektiği zaman.

hiyel: Oyun.

hiyta: Özen, ihtimam, dikkat.

hizâne: 1. Hazine. 2. Kalp, gönül.

hod-serâne: Dik başlılıkla.

hubb: Sevgi.

hud'a: Aldatma, oyun, hile, dalavere.

huld: 1. Sürüp giden, sonu olmayan varlık; bitmeyiş devamlılık. 2. Sekiz cennetten biri.

huliyyât: Altın, yakut, zümrüt, gümüş gibi ziynet eşyaları.

hulüvv: Boşluk, boş olma.

huruşan: Coşan, çağlayan.

husemâ: Düşmanlar.

husuf: Ay tutulması.

husûsâ: Başka, ayrıca.

huşûnet: 1. Sertlik, kabalık, katılık. 2. İnatçılık.

hûş-yâr: Akıllı.

hutab: Hutbeler.

hûzûzât: İnsanın hazzettiği, hoşuna giden şeyler.

hüccet: 1. Senet, vesika, delil. 2. Seçkin âlimlere verilen unvan.

hüsr: Zarar, ziyan, kayıp.

ıskat: Düşme, düşürülme. **ıskat-ı cenin:** Çocuk düşürme.

ıtlak: Bırakmak, koyuvermek, serbest bırakmak.

ıttırâd: Birbirini takip etme, muntazam tarzda cereyan etme.

ıztırâr: Mecburiyet, çaresizlik.

i'lâ: 1. Yükselme, yüceltme, şan ve şöhretini artırma.

i'tâ': Verme, verilme, geri ödeme.

i'tilâ: Yükselme, yukarı rütbelere erişme.

i'zâm: 1. Büyütme. 2. Lüzumundan fazla ehemmiyet verme.

i'zâz ve ikram: İkram etme, saygı gösterme, ağırlama.

i'tikalât: Aşınmalar.

iane: Yardım için toplanan para, yardım parası.

ib'âd: 1. Uzaklaştırma, uzaklaştırılma. 2. Kovma.

ibda': Örneksiz olarak bir şey meydana getirme, yaratma.

ibkâ: 1. Devamlı, sürekli kılma, 2. Yerinde evvelki halinde bırakma.

iblâğ: Vardırma, ulaştırma, gönderme.

ibrâz: Meydana çıkma, gösterme.

ibtidâ: 1. Başlama 2. Başlangıç.

ibtidâr: Bir işe suretle, çabuklukla başlama.

ibtihâc: Bir şeyde bolluk.

ibtisâr: Can ve gönülden görme, görüp esasına, hakikatine varma

ibzâl: Esirgemeyip bol bol harcama ve kullanma.

iclâl: 1. Ağırlama, ikram. 2. Büyülüğünü kabul edip, hükmetmek. 3. Büyüklük, azamet.

icmâlen: Kısaca, özetleyerek.

içtimâ': 1. Toplanma, bir araya gelme, 2. Toplantı, 3. Yığılma, birikme.

idbâr: Talihsizlik, bahtsızlık.

idhâl: Dâhil etme, içine sokma.

ifhâm: Anlatma, anlatılma, bildirme, bildirilme.

ifnâ: 1. Yok etme, tüketme 2. Malı yersiz sarf etme.

ifrağ: Kalıba dökme; şekillendirme, bir şekle koyma.

iftikâr: 1. Fakirlik gösterme. 2. Çok ihtiyacı olma. 3. Alçakgönüllülük.

iğbirâr: Tozlanma. 2. Kırılma, gücenme.

iğfalât: Gaflete düşürmeler, aldatmalar.

iğtinam: 1. Ganimet suretiyle alma, yağma ve talan etme. 2. Zahmetsiz kazanç gözüyle bakma.

ihdâs: Meydana getirme, ortaya çıkarma.,

ihfâ: Gizleme, saklama.

ihkâk-ı hakk: Bir hakkı usulü dairesinde yerine getirme.

ihrâk: Yakma, yakılma.

ihraz: 1. Alma, kazanma, elde etme. 2. Erişme.

ihsas: 1. Üstü kapalı anlatma, duyurma, sezdirme. 2. Duyum.

ihtifâ: Saklanma, gizlenme.

ihtilât: Karışma, katışma 2. Karşılaşıp görüşme.

ihtira': Benzeri görülmemiş bir şey icat etme, vücuda getirme, getirilme.

ihtiraât: Yoktan meydana getirilen şeyler.

ihtirâk: Tutuşup, yanma. 2. Gezenin güneşe yaklaşması.

ihtirâz: 1. Sakınma, çekinme. 2. Korkma.

ihtiyat: İlerisini düşünerek davranma; sakınma, tedbirli, tedarikli bulunma.

ihtizâr: Sakınma, çekinme, korkma; korunma.

ihve: Sadık, samimi.

ik'âd: Bir hükümdarı tahta çıkartma, tahta oturtma.

ika': Yapma, yaptırma, oldurma.

ikan: Sağlam biliş, bilme.

ikânî: Sağlam gerçeklerle ilgili olan.

iklîl: Taç.

iktiza: 1.Lazım gelme, gerekme. 2. Lazım getirme, gerektirme. 3. İhtiyaç, gereklilik.

ilâ: …ye, …ye kadar, …dek, …değin.

ilcâat: Mecbur etmeler, zorlamalar, … Zorunda bırakmalar.

ilhâd: Gerçek inançtan dönme, cayma; dinsizlik.

ilkaât: Bırakmalar, terk etmeler; ilhamlar.

iltica: Sığınma, barınma.

im'ân: 1. Bir işte çok ileri varma, çok dikkatli olma. 2. İnceden inceye araştırma.

imrâr: Geçme, geçirilme.

imtidâd: Uzama, uzatma, uzun sürme.

in'itâf: 1. Bir tarafa dönme. 2. Bükülme, iki kat olma.

inbisat: 1. Yayma, açılma, genişleme. 2. İç açılma, ferahlık.

incilab: Çağırıldığı için götürme 2. Sürülüp götürme.

incizâb: Çekme, çekilme. 2. Cazibeye çekilme.

ind: 1. Yön, kat. 2. Yanında, göre, düşüncesine göre. 3. Olunca olduğu halde.

indî: Şahsi, keyfi, kendine göre. Bana göre, bence.

indifa': 1. Ortadan kalkma. 2. Yer yer baş gösterme.

infirad: Yalnız olma, yanında kimse bulunmama.

infisâl: 1. Ayrılma. 2. Azledilme, memurluktan çıkarılma.

inhidam: Yıkma, yıkılma.

inhilâl: 1. Açılma, çözülüp açılma. 2. Dağılma. 3. Erime.

inhimak: Bir şeyin üzerine fazla düşme, ziyade düşkünlük.

inhiraf: Dönme, sapma; yolunu şaşırma.

inhisar: Bir şeyi, bir maddeyi, bir işi başkası yapmamak üzere yalnız bir kişiye, bir müesseseye verme; tekel.

inkıbâz: 1. Büzülüp toplanma, çekilme. 2. Kasvet, keder, sıkıntı.

İnkıraz: Bir kalabalıktan, bir bütünden tekbir kişi kalmayacak şekilde tükenme, bitme.

inkısam: 1. Taksim olma, parçalanma, bölünme.

inkıta': 1. Arası kesilme, kesilme. 2. Kesilme, bitme, tükenme.

inkisar: Kırılma, gücenme. 2. Beddua.

intiâş: Hastalıktan kurtulup kalkma. 2. Doğrulup kalkma. 3. Geçinme.

intibah: 1.Uyanma, uyanıklık. 2. Göz açıklığı.

intifa: Sönme.

intihâ: Son, sona erme.

inzâr: Tehir etme, geciktirme.

inzimam: Zamm olunma, katılma.

irâd: Getrirme, söyleme; gelir, kazanç.

irâe: Gösterme, tayin etme.

irâs: 1. Vereme, verilme, 2. Sebep olma, icap etme, gerekme; gerektirme.

irsen: 1. Miras olarak. 2. Soya çekimle ilgili.

irtidâd: İslam dinin bırakarak başka bir dini kabul etme.

irtihâl: 1. Göçme. 2. Ölme.

is'âd: Mesut etme, kutlu kılma.

isâl: Vusul buldurma, buldurulma; vardırma, vardırılma, ulaştırma, ulaştırılma.

isâr: 1. İkram, bahşiş. 2. Cömertlikle verme. 3. Dökme, saçma, serpme.

isti'lâ: 1. Yükselme. 2. Üste çıkma, üstün gelme.

istib'âd: Uzaksama, uzak görme, ihtimal vermeme.

istid'â: Dilekçe, yalvararak isteme.

istidlâl: Bir delile dayanarak bir şeyden netice çıkarma, delil ile anlama.

istiğna: 1. aza kanat etme, tok gözlülük. 2. İhtiyaçsızlık. 3. Nazlanma. 4. Çekinme.

istihâl: Bir şeye layık olma.

istihfaf: Hafifseme, önem vermeme, küçük görme.

istihlâk: 1.Harcamak suretiyle tüketme, bitirme. 2. Boş yere harcayıp tüketme.

istihraç: Çıkarma, çıkarılma; netice çıkarma, anlam çıkarma; ileriyi görme.

istihsal: 1. Hâsıl etme, meydana getirme, üretme. 2. Elde etme, ele geçirme, ele geçirilme.

istiknâh: Bir şeyin doğruluğunu araştırma.

istikşaf: Keşfetmeye çalışma, ne olduğunu öğrenmek için araştırmada.

istilzam: Gerektirme, gerekme.

istimâ': 1. Dinleme; Dinleyip kabul etme.

istinâre: Nurlandırma, ışıklandırma.

istinas: Alışma.

istinbât: Bir söz veya işten gizli bir mana çıkarma, dolaylı anlama.

istişmâm: Koklama, koku alma.

istitâat: Kudret, güç yetme yetme.

istizan: İzin isteme.

iş'al: Yakan.

işâa: Haber yayma, herkese duyurma.

işrâb: 1. Bir maksadı kapalı olarak anlatma. 2. İçme, içirilme.

iştibâh: Şüphelenme, şüphe etme.

iştihar: Şöhret, meşhur olma, ünlü olma.

işve-fürûş: Naz eden, nazlanan.

itâ': Verme, verilme; ödeme.

itâb: Azarlama, tersleme, paylama.

itab: Yorma, yorulma, zahmet verme.

itâle: Uzatma, uzatılma.

ittihad: Bir olma, birleşme, aynı fikirde olma, birlik.

ittihaz: 1.Edinme. 2. Kabul etme. 3. İtibar etme. 4. Kullanma. 5. Düşünme, tasarlama.

ittikan: Gözle görülmüş gibi iyi ve sağlam bilme.

ittisa': 1. Bollaşma, genişleme. 2. Bolluk, genişlik.

ittisal: 1.Bitişme, kavuşma, ulaşma. 2. Birbirine dokunma, 3. Yakınlık.

ityân: 1. Getirme, getirilme. 2. Söyleme, bildirme. 3. İsbat.

iyâd: Kuvvetlendirme.

iz'âcât: Can sıkmalar, rahatsız etmeler.

jiyân: Kızgın, kükremiş. **şîr-i jiyân:** Kükremiş aslan.

ka'r: Dip, nihayet. 2. Derinlik.

kabâil: Kabileler, boylar.

kabîh: Çirkin, yakışıksız, fena, ayıp.

kabîl: 1. Soy, nevi, sınıf. 2. Türlü, gibi. 3. Olan, olabilir.

kabl: Önceki, evvelki.

kahir: 1. Kahreden, zorlayan. 2. Üstün gelen, ezici. 3. Yok eden, ortadan kaldıran.

kaht ü galâ: Kıtlık ve pahalılık.

kail: 1. Söyleyen, diyen. 2.Razı olmuş, boyun eğmiş. 3. İnanmış, aklı yatmış.

kalb: Değiştirme.

kal'en: Sözle söyleyerek.

kâm-rânî: Arzusuna, isteğine kavuşmuş olan; mutluluk.

kâm-yâb: Talihli, isteğine ulaşmış, mutlu.

kâr-gîr: 1. İş tutan, iş tutucu. 2. Taştan veya tuğladan yapılmış bina.

karib: Çok yakın, yerce ve mekânca uzak olmayan.

karîn: 1.Yakın. 2.Bir şeye sahip olan. 3.Hısım, komşu, arkadaş gibi yakın kimselerden.

karn: Zaman, devre; yüzyıllık zaman, asır.

karye: Köy.

kasır-âne: Âcizane, beceriksizce.

kâsib: Kazanan, çalışan; kazanç sahibi.

kat'ıa: Kesen, kesici, durduran.

kavs-ı kuzah: Ebemkuşağı, yağmur kuşağı.

Kayser: Eski Roma ve Bizans imparatorlarının lakabı.

kâzib: 1. Yalan söyleyen, yalancı. 2. Yalan, uydurma.

kaziyye: 1. İş, husus, madde, mesele, dava. 2. Cümlecik. 3. Teklif, önerme.

kec: Eğri, çarpık.

kefaf-ı nefs: Bir kimsenin ölmeyecek kadar olan rızkı, nafakası; doyumluk.

kenz: Hazine.

kerân: Kenar, uç, kıyı. **bî-kerân:** Kenarsız, uçsuz bucaksız.

kerevit: Tahtadan oturmak veya yatmak için yüksekçe ve eğreti yer.

ketâib: Askerler, alaylar, birlikler.

kevn: Olma, var olma, varlık, vücut.

keyd: Hile, oyun, dalavere.

keyfe mâ yeşâ': Nasıl isterse, istediği gibi.

keymûs: Yemeklerin midede ezildikten sonra aldıkları hal.

kıbâb: Yarım küre şeklinde olan bina damları.

kıllet: Azlık, nadirlik, kıtlık.

Kıpt: Mısır'ın eski yerli halkı.

kıptî: Kıpt soyundan, çingene.

kışr: Kabuk, dış taraf, dünya.

kişver: Memleket.

kudemâ: 1. Eskiler, eski adamlar. 2. Eskiliği bakımından ileri gelenler.

kuh: Dağ.

kûh-ken: Dağ kazıcı, dağ kazan.

kuh-sar: Dağlık, dağ tepesi.

kurrâ: Kuranı kıraat ile okuyan hafızlar.

kurre: Işık, tazelik, parlaklık.

kurûn: Devirler, çağlar. **Kurûn-i Ahîre:** İstanbul'un fethinden (1453) sonraki zaman.

kuvây: Kuvvetler, güçler.

küdûret: 1. Bulanıklık. 2. Gam, tasa.

künh: Bir şeyin aslı, hakikati; kök, dip.

künûz: Hazineler, servetler.

küreyvât: Küçük kürecikler, yuvarlaklar.

küsûf: Güneş tutulması.

küşâd: Açma.

küşade: Açık, ferah, şen.

küşayiş: Açıklık, ferahlık.

lâ-akâll: En azından, daha aşağı olmaz.

laalle: Belki, umulur ki, ola ki. (Olması mümkün şeyler için kullanılır)

lâbis: Giyen, giymiş.

lâ-büdd: Lazım, gerekli.

lâ-edriyye: Bilinemezcilik.

lahn: Güzel ses, nağme, ahenk.

lâhutiyân: Ulûhiyet âlemine girebilen melekler.

kak: Bahçelerde yapılan uzunca ve dolaşık havuz.

lâne: Yuva.

lâtma: Tokat, şamar.

lâ-ya'kıl: Dalgın, bihoş.

lâ-yefnâ: Yok olmayan, tükenmez.

lâ-yemûtâne: Ölmezlikle.

lâyenkati: Ardı kesilmeksizin, durmadan, sürekli.

lâ-yetegayyer: Değişmez, bozulmaz.

lâ-yetenâhi: Sonsuz, sonu bulunmaz.

lâ-yuadd velâ-yuhsa: Sayısız, hesapsız, pek çok.

lemh-i basar: Çabucak göz atıverme.

Llm-yezel: Zeval bulmaz, zail olmaz, baki, kalıcı.

lerze: Titreme, titreyiş.

levs: Mislik, murdarlık, kir.

leyyin: Yumuşak.

likâ: 1. Görme, rast gelip kavuşma. 2. Yüz çehre.

lücce: Engin su.

mâ- hasal: Meydana gelen şey, netice.

ma'dûd: Sayılı, sayılmış. 2. Muayyen, belli.

ma'dudiyyeti: Sayılma.

ma'dum: Mevcut olmayan, yok olan, yok.

ma'hûd: 1.Ahdolunmuş, bilinen, sözleşilen. 2. Sözü geçen.

ma'hûd: Bilinen, sözleşilen, sözü geçen.

ma'hûd: Bilinen.

ma'kes: Akseden yer, akis yeri.

ma'kulât: Aklın uygun bulduğu, akıl ile bilinen şeyler.

mâ'rûf: 1. Herkesçe bilinen, tanınmış, belli. 2. Meşhur, ünlü.

ma'ruze: 1. Arz olunmuş, arz olunan. 2. Bir şeyin karşısında etki altında bulunan. 3. Serilmiş, yayılmış. 4. Verilmiş, sunulmuş. 5. Söylenilmiş, anlatılmış, denilmiş.

ma'tûf: 1. Eğilmiş, bir tarafa doğru çevrilmiş. 2. Birbirine yöneltilmiş.

ma'tûh: Bunamış, bunak.

ma'zur: Özürlü.

mâada: Başka, fazla, bundan gayrı.

mâ-adâ: -den başka.

maa-hazâ: Böyle iken, bununla beraber.

maâli: 1. Yüksek, derin fikirler.

maa-l-iftihar: İftiharla söylüyorum.

maân: Mekân.

maâz: Sığınılacak yer.

mâ-ba'd: Sonu, sonraki, alttaki.

mâbihi'l-hayat: Yaşamaya sebep olan, hayata vesile olan.

mader-zat: Anadan doğma.

mâ-dun: Alt, aşağı derece, emir itibariyle aşağıda olan.

mâ-fevk: 1. Üst, yukarı. 2. üstte, üst derecede bulunan kimse, baş, şef.

mağmûm: 1. Kederli, tasalı. 2. Bulutlu, kapalı, sıkıntılı hava.

mahadim: Oğullar, kibar kimselerin çocukları.

mahâfet: Korku, korkmak.

mâ-hasal: Meydana gelen şey, netice.

mahdum: Oğul, evlat.

mahfi: Gizli, saklı.

mahfuzât: 1. Gizlenilmiş şeyler. 2. Ezberlenmiş şeyler.

mahlût: Karışık.

mahmul: 1. Yüklenmiş. 2. Bir şey üzerine kurulmuş.

mahûf: Korkulu, korkunç, tehlikeli.

mahviyyet: Alçakgönüllülük.

mahz: Halis, katıksız, sade, aslı.

mahzâ: 1. Ancak, yalnız, tek, sade. 2. Halis, katkısız, tam.

mahzûz: Hazzetmiş, hoşlanmış.

maişet: Yaşama, yaşayış, 2. Geçinme, geçinmek için lüzumlu olan şey.

maiyet: 1. Beraberlik, arkadaşlık. 2. İr büyük memurun emri altında bulunma.

mâ-kabl: En, öndeki, üstteki, geçmiş; bir şeyin kendinden evvel olan.

makarr: Merkez, başkent; karar edilen, durulan yer, karargâh.

makdûh: Beğenilmemiş, ayıp.

makrûn: 1.Yakınlaştırılmış, yakın; ulaşmış, kavuşmuş.

maksûm: Taksim edilmiş, ayrılmış, bölünmüş.

maktu': Kesilmiş; değeri pahası biçilmiş.

makûle: Takım, çeşit, soy.

mâl-a-mâl: Çok dolu, dopdolu.

malayani: Manasız boş şey.

mânend: Benzer, eş.

mansıp: Devlet hizmeti, memuriyet. 2. Makam, rütbe, derece.

mâ-sadak: Tasdik edilen, uygun, tıpkı.

maskat: Düşülecek yer, düşülen yer.

maskat-i re'̓s: Bir kimsenin doğduğu yer. Vatanı.

masnuat: 1. Sanatla yapılmış şeyler. 2. Uydurma, düzme şeyler.

masruf: Sar olunmuş, harcanılmış.

mass: Emme, emerek çekme, soğrulma.

masûn: 1. Saklanmış. 2. Korunmuş, korunan, sağlam.

masuniyet: 1. Eminlik, sağlamlık. 2. Korunma. 3. Dokunulmazlık.

matrûd: Kovulmuş, vazifesinden çıkarılmış.

mâverâ: Öteye mensup, öteki âlemle ilgili.

mayi': Su gibi akan, sıvı.

mazâhir: 1. Bir şeyin göründüğü çıktığı yerler. 2. Nail olmalar, şereflenmeler.

mazarrat: Zararlar, ziyanlar.

mazhariyet: Elde etme, nail olma.

me'âric: Çıkacak yerler, merdivenler.

me'mun: Emin bulunan, korkusuz, tehlikesiz, sağlam.

me'va: Yurt, mesken, yer, makam, sığınılacak yer.

me'hûz: Alınmış, çıkarılmış, tutulmuş. 2. Ödünç olarak başka bir yerden alınmış.

me'lûf: Alışılmış, alışmış; huy edinmiş.

me'mul: Ümit; ümit olunan, beklenilen.

me'mun: Emin bulunan, korkusuz, tehlikesiz, sağlam.

me'nûs: Alışılmış, alışık.

Meâd: Ahiret.

meâkil: Ek olunacak yenilecek şeyler.

meâsir: Güzel eserler, izler.

mebâdi: Evveller, başlangıçlar, prensipler, ilk unsurlar.

Mebde: Evvel, başlangıç; kaynak; temel, esas.

Mebde': Evvel, başlangıç, prensip, ilk unsur; ilmin ilk kısmı.

mebnî: …. den dolayı. …. e binâen.

mebnî: 1. Bina olunmuş, yapılmış. 2. Bir şeye dayanan. 3. … den dolayı, …den ötürü.

mecbûl: 1. Yaratılmış; yaratılışında bir hal ve sıfat bulunan.

meccânen: Bedava, parasız.

meclûb: 1. Çekilmiş, kapılmış. 2. Taraftarlığı kazanılmış. 3. Tutkun.

mecruhîn: Yaralılar.

med'uvv: Davet olunmuş, çağırılmış, davetli.

medâr: 1. Bir şeyin döneceği, devr edeceği, üzerinde hareket edeceği yer, etrafında dönülen nokta.

medhal: Giriş yeri.

medhûş: Dehşete, uğramış; şaşırmış, ürkmüş.

medit: Uzun.

medlul: 1. Delil getirilmiş şey. 2. Delalet olunan, gösterilen şey. 3. Bir kelimeden veya bir işaretten anlaşılan.

mefâhir: İftihar edilecek, övünülecek şeyler.

mefharet: İftihar duyma, övünme, koltukları kabarma.

mefkûd: Yok, olmayan.

mefkût: Kayıp, olmayan, bilinmeyen; ölü veya diri olduğu bilinmeyen kayıp kimse

mefsedet: Fesatlık, münafıklık, bozgunluk.

meftûh: Fetih edilmiş, açılmış, açık.

mehâr: 1. Devenin burnuna geçirilen burunluk; yular, dizgin.

mehcûr: Terk olunmuş, kullanılmaz olunmuş, unutulmuş.

mehd: Beşik.

mehere*:* Becerikliler.

mekârim: Keremler, cömertlikler, el açıklıklar; iyi ahlaklar.

mekfûl-ün anh: Kendisine kefillik edilen kimse.

mekîn: Oturan, yerleşen.

mekseb: Kazanç yeri, kazanç.

meksûbe: 1. Kazanılmış. 2. Öğrenilmiş, elde edilmiş.

mektûm: Gizli, saklı. 2. Hükümetten gizli tutulan.

melbusât: Elbiseler, esvaplar.

melce': Sığınılacak yer.

memnu: Yasak edilmiş.

menâat: Çetinlik, sarplık, güçlük.

menafi': Menfaatler, yararlar, çıkarlar.

menâl: Sahip olunan, nail olunan şey.

menfur: Nefret edilen, iğrenç.

menhec: Geniş, açık yol.

menkulât: Nesilden nesile veya ağızdan ağza yayılarak duyulan, bilinen şeyler, nakledilenler.

mensi: 1. Unutulmuş. 2. Terk edilmiş, bırakılmış.

mensiyyen: Unutularak.

menût: Asılı, asılmış, raptedişmiş; bağlı.

menzilet: 1. Derece, rütbe, yükseklik derecesi. 2. İnecek yer, konak yeri, ev.

mer'î: Riayet edilen, saygı gösterilen. 2. Gözetilen, yürürlükte olan.

mer'iyât: Gözle görünenler.

merâhil: Konaklar, mesafeler, menziller, duraklar.

merî: Mide ile gırtlak arasında bulunan yemek borusu.

merkûz: 1. Dikilmiş, saplanmış. 2. Tabiatında, yaradılışında bulunan.

mervî: Rivayet olunan.

mesâib: 1. Felaketler. 2. Uğursuzluklar.

mesâlih: İşler.

meserret: Sevinç, şenlik, neşe.

meslûb: Soyulmuş, alınmış, giderilmiş.

mesned: Rütbe, derece, paye, makam.

mesubât: 1. İyiliğe karşı Allah tarafından verilen mükâfatlar. 2. Edilen ibadetlerin kıyamette göreceği mükâfatlar.

meş'ûm: Uğursuz.

meşâkka: Eziyetler, sıkıntılar, meşakkatler, mihnetler.

meşârib: 1. İçecekler. 2. Ahlaklar, tabiatlar, huylar.

meşcere: Ağaçlık.

meşhed: Bir adamın şehid olduğu veya bir şehidin gömüldüğü yer.

meşhûn: Dondurulmuş, dolu.

meşiyyet: 1. İrade. 2. Arzu, dilek, istek. 3. Yürüyüş, yürütme.

meşkûk: Şüpheli.

meşrut: Şart koşulmuş, şartlı, şarta bağlı.

metâ'ib: Seçilmiş, güzel şeyler.

mev'id: Söz verme, vaad. **Mev'id-i mev'ize:** Öğüt.

mevâdd: 1. Fezada, boşlukta yer dolduran varlıklar, cisimler 2. İşler, hususlar. 3. Kanunlar, nizamlar, hususlar. 4. Kanun, lügat gibi metinlerden her biri, başlı başına bir hüküm veya bir mevzu bildiren kısımlar. 5. Maddeler.

mevdû': Emanet edilmiş, üstüne verilmiş.

mevhibe: Bahşiş, bağış.

mevhûb: Hibe olunmuş, ihsan edilmiş, verilmiş.

mevsûf: 1. Vasıf olunmuş. 2. Belirtilen (Sıfat tamlamalarında)

meylen: Meylederek, eğilerek; o taraftan olarak.

mezellet: Zelillik, horluk, hakirlik; alçaklık, itibarsızlık.

miftah: Anahtar.

mihan: Mihnetler, sıkıntılar.

miknet: Kuvvet, kudret, güç, zor.

minâ: Liman.

minvâl: Tarz, yol, suret, şekil.

mirkât: Basamak, merdiven, derece.

misillû: Benzer.

mişvâr: Tarz, tavır, hareket.

miyân: 1. Orta, vasat. 2. Ara, aralık.

mu‘ceme: 1. Noktalanmış. 2. Ebcet hesabında noktalı harfleri hesap ederek düşürülen tarih.

mu‘ciz: Acze düşüren geri bırakan.

mu‘rib: Gösteren.

mu‘tâd: Adet olunmuş, alışılmış.

mu‘tekadât: İnanılan hususlar.

mu‘tekif: 1. İbadet-haneye çekilip ibadetle meşgul olan. 2. Ramazanda camide itikâfa çekilen.

mu‘terif: İtiraf eden, yalan söylemeyen.

mu’tekid: İtikat eden, inan kimse.

muâ‘sırîn: Çağdaşlar, bir asırda yaşamış olanlar.

muacciz: 1. Sıkıntı veren, taciz eden, bıktırıcı. 2. Yapışkan, sırnaşık (kimse).

muâheze: 1. Azarlama, paylama, darılma. 2. Tenkid.

muahhar: Sonraya, geriye bırakılmış.

muahheren: Sonradan.

muâhiz: Çekiştiren, tenkit eden.

muakkad: Zor anlaşılan söz, düğümlü.

muammıkîn: Derinleştirme.

muaraza: 1. Birbirine karşı gelme. 2. Kavga, çekişme.

muarrız: Dokunaklı söz söyleyen, taş atan.

muattar: 1. Itırlı, güzel kokulu. 2. Kadın adı. 3. Güzel bir çeşit lale.

muâvenet: Yardım etme, yardım.

mugalâta: Yanıltmak için yanıltacak yolda söz söyleme. 2. Ağız kalabalığı.

mugâyeret: Ayrılık, uyuşmazlık, başkalık.

mugâyir: Aykırı, uymaz, başka türlü.

mugayyebât: Gizli, görünmez şeyler.

muğterib: 1. Gurup eden, batan. 2. Gurbete çıkan.

muhâcemât: Saldırışlar, hücumlar.

muhakkıkîn: Gerçeği bulup meydana çıkaranlar.

muhal: Mümkün olmayan, olamaz, olmaz, olmayacak.

muharrib: Harp eden, yıkan, yok eden.

muharrik: 1. Tahrik eden. 2. Çok susatan.

muhassıl: Husule getiren, hâsıl eden, meydana getiren.

muhat: Etrafı çevrilmiş.

muhatara: Tehlike, zarar, ziyan, korku.

muhibb: Seven, sevgi besleyen dost.

muhtass: Bir kimseye veya bir şeye mahsus olan.

muhteria: 1. İhtira eden, icat eden, yepyeni bir şey meydana getiren. 2. Yalandan havadisler uydurarak iftirada bulunan.

muhtevi: Bir yere toplayan, içine alan, kaplayan.

Muhyî: Canlandıran, hayat veren.

muidde: İddia eden, hazırlayan.

mukaddem: Büyükten-küçüğe takdim edilen; önce gelen, önceki, 2. Değerli, üstün.

mukallid: 1. Bir şeyi takan, kuşatan, boynuna asan. 2. Taklitçi.

mukârin: Bitişik, ulaşmış.

mukarreb: Yakın, yaklaşmış.

mukassem: Taksim edilmiş, bölünmüş.

mukâtele: Savaş, kavga.

mukatta‘: Kesilmiş, kesik, ayrı.

mukırr: Doğruyu söyleyen.

mukîm: İkamet eden, oturan.

mukteza: Lazım gelmiş.

munkabız: Toplanmış, büzülmüş, sıkılmış.

munkalib: İnkılab eden, başka bir şekle girmiş, giren.

munkarız: Arkası gelmeyen, sönen, bitmiş, zürriyeti tükenmiş.

munsif-ane: İnsaflılıkla.

muntabı‘: 1. Basılan, basılmış. 2. Hoş görünen, güzel.

muntafî: Sönen, sönük.

muntazır: İntizar eden, gözleyen, bekleyen.

murabaha: 1. Malı kâr ile satma.

Mûrd: Mersin ağacı.

musaddak: Tasdik olunmuş, gerçekliği resmi olarak yazı ile bildirilmiş.

musaggar: Küçültülmüş, “-cık, -cak”lı manası verilmiş.

musâheret : Evlenme ile meydana gelen akrabalık.

musahhah: Yanlışı düzeltilmiş, yanlışsız.

musahhar: Ele geçirilmiş.

musanna': Sanat eseri olarak meydana getirilmiş; çok süslü.

musannif: Kitap yazan; düzenleyici.

mustatil: 1. İstila eden, uzayan.

mutâ': İtaat olunan, boyun eğilen.

mutabık: Birbirine uyan, uygun.

mutaf: Etrafına dönülen, taraf olunan.

mutarrid: Bir düziye.

mutasallif: Haddinden fazla bilgiçlik ve incelik taslayan, şarlatan.

mutasavver: Tasarlanmış, düşünülmüş; akla gelebilir, olabilir.

mutavaat: İtaat etme, baş eğme.

mutavvel: 1. Uzatılmış. 2. Evvelce medreselerde okutulan Arap edebiyatına dair yazılmış meşhur bir kitap.

mutayyeb: 1. Güzel kokular sürünmüş olan. 2. Gönlü hoş edilmiş, sevindirilmiş.

mutazammın: İçine alan.

mutazarrır: Zarar gören, zarara uğrayan.

mute'dil: 1. Orta halde bulunan. 2. Mülayim. 3. Münasip uygun biçimli.

mutebere:1. İtibarlı, hatırı sayılır, saygın. 2. İnanılır, güvenilir.

muvacehe: Yüzleşme, yüz yüze gelme, karşılaşma.

muvafık: Uygun, yerinde.

muvahhid: Tevhit eden.

muvakki': Mevkiler.

muvazzef: Bir vazife ile vazifelendirilmiş.

muzmahill: Çökmüş, darmadağın olmuş, yok olmuş.

muzmerât: Gizli, saklı, örtülü.

muztarr: Çaresiz kalmış, zorlanmış.

mübahâsât-ı edibane: Terbiyelice karşılıklı konuşmalar.

mübâhât: Övünme.

mübâyine: 1. Başka, türlü türlü; zıt.

mübdi': 1. İcat eden, söyleyen. 2. Din işlerinde bidat ehlinde olan. 3. Benzeri görülmemiş şiir söyleyen.

müberhen: 1. Delil ile ispat edilmiş; aşikâr, belli.

müberra: Temize çıkmış, aklanmış.

mübeyyen: Açıklanmış, meydana çıkarılmış.

mübteni: 1.Kurulu, kurulmuş. 2. Dayanan.

mücbir: Zorlayan, zorlayıcı.

mücerrebât: Tecrübe olunmuş, denemiş şeyler.

mücmelen: Kısaca, özet olarak.

müctenib: Sıkınan, çekinen, uzak duran.

müdâhane: Dalkavukluk.

müdâvât: Deva arama, hastaya ilaç verme.

müdde‘â: 1. İddia olunan, dava olunan şey. 3. Asılsız iddia edilen şey.

müddet-i medîde: Pek çok zaman.

müdekkik-âne: İnceden inceye araştırarak.

müdellel: Şahit ile ispat edilmiş.

müdevven: Kitap haline koyulmuş; bir araya getirilip düzen verilmiş.

müdevver: Tedbir olunmuş, döndürülmüş; yuvarlak, tekerlek.

müdrikât: Akıllar.

müesses: Tesis, edilmiş, kurulmuş.

müessir: Tesir yapan iz bırakan, dokunan, dokunaklı.

müeyyed: Kuvvetlendirilmiş, sağlam; doğrulanmış.

müfâd: Mana, kavram.

müfrite: İfrat eden, sınırı geçen, ileri vardıran, aşırı.

müfside: Fesatlık eden, ara açan; bozan.

müftehir: İftihar eden, övünen; şanlı-şerefli.

mühîb: Heybetli.

Mühlik: Helak eden, öldüren, öldürücü.

mühmel: 1. İhmal edilmiş, boşlanmış. 2. Manasız boş cümle.

müka‘ab: Küp.

mükâleme: 1. Konuşma, anlaşma.

mükessib: Kazandıran.

mükevvenat: Yaratılmışların hepsi.

müktesebe: Kazanılmış, edinilmiş, elde edilmiş.

mülâbese: Birbirine benzeyen iki şeyin ayırt edilemeyerek karıştırılması.

mülhid: Allah’ı inkâr eden dinsiz.

mültehib: Alevlenmiş, tutuşmuş; alev.

mümarese: Alışma, alışkanlık, yatkınlık, el alışkanlığı.

mümâşat: 1. Yoldaşlık, beraber gitme. 2. Uysallık gösterme, göz yumma.

mümeyyiz: Seçen, ayıran.

mümidd: Yardım eden.

mümtedd: Uzayan; sürekli.

mümtezih: 1.Karıştırılmış, karışık. 2. Birbirine tamamıyla uygun olan. 3. Tamamıyla kapanan, aralık bırakılmayan.

mün‘atıf: Sapan, bir tafra yönelen.

mün’akis: Akseden, geri dönmüş, bir yere çarpıp geri gelen.

münâferet: Nefret etme, soğukluk.

münâfi: Zıt, uymaz, aykırı.

münakalât: Nakil, trafik, ulaştırma işleri.

münâkız: Birbirini tutmayan.

münakkih: Ayıklayan, temizleyen.

münâzaât: Ağız kavgaları, çekişmeler.

münbasit: 1. Yayılan, açılan, genişleyen. 2. Şen, gönlü açık.

münbit: Verimli.

müncelî: Parlayan, parlak.

müncezib: Beriye çekilen.

mündemic: Dürülüp sarılan, içine yerleşen, içine koyulmuş.

münekkeh: Soyulmuş, ayıklanmış, temizlenmiş. 2. En iyi kısmı seçilmiş.

münferid: Yalnız olan, tek, ayrı, kendi başına.

münhasif: Sönükleşen, sönük.

münhemik: Bir işin üstüne çok düşen.

münkâd: Boyun eğen.

münkasım: Kısım kısım bölünen, bölünmüş.

münkatı': 1. Kesilen, kesilmiş; aralıklı. 2. Arkası kesilmiş, son bulan. 3. Arada bağ kalmayan. 4. Herkesten ayrılıp bir kişiye bağlı kalan.

münker: 1. İnkâr edilen, reddedilen. 2. Şeriatça yapılması caiz görülmeyen.

münşerih: Gönlü açık, sıkılmayan eğlenen.

müntehi: 1. Bir şeyi tamamlayan, biten; en son.

müntesir: Yayılan, dağılan.

münteşîr: 1. Yayılmış, açılmış; dağınık. 2. Duyulmuş, etrafa yayılmış.

müntevî: Bir şey yapmaya niyetlenen.

mürâselât: 1. Mektuplaşmalar. 2. Resmi kadı mektupları.

müreccih: Tercih eden, üstün tutan.

mürtefi': Yükselen, yükselmiş.

mürûr: Geçme, geçip gitme; sona erme.

müsâbık: Yarışan, yarışçı.

müsâraat: Acele etme.

müsavat: Eşitlik, aynı halde ve derecede olma.

müsellah: Silahlanmış, silahlı.

müsellem: Teslim edilmiş, verilmiş. 2. Doğruluğu herkesçe kabul edilmiş olan.

müsmire: 1. Yemiş veren. 2. Netice veren, neticeli. 3. Faydalı, verimli.

müsta'mel: 1. Kullanılmış. 2. Eski, köhne.

müstağni: 1. Gönlü tok. 2. Çekinen, nazlı. 3. Lüzumlu, gerekli bulunmayan.

müstağrık: 1. Gark olunmuş, dalmış. 2. Kendini bilmeyecek derecede dalgın, düşünceli.

müstaidd: 1. İstidatlı, kabiliyetli, bir şeye kabiliyeti olan. 2. Akıllı, anlayışlı.

müstefhim: Anlamak isteyen, soran.

müstefîd: İstifade eden, faydalanan.

müstehîl: 1. Mümkün olmayan. 2. Manasız, saçma şey.

müstekrehât: İstikrah edilen, tiksinilen, iğrenç şeyler.

müstelzim: Gerektiren; gereken.

müstenid: 1. Dayanan, yaslanan, güvenen. 2. Bir delili, şahidi olan.

müstevlî: İstila eden, ele geçiren. 2. Yayılan.

müşabih: Benzeyen, benzer.

müşârün-ileyhümâ: Kendisine işaret olunan, adı geçen, adı anılan.

müşâvere: Danışma, bir iş üzerinde konuşma.

müşeccer: Ağaç gibi dallı budaklı.

müşekkek: Şekke düşürülmüş, şüpheli.

müşevveş: Belirsiz, karışık, düzensiz, karmakarışık.

müştehir: Meşhur, şöhret bulan.

mütâba‘at: Tabi olma, uyma.

mütahallî: Süslenmiş, donanmış.

mütalaât: 1. Okumalar. 2. Tetkikler. 3. Düşünceler.

mütea‘ffin: Taaffün eden, bozulup fena kokan; kokmuş çürük.

müteaddide: Teaddüd eden, çoğalan, çok, birçok, birkaç, türlü türlü.

müteahhirin: Son zamanlarda gelenler, yetişenler.

müteallik: Asılı, bağlı. 2. Taalluk eden, ilgili, ilişiği olan.

müteayyiş: Taayyüş eden, yaşayan, yiyip içen, geçinen.

müteazzir: 1. Özürlü, özürlü bulunan. 2. Mümkün olmayan, güç, zor.

mütebahhir: Deniz bilgisi çok iyi olan.

mütecasir: Cüret gösteren, yeltenen, küstah.

mütecâvire: Komşu.

müteezzî: Ezaiyet çeken, sıkılan incinen; üzülen, üzülmüş.

mütefakkid: Araştırıp soran.

mütefavite: Birbirinden farklı, çeşitli olan, aralarında fark bulunan.

müteferrik: Dağınık, ayrı, ayrı.

mütegallib: Zorba.

mütehakkık: Doğruluğu meydana çıkan.

mütehâlik: Kendini tehlikeye düşürecek kadar acele bir işe koşan.

mütehalli: Maddi manevi süslenmiş, donanmış.

müteharrik: Hareket eden, kımıldayan, oynayan (kimse).

mütehassıl: Meydana gelen.

mütehassir: Hasret çeken, özleyen.

mütehayyir: Hayrette kalan, şaşmış, şaşırmış.

mütehayyiz: 1. Yer tutan. 2. İtibarlı, ileri gelen kimse.

müteheyyic: Heyecana gelen, coşan; coşkun.

mütekakiddimîn: Eskiler, eski insanlar.

mütekarrib: Takarrübeden, yaklaşan, yakın olan kimse.

mütemâyiz: Sivrilen, kendini gösteren.

mütemeddine: Medeni bir halde bulunan, medeni.

mütemessik: 1. Bir şeyi sımsıkı tutan. 2. Bir şeyi delil ve şahit gösteren.

mütemeyyiz: Seçilen, seçkin.

mütemmem: Tamamlanmış, eksiği kalmamış.

müteneffiz: Nüfuzlu, sözü geçen kimse.

müterakkıb: Bekleyen, gözleyen; uman.

müteselsile: Zincir gibi birbirine bağlı olan, zincirleme, zincirleme giden.

müteşa'ib: Dallara kollara ayrılan; dallı budaklı.

müteşerri': 1. Şeriat işletri ile uğraşan. 2. Şeriat ve fıkıh işlerinde geniş bilgisi olan.

müteşettit: Dağılan, karışan.

mütevafık: Biri birine uygun olan.

mütevahhişâne: Korkarak.

mütevakkıf: Duran, bekleyen. 2. Bir şeye bağlı olan ancak onunla bilinen.

mütevâliye: Birbiri ardınca giden.

mütevâri: Saklı, bir şeyin arakasına saklanan, gizli.

müttehid: Birleşmiş, birlik olan.

müvellidü'l-humûza: Oksijen.

müvellidü'l-mâ': Hidrojen.

müverrih: Tarih yazan tarihçi.

müyesser: Kolayı bulunup; kolay gelen, kolaylıkla olan.

müzahrefât: 1.Süprüntüler, pislikler. 2.Sahte, tel, pul, boya, yaldız gibi şeyler.

müzehheb: Altın suyuna batırılmış. 2. Yaldızlanmış.

müzille: Yanlış yaptıran, yanlış iş gördüren.

nâbit: Yerden biten, yerden çıkıp büyüyen.

nâfi‘: Faydalı, karlı.

nahv: 1. Yan, yön, taraf, cihet, yol; gibi, benzer.

nahvet: Gurur, kibir.

nahviyyûn: Gramerciler, gramer uzmanları.

naire: 1. Ateş, alev. 2. Sıcaklık.

nakîz: Zıt, karşıt.

nas: İnsanlar, halk, herkes.

nasârâ: Hristiyanlar.

nasb: Dikme, saplama, atma.

nâsıye: Alın.

nasrâniyet: Hıristiyanlık.

nâtıkıyyet: Konuşmak..

neam: Evet, pek güzel, hay hay, öyledir.

nef‘ ü zarar: Fayda ve zarar.

nefha: Üfürme.

nefy: Sürme, sürgün etme.

nehb: Yağma, çapul.

nehhâb: Çapulcu, yağmacı.

nemmâm: Koğucu, arabozan.

nerm: Yumuşak.

nevâdir: Nadir olan, az bulunan.

nevâhî: Yanlar, taraflar, nahiyeler, bucaklar.

nevâkıs-ı ikmal: Eksiklikleri tamamlama.

nev-bâve: 1. Turfana yemiş. 2. Hediye.

nevh: 1. Yükseltmek, yüceltmek. 2. Kuvvetli olmak.

nevresîde-gân: Yeni olgunlaşmaya başlamış olan gençler.

nev-restegân: Yeni yetişmişler, yeni meydana gelmiş olanlar.

neyyir: 1. Nurlu, parlak. 2. Işıklı cisim. 3. Güneş.

nez‘: 1. Bir şeyi yerinden koparma, sökme. 2. Yok etme; can çekişme.

nezâfet: Temizlik, paklık.

nezâre: Bakma, seyir.

nezd: 1. Yan, kanat. 2.Göre, nazarında, fikrince.

nısf: Yarım, yarı.

nîk ü bed: İyi, kötü.

nîk: İyi, hoş, güzel, beğenilen.

nîm: Yarım.

nirân: Cehennem, ateş.

-nisâr: Saçan, saçıcı.

nisâr: Saçma, serpme.

nîst: Yoktur, değildir.

nisvân: Kadınlar.

nizâ': Kavga.

nuhuset: Uğursuzluk.

nutfe: 1. Sperm. 2. Duru, saf su.

nümüvv: Büyüme, yetişme, bitme, gelişme.

pâ-dâş: Mükâfat, 2. Ayaktaş.

penâh: Sığınma, sığınılacak yer.

pertev-nisâr: Işık saçan.

perverd-gâr: "Besleyici, terbiye edici, rızıklandırıcı": Allah.

perveriş: 1. Besleme; terbiye etme, yetiştirme, 3. İlerleme.

pestî: Alçaklık, adilik.

pey: İz, işaret, arka.

peyâm: Haber. **peyâm-ber:** Peygamber.

peygule: Köşe, bucak.

peyk: Haber götürüp getiren.

pey-rev: Arkası sıra giden; izinden giden, uyan.

peyveste: Ulaşılmış, bitişik, daima.

pezîrâ: Kabul eden.

pirâmen: Etraf, yan, çevre.

pîş-dâr: Önde giden, öncü.

piş-gâh: Huzur.

pişvâ: Reis, başkan.

pûşide: Örtülmüş.

ra'd: Gök gürlemesi.

râbian: Dördüncü olarak.

râci': 1. Geri dönen. 2. Münasebeti, ilgisi olan.

râfi': Kaldıran, yükselten.

rahne-dâr: Zarara uğramış.

raiyyet: Birinin idaresine bağlı olanlar, devletin idaresindeki umum insanlar.

râkid: Durgun, sakin.

rakka: Büyük ve mahir büyücü.

râsiha: 1. Sağlam. 2. Bilgisi çok olan.(din bilgisi)

râyet: Sancak, bayrak. **râyet-keş:** Sancak, bayrak çeken.

re's: Baş, kafa.

redîe: Kötü, fena, bayağı.

ref': Yüceltme, kaldırma, yukarı kaldırma.

refte refte: Git gide, gide gide, azar azar.

rehâbîn: Rahipler, papazlar.

rekz-i hıyâm: Çadır kurma.

revâbıt: Münasebetler, ilgiler, usuller, düzenler.

revş: Yürüyüş, usul, tutum, yol.

reyb ü güman: Şüphe ve zan.

reyeân: Bir şeyin ilk zamanı.

ribâ: Artma, çoğalma.

ric'at: 1. Geri dönme, geri çekilme.

rical: 1. Erkekler. 2. Belli mevki sahibi olan kimseler.

ridâ: Hırka, örtü.

riyâh: Rüzgârlar.

rû-gerdân: Yüz çeviren, yüz döndüren.

Rûstâ: Köy.

rü'yet: 1. Görme, bakma. 2.Yönetme. 3. Araştırma.

rüchân: Üstünlük, üstün olma.

rü-nümâ: Yüz gösteren; yüz görümlüğü.

rüsûh: 1. Sağlam olma. 2. Bir ilmin inceliğine varma. 3. Maharet.

rüsûm: Vergiler.

rüus: Reisler.

sa'd: Kutlu, uğurlu.

sâbık: 1. Geçmiş, önceki. 2. Zamanca ve rütbece ileride olan.

sadme: 1. Çarpma, tokuşma. 2. Ansızın başa gelen bela.

sâfil: Aşağı, alçak.

safiye: 1. Duru, temiz; samimi, saf.

saf-şiken: Düşman saflarını yırtan yiğitler.

sahabet: 1. Sahip çıkma, koruma, yardım etme.

sâhir: 1. Büyüleyici olan, büyücü.

sahn: Sıcaklı, hararet.

sâik: 1. Sevk eden götüren. 2. Süren, sürücü.

saikâ: Sevk eden, sürükleyen, götüren hal; sebep.

sâika: Yıldırım.

sâil: Dilenci.

sâka: Ordunun gerisinde bulunan askerler.

sakamet: Bozukluk, noksanlık, sakatlık; yanlışlık.

sakîl: Ağır, can sıkan; çirkin.

sakim: 1. Hasta. 2. Yanlış.

sâkit: Susan, sessiz.

sâl: Yıl.

salb: Asmak; çarmıha germek.

sâlib: 1. Kapıp götüren, alıp yok eden. 2. İnkâr eden.

salîb: Haç.

sâmân: 1. Servet, zenginlik. 2. Rahat; dinçlik. 3. Düzen.

samia: İşitme. **kuvve-i samia:** İşitme kuvveti.

sân: 1. Hesap. 2. Parça. 3. İtibar, şöhret.

sân: Benzer, andırır anlamlarında birleşik kelimeler yapar.

sanâi': Düzme, tertipli işler, hileler, tuzaklar.

sâni': 1. Yapan, işleyen; sanatlı yaratan.

sanîa: Uydurma iş, tuzak hile.

sânihat: Çok düşünmeden akla gelen şeyler.

sâr: Öç, intikam.

sarfiyyûn: Gramer uzmanları, gramerciler.

sarsar: Şiddetli, gürültülü rüzgâr.

satvet: 1. Birinin üzerine şiddetle sıçrama. 2. Ezici kuvvet; zorluk.

savl: Saldırış, atılış.

savlet: Şiddetli hücum, saldırma.

savmaa: 1. İbadet yeri. 2. Nesera rahiplerinin inzivaya çekilmesi için yapılan hücre.

saykal: Cila aleti, cilacı, parlak, cilalı.

sebî: Savaşta esir düşen kimse.

seele: Dilenciler.

sehap: Bulut.

sehhâr: Büyü; büyücü.

sehm-i sâib: Hedefe ulaşan ok.

sehv: Yanlış, hata; yanılma.

selâsil: Zincirler; zincirleme giden şeyler.

selb: Zorla alma, kaldırma, giderme; inkâr etme.

selis: Düzgün, akıcı ibare, anlatış.

sellemehü's-selam: Aldırış etmeden, çekinmeden.

semâen: İşiterek.

sepîdî: Beyazlık, aklık.

serâir: Gizli şeyler.

ser-gerdân: Başı dönen, sersem, şaşkın, perişan.

serîr: Felek.

serîr: Taht.

sermediyyet: Daimilik, süreklilik.

ser-pençe: Güçlü, kuvvetli kimse.

server: Yüce, ulu, reis.

sevâbık: Geçmiş şeyler, haller; geçmişte işlenmiş suçlar.

seyf: Kılıç.

seyl: Şiddetle gelen.

seyyâhin: Seyyahlar.

seyyiat: Kötülükler, suçlar, günahlar.

seyyie: 1. Fenalık, kötülük. 2. Suç, günah.

seyyie: Kötü.

sezâ-vâr: Münasip, uygun, layık, şayan.

sımâh: Kulak; kulak deliği.

sıyt: İyilikte şöhret.

sibâ‘: Yırtıcı hayvanlar, canavarlar.

silk: 1. İplik, dizi; meslek tutulan yol.

sinnen: Yaşça, yaş bakımından.

sine-zen: Göğsü döven, göğsü döverek yas tutan.

sinn: Yaş, ömrün derecesi.

-sipâr: "Feda eden" anlamında birleşik kelimeler yapar. **can-sipar:** Canını feda eden.

siriş: Gözyaşı.

siyâk: Sözün gelişi, ifade şekli.

subh-i sadık: Tan yerinin ağarması.

suhte: 1. Softa, medrese talebesi. 2. Yanmış, yanık.

suhûr: Büyük taşalar, kayalar; maden kütleleri.

sulb: 1. Sert, taş gibi. 2. Omurga kemiği, bel kemiği.

sun‘: Yapış, yapma. 2. Tesir, kudret.

sûrâh: Delik, gedik.

Sûret-ger: Sûret, resim yapan, ressam.

Suret-pezîr: Hâsıl olan, meydana çıkan.

Sûrî: 1. Görünürde olan, hakiki ve içten olmayan 2. Gösterişten ibaret olan, gösterişlik.

Suûbet: Güçlük, zorluk.

Suy: Taraf, cihet, yön.

Sûz u güdâz: Yanıp yakılma.

Sübût: Sabit olma, gerçekleşme.

süfehâ: İçkici, müsrif, günahkâr kimseler.

süfelâ: Sefiller.

sühulet:1. Kolaylık. 2. Kolaylık vasıtası. 3. Yavaşlık, usul, nazik muamele. 4. Kullanışlı.

sükkân: Oturanlar.

sülbî: Kendi evladı, oğlu.

sülüs: Üçte bir, sikkenin üçte bir değerindeki madeni para.

sünuhât: Akla gelen, içe doğan şeyler.

sürrâk: Hırsızlar.

şahm: 1.İç yağ. 2. Katı yağ, don yağ.

şâkka: Zahmetli, eziyetli. **Hidemât-ı şâkka:** Zahmetli ve kaba işler. (toprak kazma, taş taşıma gibi)

şamme: Koklama.

şatır: Neşeli, keyifli, şen.

şayeste: Yakışır, uygun.

şayia‘: Yayılmış haber, yaygın olan söylenti.

şeâir: Âdetler, törenler.

şebih: Benzer, benzeyen, benzeyici.

şebye: Şüphe.

şehîk u zefîr: Nefesi alıp verme.

şehîr: Namlı, ünlü.

şeh-râh: 1. Büyük işlek yol, cadde. 2. Şaşırılması mümkün olmayan doğru ve açık yol.

şemâtet: Birinin kötü durumda olmasına veya düşmesine sevinme.

Şemme: 1. Bir kere koklama. 2. Pek az şey.

şemşir: Kılıç.

şenâat: Kötülük, fenalık.

şerâyin: Atar damarlar.

şeref-resân: Şeref eriştirici, şeref eriştiren, ulaştıran.

şerm: Yarmak.

Şeyhayn: İki şeyh. Siyer kitaplarında Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer’e verilen ünvan.

şihâb: 1. Kıvılcım. 2. Akan yıldız. Şihâb-ı sâkıb: 1. Delip geçen kıvılcım. 2. Akan yıldız.

şime: Huy, tabiat.

şuunât: Hadiseler, olaylar.

şübbân: Gençler, delikanlılar, yiğitler.

şükuk: Yarıklar,çatlaklar.

şümâr: Hesap sayı. **bî-şümâr:** Hesapsız, sayısız.

şüyu‘: Duyulma, yayılma, bilinme.

ta‘lîk: 1. Asma, asılma. 2. Bir şeye bağlı gösterme. 3. Geciktirme, askıda bırakma, bırakılma. 4. Belli bir zamana bırakma.

ta‘mîk: 1. Derinleştirme. 2. Esasına varacak şekilde araştırma, inceleme.

ta‘mim: 1. Umumileşme. 2. Genelge.

ta‘vîk: Oyalandırma, geciktirme.

ta‘zîb: Eziyet etme.

ta‘zim: Saygı gösterme, ikramda bulunma; büyük sayma.

taaccüp: Şaşakalma.

taaddî: 1. Öteye geçme, saldırma. 2. Zulmetme; adaletsizlik.

taadiyât: Öteye geçmeler, saldırmalar, 2. Zulmetmeler, adaletsizlikler.

taadüd: Birden çok olma, çoğalma, sayısı artma.

taaffün: Pis koku.

taalluk: 1. Asılı olma; ilgisi olma. 2. Sevme. 3. Ait olma.

taayüş: Yaşama, geçinme.

taayyün: 1.Meydana çıkma, belli olma. 2. İtibarlanma, belli başlı adam olmak.

tâb-dâr: 1. Parlak, ışıklı. 2. Kıvrımlı, büklümlü. 3. Kederli, üzüntülü.

tabesabah: Sabaha kadar.

tâb-nâk: Parlak, ışıklı.

tadat: 1. Sayma; sayı. 2. Birer birer sayıp dökme.

tafattun: İdrak, anlama.

tafsil: Etraflı olarak bildirme, uzun uzadıya açıklama.

tagaddi: Gıdalanma, beslenme.

tagallübât: Zorbalıklar.

taglît: 1. Yanlışlığını çıkarma. 2. Yanıltma; yanıltılma.

tağyir: Değiştirme, başkalaştırma; bozma.

tahaccür: Taşlaşma.

tahaddüs: 1. Yok iken ortaya çıkma. 2. Sezgi.

tahaffuz: Kendini muhafaza etme, sakınma, korunma.

tahakkuk: Hakikat olarak meydana çıkma, gerçekliği anlaşılma.

taharri: Arama, araştırma, araştırılma; aratma.

taharrüz: Çekinme, sakınma.

tahassun-gâh: Sağlam korunulacak yer, sağlam sığınak.

tahassür: Hasret çekme.

tahavvülât: Değişmeler, değişiklikler.

tahdîs: 1. Söyleme, anlatma. 2. Şükür, teşekkür ile bildirme. 3. Hz. Peygamberin sözünü tekrarlama.

tahfif: 1. Hafifletilme. 2. Yükünü azaltma.

tahlîs: Kurtarma.

tahliye: Boşaltma, boş bırakma.

tahliye: Süsleme, donatma, bezeme, donatılma.

tahmid: Hamt etme, elhamdülillah deme, şükretme.

tahmil: Bir işi bir başkasının üzerine bırakma; yükleme.

tahrir: Yazma, yazılma.

taht: Alt, aşağı.

takaddüm: 1.Önce gelme, önce davranma. 2. İleri geçme, ileride bulunma.

takarrüp: 1. Yaklaşma, yanaşma. 2. Vakti yakın olma.

takarrür: Karar verilmek, yerleşmek; karalaşmak.

takayyüdât: Dikkatler.

takâzâ: 1.Alacaklının borçluyu sıkıştırması. 2. Sıkışarak söz söyleme. 3. Başa kakma.

takbih: Çirkin görme, beğenmeme.

takbîl: Öpme.

taklîl: Azaltma, azaltılma, indirme.

tâli‘: Tulu’ eden, doğan.

taraif: Az bulunur şeyler.

tarassud: Gözetme, bekleme, dikkatle bakma, gözleme.

tard: 1. Kovma, sürme, uzaklaştırma 2. vazifeden mektepten uzaklaştırma.

tasaddî: Bir işe girişme, başlama.

tasdi‘: **1**.Baş ağrıtma, baş ağrıtılma. 2. Can sıkma, rahatsız etme.

tasfiye: Saf kılma, kılınma, saflaştırma; temizleme.

tashih: 1. İyileştirme. 2. Yanlışı düzeltme.

taslît: Birini bir başkasına musallat etme.

tasmîm: 1. Bir şeyi önceden karalaştırmak. 2. İnkâr etmek. 3. Endişe edip kaçınmamak.

tasrih: Açık açık söyleme, açıktan açığa bildirme, belirtme, belirtilme.

tathîr: Temizleme, paklama.

tatvîl: Uzatma, uzatılma.

tav‘: İtaat etme, boyun eyme.

tavâif: Güruhlar, bölükler. **Tavâif-i Mülk:** Abbasi Devleti’nin yıkılmasından sonra İslam âleminde teşekkül eden küçük devletler; Anadolu beylikleri.

tayf: Uykuda görünen hayalet; karanlıkta korkudan görülen hayalet.

tayy: 1. Dürüp bükme, dürülüp, bükülme, katlama. 2. Atlama, üzerinden geçme.

taz‘îf: 1. İki kat etme, bir o kadar daha artırma.2. Zayıflandırma.

tazallüm: Sızlanma, yanıp yakılma.

te‘âdî: Düşmanlık, aranın açılması.

te‘dip: Edeplendirme, terbiye etme.

te‘lîh: Tanrılaştırma.

te’nis: Bir kelimeyi dişi kılma. (Kelimenin sonuna bir t getirilerek yapılır.)

teâkub: Bir biri arkasından gitme, birbirini takip etme.

teavün: Yardımlaşma.

tebâdür: Ansızın akla gelme.

tebâüd: Uzaklaşma, birbirinden uzak düşme.

tebeddül: Değişme, başka hale girme.

teberrî: 1. Sevmeyip yüz çevirme. 2. Aklanma, arınma.

teberru‘: Bağış, bağışlama.

tebriye: Birini temize çıkarma. 2. Borçları kurtarma.

tebsıra-i ibret: Ders alınacak hadiseler, ibretler.

tecdîd: Yenilenme, tazelenme.

teceddüdât: Yenilenmeler.

teceddüt: Tazelenme, yenilenme, yeni olma.

tecemmül: Süs, süslenme.

tecemmülât: Süslenmek üzere kullanılan eşya.

tecessüs: 1.Araştırma, araştırılma. 2.Bir şeyin iç yüzünü araştırıp, sırrını çözmeye çalışma.

tecviz: Caiz görme, görülme; izin verme verilme.

tedenni: Aşağı inme, aşağılama, gerileme.

tedvir: 1. Döndürme, döndürülme, çevirme, çevrilme. 2. Şekle sokulma.

teeddüb: Edeplenme, edepli davranma, utanma; çekinme.

teehhül: 1. Ehlileşme. 2. Evlenme.

teehhür: Geçikme.

teemmül: İyice, etraflıca düşünme.

teennüs: Alışma.

tefâzul: Fazilet ve meziyet yarışına çıkma.

tefehhüm: Yavaş yavaş anlama, farkına varma.

tefevvuk: Üste çıkma, üstün olma, yükselme.

tefevvüh: Söyleme.

tegayyür: Zıt olma, başka türlü olma, uymama.

tehacüm: 1. Hücum etme, saldırma. 2. Üşüşme, toplaşma.

tehaffus: İnceden inceye araştırma yapma.

tehalüf: Uygunsuzluk.

tehalük: Sabırsızlıkla.

tehiyye: Selam, selam verme, hayır dua etme.

Tehlîl: İslam dininin tevhit akidesini ifade eden “lâilehe-ill-Allah” sözlerini söylemeler.

tehniyet: Tebrik etme, kutlama.

tehvin: 1. Ehlileştirme, kolaylaştırma, hafifletme. 2. Alçaltma, alçaltılma.

tehyîc: Heyecanlandırma, coşturma.

tehzîb: Islah etme, düzenleme, düzeltme.

tehzîz: Hafif titreme, hareket ettirme.

tekarrüb: Yaklaşma.

tekâsül: Üşenme, tembellik; ilgisizlik.

tekellüfât: 1. Güçlüklere, zorluklara katlanmalar 2. Özenmeler.

tekevvün: Var olma, meydana gelme.

tekfir: Birine kâfir deme.

telafi-i mâ-fât: Kaybedilen bir şeye karşı başka bir şey kazanma.

telâhuk: Birbiri arkasından gelip birleşme, birbirine katılma.

telâki: Buluşup, görüşülecek yer, randevu yeri.

telezüzzât: Lezzetler, hoşlanmalar, hazzetmeler.

telh: Acı.

temayüz: Yükselme, üstün olma, kendini gösterme.

temcîd: Ululama, ağırlama.

temdid: Uzatma, uzatılma; sürdürme.

temeddün: Medenileşme, uygarlaşma.

temekkün: Yer tutma.

temettü: Kar etme, kazanma; fayda.

temeyyüz: Sivrilme, kendini gösterme, benzerlerinden farklı olma.

temsim: Zehirleme, zehirlenme.

temyiz: Seçmek, iyiyi kötüden ayırmak.

ten'im: 1. Nimetlendirme. 2. "Evet" diye cevap verme.

tenâhi: Bitme, tükenme, sona erme.

tenevvü': Çeşitlenme, çeşit çeşit olma, çeşitlilik.

tensîk: Düzene, yoluna koyma, düzenleme, sıralama, düzeltme.

tensikât: Düzen vermeler, düzenlemeler.

Tenzil: 1. İndirme, azaltama, aşağı düşürme. 2. Kurân-ı Kerim.

terâfu': Duruşmaya girme.

terakkub: Merkez olma, birkaç cüzün birleşmesinden husule gelme.

teraküm: Birikme, yığılma, toplanma.

terdîd: Reddetme, geri çevirme.

terdîf: 1. Arkası sıra yürütme. 2. Ardı sıra söyleme.

tersim: Resmetme, resmedilme, resmini çizme.

tervîc: 1. Kıymet ve itibarını artırma. 2. geçirme. 3. Tutma, destekleme.

tesa'ud: Yukarı çıkma.

tesadüm: Çarpışma, tokuşma.

tesahup:1. Arkadaşlık etme. 2. Sahip çıkma, koruma.

tesâvî: 1. Bir ve müsavi (eşit) olma, beraber ve bir derecede bulunma.

tesmiye: Ad koyma, isim verme, isimlendirme.

teşâüm: Uğursuz nazarıyla bakma.

teşcî'ât: Cesaret vermeler, gayretlendirmeler.

teşettüt: Birçok şubelere ayrılma; çatallaşma; dağılma, perişan olma.

teşri': 1.Hz. Muhammed'in şeriata dair olan emirleri. 2.Kanun yapma.

teşrîh: Şerh etme, yayma, açma, etraflıca gösterme.

teşvişât: Karıştırma.

tetâbu': Aralıksız birbirini takip etmek.

tetâbu': Tabiatlanma.

tetevvüc: Taçlanma, taç giyme.

tevabi': 1.Bir kimsenin hizmetinde bulunanlar. 2.Bir kimsenin mesleğini tutanlar. 3.Uşaklar.

tevakkuf: Durma, eğlenip kalma, duraklama.

tevârüd: 1.Arka arkaya gelme, birikme.

tevarüs: 1.Mirasa konma. 2.Birinden diğerine irsen geçme.

tevâtüren: Ağızdan ağza yayılan (söz, haber…)

tevcih: 1.Çevirme, yöneltme, döndürme. 2.Mana verme, yorumlama. 3.Rütbe, mevki verme.

tevehhümât: kuruntuya düşmeler, vehimlenmeler.

tevekki: Sanmak, çekinme.

tevellüd: 1. Doğma (maddi, manevi), 2. Doğum.

tevem: 1. İkiz. 2. Eş, benzer.

teverrüm: Verem olma.

tevessü': Genişleme, yayılma.

tevessüât: Genişlemeler, yayılmalar.

tevsî': Genişletme, genişletilme.

tevzî': 1.Dağıtma, dağıtılma, 2.Herkese payını üleştirme.

teyakkun: Tam, iyi bilme.

teyessür: 1.Kolaylaşma, kolay olma. 2.Başarı ile bitirme.

tezâyüd: Sıkışma, çoğalma, artma.

tezekkür: 1.Hatıra getirme. 2.Bir meseleyi konuşma, bir mesele konuşulma.

tezkâr: Hatırlama, anma.

tezlîl: Zelil etme, edilme, hor ve hakir görme, görülme.

tıbâat: 1.Kılıç yapma sanatı. 2.Kitap vs. basma işi.

tıynet: Yaradılış, fıtrat.

tilmiz: Öğrenci, çırak.

tûb: 1. Kiremit. 2. Tuğla.

tuğyân: Taşma, taşkınlık; azgınlık, coşkunluk.

tûl: 1. Boy, uzunluk. 2. Uzun zaman.

tûl-i müddet: Uzun zaman.

turuk: Tarikatlar, yollar.

ufûnet: 1. Pis koku. 2. İltihap.

ulüvv: Yükseklik, büyüklük, yücelik. **ulüvv-i himmet:** Gayretin, himmetin büyük olması.

'umde: 1. Dayanılacak, güvenilecek şey, kimse, yer. 2. İlke, prensip. 3. Herkesin güvendiği kimse.

'umkîyet: Derinlik.

'ulyâ: Pek, yüce (daha, en, çok).

umrân: 1. Bayındırlık, bayındırlaştırma. 2. Medeniyet, ilerleme, mutluluk.

umûr: 1. İşler, hususlar, maddeler. 2. Önem verme, üzerinde durma.

Urban: Çöl Arapları, aşiretler, bedeviler.

uruk: Irklar, kökler, damarlar.

usâre: Özsu.

uyûn: 1. Gözler. 2. Pınarlar, kaynaklar.

uzemâ': Büyükler, şeref ve mevki bakımından büyükler.

uzmâ': Büyük, iri; en büyük, çok büyük.

übüvvet: Babalık, atalık.

vâ- beste: …e bağlı.

vâhi: Boş, manasız, faydasız, önemsiz.

vahşet-zâr: Yabani, ıssız yer.

vak': Ağır başlılık.

vâlâ: Yüksek, yüce.

vâlid: Baba.

vâ-pesin: Son, en sondaki, en gerideki.

vareste: 1. Kurtulmuş. 2. Serbest, rahat. 3. İlişiksiz.

vârid: Gelen, vasıl olan, erişen.

vasat: Bir şeyin ortası.

vâsia: Geniş, açık; enli.

vaz': Koyma, koyulma.

vazi'yye: Alçak, bayağı, adîye mensup olan onunla ilgili.

vedia: Emanet.

vefk: 1. Uyma, uygun gelme. 2. Tılsımlı dua; muska.

veleh: Şaşkınlık, sersemlik.

velvele: 1. Şaşkınlık. 2. Gürültü, patırtı, yaygara.

vesâyet: 1. Vasilik, vasiyet. 2. Emir, tenbih; tavsiye.

vesi': Geniş, bol.

vezân: Esici, esen.

vikâye: Kayırma, koruma, esirgeme.

vuhûş: Vahşileri yabaniler.

vürûd: Geliş, gelme, varma; yetişme.

vüs‘ât: 1.Genişlik, bolluk. 2.Boş meydan, fırsat. 3.Kuvvet, güç. 4.Varlık, zenginlik.

yakîniyye: Şüphe edilmeyecek bilgiye ait olan.

Yedd-i tûlâ (en uzun el): Bir sahada çok geniş bilgi sahibi olma.

Yedd-i tûlâ: Tam ihtisas ve vukuf, büyük kudret.

yek-reng: 1.Bir renkte olan. 2.Sözünün eri olan.

yemm: Deniz.

zafer-yâb: Zafer bulan.

zâhib: 1. Gidici, giden 2. Bir fikir veya zanna uyan, kapılan.

zahm-dâr: Yaralı.

zalâm: Karanlık.

zeban-zet: Söylenilir olan; alışılmış, yayılmış olan söz.

zecr: 1. Yasaklama. 2. Zorlama. 3. Kovma. 4. Eziyet etme, sıkma.

zehâb: 1. Gitme. 2. Bir fikre uyma; sapma.

zelle: Sürçüp kayma.

zen: "Vurucu, vuran, atan, çalan" anlamlarına gelerek birleşik kelimeler oluşturur.

zendeka: Kâfirlik, dinsizlik.

zen-dost: Kadınlardan hoşlanan, zampara (kimse).

zer-ândûd: Yaldızlanmış, altın sürülmüş.

zer-târ: 1.Altın tel, sırma. 2.Güneş ışını.

zevat: Kişiler, şahıslar, kimseler.

zevâyâ: 1. Açılar, köşeler. 2. Tekkeler, zaviyeler.

zımn: İçin, dolayısıyla.

zîb: Süs, bezek.

zîbâl: Kanat.

zî-kıymet: Kıymetli, değerli.

Zimmî: İslam devleti tebaasından olan ve haraç veren Hıristiyanlar, Yahudiler.

zinde-gâni: 1.Dirilik, hayat. 2.Yaşayış, geçim.

zir: 1. Alt, aşağı 2. Tiz perde.

zira‘: Dirsekten orta parmak ucuna kadar bir uzunluk ölçüsü. (75-90cm arasında değişir.)

zu‘m: 1. Batıl, boş inanç. 2. Şüphe.

zunûn: Zanlar.

zûr-bâz: 1.Kuvvetli. 2.Zorla, kuvvet oyunları gösteren sanatkâr.

zünbûr: 1. Eşek arısı. 2. Yazı sitili.

İNDEKS

KAYNAKÇA

A. Çalışmaya Esas Olan Kaynaklar

Bulgurluzade Rıza, *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye,* Sancakciyan Matbaası, İstanbul 1326.

Bulgurluzade Rıza, *Müntahabat-ı Bedâyi-i Edebiye,* Sancakciyan Matbaası, İstanbul 1328.

B. Diğer Kaynaklar

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lüga*t, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara 1984.

SAMİ, Şemsettin, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2005.

YETİŞ, Kazım, *Dönemler ve Problemler Aynasında Türk Edebiyatı*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2007.

(Antoloji),

http://www.boyutpedia.com/default~ID~1332~aID~46429~link~antoloji.html(27.05.2009)

PASİNLİGİL, Turgay, "Nazım'la Tanpınar Burada, Tezler Nerede?"

http://turpasinli.blogcu.com/antolojilere-bir-bakis_256530.html (27.05.2009)